

Vznik Československej republiky (ČSR) bol oficiálne potvrdený 28. a 30. októbra 1918 dvomi štátoprávnymi aktami – prijatím Vyhlásenia národného výboru Československého v Prahe a Deklaráciou slovenského národa v Turčianskom Sv. Martine. Realizácia československej štátnej suverenity na území Slovenska si však vyžiadala ešte takmer dvojročné konsolidačné obdobie, ktoré bolo zavŕšené prijatím Trianonskej mierovej zmluvy v júni 1920. Obdobie, medzi týmito medzníkmi – októbrom 1918 a júnom 1920 – bolo pre Slovensko a jeho politické elity mimoriadne náročné.

Autorka Natália Krajčovičová prezentuje v predloženej práci niektoré zložité problémy, ktoré sa prejavili hneď po vyhlásení ČSR a úzko súviseli s procesom začleňovania Slovenska do nového štátu. Ich spoločným menovateľom boli v prvom rade veľké rozdiely, ktoré vyplývali z nerovnakého stupňa vývoja Slovenska a českých krajín. Popri syntetizujúcom pohľade na prvé roky existencie republiky a na ideové a programové smerovanie slovenskej politiky autorka analyzuje aj niektoré zásadné problémy súvisiace so zmenami v administratíve, jej personálnym a finančným zabezpečením a charakterom povojnového režimu na Slovensku. V tejto súvislosti venuje pozornosť aj vybraným protagonistom tohto diania: Vavrovi Šrobárovi, Milanovi Hodžovi a Jurajovi Slávikovi. Reprezentovali Slovensko nielen ako ministri, ale aj ako poprední predstavitelia agrárneho hnutia, ktoré zohrávalo na Slovensku a v ČSR od jej vzniku až po rozpad veľmi dôležitú ideovú, politickú i ekonomickú úlohu.

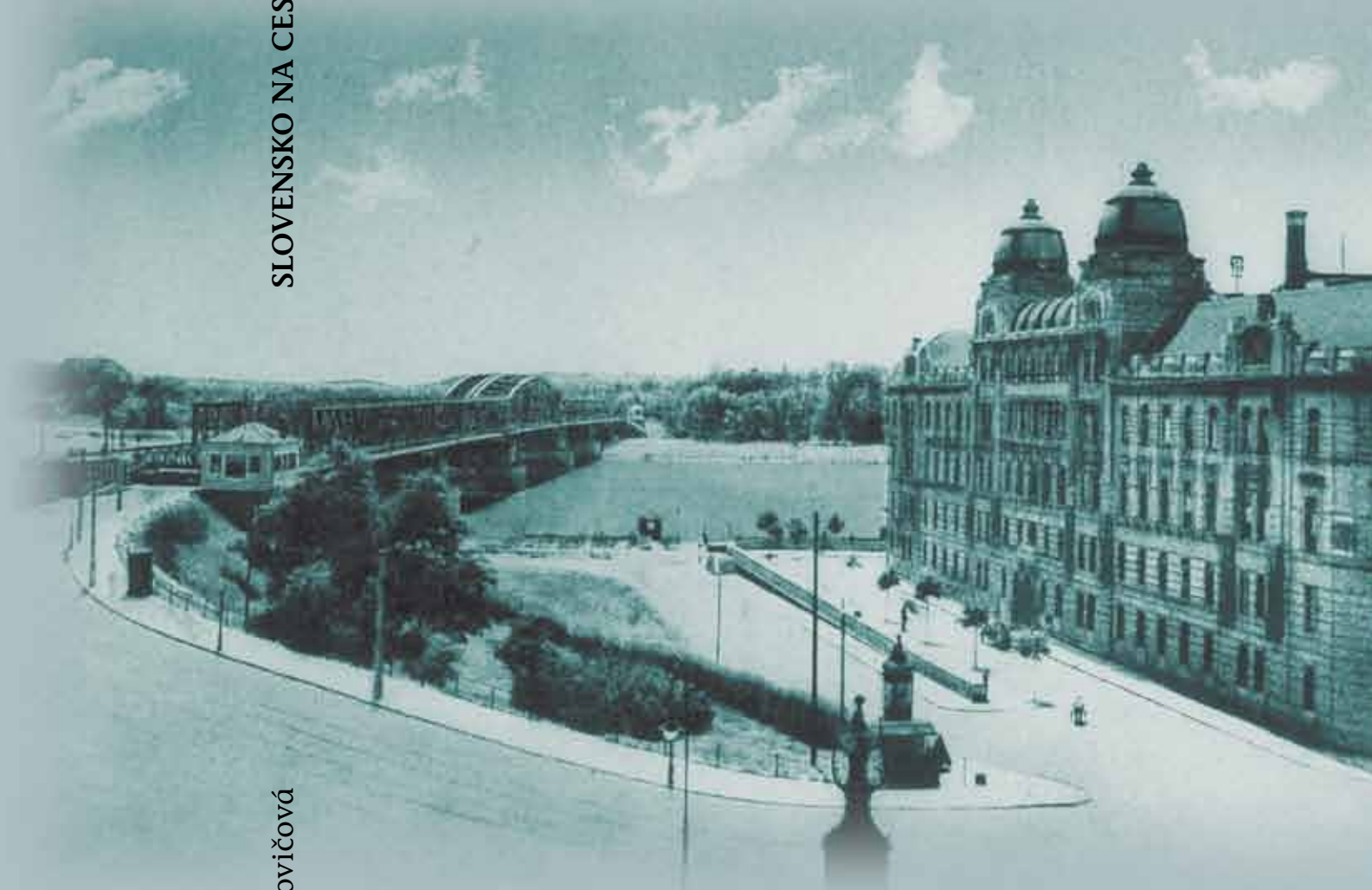

Natália Krajčovičová

SLOVENSKO NA CESTE K DEMOKRACII

SLOVENSKO NA CESTE K DEMOKRACII

Natália Krajčovičová

SLOVENSKO NA CESTE K DEMOKRACII

Natália Krajčovičová

Historický ústav SAV

Bratislava 2009

Natália Krajčovičová

© Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Recenzenti:

PhDr. Valerián Bystrický, DrSc.

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc.

Návrh obálky: Jozef Hupka

Grafická úprava: Jozef Hupka

Technický redaktor: Jozef Hupka

Vydal:

Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama s. r. o.

Publikácia vychádza v rámci projektu „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ (CEVKOMSD) pri Historickom ústave SAV a v rámci grantu VEGA „Občianska spoločnosť na Slovensku počas 1. ČSR. (Vývoj na demokratickej báze a vonkajšie a vnútorné vplyvy demokratického, autoritatívneho a totalitného typu“) č. 2/0122/09. Vydanie knihy finančne podporil Literárny fond.

Fotografia na obálke knihy:

Zo zbierok Múzea mesta Bratislavy

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovat', kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho písomného súhlasu Historického ústavu SAV a autora.

Bratislava 2009. Prodama, s.r.o.

ISBN: 978-80-89396-01-6

SLOVENSKO NA CESTE K DEMOKRACII

Natália Krajčovičová

Historický ústav SAV

Bratislava 2009

OBSAH

Na úvod	9
Z monarchie do republiky	
Politický vývoj Slovenska po vzniku ČSR	15
1. KAPITOLA	17
Začleňovanie Slovenska do Československej republiky 1918 – 1920	
2. KAPITOLA	49
Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1920	
3. KAPITOLA	59
Jeden či dva národy? Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR	
4. KAPITOLA	75
Autonomizmus Slovenskej národnej strany v rokoch 1918 – 1922	
5. KAPITOLA	89
Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920 – 1926	
6. KAPITOLA	105
Slovenská politika a jej úsilie o decentralizáciu výkonnej moci počas I. ČSR	
7. KAPITOLA	113
K otázke personálneho obsadzovania orgánov štátnej a verejnej správy na Slovensku v prvých rokoch po vzniku ČSR	
8. KAPITOLA	131
K otázke zamestnávania legionárov v štátnych a verejných službách v prvých rokoch ČSR	
Osobnosti v slovenskej politike po roku 1918	147
9. KAPITOLA	149
Vavro Šrobár – prvý slovenský minister	

10. KAPITOLA	161
Agrárna demokracia v diele a politike Milana Hodžu	
11. KAPITOLA	171
Minister vnútra Juraj Slávik (1929 – 1932)	
12. KAPITOLA	189
Veľká dcéra veľkého otca Alica Masaryková	
K pôsobeniu agrárneho hnutia na Slovensku po roku 1918	197
13. KAPITOLA	199
Kľúčové momenty v orientácii a pôsobení agrárneho politického hnutia na Slovensku v rokoch 1918 – 1938	
14. KAPITOLA	213
Predpoklady realizácie pozemkovej reformy na Slovensku v medzivojnovom období	
15. KAPITOLA	223
K organizácii správy poľnohospodárstva na Slovensku po roku 1918	
16. KAPITOLA	229
Kolonizácia a družstevníctvo	
17. KAPITOLA	241
Hranice prvej ČSR a pozemková reforma	
Zhrnutie	253
Summary	257
VÝBER Z POUŽITEJ LITERATÚRY	261
MENNÝ REGISTER	265

NA ÚVOD

Z MONARCHIE DO REPUBLIKY

Prechod z monarchie, zastaralého súšťačia do budúcej sa modernej demokratickej republiky, znamenal pre Slovensko a české krajiny slobodný národný, občiansky a politický vývoj, ktorý v starom Rakúsko-Uhorsku nemal zaručenú perspektívu. Po jeho rozpade vznikli v priestore medzi Ruskom a Nemeckom nástupnícke štáty – Rakúsko, Maďarsko, Poľsko, Juhoslávia a samostatný československý štát, čo malo mimoriadny význam pre nové geopolitické usporiadanie Európy, potvrdené mierovou konferenciou vo Versailles. Priebeh a charakter procesu vzniku Československej republiky (ČSR) a účasť Slovenska v ňom boli determinované porážkou centrálnych mocností a víťazstvom Dohody v prvej svetovej vojne. Prvý krok na ceste Slovenska k demokracii urobili krajanské menšiny v demokratických Spojených štátoch. Ich iniciatíva bola v súlade s plánmi Československej národnej rady (ČSNR) v Paríži, ústredným orgánom spoločného zahraničného odboja Čechov a Slovákov. Z iniciatívy ČSNR a so súhlasom vlád dohodových štátov vznikli československé dobrovoľnícke vojenské jednotky – légie, ktoré plnili bojové úlohy na frontoch I. svetovej vojny a pomohli legitimovať postavenie a ciele ČSNR a získať jej medzinárodné uznanie. Dôležitá bola diplomatická činnosť ČSNR a jej úsilie presvedčiť dohodových politikov, ktorí hodľali Rakúsko-Uhorsko v demokratickejšej podobe zachovať, že demokratizačný proces a zásadná zmena pomeru síl v priestore medzi Nemeckom a Ruskom si vyžaduje pád monarchie a vytvorenie demokratických národných štátov v strednej Európe.

Udalosti na vojnovom aj zahraničnopolitickom poli akcelerovali roku 1918. Z iniciatívy predstaviteľov slovenských a českých krajanských organizácií v USA bola 31. mája 1918 uzavretá Pittsburská dohoda o utvorení spoločného a demokratického česko-slovenského štátu, v ktorom bude mať Slovensko autonómne postavenie, o ktorom rozhodnú volení zástupcovia na domácej pôde. ČSNR sa postupne podarilo dosiahnuť uznanie tohto orgánu jednotlivými vládami Dohody za dočasnú česko-slovenskú vládu a československé légie za vojenské zbory bojujúce na strane aliancie.

Mimoriadny význam na ceste z monarchie do republiky mala v poslednom roku vojny prvomájová Mikulášska rezolúcia, ktorá požadovala uplatnenie prvoradej aktuálnej demokratizačnej požiadavky – práva národov na sebaurčenie aj „*pre uhorskú vetvu československého kmeňa*“, čo znamenalo prihlásenie sa k spoločnému štátu s Čechmi. Jednoznačne sa o budúcnosti Slovenska vyjadrila 24. mája 1918 dôverná porada Slovenskej národnej strany. Uzniesla sa na tom, že „*Slovenská národná strana stojí na stanovisku bezpodmie-*

*nečného samourčovacieho práva a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu, pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech a Moravy.*¹

S blížiacou sa kapituláciou rakúsko-uhorskej monarchie akceleroval vývoj aj na Slovensku. Konali sa prípravy na konštituovanie Slovenskej národnej rady (SNR), ktorej úlohou bolo deklarovat' pranie Slovákov rozhodnúť o vlastnom osude a o ich súžití s českým národom v spoločnom štáte. Zároveň sa mal určiť aj spôsob začlenenia Slovenska do nového štátu a jeho postavenie v ňom. Bol to jeden z hlavných problémov, ktorým sa však domáci českí a slovenskí politici zaoberali až tesne pred vznikom ČSR.

Návrh na usporiadanie prechodných pomerov na Slovensku vypracoval odborník na štátne právo Ferdinand Pantůček. Prezentoval snahu o zblíženie dvoch rozdielnych správnych sústav, zavedených v Uhorsku a v českých krajinách. Slovenskí politici, ktorí sa s ním oboznámili vo Viedni mali voči nemu výhrady najmä kvôli vzťahu byrokratickej a laickej zložky, ktorú návrh takmer eliminoval a podriadil ju štátnej správe. Pre krátkosť času slovenskí politici vo Viedni, tak Milan Hodža, ako aj Ivan Dérer ho zobrali na vedomie s tým, že sa bude ešte spresňovať a definitívne riešiť až po vzniku ČSR na pôde parlamentu.²

* * *

Východiskom novej etapy moderných dejín Slovenska, vzniku a budovania samostatného československého štátu boli dva štátotvorné akty:

Vyhlásenie Národného výboru Československého v Prahe 28. októbra 1918 a Deklarácia Slovenského národa prijatá Slovenskou národnou radou 30. októbra 1918 v Turčianskom Svätom Martine. Československo sa utvorilo z dvoch nerovnako vyvinutých celkov, čo sa prejavilo hneď po jeho vzniku, keď sa kladli základy jeho demokratického zriadenia: legislatívy, výkonnej moci, súdnictva a obrany.

SNR však nebola schopná sama zvládnuť kritickú situáciu, ktorá nastala po obsadení Slovenska maďarskými vojenskými jednotkami. Nedokázala uviesť do života kompetencie, ktoré si pri svojom vzniku určila: prevziať moc a realizovať československú štátnu suverenitu na demarkačnou čiarou zatiaľ neohraničenom Slovensku. Nepomohli ani slabé československé vojenské jednotky, ktoré boli rýchlo vytlačené agresívnymi maďarskými vojenskými silami. Úspešná nebola ani skalická vláda, ktorá sa pokúsila v novembri 1918 stabilizovať situáciu na západnom Slovensku. Kritickú situáciu riešil zákon o mimoriadnych prechodných opatreniach na Slovensku z 10. decembra 1918 č. 64/1918 Zb. z. a n., ktorý uviedla do života vláda tým, že menovala svojho splnomocnenca a poverila ho úlohou konsolidovať pomery na danom území. Zrodil sa Úrad ministra s plnou mocou pre Slovensko (ÚMPS) s dočasnou platnosťou, ktorý vyjadroval nutnosť zaviesť na Slovensku špecifický spôsob autoritatívneho vládnutia, ktorý bol veľa ráz z rôznych strán kritizovaný.

1 GREČO, M.: Martinská deklarácia. Bratislava 1946, II. vydanie, s. 73 – 74.

2 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, zv. VII. Slovensko a republika. Bratislava 1934, s. 8 – 15.

Považujem preto za dôležité – a to chcem aj v predloženej práci prezentovať – aby sa hlbšou analýzou problémov dospelo k objektívnejšiemu pohľadu na vtedajší spôsob ich riešenia a na reálne možnosti politických elít, ktoré sa na ňom zúčastňovali.

Prvým ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska sa stal Vavro Šrobár, ktorý na tomto poste pôsobil do konca apríla 1920. ÚMPS pretrval až do schválenia krajinského zriadenia zákonom 125/1927 Zb. z. a n. a prekonal viaceré pokusy o zrušenie. Dôležité bolo, že ÚMPS v kritickej situácii pre Slovensko v rokoch 1918 – 1920 svoje široké kompetencie aj dôsledne vykonával. Hneď od začiatku sa však prejavovala snaha zo strany jednotlivých ministerstiev vyňať spod správy ÚMPS jednotlivé referáty a zriadiť miesto nich na Slovensku vlastné expozitúry. Pre realizáciu centralistického zriadenia bolo príznačné aj zrušenie všetkých národných rád a výborov (aj menšinových) vrátane SNR s platnosťou od 23. januára 1919, s odôvodnením, že správu nie je možné naďalej dualizovať.

Úlohou ministra Šrobára a jeho 14 referentov bolo obnoviť správu, dopravu a spoje, zdevastované vo vojne s Maďarskom, zorganizovať zásobovanie obyvateľstva potravinami, odevom a kurivom, výrobu surovinami a energiou, riadiť obchod doma i so zahraničím, obnoviť vyučovanie v školách, zabezpečiť v nich i v administratívnom aparáte personálne zmeny, doplniť stav zamestnancov, postarať sa o tých, ktorí prichádzali v hojnom počte z českých krajín a nahrádzali maďarských poštarov, železničiarov, učiteľov a úradníkov, zamestnať prichádzajúcich legionárov. Bolo treba zmierňovať sociálne a národnostné napätie a umožniť pôsobenie politických strán, a to aj menšinových, ktoré sa na pôde parlamentnej demokracie začali organizovať a pripravovať na prvé parlamentné voľby.

Veľmi vyhrotená bola personálna otázka. Stala sa predmetom sporov medzi českými a slovenskými zamestnancami – zintenzívnená najmä po príchode legionárov z Ruska, ktorých bolo treba zamestnať. S tým súvisela politicky sa vyhrocujúca „česká otázka“, pretože pracovné sily exponované na Slovensko dostávali okrem bežného platu aj diéty a odlučné a mali vyššie platy ako ich slovenskí kolegovia, a tak sa tieto problémy stali veľmi rýchlo bežnou agendou politických strán.

Od prvých dní existencie republiky zohrávala dôležitú úlohu aj národnostná otázka a jej prejavy mali na Slovensku dramatický priebeh a často boli tendenčne prepletené so sociálnymi protestmi. Už samotný príchod ÚMPS do Bratislavy 4. februára 1919 doprevádzali štrajkové nepokoje so silným politickým protičeskoslovenským pozadím. Odpor príslušníkov silnej maďarskej národnostnej menšiny voči novému štátu však prechádzal všetkými oblasťami spoločenského života. Nepokryte sa prejavoval aj v ekonomickej oblasti, najmä v rámci pozemkovej reformy, ktorú maďarskí veľkí pozemkoví vlastníci neváhali označiť za lúpež storočia a zabranú pôdu za vlastníctvo „maďarstva“, adresujúce svoje sťažnosti medzinárodnému súdu v Haagu. Odpor maďarských pozemkových vlastníkov sa prejavil aj na sabotovaní zásobovania, ktoré patrilo k prioritám Šrobárovej administratívy a malo dopad na všetky vrstvy obyvateľstva a jeho nedostatky sa premietali do sociálnej, ekonomickej i politickej oblasti.

Minister Šrobár sledoval nepriaznivý vývoj v Maďarsku, ktoré po vzniku Maďarskej republiky rád zabrzdiť rozbiehajúci sa konsolidačný proces na Slovensku. Hneď po jej vzniku 21. marca 1919 minister vyhlásil na Slovensku stanné právo a v čase vážneho ohrozenia začiatkom júna aj vojenskú diktatúru. Šrobár zároveň musel zápasiť s nepochopiteľnou laxnosťou pražského ministerstva národnej obrany a komplikáciami, ktoré pražská byrokracia produkovala. Kritická situácia vyvrcholila v druhej polovici júna, keď bola priamo ohrozená Bratislava. Postup maďarských síl na všetkých úsekoch frontu zastavilo až rozhodnutie Dohody z 12. júna 1919 o definitívnych československo-maďarských hraniciach, oznámené obom vládam. Napriek tomu bola ešte 16. júna vyhlásená v Prešove Slovenská republika rád a Bratislava bola stále terčom vojenských akcií, až kým opäť nezakročila Dohoda. Paľba bola zastavená až 24. júna. Rokovania s Maďarmi, ktoré sa konali priamo v meste, sa skončili priaznivo a Petržalka ako dôležité predmestie Bratislavy zostala v ČSR.

Koniec vojny s Maďarskom uvoľnil cestu demokracii aj na Slovensku. Hlavným motorom spoločenského diania bola činnosť politických strán, tohto organizačného základu politického systému pluralitnej parlamentnej demokracie v ČSR. Ich štruktúra mala na Slovensku základy v politickej diferencovanosti pred rokom 1918, a tak nedochádzalo k zásadným zmenám, ale zväčša iba k ich preskupovaniu na základe programových cieľov a ideového zamerania. Novým javom bol vznik politických strán národnostných menšín a zlučovanie strán s rovnakým programom a orientáciou na celoštátnej úrovni. Do popredia sa dostali aj spory okolo jednoty českého a slovenského národa a slovenskej národnej identity, unitárneho československého štátu a autonómie Slovenska, ktoré polarizovali slovenskú politickú scénu.

Prijatím ústavy ČSR 29. februára 1920 a oficiálnym zdôraznením jednoty českého a slovenského národa v jej preambule, ako aj vyhlásením československého jazyka za oficiálny štátny jazyk v jazykovom zákone, unitaristická fikcia zvíťazila aj de iure. Počas celého medzivojnového obdobia bola predmetom sporu medzi stúpenkami unitarizmu a autonomizmu a vážne znemožňovala systematicky a konštruktívne presadzovať osobité záujmy Slovenska.

Niektoré problémy, ktoré sa prejavili na Slovensku v prvých rokoch po vzniku ČSR v rámci jeho inkorporovania do nového štátu zväčša súviseli s rozdielnosťou Slovenska a českých krajín. Viaceré – ako na to v práci poukazujem – sa však vytvorili až v rámci tohto procesu a nie vždy bolo možné všetky za danej situácie vyriešiť. Kontinuálne ovplyvňovali politické dianie i hospodársku a sociálnu situáciu počas celého medzivojnového obdobia. Nemali však už také dramatické parametre ako v prvých mesiacoch nového štátu, keď sa každé chybné riešenie mohlo stať pre Slovensko osudným. Výnimku tvorí rok 1938, keď sa ČSR ocitla v osídľach hitlerovského Nemecka a prijala Mnichovský diktát. Autonómia Slovenska však v nepriaznivej medzinárodnej situácii demokraciu na Slovensku

neposilnila, ale ho z tejto cesty zviedla a nasmerovala k autoritatívnemu režimu Slovenskej republiky.

* * *

Príspevky obsiahnuté v tejto publikácii sú vybrané štúdie k zásadným témam, na ktoré som sa zameriavala vo svojom vedeckom výskume. Sú uverejnené v pôvodnom rozsahu a s drobnými gramatickými úpravami, zachováva sa v nich písanie pôvodných názvov archívov, jednotlivých fondov, ich paginovanie a pod., ako sa uvádzali v čase vzniku jednotlivých štúdií. Za pomoc pri realizácii tejto knihy ďakujem Mgr. Jaroslave Rogulovej, PhD., Mgr. Kataríne Strapcovej a Mgr. Linde Osykovej, PhD.

Autorka

V Bratislave, máj 2009

POLITICKÝ VÝVOJ SLOVENSKA PO VZNIKU ČSR

1. KAPITOLA

ZAČLEŇOVANIE SLOVENSKA DO ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY (1918 – 1920)

Východiskom novej dejinnej etapy vzniku a budovania samostatného československého štátu boli dva oficiálne štátotvorné akty: Vyhlásenie Národného výboru československého v Prahe 28. októbra 1918 a prijatie Deklarácie slovenského národa 30. októbra 1918 v Turčianskom Svätom Martine. Oba dokumenty, ktoré vznikli nezávisle od seba – martinskí deklaranti v čase prijatia Deklarácie údajne nevedeli o vyhlásení pražského Národného výboru – potvrdzovali vôľu domácich predstaviteľov českého i slovenského národa vystúpiť zo štátneho zväzku Rakúsko-Uhorska a vytvoriť spoločný samostatný československý štát. Slovenská národná rada (SNR) urobila prijatím Martinskej deklarácie významné štátotvorné rozhodnutie, keď vyhlásila, že v mene slovenského národa je oprávnená hovoriť a konať jedine ona ako jeho vrcholná reprezentantka a toto právo nemajú žiadne uhorské orgány – ani uhorská vláda, ani zastupiteľské orgány, ba ani ľudové zhromaždenia, pretože by mohli vynášať svoje rozhodnutia pod tlakom cudzieho násillia. V Deklarácii sa to zdôvodňovalo tým, že v Uhorsku bolo potláčané všetko slovenské, neboli povolené žiadne slovenské školy, Slováci nemohli pracovať vo verejnej správe a úradoch a stredoveká feudálna sústava a politika ničila a vykorisťovala slovenský ľud. SNR preto žiadala aj pre slovenský národ uplatnenie sebaurčovacieho práva až do úplnej neodvislosti na základe nového prezidentom Wilsonom formulovaného medzinárodného právneho stavu, ktorý umožňoval národom, aby sa sami rozhodovali o svojej budúcnosti a štátnosti.¹

V Deklarácii sa zároveň hovorilo o slovenskom i československom národe, čo sa veľmi skoro stalo predmetom kritiky i spochybňovania tohto dokumentu z rôznych strán.² Nejednotná terminológia týkajúca sa národa sa v Deklarácii vyskytovala kvôli tomu, aby sa neskomplikovala situácia vznikajúceho československého štátu na medzinárodnom fóre. Jeho projekt sa totiž prezentoval dohodovým politikom ako budúci národný štát jednotného, no nepriaznivými historickými okolnosťami rozdeleného československého národa,

1 GREČO, M.: Martinská deklarácia. Bratislava 1946, II. Vydanie, s. 111 – 112.

2 Deklarácia bola kritizovaná najmä zo strany slovenských nacionalistov, ktorí jej tvorcom vytýkali používanie termínu československý národ, hoci viacerí z nich boli prítomní na deklaračnom zhromaždení. Radikálny lučenecký týždenník Slovenská národná jednota E. Bazovského (začiatkom 30. rokov bol trestne stíhaný ako agent maďarskej iredenty) dokonca tvrdil, že Deklarácia bola sfalšovaná a preto ju treba považovať za obyčajný zdrap papiera. Promaďarsky orientovaní iredentistickí politici zdôrazňovali, že žiadny československý národ nejestvuje a Deklarácia nemá preto žiadny štátoprávny charakter a význam. Výhrady proti jej štátotvornosti odzneli aj zo strany niektorých čechoslovakisticky zameraných historikov, ktorí jej tiež upierali štátoprávny význam a Slovensko považovali iba za pasívny objekt českej politiky. Napríklad profesor Václav Chaloupecký v elaboráte Martinskej deklarácie a jej politické osudy na s. 18. napísal: „*Štátoprávniho významu Martinská deklarácia nemá. Slováci kedyž šli do Martina, nevedouce o tom, byli vlastně již příslušníky a poddanými československého státu*“.

čo bolo v súlade s úsilím Dohody vytvoriť miesto mnohonárodnostnej rakúsko-uhorskej monarchie jednotlivé národné štáty v priestore medzi Nemeckom a Ruskom. Z tohto dôvodu bol prijatý návrh Deklarácie z pera Samuela Zocha, evanjelického farára z Modry, v ktorom sa hovorilo o slovenskom i československom národe. Neprijal sa návrh Emila Stodolu, slovenského advokáta pôsobiaceho v Budapešti a člena výkonného výboru Slovenskej národnej strany (SNS), ktorý obsahoval obsiahne vyličenie situácie Slovákov v Uhorsku a zdôrazňoval ohrozenie ich národnej existencie. Používal iba termín slovenský národ a žiadal i preň právo na národné sebaurčenie. Najvýstižnejšie bol formulovaný návrh Jána Damborského, rímskokatolíckeho kaplána v Budapešti. Obsahoval vyhlásenie, že „*Slovenská národná strana na základe Wilsonových a Andrásym uznaných zásad a podmienok, v mene slovenského národa vyhlasuje, že sa pripojuje k bratskému národu českému a spolu s ním tvoruje neodvislý samostatný československý štát*”.³ Znenie tohto návrhu svedčí o tom, že cieľom Deklarácie malo byť nielen odtrhnutie sa od uhorského štátu a monarchie, ale aj pripojenie sa k spoločnému samostatnému štátu s českým národom. Prijatie takéhoto jednoznačného oficiálneho vyhlásenia však ovplyvnil aj odkaz českej delegácie, odchádzajúcej pod vedením Karla Kramára na rokovania s predstaviteľmi československého zahraničného odboja do Ženevy. Deklarantom ho tlmočil Ivan Dérer v tom zmysle, aby sa Slováci za spoločný štát zatiaľ neosvedčovali a aby sa vyjadrovali v prípade osvedčenia radšej neurčito. Dérer to zdôvodnil tým, že česká delegácia sa obáva, či dohodové mocnosti budú ochotné súhlasiť s pripojením Slovenska k už akceptovanému českému štátu. Odkaz bol veľmi nešťastný a mohol mať aj oveľa horšie dôsledky nebyť nadšená a rozhodnosť zhromaždených deklarantov, ktoré vyústili do prijatia Deklarácie. Odkaz však istým spôsobom situáciu aj tak ovplyvnil, a to sa prejavilo na znení tohto dokumentu, ako ho dnes poznáme. V deklarácii sa preto otvorene nehovorilo o vytvorení česko-slovenského štátu, hoci sa zdôrazňovalo, že slovenský národ dospel na taký stupeň kultúrneho rozvoja, že je schopný prispieť k všeobecnému pokroku ľudstva a slovenský národ ako čiastka jednotného československého národa mal účasť na všetkých zápasoch českého národa čo znamenalo, že sa podieľal i na jeho zahraničnom odboji a zápase za spoločný samostatný česko-slovenský štát. Deklaranti prijali preto takéto znenie deklarácie – inak sa to ani nedá vysvetliť – aby neskomplikovali situáciu vznikajúceho štátu na medzinárodnom fóre.⁴

Deklaranti z toho istého dôvodu nevložíli do Deklarácie ani pasáž o štátoprávnom postavení Slovenska v spoločnom štáte s českými krajinami, čo mal byť tretí logický krok tohto vyhlásenia. Slovenskí politickí činitelia sa síce zamýšľali nad touto otázkou, ale jednoznačný spoločný program vlastne nesformulovali. Matúš Dula, predseda SNS, ktorý bol v októbri 1918 v Prahe a rokoval tam s poprednými českými politikmi o spôsobe začlenenia Slovenska do spoločného štátu, bol ubezpečený, že Slovensko bude mať také postave-

3 HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987, s. 288.

4 Tamže, s. 286 – 287.

nie v spoločnom štáte, aké si bude žiadať. Táto dôležitá otázka sa dostala na program rokovania hneď na druhý deň po prijatí Deklarácie. Viacerí účastníci rokovania, predovšetkým členovia výkonného výboru SNR sa zišli na porade 31. októbra. Podľa kusej zápisnice – „značiek“, v ktorých je zaznamenaný priebeh tejto porady, je zrejmé, že sa živo diskutovalo o usporiadaní prechodných pomerov na Slovensku a v súvislosti s tým aj o spôsobe usporiadania vzájomného vzťahu Slovenska a českých krajín. Prerokoval sa predložený návrh zákona o úprave prechodných pomerov na Slovensku, ktorý vypracoval na základe konzultácií s Milanom Hodžom Ferdinand Pantůček, český odborník na otázky správneho práva. Podrobne sa však o návrhu, ktorý bol kompromisom medzi uhorským a rakúskym správnym systémom so zjavnými centralistickými a autoritatívnymi prvkami, nerokovalo. S jeho základnými bodmi oboznámil poradu M. Hodža. Podľa návrhu mala vláda na návrh SNR menovať dvanásťčlenný krajinský (zemský) výbor pod predsedníctvom štátneho tajomníka, ktorým mal byť práve Hodža. Ten mal menovať dočasné župné výbory, ktoré mali pracovať pod kontrolou kvalifikovaných štátnych úradníkov. Štátny tajomník mal dostať plnú moc od vlády a mal byť zodpovedný tak krajinskému výboru, ako aj celoštátnemu snemu. Názory na navrhované usporiadanie sa rôznili. Milan Hodža však odporúčal návrh dočasne prijať, zároveň však aj vymenovať riadiace orgány a tieto energicky ovládať. Ďalší účastník porady Emil Stodola rozmýšľal perspektívnejšie. Za minimum slovenských želaní považoval krajinské orgány a krajinskú správu ako mala v tom čase Morava. Pantůčekov návrh preto odporúčal na prechodný čas síce prijať, ale s požadovaním garancií od českých partnerov a s presným určením termínu dĺžky jeho platnosti. Do uplynutia tohto termínu, najdlhšie do desiatich rokov, sa mala postupne realizovať slovenská samospráva. Ďalší účastník porady Ferdiš Juriga bol tiež za to, aby sa návrh na prechodnú dobu prijal, ale žiadal zabezpečiť teritoriálnu osobitosť slovenského národa na základe práva na sebaurčenie, pričom odporúčal demokraciu a federalizmus. Samuel Zoch videl v prízvukovaní samosprávy nebezpečenstvo a domnieval sa, že Slovensko by sa v maďarskom susedstve ešte i po desiatich rokoch ocitlo v ťažkostiach. Metod Bella a Emanuel Lehocký boli roztrpčení kvôli tomu, že len včera sa vraj všetci osvedčili za jeden národ a na druhý deň už niet zhody. Návrh na usporiadanie prechodných pomerov bol napokon prijatý a v „značkách“ stálo: *„Návrh sa prijíma. Vyslovuje sa: po nastúpení prechodnej doby, najďalej do desať rokov, upraví sa štátoprávny pomer dosiaľ v Uhorsku žijúcej vetvy nášho národa úmluvou medzi legálnymi zástupcami zo Slovenska z jednej strany, z Čiech, Moravy a Sliezska z druhej strany. To sa má hlásať medzi ľuďom.“*⁵

Takto teda znelo rozhodnutie výkonného výboru SNR o prechodnom usporiadaní pomerov na Slovensku i o potrebe upravenia štátoprávneho vzťahu Slovenska a českých krajín. Nestalo sa súčasťou oficiálnej Deklarácie slovenského národa, ale nebolo ani jej tajnou klauzulou, ako ho niektorí politici a publicisti označovali. Uznesenie bolo však nepochybne výsledkom diskusie o ďalšom kroku slovenskej politickej reprezentácie, ktorý mal

5 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Slovenská národná rada roku 1918. In: HČ, XVII, 2, 1969, s. 177 – 197.

logicky nasledovať po vyhlásení pripojenia k novému štátu. Mohol to byť základ dohody, ktorá sa mala uzavrieť medzi SNR a Národným výborom v Prahe. Nič také sa však nestalo, aj keď možno predpokladať, že Pantůčkov návrh sa stal podkladom pre ustanovenie dočasného Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý mal tiež široké právomoci, bol menovaný vládou a tej sa aj zodpovedal. S Pantůčkovým návrhom putovalo do Prahy aj horeuvedené rozhodnutie výkonného výboru SNR, príslušným miestam v Prahe však nebolo oficiálne predložené. Zostalo vraj ležať v archíve Slovenského poslaneckého klubu, ktorý po vzniku Dočasného národného zhromaždenia v novembri 1918 reprezentoval na jeho pôde politické zastúpenie Slovenska. Neoverené a nesignované tužkou písané „značky“ zostali ležať zabudnuté aj v archíve SNR. Deklarácia svojím vyhlásením jednoty českého a slovenského národa opäť otvorila dilemu slovenskej politiky – „jeden či dva národy“, ktorá mala korene ešte v 19. storočí. Rezonovala však aj počas prvej svetovej vojny, najmä medzi krajanmi v zahraničí. Snahu o uznanie samobytnosti slovenského národa a jeho nárokov na rovnocenné postavenie v spoločnom československom štáte vyjadrovala dôrazne už Pittsburská dohoda, uzavretá medzi českými a slovenskými krajanskými spolkami v USA v máji 1918. Táto dilema ovplyvňovala aj aktivity a rozhodnutia slovenských politikov po vzniku ČSR a zohrávala dôležitú úlohu práve v čase začleňovania sa Slovenska do ČSR v rokoch 1918 – 1920, keď negatívne determinovala diferenciačný proces slovenskej politiky a následne aj snahy o jednotný postup politických subjektov v záujme potrieb Slovenska, nevyhnutný pre ich naplnenie.

Fikcia jednoty českého a slovenského národa, oficiálne zakotvená v ústave, sa prejavila aj v otázke riešenia štátoprávneho postavenia Slovenska. Neuznanie samobytnosti slovenského národa viedlo k oficiálnemu odmietaniu pokusov o dosiahnutie právnej subjektivity Slovenska v ktorejkoľvek oblasti spoločenskej praxe, označujúc tieto pokusy za separatizmus, ba až podporu maďarskej iredenty. Bol to napokon aj často používaný argument voči Pittsburskej dohode, pretože Martinská deklarácia, prijatá na domácej pôde akoby eliminovala hlavný zmysel tejto zmluvy a naplnila iba jej jediný bod – že o konkrétnom postavení Slovenska rozhodnú zvolení zástupcovia doma.⁶ Pri centralistickom začlenení Slovenska do ČSR zohrala dôležitú úlohu aj prítomnosť početnej nemeckej menšiny v českých krajinách, pre ktorú by akékoľvek voľnejšie postavenie Slovenska v republike bolo bývalo vítaným precedensom, pre nový štát evidentne nežiaducim.

SNR však neudržala vo svojich rukách právomoci, ktoré jej udelili jej tvorcovia 30. októbra 1918. V ťažkých podmienkach okupácie Slovenska maďarskými vojskami v novembri a decembri 1918, na čo SNR nebola, podobne ako ústredné orgány v Prahe, vojensky pripravená, bola postupne degradovaná iba na poradný orgán. Jej výkonné právomoci prebrali na seba mocenské orgány, ktoré sa formovali v Prahe podľa centralistického projektu začlenenia Slovenska do nového štátu. SNR sa však usilovala prostredníctvom svojich

6 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Jeden či dva národy? Dilema slovenskej politiky po vzniku ČSR. In: Československá historická ročenka 1999. Brno 1999, s. 97 – 110.

ohlasov zabezpečiť rozchod Slovenska s Uhorskom a konsolidovať situáciu. Už v Ohlase z 3. novembra 1918 „*z poverenia vlády československého štátu v Prahe*“ oznámila rozhodnutie, že každý občan na slovenskom území je povinný podrobiť sa nariadeniam SNR, jej ohlasom i osobným rozkazom a občania sú povinní zachovávať poriadok a konať svoju prácu podľa platných zákonov a podľa jej nariadení. To isté sa týkalo aj štátnych úradov a úradníkov verejnej, stoličnej a obecnej správy, železníc a pôšt, štátnych škôl, závodov, pričom štátni zamestnanci mali byť naďalej ponechaní na svojich postoch a zachovať disciplínu a podrobiť sa SNR. Služobné roky, platy a penzie im mali byť na základe medzinárodných zmlúv zabezpečené. SNR vyzvala všetky obecné predstavenstvá a zastupiteľské zbory, aby zvolali svoje zhromaždenia a uznali jej zvrchovanosť, zriadili slovenskú stráž a udržiavali v obciach poriadok. Za tým účelom mali evidovať aj vojakov, ktorí boli povinní hlásiť sa u predstavenstva obce a postaviť sa do služieb Slovenskej stráže a ozdobiť si čiapku národnou – bielo-modro-červenou trikolórou a ozdobiť ňou aj verejné budovy.⁷ Ohlas získal značnú publicitu a vo viacerých obciach a okresoch Slovenska vznikali miestne a okresné národné rady a výbory už začiatkom novembra 1918. Župný výbor vznikol v Bratislave, miestne národné rady sa utvorili v Modre, Brezovej pod Bradlom, Holíči, Myjave, Senici, Bánovciach nad Bebravou, Šišove, Topoľčanoch, Bošáci, Horných Bzinciaci, Drietome, Hornom Slní, v Kostolnom, Krajnom, Moravskom Lieskovom, v Novom Meste nad Váhom (okresný výbor), v Trenčianskych Tepliciach, Vaďovciach, Chtelnici, Smoleniciach, Trnave (národný výbor), vo Vrbovom. Národné rady vznikli v mnohých obciach okresu Liptovský Svätý Mikuláš – v Bobrovci, Borovom, Bukovine, Demänovej, Dovalove, Hutách, Izípvociach, Jamníku, Jánošovciach, Kráľovej Lehote, Liptovskej Teplej (už 30. októbra), Liptovskej Sielnici, v Liptovskom Sv. Mikuláši (župný výbor), v Lúžnej, Nemeckej Lupči, v Ploštíne, Pribyline, Prosieku, v Ružomberku, Smrečanoch, Sv. Anne, Sv. Jáne, Sv. Petri, Trnovci, Vavrišove, Vrbici, Závažnej Porube. Na Orave vznikli výbory SNR v Dolnom Kubíne (župný výbor), v Turzovke a vo Veličnej, na Kysuciach v Kysuckom Novom Meste, Snežnici, Starej Bystrici. V okrese Banská Bystrica vznikli v prvej polovici novembra miestne výbory SNR iba v Ľubietovej, Kališti a Slovenskej Lupči. V Turci väčšina miestnych výborov SNR takisto vznikla už začiatkom novembra. Stalo sa tak v Blážovciach, Daňovej, v Martine-Jahodníkoch, Kláštore pod Znievom, v Mošovciach, Necpaloch, v Rakši, Rakove, Slovanoch, Slovenskom Pravne, Sučanoch, Sv. Mare, Sv. Júre, Turanoch, v Turčianskom Sv. Martine (centrálne SNR), Turčianskom Sv. Petre, Valči, Žabokrekoch. Začiatkom novembra tak vzniklo na Slovensku spolu 104 výborov SNR, z čoho bolo 6 župných výborov (Bratislava, Trenčín, Zvolen, Liptovský Mikuláš, Dolný Kubín, Lučenec), 2 okresné výbory (Senica a Nové Mesto nad Váhom). Z celkového počtu miestnych výborov SNR to zatiaľ bola necelá tretina. Ostatné výbory SNR vznikali v druhej polovici novembra a z veľkej časti až v decembri a v januári 1919,

⁷ HRONSKÝ, M.: Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy roku 1918, príloha č. 1. Východoslovenské vydavateľstvo 1976.

niektoré z nich ešte aj po zrušení týchto orgánov vrátane ústrednej SNR v Martine dňom 23. januára 1919.⁸ Z celkového počtu obcí na Slovensku sa miestne výbory SNR vytvorili vo viac ako desiatine obcí a to najmä vo väčších obciach západného a stredného Slovenska, ktoré aj takto prejavovali svoj súhlas so vznikom spoločného štátu s českým národom. Na východnom Slovensku sa tento proces oneskoril z viacerých dôvodov. Národné uvedomenie tu bolo slabšie a politický vplyv maďarských kruhov veľmi intenzívny, koreniaci v úsilí maďarskej vlády odtrhnúť aspoň toto územie od československého štátu a Slovensko takto dualizovať. V intenciách tejto maďarskej politiky konal aj Viktor Dvortsák, župný archívár v Prešove, propagátor „uhroslovjactva“, popierajúceho národnú identitu Slovákov na východnom Slovensku. V novembri vznikla pod jeho vedením Východoslovenská národná rada, ktorá 11. decembra vyhlásila Slovenskú ľudovú republiku. Na jej čele stál V. Dvortsák, ktorý menoval ministrov a zástupcov republiky v Budapešti. Činnosť republiky bola formálna a nestretla sa s podporou obyvateľstva. Po príchode československých vojenských jednotiek na východné Slovensko zanikla.

SNR od začiatku upozorňovala na snahy namierené proti celistvosti Slovenska, slovenského národa a jeho slobode. V Ohlase z 8. novembra 1918 vystríhala všetkých statočných Slovákov, aby sa nedali pomýliť nijakým „mätežníkom k nerozmysleným podpisom a pohybov“, namiereným proti uvedeným hodnotám. Za tým účelom vyslala na východné Slovensko delegáciu mladých ľudí, ktorých úlohou bolo objasňovať význam vzniku ČSR, upozorniť ich na maďarské úsilie udržať práve túto časť Slovenska v rámci Maďarska.

Predseda Maďarskej národnej rady gróf Mihály Károlyi poslal SNR hneď po jej vytvorení pozdravný telegram, v ktorom jej zaželel úspešnú prácu a slobodnú budúcnosť slovenskému národu, no nezabudol pripomenúť, že slovenský a maďarský národ sú na seba odkázané. V tomto duchu konala aj novoustanovená maďarská Károlyiho vláda, ktorá vyvíjala rôzne aktivity na udržanie Slovenska. Popri vzniku Východoslovenskej národnej rady a vyhlásení Slovenskej ľudovej republiky, to bola aj snaha udržať Slovensko v maďarskom štáte prísľubom autonómie. Oficiálnym iniciátorom tohto projektu bol univerzitný profesor Oszkár Jászi, minister bez portefeuille, poverený riadením národnostných záležitostí, ktorý tento svoj projekt predostrel na rokovania maďarskej vlády.

Tento posun prístupu k Slovensku bol evidentne iba účelový a determinovala ho zmena medzinárodného postavenia Maďarska po rozpade monarchie. M. Károlyi, ktorý sa stal prvým predsedom maďarskej vlády, ešte pred tým, začiatkom októbra 1918 v rozhovore s Matúšom Dulom, Emilom Stodolom a Vladimírom Makovickým o eventuálnom postavení Slovenska v rámci Maďarska sa vyjadroval veľmi vyhýbavo.⁹ V kritickej situácii však pochopil, že od postoja národností záleží zachovanie celistvosti Maďarska a preto akceptoval návrhy Oszkára Jásziho, ktorý sa národnostnou otázkou v Uhorsku zaoberal už vo svojich dielach pred prvou svetovou vojnou. Jászi sa staval za demokratizáciu krajiny,

⁸ Tamže, príloha č. 3. Súpis dovtedy zistených orgánov novej moci na Slovensku r. 1918 – 1919. Podľa administratívneho rozdelenia z 1. 2. 1967.

⁹ Bližšie STODOLA, E.: Prelom, spomienky, štúdie, úvahy. Praha 1933, s. 139.

kritizoval násilnú maďarizáciu a bol presvedčený, že hegemonia Maďarstva v Uhorsku sa nesmie zakladať na násilí a bezpráví, ale na jeho hospodárskej sile, číselnej a kultúrnej prevahe a priaznivej geografickej pozícii. V novembri 1918 ešte stále dúfal, že príslub autonómie presvedčí aj Slovákov, aby zotrvali v rámci maďarského štátu. Podľa Jásziho návrhu mali patriť do impéria SNR tieto okresy: bratislavský (bez Bratislavy), nitriansky, trnavský, hlohovecký, novozámocký (bez Nových Zámkov), bátovský, zlatomoravecký, krupinský, zvolenský, haličský, rimavsko-sobotský, ratkovský, veľkorevúcky, hranský, spišsko-novoveský, spišsko-podhradský, prešovský, nižno-torysský, vranovský, sečovský, michalovecký, sobrancecký, humenský, topľanský. V „impériu“ neboli Košice a košický okres, vrábeľský, rožňavský, stropkovský a gelnický okres.¹⁰

Po uzavretí Belehradského prímeria 13. novembra 1918, ktorého 17. článok umožňoval ponechať v rukách maďarskej vlády administratívu na celom území bývalého Uhorska, maďarské vládne kruhy začali energicky uplatňovať voči Slovensku kombinovanú taktiku rokovani a vojenských operácií. Postup maďarských vojenských jednotiek od polovice novembra 1918 mal za následok vytlačenie slabých československých vojenských oddielov zo západného Slovenska a Považia. Obsadený bol dokonca i Turčiansky Svätý Martin, sídlo centrálnej SNR a jej predseda Matúš Dula spolu s evanjelickým farárom Ottom Škrovinom boli uväznení – vraj kvôli tomu, že otvárali na pošte balíky. Hoci M. Károlyi vzápätí nariadil ich prepustenie, SNR sa ocitla v ťažkom postavení. Jej organizačná činnosť i kontakty s miestnymi orgánmi a realizácia jej pokynov boli prakticky úplne znemožnené. Károlyiho vláda sa to pokúšala využiť a SNR primäť k dohode, ktorú by bola mohla prezentovať na mierových rokovaníach. Svoju politiku voči Slovensku a SNR postavila na tom, že územie Slovenska nebolo de facto vyčlenené z bývalého Uhorska a začlenené do československého štátu, ktorý už de iure existoval a na medzinárodnom fóre ho reprezentovali zástupcovia spojencami uznanej československej vlády.¹¹

Komplikovanú situáciu, keď veľkú časť Slovenska v novembri a takmer i počas celého decembra ovládala vojensky maďarská vláda, sa pokúsil riešiť Milan Hodža, ktorý od 23. novembra 1918 pôsobil v Budapešti ako československý vyslanec poverený likvidačnými prácami medzi Československom a Maďarskom. Vavro Šrobár, ktorý sa od 28. októbra 1918 zdržiaval v Prahe upozornil SNR, že má rokovať s maďarskou vládou iba vo veciach likvidácie maďarskej moci na Slovensku. Táto smernica sa však iba ťažko dala dodržať v situácii, keď maďarská vláda vyhlásila mobilizáciu aj na území Slovenska a hodlala uskutočniť ľudové hlasovanie o zachovaní Slovenska v maďarskom štáte. SNR reagovala na vyhlásenie mobilizácie maďarskou vládou Ohlasom k slovenskému národu zo dňa 26. novembra 1918. Oznamovala v ňom všetkým spoluobčanom – a to nielen Slovákom, že táto mobilizácia sa na občanov Slovenska nevzťahuje, pretože celé slovenské územie už patrí

10 Podľa HOUDEK, F.: Vznik hraníc Slovenska. Bratislava 1931, s. 205. Ďalej pozri PODRIMAVSKÝ, M.: Oszkár Jászi a národnostná otázka. In: HČ, XX, 1972, s. 65 – 88.

11 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Slovenská národná rada roku 1918. In: HČ, XVII, 2, 1969, s. 177 – 197.

do Československa a maďarská vláda nad ním „*viac žiadnej moci nemá*“.¹² Reálna situácia však bola iná. Územie Slovenska nebolo zatiaľ nikdy z Uhorska vyčlenené a tento stav pretrvával aj po októbri 1918, keďže stále nebola vytýčená demarkačná čiara na juhu Slovenska, ktorá by presne určila, čo vlastne do slovenského územia patrí.

Hlavným záujmom Slovenska po uzavretí Belehradského príméria a obsadzovaní tohto územia maďarskými vojenskými jednotkami bolo zamedziť vytvorenie fait accompli, stavu, ktorý by spôsobil komplikácie na mierových rokovaníach, umožnil pokračovanie v násilnostiach a krviprelievaní páchanom na civilnom obyvateľstve. Nebezpečná bola najmä maďarská snaha o dualizáciu Slovenska na západné a východné a pripojenie tejto oblasti i južných pohraničných častí k Maďarsku. Domáca československá vláda na čele s ministerským predsedom K. Kramárom nedokázala vlastnými vojenskými silami túto situáciu riešiť a žiadala ministra zahraničia Edvarda Beneša, aby v Paríži urgovoal urýchléné určenie južnej demarkačnej čiary. Hoci Beneš už 3. novembra 1918 žiadal Najvyššiu vojnovú radu Dohody, aby okamžite vyslala do Čiech a na Slovensko československé légie z Francúzska a Talianska, jeho požiadavka nebola splnená. Francúzsky premiér George Clemenceau odmietol priamy zásah francúzskych jednotiek na Slovensku a vo veci ústupu maďarských vojenských jednotiek zo Slovenska dal prednosť diplomatickej ceste. Vydal rozkaz hlavnému veliteľovi východných spojeneckých vojsk Franchetovi d'Espérey, aby požiadal grófa Károlyiho o stiahnutie vojenských jednotiek zo Slovenska.¹³ Takýto rozkaz – pokiaľ nebola určená demarkačná čiara – bol iluzórny. Skomplikovalo to nielen situáciu SNR na Slovensku, ale aj situáciu Milana Hodžu v Budapešti, ktorý práve preto začal rokovať s maďarskou vládou nielen o likvidácii, ale aj o odchode maďarských vojenských jednotiek zo Slovenska. V rámci rokovaní dostal od Oszkára Jásziho návrh rokovať aj o otázkach správy – údajne v rámci konsolidácie pomerov na Slovensku. To však už zasahovalo do kompetencie československého štátu a uplatnenia jeho zvrchovanosti na území Slovenska. Milan Hodža, aby získal čas, rozhodol sa na návrhy Oszkára Jásziho, ministra pre národnosti, reagovať a poslal mu svoje protinavrhy, aj keď si bol vedomý, že prekračuje svoje právomoci. Neskôr to vysvetľoval tým, že považoval za svoju povinnosť „*vykonať všetko, aby Maďari Slovensko opustili. Cítil som svoju zodpovednosť k vláde, ale ešte viac zodpovednosti pred svojím svedomím – a chcete-li pred históriou...*“ Hodža celý materiál poslal aj do Prahy, kde to vzbudilo veľkú nevôľu a opäť dostal príkaz rokovať len o likvidácii.¹⁴

V maďarskom návrhu sa totiž hovorilo o impériu SNR na území Slovenska určenom podľa niekdajších požiadaviek slovenského Okolia a to na základe etnického kritéria. Bolo to problematické z viacerých aspektov a nebolo to jednoznačne prijaté ani v Budapešti. Minis-

12 HRONSKÝ, M.: Slovensko na rázcestí..., príloha č. 5. Ohlas k slovenskému národu z 26. novembra 1918.

13 Bližšie FERENČUHOVÁ, B.: Talianska a francúzska vojenská misia na Slovensku a československo-maďarský konflikt v rokoch 1918 – 1919. In: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920. Martin 1995, s. 134 – 135 a ďalšie.

14 HODŽA, M.: Slovenský rozchod s Maďarmi. Bratislava 1929, s. 87.

ter Jászi musel presviedčať vládny kabinet, že ak má byť Maďarsko pripustené na mierové rokovania, musí sa ako-tak vyrovnat' s národnosťami a musí rešpektovať podmienku prezidenta Wilsona a uznať ich právo na sebaurčenie. Jászi ako argument uvádzal i to, že pokiaľ nebudú pomery na Slovensku skonsolidované, nebudú sa môcť konať voľby. Predpokladal, že slovenská politická reprezentácia, ktorá z nich vzíde bude môcť iba potom prevziať moc a začleniť Slovensko do Uhorska. Maďarská vláda sa preto mala pokúsiť uzavrieť dohodu ešte so SNR, čo by potom Maďarsko mohlo prezentovať na mierových rokovaníach ako hotovú vec.¹⁵ Maďarská vláda predostrela SNR návrh dohody o udržiavaní poriadku na Slovensku prostredníctvom slovenských a maďarských národných gárd už 16. novembra 1918, pričom zdôraznila vylúčenie cudzích vojenských jednotiek. Maďarská vláda tak chcela získať súhlas SNR so svojím oficiálnym postojom, že československé jednotky nemajú na území Slovenska čo hľadať. Z tohto hľadiska bola dôležitá aj ďalšia ponuka maďarskej vlády vyplácať aj slovenským gardistom desaťkorunový denný žold a zabezpečiť im aj stravovanie. SNR postúpila maďarský návrh Slovenskému poslaneckému klubu do Prahy a ten sa obrátil na československú vládu. Jeho zástupcovia rokovali s premiérom Kramárom, ktorý odporúčal SNR, aby s Maďarmi nerokovala a požiadala ich, aby sa obrátili priamo na československú vládu.

Keď snaha maďarskej vlády uzavrieť dohodu so SNR nevyšla, urobila ďalší pokus a navrhla dohodu o riešení otázok verejnej správy na Slovensku. Milan Hodža tento raz pozval na rozhovory do Budapešti aj zástupcov SNR na čele s jej predsedom Matúšom Dulom. Na rozhovoroch s Oszkárom Jászim, ktoré sa konali v posledných novembrových dňoch roku 1918 bol ako podklad pre rokovanie predložený neoficiálny návrh o prechodnej úprave vzťahu Slovenska k Maďarsku. Návrh tohto dočasného vzťahu bol však koncipovaný na základe maďarskej štátnej suverenity, preto Hodža podal protinávrh, stojaci na princípe uznania československej štátnej suverenity. Z jeho návrhu vyplývalo, že maďarská vláda v prípade dohody odovzdá na základe práva národov na sebaurčenie úplnú štátnu, vojenskú a vládnu moc na území obývanom Slovákmi do rúk SNR. Reálne to však malo byť iba v tom prípade, ak by bola maďarská vláda uznala, že SNR ako politická reprezentantka Slovákov stojí na štátoprávnom základe Československej republiky. A uznanie tohto zásadného postoja SNR bolo aj predpokladom akéhokoľvek ďalšieho rokovania. Celá akcia sa skončila – ako sa napokon dalo predpokladať – neúspešne, pretože principiálne stanoviská oboch strán v otázke štátnej suverenity boli nezmieriteľné. Maďarská tlač však urobila rozhovorom veľkú reklamu a publikovala lživú správu, že Hodža a zástupcovia SNR docielili dohodu s maďarskou vládou. Matúš Dula hneď 1. decembra 1918 napísal dementi, ktoré uverejnili Národné noviny 3. decembra v tomto znení: „...*Rozhovory tieto boli pripravené bezzáväzným pokonávaním ministra Jásziho a poslanca dr. M. Hodžu....*

15 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Konceptia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1920. In: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920. Martin 1995, s. 48.

Všetky chýry maďarských novin sú falošné. Ku konečnému riešeniu nedošlo, hlavne pre neúprimnosť peštianskych pánov...“

Účastníci peštianskych rozhovorov hneď cestovali do Prahy, aby tam vysvetlili svoje počínanie. Odvolávali sa na Milana Hodžu ako československého vyslanca, ktorý ich pozval a hneď im zdôraznil, že nejde o nijaké záväzné rozhovory, iba o získanie času. V rozhovore medzi Karlom Kramárom a Matúšom Dulom odzneli síce ubezpečenia o vzájomnej dôvere a o presvedčení o najlepších úmysloch zo slovenskej i českej strany pri usporiadaní československého vzťahu, ale obava z možného slovenského separatizmu sa zafixovala a utvrdila sa aj myšlienka o nutnosti centralistického riešenia štátnej i verejnej správy na území ČSR. Naplnil sa tak predpoklad Oszkára Jásziho, ktorý na zasadnutí maďarskej vlády 1. decembra 1918 upozorňoval, že Čechom je už len to nepríjemné, že Maďarsko ponúkne Slovákom autonómiu, ktorú im oni, Česi, nemienia dať. Konštatoval, že rokovania so SNR o týchto otázkach sa môžu stať klinom vrazeným medzi Čechov a Slovákov a Maďarom umožnia získať taktickú výhodu i na medzinárodnom fóre, kde sa môže týmto spôsobom zlepšiť názor o maďarskom prístupe k riešeniu národnostnej otázky.¹⁶

Postavenie SNR, ktorá mala mať výkonnú i legislatívnu právomoc, bolo od začiatku veľmi labilné. Vznikla na poslednú chvíľu a na prevzatie moci vôbec nebola pripravená – ani organizačne, ani koncepcne, ani personálne, nehovoriac už o jej beznádejnej materiálnej situácii, o zbraniach a municii, ktorú by boli národné stráže a gardy aspoň na udržanie poriadku potrebovali. Napriek tomu disponovala prirodzenou politickou autoritou, vyplývajúcou z tradičného uznávania historického významu tejto inštitúcie, svojej predchodkyne, SNR z roku 1848 a z odporu voči uhorským štátnym a zastupiteľským orgánom, ktoré slovenský ľud zradikalizovaný vojnou a jej následkami nekompromisne odmietal. Dôležitú úlohu v živelnom odpore proti „pánom“ a starej vrchnosti zohrávali ozbrojení demobilizovaní vojaci, ktorí sa po rozpade frontu vracali domov a roztrpčení vojnovými útrapami a biednymi pomermi doma ohrozovali a vyhánali notárov a slúžnych a nebáli sa ani žandárov, ktorí ich nedokázali spacifikovať. Svedčia o tom mnohé hlásenia z jednotlivých žúp na Slovensku, ktorými sa župní úradníci a činitelia obracali na ministerstvo vnútra v Budapešti a žiadali o „*urýchlené opatrenia na ochranu notárov i okresných náčelníkov, žandárstva, lebo im revoltujúce masy ubližujú a vyhrážkami ohrozujú život nútia ich na útek*“.¹⁷

Podobné informácie dostávala aj SNR z rôznych oblastí Slovenska, kde sa síce vytvárali miestne výbory SNR, snažiace sa utíšiť nespokojné obyvateľstvo, ale nie vždy úspešne. Hrozivo znie napríklad, vyhrážanie sa navrátilca z ruského zajatia istého M. K., ktorý sa na ľudovom zhromaždení v Paluzi v Liptove oboril na tam prítomného notára slovami: „*Pán notár, ani sa nie hodny, iba za nohy obesiť a ohňa pod nich naklásať...*“¹⁸ Tieto miestne revolty však boli izolované, mali živelný charakter a zväčša končili rabovačkami obcho-

¹⁶ Tamže, s. 49.

¹⁷ HRONSKÝ, M.: Slovensko na rázcestí..., s. 54.

¹⁸ Tamže, s. 56.

dov, židovských krčiem, veľkostatkov a v niektorých prípadoch sa ich účastníci dožadovali i rozdelenia pôdy, lesov, ohrozovali skladištia potravín a sýpky. Napriek svojej slabosti zohrala SNR a jej miestne orgány pri konsolidácii pomerov v mnohých prípadoch pozitívnu úlohu, najmä ak sa dokázali spojiť i s maďarskými národnými či robotníckymi radami. Napríklad, SNR pre Bratislavu a okolie pod vedením Samuela Zocha zohrala dôležitú úlohu pri tísnení „rozbúrených myslí“ slovenského i maďarského obyvateľstva. Zoch chodil s automobilom, ktorí mu poskytli miestni maďarskí úradní činitelia po okolitých dedinách a mestečkách a upokojoval ich nespokojných obyvateľov.¹⁹ Častejším javom však boli represívne akcie zo strany maďarských národných stráží, gárd a vojenských jednotiek voči slovenskému obyvateľstvu. Brutálne postupovali najmä v Novohrade, kde usmrtili desiatky ľudí a neušetrili ani deti. Nepomáhali ani protesty SNR u budapeštianskej vlády, ba ani protesty zástupcov československej vlády v Paríži.²⁰

Konsolidovať situáciu na Slovensku sa pokúsila aj tzv. skalická dočasná vláda, ktorú 4. novembra 1918 menoval a vyslal na Slovensko Národný výbor v Prahe. Vláda v zložení Vavro Šrobár, Pavol Blaho, Ivan Dérer a Anton Štefánek sa ujala svojej funkcie 6. novembra 1918 v Skalici. Pridelili jej vyše stočlennú skupinu četníkov a vojakov, ktorú ešte na moravsko-slovenských hraniciach posilnila rota 148 slovenských vojakov vracajúcich sa z talianskeho frontu, vystupujúca pod menom Slovenská légia. Hoci sa vojenským silám podarilo v priebehu niekoľkých dní obsadiť veľkú časť západného Slovenska a úspešne sa začalo rozvíjať aj obsadzovanie Považia, už 17. novembra 1918 museli československé jednotky ustúpiť až za moravsko-slovenskú hranicu a maďarské jednotky obsadili aj veľkú časť západného Slovenska, kde mali v rukách Trnavu a Bratislavu. Československá vláda i SNR, ktoré sa ocitli v defenzíve, vkladali preto veľké nádeje do príchodu legionárov z Talianska, ktorí mali pomôcť vytlačiť maďarské vojenské jednotky zo Slovenska a presvedčiť tak jeho obyvateľov o suverenite československého štátu aj na tomto území. Legionári však prišli až koncom decembra 1918 a zápas o Slovensko pokračoval. Zosilnené československé vojenské jednotky pod velením plukovníka Františka Schöbla v počte 8 300 mužov zahájili opätovné obsadzovanie Slovenska. 6. decembra 1918 bola Žilina opäť v československých rukách a zabezpečený bol prístup na Slovensko traťou cez Vlársky priesmyk do Žiliny.²¹

Žilina sa tak dočasne stala administratívnym centrom Slovenska, keďže sa v tomto meste usadil minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár. Tento slovenský politik, popredný hlasista a obdivovateľ profesora T. G. Masaryka, bol aj signatárom vyhlásenia vzniku československého štátu Národným výborom československým 28. októbra 1918 v Prahe. O pár dní sa stal aj splnomocneným zástupcom SNR v tomto orgáne. Bol stúpencom unitárneho československého štátu, budovaného na báze štátnopolitickej doktríny

19 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Samuel Zoch. In: Kováč, D. a kolektív: Muži Deklarácie. Martin 1991, I. vydanie, s. 190 – 208.

20 HRONSKÝ, M.: c. d., s. 74 – 76.

21 Podľa Vojenskej dejiny Slovenska /1914-1939/ IV. Bratislava 1996, s. 100 – 105.

jednoty českého a slovenského národa, uplatňovanej centralistickými metódami riadenia. Táto koncepcia budovania nového štátu mala byť podľa jej stúpencov a realizátorov hlavnou zárukou eliminovania maďarského úsilia o udržanie Slovenska, alebo prípadne aspoň jeho časti v maďarskom štáte a zároveň mala byť aj hlavným politickým predpokladom rýchleho integrovania Slovenska do ČSR. Priestor pre realizáciu takéhoto postupu vytváral aj vznik a pôsobenie Klubu slovenských poslancov na pôde pražského Dočasného národného zhromaždenia, ustanoveného 14. novembra 1918, ktoré vyhlásilo československý štát za republiku. Dočasné národné zhromaždenie vzniklo rozšírením Národného výboru na 256 členov, menovaných politickými stranami podľa výsledkov volieb do ríšskej rady roku 1911. Boli v ňom zastúpené tieto politické strany, pôsobiace v českých krajinách: sociálna demokracia, národní socialisti, agrármici, národní demokrati, lidová strana a česká pokroková strana. Slovensko v ňom zastupoval Klub slovenských poslancov, vystupujúci aj pod názvom Slovenský klub. Spočiatku mal 41 poslancov a od 11. marca 1919 sa ich počet zvýšil na 54 poslancov. Nemecké a maďarské politické strany v tomto parlamente zastúpené neboli.

Klub slovenských poslancov, ktorý pozostával zo stúpencov rôznych politických prúdov pôsobiacich na Slovensku, sa nevytvoril priamo zo SNR, ako táto predpokladala. Prevládlo stanovisko politickej reprezentácie okolo Šrobára, aby sám určil poslancov, ktorí budú zastupovať Slovensko v Dočasnom národnom zhromaždení. Klub slovenských poslancov prijal v zápätí po svojom ustanovení 16. novembra 1918 vyhlásenie, že právomoc SNR prechádza na Dočasné národné zhromaždenie – a tým bol tento dosiaľ vrcholný slovenský politický orgán pozbavený práva realizovať štátnu moc na území Slovenska. Situácia, ktorá bola na Slovensku v novembri a decembri 1918, keď ani SNR, ani dočasná skalická vláda a ani československé vojenské jednotky neboli schopné presadiť na tomto území suverenitu československého štátu, si vyžadovala bezodkladné riešenie. Za týmto účelom bol zriadený zákonom č. 64/1918 Zb. z. a n. z 10. decembra 1918 Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorým sa stal Vavro Šrobár, mal rozsiahle právomoci, zakladajúce sa na plnej moci dočasne udelenej vládou. Minister Šrobár prišiel na Slovensko 12. decembra 1918. Jeho prvou úlohou bola konsolidácia pomerov na Slovensku, podriadenie správneho a súdneho aparátu československej štátnej moci, zorganizovanie správy miest a obcí. Minister pre správu Slovenska mal preto značné nariadenie práva a v naliehavých prípadoch mohol meniť aj uhorské právne normy prevzaté novou štátnou mocou. Jeho prvé nariadenia sa preto týkali menovania a právomoci županov. Stali sa štátnymi úradníkmi a boli poverení rozpustením dovtedajších správnych úradov a zastupiteľských orgánov a menovaním nových župných, mestských a obecných výborov.

Autoritatívny charakter Šrobárovho vládneho režimu veľmi ovplyvnilo už spomínané pretrvávajúce úsilie maďarskej vlády udržať Slovensko, alebo aspoň jeho časť. Prispievala k tomu najmä nevyjasnenosť určenia južnej hranice Slovenska s Maďarskom. Demarkačná

čiaru, ktorú tvoril Dunaj od sútoku s riekou Moravou po ústie rieky Ipel' a ďalej rovno po riekou Uh, bola oficiálne vyznačená a zverejnená až koncom decembra 1918. Bolo to iba dočasné riešenie, pretože definitívna hranica bola stanovená až Trianonskou zmluvou zo 4. júna 1920.

Demokratizačný proces, ktorý sa v českých krajinách začal realizovať už zánikom monarchie a vyhlásením československého štátu, hoci sťažený neochotou a ozbrojeným odporom nemeckej menšiny uznať nový štát, ako aj dramatickým sporom o Těšínsko, sa nemohol na Slovensku ani v roku 1919 naplno rozvinúť. Maďarské jednotky sa podarilo vytlačiť z územia Slovenska až po príchode talianskych legionárov. Ich hlavnou úlohou bolo obsadiť celé územie pozdĺž demarkačnej čiary a vymanévrovať zostávajúce maďarské oddiely zo Slovenska. Dôležitou úlohou bolo obsadenie Bratislavy, ktoré začalo na rozkaz generála Luigiho Piccioneho, hlavného veliteľa československých vojsk 30. decembra 1918 a skončilo 1. januára 1919, keď československé vojenské jednotky obsadili bez boja všetky najdôležitejšie objekty v meste. Behom ďalších troch týždňov legionári postúpili na demarkačnú čiaru a československé vojenské jednotky dokončili obsadenie východoslovenských žúp.²²

„Šrobárova vláda“ – ako sa v tom čase bežne nazýval Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ÚMPS) – sa mohla už začiatkom februára 1919 presťahovať do Bratislavy, kde pokračovala vo svojej činnosti. Už v januári 1919 však minister s plnou mocou nariadením č. 6/1919 tzv. Šrobárovej zbierky z 8. januára 1919 zrušil s platnosťou od 23. januára 1919 všetky národné rady a výbory, vrátane ústrednej SNR s odôvodnením, že vo verejnej správe nemôže byť dvojkolajnosť. Zrušením SNR zanikol jediný slovenský národnopolitický ústredný orgán, ktorý si spočiatku robil nárok na zastúpenie SNR ako subjektu v Národnom zhromaždení. Akonáhle však svoje právomoci odovzdal Klubu slovenských poslancov, nemohol už s takýmto postavením počítať, ktoré sa napokon ani nedalo s formujúcim sa politickým systémom v republike zlúčiť. SNR prekážala aj nanovo sa vytvárajúcej Československej národnej rade (ČSNR), keďže hlavnou úlohou tejto inštitúcie, ktorej filiálka sa vytvorila veľmi rýchlo i na Slovensku, sa stalo pestovanie jednoty československého národa, starostlivosť o jeho menšiny v pohraničných oblastiach a zahraničí. ČSNR zriadila za týmto účelom viaceré pracovné komisie, ktoré mali úzke kontakty s politickými stranami a záujmovými organizáciami. Tie koordinovali ich činnosť orientovanú na naplnenie uvedených cieľov ČSNR. Proti zániku SNR však nikto zo slovenských politikov oficiálne neprotestoval, aj keď sa sporadicky vyskytli v tlači názory, že mohla ostať a plniť kultúrne úlohy po boku Matice slovenskej, obnovenej v januári 1919.²³

²² Tamže, s. 107 – 108.

²³ Podľa spomienok Ivana Thurzu, vtedajšieho redaktora Národných novín, článok proti zrušeniu SNR od Jána Drobneho nemohli Národné noviny uverejniť. Vyšiel iba umiernený článok Štefana Kréméryho, v ktorom sa vyjadril, že národné rady sa nemali rušiť, ale mali zostať, alebo sa premeniť na miestne odbory Matice slovenskej. Podľa KRAJČOVIČOVÁ, N.: Slovenská národná rada roku 1918. In: Historický časopis XVII, 1969, 2, s. 195.

Šrobárova vláda pozostávajúca zo 14 referátov, ktorých štruktúra zodpovedala štruktúre pražských rezortných ministerstiev, mala však mnohé ďalšie naliehavé problémy. Predovšetkým bolo treba zabezpečiť riadny chod štátnej správy, dopravu, zásobovanie obyvateľstva potravinami, kurivom a petrolejom, závody surovinami a energiou, bolo treba sfunkčnit' zdravotníctvo a školstvo, odstraňovať vojnové škody a straty. Kompetencie Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska boli vymedzené iba územne, pretože prostredníctvom svojich štrnástich referátov zasahoval do záležitostí všetkých rezortov, týkajúcich sa Slovenska. V podstate mal takú právomoc, ako celá vláda, limitovanú tým, že mohol byť vládou odvolaný. Išlo iba o dočasné opatrenie, ktoré – a to vláda pri jeho predkladaní aj zdôraznila – nemalo byť žiadnym precedensom pre osobitné postavenie Slovenska v republike. Takto chápal svoju funkciu aj minister s plnou mocou Vavro Šrobár, ktorý nehodlal pri výkone svojich právomocí postupovať proti centralistickým zámerom Prahy, aj keď sa v praxi veľa ráz ocitol v komplikovanej situácii.

Problémy sa vynárali najmä pri začleňovaní Slovenska do nového štátneho celku, na pôde ktorého sa už v tomto čase realizovali zásadné spoločenské zmeny v legislatíve, politickej oblasti i v ekonomike. Keďže sa pri rozhodovaní o nich – v snahe čo najrýchlejšie odstrániť dualizmus – zväčša nebrali do úvahy slovenské špecifiká, výsledkom bolo naopak prehĺbenie „inakosti“ Slovenska, ktoré nedokázalo držať krok s českými krajinami. Po akom-takom zabezpečení chodu administratívy – menovaní županov, rozpustení stoličných a obecných výborov, namiesto ktorých boli menované župné a obecné komisie, prišlo na rad súdnictvo. Na Slovensku však nebolo možné iba preobsadiť hlavné pozície slovenskými sudcami, ako sa to podarilo v českých krajinách. Bránila tomu jednak pasívna rezistencia maďarských zamestnancov justičnej správy, jednak nedostatok slovenských právnikov. Na popud ministra spravodlivosti organizovanie súdnictva prevzala preto Organizácia súdnictva (roku 1925 pretvorená na Expozitúru ministerstva spravodlivosti), takže pôvodný referát pre spravodlivosť pri úrade MPS bol pozbavený svojej právomoci hneď od začiatku svojho pôsobenia.²⁴ A to bola iba jedna z foriem ako sa pražské ministerstvá pokúšali zrušiť bratislavské referáty ÚMPS. Centrálné bolo riadené aj veľmi problematické zásobovanie potravinami, kurivom, petrolejom, surovinami a energiou, ktoré od začiatku patrilo pod Ústav pre zásobovanie Slovenska.

Zložitá situácia bola v školstve. Jeho „poslovenčovanie“ prebiehalo pomerne úspešne pod vedením Antona Štefánka, ktorého hlavným cieľom bolo zbaviť školstvo maďarizačného charakteru. Vniesol však do tohto procesu i sekularizačné tendencie, čo na Slovensku, kde bola väčšina cirkevných škôl, narazilo na silný odpor. Štefánkovou zásluhou však bolo zvýšenie počtu základných i stredných škôl, ako aj ich odborné skvalitnenie a „poslovenčenie“. A to aj prostredníctvom českých učiteľov a profesorov, ktorí prišli na Slovensko pre nedostatok slovenských pedagógov. Urobili veľmi záslužnú prácu, vždy však dostatočne

24 ZAVACKÁ, K.: Administratívne začleňovanie Slovenska do Československa. In: Československá vzájomnosť. Liberec 1993, s. 81.

nerešpektovali tunajšie prostredie, slovenskú mentalitu i slovenský jazyk, kultúru a religiozitu slovenského obyvateľstva. Často tak budili nechuť nielen v slovenskej verejnosti, ale i medzi slovenskými kolegami, ktorí mali výhrady voči spôsobu ich odmeňovania, založenému na prídavkoch pre ich exponovanie sa na Slovensku. V roku 1919 vznikla aj Československá štátna univerzita v Bratislave, ktorá tu bola zriadená namiesto bývalej maďarskej Alžbetínskej univerzity. Zákon o jej zriadení, ktorý prijalo Národné zhromaždenie 27. júna 1919 predpokladal zriadenie štyroch fakúlt: právnickej, lekárskej, filozofickej a prírodovedeckej. Ako prvá sa zriadila 31. júla 1919 lekárska fakulta a iba postupne sa pre nedostatok financií, prednášateľov i priestorov zriad'ovali ostatné fakulty – filozofická a právnická roku 1921 a prírodovedecká až v 30-tych rokoch. Už 11. novembra 1919 bola univerzita premenovaná na Univerzitu Jána Amosa Komenského.²⁵

V čase budovania nového štátneho celku mimoriadne vzrástla úloha štátnych orgánov pri usmerňovaní všetkých oblastí spoločenského života. S tým úzko súvisela potreba nových štátnych zamestnancov. Hlavným problémom bol nedostatok úradníkov Slovákov, ktorí by boli mohli nahradiť aspoň určitú časť zamestnancov bývalej uhorskej štátnej správy. Široké právomoci udelené ministromi s plnou mocou pre správu Slovenska však umožnili Šrobárovi určiť zásady neprevzatia bývalých štátnych zamestnancov do služieb ČSR. Nemohli byť prevzatí tí zamestnanci, ktorí to už raz odmietli a tí, ktorí síce boli už ochotní pracovať, ale z politických dôvodov nemohli byť prevzatí do štátnych služieb. Týkalo sa to napríklad účastníkov februárového štrajku roku 1919 a preto bolo na Slovensko v tom čase vyslaných 459 železničných úradníkov a 2 523 podúradníkov, sluhov a robotníkov na železnici. Politicky spoľahliví štátni zamestnanci sa mali prevziať s podmienkou, že sa do roka naučia po slovensky. Ak nie – mali byť penzionovaní. Nespoľahliví mali byť poslaní na dovolenku a potom do troch mesiacov penzionovaní. Mnohí štátni zamestnanci, ktorí prišli z českých krajín, aby nahradili prepustených maďarských, či nespoľahlivých štátnych zamestnancov na Slovensku pracovali v rôznych oblastiach. Značná časť pracovala vo finančnej správe ako financi, medzi ktorými bolo hodne prednostne prijímaných legiónárov. Zväčša išlo však o miesta s nižším platom, keďže legiónári často nemali kvalifikáciu na vyššie úradnícke posty. Veľkým prínosom pre Slovensko boli inžinieri a technická inteligencia, pracujúci v spojoch, doprave, pri stavebných rekonštrukciách vojnou zničených komunikácií, mostov, pri výstavbe tunelov, železničných tratí i modernej výstavbe Bratislavy a iných administratívnych centier. Pôsobili v lesnej správe, vodnom i poľnom hospodárstve. Napríklad pri prácach na pozemkovej reforme, ktorá by sa bez ich účasti vôbec nemohla rozbehnúť. Podobná situácia bola aj v školstve, kam bolo treba povolať značný počet českých učiteľov a profesorov. Spočiatku pôsobili na všetkých stupňoch škôl – od základných, cez stredné až po vznikajúce vysoké školy. Postupne sa však ich počet znižoval a obmedzoval sa najmä na gymnázia, odborné školy a univerzitu. Školstvo

25 Bližšie MAGDOLENOVÁ, A.: Slovenské školstvo v prvých poprevratových rokoch. In: HČ, 29, 1981, s. 482 – 505.

zaznamenalo oproti stavu školstva v Uhorsku veľký pokrok tak v počte slovenských škôl, ako aj v kvalite vyučovania. Zo 16 496 ľudových škôl v Uhorsku v rokoch 1908 – 1909 bolo iba 476 maďarsko-slovenských škôl a z 31 817 učiteľov bolo iba 627 slovenských učiteľov. Roku 1938 bolo na Slovensku 8 234 učiteľov a z toho bolo 2 054 českých učiteľov. V školstve však vznikali viaceré špecifické problémy. Napríklad vo vzťahu k štátnej moci, ktorá presadzovala určité sekularizačné tendencie, vo vzťahu k cirkevnému školstvu, ktoré bolo na Slovensku tradičné a v časoch intenzívnej maďarizácie udržiavalo na cirkevných ľudových školách slovenského ducha. Od počiatku sa vynárali aj personálne problémy a sťažnosti učiteľov Slovákov na ich umiestňovanie na horšie miesta, napríklad do pohraničia, na ich obchádzanie pri obsadzovaní riaditeľských miest. Učitelia podobne ako ostatní štátni zamestnanci zo Slovenska si sťažovali na diskriminačnú platovú politiku a poukazovali na lepšie platy českých štátnych zamestnancov, ktorí dostávali k bežnému platu diéty a rôzne iné prirážky ako odlučné od rodín, cestovné a pod. Keďže platové rozdiely boli v dôsledku toho naozaj krikľavé, štátni zamestnanci protestovali na rôznych miestach: v tlači, na verejných zhromaždeniach, na príslušných rezortoch. Touto otázkou sa viackrát zaoberala vláda a dokonca i prezident Masaryk. Chýbala tu však koncepcia zladovania personálnej politiky pre Slovensko a české krajiny, sťažovali si napokon aj štátni zamestnanci v českých krajinách, ktorí mali kvôli príplatkom svojich kolegov exponovaných na Slovensku takisto nižšie platy. Hoci sa na Slovensku mohli robiť vďaka právomociam ministra s plnou mocou určité osobitné opatrenia, a aj sa v niektorých prípadoch urobili, chýbali na to peniaze a ministerstvo financií ich držalo pevne v rukách. Nebolo ochotné pridelovať financie rezortom navyše a dokonca obmedzovalo aj vyplácanie rôznych prídavkov exponovaným štátnym zamestnancom na Slovensku. Jednotlivé rezorty žiadalo, aby čo najrýchlejšie vytvorili na Slovensku nové systemizované miesta, aby sa tak nemuseli vyplácať diéty dočasne exponovaným štátnym zamestnancom, ktorí by tak získali na Slovensku definitívu.

Personálne obsadzovanie orgánov štátnej správy považovali všetky politické strany na Slovensku z mocenského hľadiska za kľúčové a žiadali v tej či onej forme posilnenie právomocí Úradu ministra s plnou mocou v tejto oblasti, a to tak v otázke vytvárania miest, ako ich obsadzovania a finančného krytia. Nepodarilo sa to a riadenie personálnej politiky zostalo i naďalej v kompetencii pražských ministerstiev. A tak tzv. úradnícka otázka čoraz väčšmi prerastala zo stavovskej a sociálnej polohy do politického problému so silným nacionálnym až nacionalistickým zafarbením.²⁶

Štát hral dôležitú úlohu aj v ekonomike Slovenska, ktorá bola v dôsledku vojny a prerušenia hospodárskych väzieb v rámci bývalého Uhorska takmer v rozklade. Prinášalo to zhoršenie sociálnych pomerov a zvýšenie sociálneho napätia, ktoré sa prelínalo s nacionálnymi rozpormi. 3. februára 1919, deň pred príchodom Šrobárovej vlády do Bratislavy

26 Bližšie KRAJČOVIČOVÁ, N.: Českí zamestnanci v štátnych službách na Slovensku v prvých rokoch po vzniku ČSR. In: Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě I. Praha 1999, s. 179 – 183.

vypukol na Slovensku štrajk železničiarov a poštárov, ku ktorým sa pripojili aj zamestnanci elektrární a iných závodov. Svoje požiadavky, v ktorých štrajkujúci žiadali ponechanie miezd a podpôr v nezamestnanosti priznaných Károlyiho vládou, doplnili aj výrazne politickými požiadavkami ako bolo ponechanie maďarského a nemeckého jazyka v školách, v úradnom styku i zamestnaní, ponechanie maďarských nápisov a názvov i voľného predaja necenzurovanej menšinovej tlače. Požiadavky predložili ministromi Šrobárovi, ktorý sľúbil o nich rokovať. Keďže sa rokovania s Robotníckou radou v Bratislave preťahovali, maďarské nacionalistické kruhy využili situáciu. Pokúsili sa ovládnuť zhromaždenie, ktoré Robotnícka rada zvolala na 12. februára 1919 pred mestskú tržnicu v Bratislave. Keď sa ozvala strelba a veliteľ vojenskej posádky plukovník Ricardo Barecca bol napadnutý, zavládol chaos. Vojenská hliadka napokon rozohnala zhromaždených strelbou. Výsledkom bolo osem mŕtvych a niekoľko ťažko zranených. Štrajk ochromil železničnú dopravu a spoje, ktoré boli nesmierne potrebné k obnoveniu riadneho chodu všetkých oblastí verejného života.²⁷

Stav slovenskej železničnej siete bol už za Uhorska problematický, najmä kvôli nedostatočnej hustote železničných tratí. Železnice smerovali zo severu na juh, kde mali podniky svoje hlavné odbytišťa. Po vzniku ČSR bolo treba radikálne zmeniť ich smerovanie. Vyžadovalo si to rozsiahle úpravy a výstavbu nových železničných tratí z východu na západ. Spojenie medzi českými krajinami a Slovenskom zabezpečovali okrem košicko-bohumínskej trate len trať Bratislava – Kúty – Břeclav a vlárská dráha Trenčianske Teplice – Brno. Rekonštrukčné práce na trati Bratislava – Břeclav sa začali veľmi rýchlo, aby sa umožnila aj preprava ťažkých nákladov a aby sa zvýšila aj jej rýchlosť. Hoci sa pomocou českých železničiarov, četníkov, vojakov a sokolov podarilo štrajkom ohrozenú železničnú dopravu rýchlo obnoviť, ustupujúce jednotky maďarskej armády v lete 1919 zničili len na úseku Bratislava – Břeclav 13 mostných objektov a poškodili mnohé staničné zariadenia. Mosty a železničné trate, stanice a ostatné železničné objekty boli zničené a poškodené všade na území Slovenska, kde sa maďarská armáda pohybovala. Pri ústupe odviezla železničný inventár, opravárenský materiál a veľké množstvo vozňov a lokomotív. Hoci bola doprava do českých krajín počas maďarského vpádu na Slovensko hneď presmerovaná cez Vlársky priesmyk, v júli 1919 nastali prudké dažde, ktoré znemožnili premávku i na tejto trati. Jej oprava trvala tri mesiace a železničných a stavebných prác sa zúčastnilo 1 500 robotníkov a vojakov. Z veľkej časti z českých krajín, bez pomoci ktorých by sa spojenie Slovenska s českými krajinami nemohlo na tejto trati obnoviť.

Naliehavou úlohou v doprave bolo utvorenie prevádzkovo-technickej jednoty železničnej siete v ČSR, čo si vyžadovalo najmä úpravy a výstavbu železničnej siete na Slovensku. Rozsiahli železničný stavebný program sa začal preto pripravovať už začiatkom roka 1919 a nadobudol platnosť 30. marca 1920 vo forme zákona č. 235/1920 Zb. z. a n. Na Slovensku

27 Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond (f.) PMR, kartón (k.) 3110/523/ 2. Správa ministerstva železníc Prezídia ministerskej rady o situácii na slovenských železničiach.

sa malo postaviť z pätnástich plánovaných tratí až jedenásť. Železničnú sieť mali doplniť tak, aby sa vytvorila stredoslovenská magistrála, ktorá by odľahčila košicko-bohumínsku trať a vytvorila ďalšiu dopravnú líniu západ – východ. Na ňu sa potom mali napojiť kratšie dopravné traťové úseky, aby sa zblížili viaceré regióny Slovenska. Začatie prác sťažoval nielen nedostatok financií, ale aj nedostatok pracovných síl – technikov a kvalifikovaných robotníkov, ktorých prítomnosť si zložitá konfigurácia stavebného terénu na Slovensku vyžadovala. Keď sa napokon roku 1923 začalo so stavebnými prácami, nezohľadnili sa priority hospodárske záujmy Slovenska, ktoré železničný program predpokladal, ale prioritou sa stali záujmy ministerstva národnej obrany a spojenie s českými krajinami.²⁸

Spríevodným javom začleňovania Slovenska do nového štátu bolo úsilie o eliminovanie dualizmu aj v ostatných oblastiach. Vyžadovalo si to adekvátne prostriedky. Ich voľba a aplikovanie v praxi sa však často ukázali veľmi problematické, keďže sa prelínali s konsolidačným procesom, ktorý mal na Slovensku veľmi komplikovaný priebeh. Po vzniku Maďarskej republiky rád (MRR) vypukol vojenský konflikt s boľševickým Maďarskom, ktorý trval vyše dvoch mesiacov. Maďarská armáda prinútila pomerne slabé československé jednotky, ktoré boli rozptýlené na fronte od Bratislavy až po Užhorod na ústup. Zatláčila ich na čiaru východne od Komárna – Nové Zámky – Vráble – Zlaté Moravce, Nová Baňa – Banská Štiavnica – Zvolen – Tornaľa – Košice – Slovenské Nové Mesto. V polovici júna 1919 bol obsadený Prešov, kde bola 16. júna 1919 vyhlásená Slovenská republika rád ako ďalší maďarský pokus o spochybnenie československej štátnej suverenity a odtrhnutie východnej časti Slovenska od ČSR. Tento umelý útvar mal však iba krátke trvanie a jeho existencia skončila po Dohodou vynútenom odsune maďarskej armády z územia Slovenska v júli 1919. Hoci Najvyššia vojenská rada rozhodla o hraniciach Slovenska s Maďarskom už 12. júna a 15. júna 1919 svoje rozhodnutie oznámila maďarskej vláde, ofenzíva maďarskej armády pokračovala a na západnom úseku frontu sa pokúsila ohroziť Bratislavu. Dohoda opäť zakročila a maďarské i československé jednotky museli 24. júna zastaviť paľbu a dohodnúť prímerie. Rokovania sa začali 25. júna 1919 v Bratislave a na základe dosiahnutej dohody maďarské jednotky opustili územie Slovenska do polnoci 4. júla 1919. Československé vojenské jednotky obsadili do 7. júla 1919 slovensko-maďarskú hranicu určenú mierovou konferenciou.²⁹ Koniec vojny s MRR umožnil pokračovať v budovaní demokratického štátu, hoci život v republike i na Slovensku sa napriek vojnovým udalostiam nezastavil. Naopak, práve v tom čase boli prijaté viaceré dôležité reformné opatrenia, ktoré sa bytostne dotýkali aj Slovenska a mali podporiť jeho integrovanie do ČSR.

Všetkých občanov zasiahla menová reforma, prijatá zákonom č. 84 / 1919 Zb. z. a n. zo dňa 25. februára 1919 o odluke československej meny od bývalej meny monarchie. Odluka sa robila kolkovaním starých bankoviek. Hoci akcia prebehla veľmi rýchlo a v celoštátnom

28 Bližšie ĎURECHOVÁ, M.: Niektoré aspekty výstavby nových železničných tratí na Slovensku v medzi-vojnovej dobe. In: Hospodárske dejiny Economic History 19. Praha 1991, s. 65 – 90.

29 Podľa Vojenskej dejiny Slovenska/1914 – 1939/IV. Bratislava 1996, s. 121 – 129.

meradle splnila svoj účel – zabránila vzrastu inflácie a posilnila ekonomickú samostatnosť štátu, neistá situácia na Slovensku spôsobila jeho obyvateľom veľké problémy. Mnohí neboli dobre informovaní, báli sa o svoje peniaze, najmä keď sa dozvedeli, že im z nich polovicu zadržia a dosť bolo i tých, čo neverili v udržanie existencie ČSR. A ak si peniaze neokolkovali, ocitli sa vo finančnej tiesni, keďže za neokolkované peniaze si nemohli nič kúpiť. Menový chaos zachvátil najmä oblasti obsadené maďarskou Červenou armádou a kolkovacia akcia sa potom musela na Slovensku predĺžiť.³⁰

Radikálne sa riešili aj otázky pozemkového vlastníctva. Dočasné národné zhromaždenie prijalo 16. apríla 1919 rámcový zákon č. 215/1919 Zb. z. a n. o pozemkovej reforme, tzv. záborový zákon. Štát ním zabral veľký pozemkový majetok, ktorý bol zväčša v rukách nemeckej a maďarskej šľachty a ktorý sa mal za náhradu rovnomernejšie rozdeliť medzi mnohých uchádzačov o pôdu. Záborový zákon už nadviazal na jedno z dôležitých nariadení Československého národného výboru z 9. novembra 1918 o obstavení veľkostatkov, podľa ktorého sa nesmeli veľké pozemkové majetky predávať, zadlžovať, prenajímať a dávať do zálohy. Vlastník s nimi mohol manipulovať len na základe povolenia ministerstva zemedelstva. Platnosť tohto nariadenia bola rozšírená i na Slovensko v decembri 1918, ako aj platnosť demokratizačného zákona o zrušení šľachtických výsad z 10. decembra 1918. Hoci česká i slovenská politická reprezentácia súhlasila z ekonomických, politických i sociálnych dôvodov s uskutočnením pozemkovej reformy, zápas sa rozpútal okolo výmery zabranej a ponechanej pôdy.

Reforma bola potrebná i na Slovensku, kde bolo veľmi nerovnomerné rozdelenie pôdy. Heslo pozemkovej reformy tu bolo preto veľmi populárne a k svojvoľnému rozdeľovaniu panskej pôdy dochádzalo na niektorých veľkostatkoch už pred prijatím záborového zákona. Pozemkovú reformu presadzovala predovšetkým skupina agrárne orientovaných politikov a verejných činiteľov – M. Hodža, L. Medvecký, P. Blaho, J. Cablk, A. Štefánek, J. Duchaj, J. Bráneček i minister V. Šrobár, ktorí sa snažili zorganizovať agrárnu politickú stranu práve na báze programu realizácie pozemkovej reformy. M. Hodža uverejnil už 31. januára 1919 v Slovenskom týždeníku výzvu na zakladanie organizácií Slovenskej roľníckej jednoty. Jej hlavným programovým bodom bola požiadavka novej štátnej hospodárskej politiky v prospech roľníctva a jej základom mala byť realizácia pozemkovej reformy s ponechaním maximálnej rozlohy veľkostatku 500 katastrálnych jutár pôdy, cirkevné veľkostatky nevynímajúc. Proti tomu sa rozhodne postavila Slovenská ľudová strana vo viacerých vyhláseniach, korešpondujúcich s vyhláseniami katolíckej cirkvi. V Memorande valného zhromaždenia slovenských katolíckych kňazov z januára 1919 sa žiadalo, aby pozemky a fondy zostali vo vlastníctve katolíckej cirkvi na Slovensku, ktorá si z ich výnosu vraj zaokryje všetky svoje potreby. Slovenskí agrármici považovali náhradu za zabranú pôdu za nevyhnutnú a v zásade sa zhodovali s programom pozemkovej reformy,

30 HOLEC, R.: Hospodársky vývoj Slovenska bezprostredne po vzniku ČSR v kontexte česko-slovenských vzťahov. In: Československo 1918 – 1938 Osudy demokracie ve střední Evropě I s. Praha 1999, s. 273 – 279.

ktorý deklarovali českí agrármici. Zápas o charakter pozemkovej reformy sa odohral na pôde Dočasného národného zhromaždenia najmä medzi agrármi a socialistami, ktorí navrhovali vyvlastniť už veľkostatky o výmere nad 100 ha pôdy a vyskytli sa aj návrhy vyvlastnenia pôdy nad 50 ha, bez náhrady a so zriaďovaním družstiev na zabranej pôde. Významnú úlohu vo veci výmery zohral aj Klub slovenských poslancov, ktorý spočiatku zastával nekompromisné stanovisko vyvlastniť veľkostatky až nad 200 až 250 ha ornej pôdy a 100 až 200 ha lesnej a inej pôdy. Niektorí poslanci, napríklad F. Juriga, navrhovali, aby sa vydal osobitný zákon pre Slovensko. To bolo pochopiteľne odmietnuté ako prehlbovanie dualizmu. Napokon došlo k dohode a výška ponechanej pôdy bola stanovená na 150 ha ornej pôdy a 100 ha lesnej a inej pôdy. Podľa paragrafu 11 záborového zákona bolo však možné vypustiť zo záboru až 500 ha pôdy. Rozhodnutie o tejto výnimke bolo v kompetencii Štátneho pozemkového úradu, ktorého zriadenie predpokladal záborový zákon.³¹

Hlavným objektom realizácie pozemkovej reformy na Slovensku sa stali veľkostatky s rozlohou nad 250 ha pôdy, ktoré boli zväčša v maďarských rukách. Pozemková reforma však prebiehala veľmi pomaly a jej realizácia sa stala predmetom ostrej kritiky zo všetkých strán a zároveň aj predmetom úsilia preniesť rozhodovanie o jej uskutočňovaní na Slovensko. Výkonným aparátom Štátneho pozemkového úradu, ktorý začal svoju činnosť 15. októbra 1919 boli jeho obvodné úradovne. V ČSR sa utvorilo 11 takýchto orgánov, na Slovensku, kde bola najvyššia rozloha zabranej pôdy – 1 410 834 ha, bola však zriadená spočiatku iba jedna úradovňa, ktorá určite nemohla veľký rozsah prác pozemkovej reformy zvládnuť. Navyše nemohla o pridelenú pôdu samostatne rozhodovať, pretože to bolo iba v kompetencii Štátneho pozemkového úradu v Prahe, ktorý bol zavalený elaborátmi z celej republiky. Na takýto postup sa sťažovali aj realizátori pozemkovej reformy na Slovensku a snažili sa dosiahnuť zriadenie ďalších obvodových úradovní, aby mohol byť vykonaný súpis veľkého pozemkového majetku, ktorý na Slovensku neexistoval. Bola to živná pôda pre nekontrolované prevody pôdy a korumpovanie zamestnancov pozemkovoknižných úradov, ktoré boli súčasťou okresných súdov. Zmätky okolo prípravných prác realizácie pozemkovej reformy využili majitelia veľkostatkov a organizovali odpor voči pozemkovej reforme tak v ČSR, ako aj v zahraničí. Neustále posielali sťažnosti, petície a memorandá na medzinárodné inštitúcie a vykresľovali pozemkovú reformu v Československu ako konfiškovanie majetku a lúpež pôdy. Veľkostatkári vyvinuli agitáciu aj medzi uchádzačmi o pôdu a tvrdili, že zabraná a pridelená pôda bude po nastolení inej vlády, prípadne po odtrhnutí Slovenska od ČSR veľkostatkárom aj tak vrátená. Preto im odporúčali, aby neprijímali pôdu od Štátneho pozemkového úradu, ale ju radšej kupovali priamo od jej majiteľov, lebo iba tak sa vraj stanú jej plnoprávnymi vlastníkmi. Veľkostatkári sa preto domáhali predaja pôdy z voľnej ruky, čo napokon bolo za podpory agrárnej strany a niektorých ekonómov argumentujúcich potrebou zrealizovania ceny pôdy prostredníctvom voľného trhu zákonom

31 ZUBEREC, V.: Úloha slovenských politických skupín a strán v politickom boji o spôsob uskutočňovania pozemkovej reformy v Československu. In: *Agricultura*, 5, 1968, s. 55 – 71.

č. 108/1921 Zb. z. a n. umožnené.³² V záležitostiach realizácie pozemkovej reformy na Slovensku nemal žiadne kompetencie ani referát pre poľnohospodárstvo na Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Vtedajší minister poľnohospodárstva Karel Prášek sa naopak snažil tento referát čo najrýchlejšie zrušiť a zriadiť namiesto neho na Slovensku expozitúru svojho ministerstva.

Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár, označovaný za poslušného vykonávateľa príkazov Prahy na Slovensku, sa v praxi často dostával do konfliktov s predstaviteľmi ministerstiev. Tí sa totiž hneď po odvrátení maďarského ohrozenia snažili prevziať riadenie svojich rezortných oblastí aj na Slovensku a pokúšali sa zrušiť bratislavské referáty Úradu ministra s plnou mocou. O ich ponechaní, či zrušení však mohla rozhodovať iba vláda. Už 16. augusta 1919 dala súhlas, aby boli zrušené tieto bratislavské referáty: pre sociálnu starostlivosť, pre financie, pre obchod a priemysel a oba cirkevné referáty. Naďalej mal zostať referát pre železnice, poštu a telegraf, referát pre zdravotníctvo, pre školstvo, pre národnú obranu a napriek úsiliu ministra Práška aj referát pre poľnohospodárstvo. Minister Šrobár protestoval proti zrušeniu referátov a podarilo sa mu dosiahnuť, že zatiaľ neboli zrušené ani horeuvedené referáty. Argumentoval tým, že rozhodnutie vlády vyvolalo na Slovensku veľké znepokojenie a žiadal, aby vláda toto rozhodnutie odvolala. Okrem iného aj preto, že by to poskytlo novú živnú pôdu pre autonomistické hnutie, čo pred voľbami do parlamentu považoval za politicky neprezieravé a neúnosné.³³

Úsilie jednotlivých ministerstiev rušiť bratislavské referáty malo vecnú i politickú stránku. Rezorty boli presvedčené, že financie, ktoré sa vynakladajú na bratislavské referáty, správu zbytočne predražujú a ministerstvá nemôžu nimi disponovať. Hlavným politickým argumentom bolo, že práve týmto spôsobom sa prehľbuje dualizmus správy. Dôležitá bola aj otázka kompetencií, ktoré neboli presne určené, a preto dochádzalo k mnohým nedorozumeniam a konfliktom, priedahom, zbytočným nákladom a papierovaniu. Minister Šrobár preto viackrát naliehal, aby kompetencie jeho úradu a jeho referátov boli presne vymedzené, tak kvôli zlepšeniu a zrýchleniu výkonu správy, ako aj z politických dôvodov. Tento proces však mal opačnú tendenciu a referáty boli postupne rušené a nahrádzané expozitúrami pražských ministerstiev.

Organizačnou základňou pre vytvorenie politického systému nového štátu založeného na demokratickom parlamentarizme sa stali politické strany. Ich pestrá paleta sa začala vytvárať v rámci demokratickej politickej reality, ktorá umožňovala občanom, aby sa slobodne združovali do záujmových organizácií, spolkov a politických strán. Ich štruktúra však mala základy v politickej diferencovanosti pred rokom 1918 a tak nedochádzalo k ich zásadným zmenám, zväčša iba k preskupovaniu. Novým povojnovým javom boli nemecké a maďarské politické strany, ktoré v Dočasnom národnom zhromaždení ešte nepôsobili. Do stránic-

32 Bližšie KRAJČOVIČOVÁ, N.: Začiatky pozemkovej reformy na Slovensku v dvadsiatych rokoch. In: HČ 32, 1984, s. 574 – 592.

33 Tamže, podľa SÚA Praha, f. PMR, k. 336/ 746/ 32. Opis prípisu Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska prezídia ministerstva financií z 19. októbra 1919.

kej politickej štruktúry a pôsobenia v parlamente sa slovenské politické strany nezapojili samostatne, ale na pôde Dočasného národného zhromaždenia ich zastupoval už spomínaný Klub slovenských poslancov. V slovenskej politike však prebiehal diferenciacny proces. Ako prvá sa zviditeľnila Slovenská ľudová strana, ktorá sa sformovala už v predchádzajúcom období pred svetovou vojnou ako katolícke krídlo národného hnutia a roku 1913 urobila aj prvé organizačné kroky k samostatnému pôsobeniu. Orientovala sa na slovenské katolícke obyvateľstvo a nižší katolícky klérus, ktorý mal počas Uhorska v rámci cirkevnej hierarchie podradné postavenie. Stúpenci tohto hnutia vznik republiky z národného hľadiska úprimne privítali, čoskoro sa však dostali do opozičného postavenia voči ministrom s plnou mocou Šrobárovi, ktorý im neposkytol dostatočný priestor pre účasť na politickej moci. Vyjadrovali svoju nespokojnosť aj s usporiadaním cirkevných pomerov a s postavením cirkvi v novom štáte a otvorene kritizovali účasť socialistov vo vláde a ich podiel na politickej moci. Do popredia záujmu Ľudákov sa preto veľmi skoro dostali otázky štátoprávneho postavenia Slovenska v republike, ktorého riešenie videli v autonómii Slovenska na základe Pittsburskej dohody. Oficiálne sa s ňou zoznámili pri prvej návšteve amerických krajanov, ktorí prišli na Slovensko v marci 1919 a priniesli so sebou aj znenie Pittsburskej dohody. Popredným predstaviteľom Slovenskej ľudovej strany bol Andrej Hlinka, ktorý sa energicky zasadil za vytvorenie spoločného štátu s českým národom. Už na začiatku roku 1919 však neváhal kritizovať necitlivé proticirkevné vystupovanie českých úradníkov a vojakov na Slovensku a odmietal označovanie tejto kritiky za protičeskú a protičeskoslovensku. Koncom augusta roku 1919 však podľahol iniciatíve svojho spolustranníka a poslanca za Slovenskú ľudovú stranu Františka Jehlicsku a spolu s ním sa pod cudzím menom vydal do Paríža na mierovú konferenciu. Tam sa pokúsili predložiť memorandum o postavení Slovenska a krivdách na ňom páchaných z českej strany. Dokument zostavil Jehlicska, ktorý použil veľmi podobné argumenty ako používala maďarská delegácia, tvrdiac, že Slováci s Čechmi žiť nechcú a že Slovensko bolo k ČSR násilne pripojené. Akcia nemala úspech, Hlinka bol po svojom návrate do republiky uväznený a márne sa snažil vysvetľovať, že plebiscit, ktorý memorandum požadovalo, nemal za cieľ rozhodnúť, či bude Slovensko patriť do Maďarska alebo do Československa, ale vraj išlo o hlasovanie o autonómii Slovenska. Z väzenia v sanatóriu v Podolí pri Prahe ho vyslobodilo zvolenie za poslanca vo voľbách do parlamentu roku 1920.³⁴ Tie však nepriniesli Slovenskej ľudovej strane víťazstvo a Hlinkov nerozmyslený čin mal na tom určite svoj podiel. Problémy etablovať sa na politickej scéne mala aj Slovenská národná strana. Martinské vedenie strany, ktoré chcelo udržať občiansky slovenský politický tábor pod svojou strechou, bolo novou situáciou zaskočené. Národnári však napriek tomu ešte stále dúfali, že sa im podarí vytvoriť jednotnú občiansku stranu, ktorá by obhajovala spoločné slovenské záujmy. Slovenská národná strana zvolala svoj prvý poprevratový zjazd na 28. marca 1919,

34 LIPTÁK, L.: Andrej Hlinka. In: Kováč, D. a kolektív: Muži Deklarácie. Bratislava 2000, II. Vydanie, s. 56 – 75.

ale ten sa kvôli stannému právu a zákazu konať verejné zhromaždenia po vzniku Maďarskej republiky rád už nemohol konať. Strana potom obnovila svoju činnosť až 6. augusta 1919 a vo svojom programe sa prihlásila k ČSR a k demokracii, odmietla konfesionalizmus a triednosť a za prioritu vyhlásila obhajobu záujmov celého národa bez ohľadu na stavovskú príslušnosť. Jej hlavným politickým cieľom sa stalo postupné vybudovanie legislatívnej autonómie Slovenska a samosprávy žúp a obcí. Slovenská národná strana nesúhlasila s centralistickým spôsobom začleňovania Slovenska do ČSR na základe uplatňovania fikcie jednoty českého a slovenského národa, aj keď nepresadzovala zatiaľ jednoznačne samobytnosť slovenského národa. To sa prejavilo nielen v Martinskej deklarácii, ale aj pri zrušení SNR a založení filiálky Československej národnej rady v marci 1919 v Bratislave, ktorá mala v programe pestovanie československej národnej jednoty. Vytváranie a upevňovanie československej národnej jednoty mali v programe aj viaceré spolky a záujmové organizácie, ktoré začali pôsobiť na Slovensku veľmi skoro po prevrate. Treba spomenúť telovýchovnú organizáciu Sokol, legionárske organizácie, odborové organizácie štátnych zamestnancov a samozrejme i celoštátne organizované politické strany.

Patrila k nim aj slovenská sociálna demokracia, ktorej vedenie úzko spolupracovalo s českou sociálnou demokraciou už pred vznikom ČSR. Táto spolupráca bola predpokladom ich skorého organizačného splynutia na zjazde sociálnej demokracie v decembri 1918. Na zjazde už Československej sociálnodemokratickej strany bol vytýčený socializačný program – znárodnenie bánk, železníc, prírodného bohatstva, vyvlastnenie veľkostatkov bez náhrady a ďalšie sociálne reformy. Program zabezpečil sociálnej demokracii veľký príliv členov a sympatizantov nielen v českých krajinách, ale i na Slovensku, kde bola sociálna situácia po vojne veľmi nepriaznivá. Sociálnodemokratické hnutie však malo svoje vnútorné problémy a bolo oslabované národnostnými rozpormi. V českých krajinách nemecká a na Slovensku maďarsko-nemecká sociálna demokracia pôsobili ako samostatné politické strany. Sociálnodemokratické hnutie oslabovala i vnútorná ideovo-politická polarizácia na reformný a revolučný prúd, ktorá roku 1921 vyústila do vytvorenia Komunistickej strany Československa ako nového subjektu na politickej scéne.

K jednote českého a slovenského národa sa hlásila aj Československá národnosocialistická strana. Prvá organizácia Československej strany národno-socialistickej vznikla na Slovensku v Trenčíne vo februári roku 1919 a postupne sa jej členská základňa rozširovala. Sídlo jej sekretariátu sa v máji 1919 presťahovalo do Bratislavy a prvá zemská konferencia tejto strany sa konala už v auguste 1919. Jej členmi boli prevažne štátni zamestnanci českej národnosti, ktorí prišli po vzniku ČSR na Slovensko. Národní socialisti zdôrazňovali vo svojom programe potrebu upevnenia jednoty československého národa prekonávaním kultúrnej zaostalosti Slovenska všestrannou osvetou a vzdelávaním, budovaním kultúrnych inštitúcií a osvetových zariadení. Podporovali aj činnosť a rozvoj vlastných odborov Československú obec dĕlnickú a zamierovali sa na obhajobu pracovných záujmov svojich

členov. Do ich radov sa preto hlásili aj štátni zamestnanci slovenskej národnosti, čo sa odrazilo aj na výsledkoch parlamentných volieb, v ktorých dosahovali 3 – 4 % hlasov.

Jednotnú občiansku stranu chceli vytvoriť aj agrárne orientovaní slovenskí politici – Milan Hodža, Pavol Blaho, Kornel Stodola, Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Metod Bella, Fedor Houdek a ďalší. Nesúhlasili s modelom vyhranene nacionálne orientovanej strany a uprednostňovali stavovský agrárny princíp. Keďže úzko spolupracovali s českými agrárnikmi už pred prvou svetovou vojnou a boli s nimi v kontakte aj počas vojnových rokov, po vzniku ČSR tiež uvažovali o rozšírení pôsobnosti Republikánskej strany československého venkova a Domoviny aj na Slovensko. Hoci bolo napokon rozhodnuté ponechať založenie i budovanie agrárnej strany na Slovensku slovenským politikom, ktorí boli medzi roľníctvom známi, tento problém sa nástoľčivo vracal, až napokon bol v roku 1922 vyriešený fúziou slovenskej a českej agrárnej strany pod názvom Republikánska strana zemeľského a maloroľníckeho ľudu. Agrárne hnutie na Slovensku však riešilo zároveň aj ďalší problém: ako získať Slovenskú národnú stranu do jednotnej občianskej strany, jednak kvôli jej tradičnému dlhoročnému pôsobeniu v slovenskej politike a jednak kvôli posilneniu štátotvorného tábora na Slovensku. V rámci matičných slávností, ktoré sa v auguste 1919 už mohli konať, sa o to aj pokúsili. Nezhodli sa však v otázke legislatívnej autonómie. Agrárici, ktorí s takýmto riešením postavenia Slovenska v republike nesúhlasili, reagovali rýchlo a 16. septembra 1919 založili v Bratislave samostatnú Národnú republikánsku stranu roľnícku. Jej programovými prioritami bola štátotvornosť, demokracia, agrárna orientácia a hlavným konkrétnym cieľom – realizácia pozemkovej reformy. Projekt jednotnej občianskej štátotvornej strany sa tak nerealizoval a nepodarilo sa postaviť hrádzu proti ľudáckym autonomistom, radikálnym ľavičiarom i formujúcim sa menšinovým stranám.

Milan Hodža začal budovať agrárnu stranu s programom realizácie pozemkovej reformy zdola a už v januári 1919 organizoval sieť Slovenských roľníckych jednôt, ktorá sa potom stala organizačnou základňou Národnej republikánskej strany roľníckej. V auguste pribudla Slovenská Domovina a ďalšie afilované záujmové a odborové organizácie, ktoré zároveň tvorili aj voľnú členskú základňu strany a ich zástupcovia boli členmi jej volebných orgánov. Minister Šrobár i pragmatický politik Milan Hodža síce agrárnu stranu na Slovensku spoluvytvárali, politicky pružnejší Hodža však postupne odsunul Šrobára na vedľajšiu koľaj, aj keď tento z politického života neodišiel a v agrárnej strane mal stále svojich stúpcov.

Politickú jeseň roku 1919 aj na Slovensku poznačili blížiac sa voľby do parlamentu. Oprávnené obavy vyvolávali u štátotvorných strán formujúce sa maďarské strany, ktoré hodľali energicky zasiahnuť do volieb. Prvý pokus založiť silnú politickú stranu maďarskej menšiny na Slovensku – Krajinskú kresťansko-sociálnu stranu, sa udial už v apríli 1919. Oficiálne však vznikla až na ustanovujúcom zhromaždení 23. novembra 1919 v Košiciach.

Vedenie strany na čele s predsedom Jenő Lelleyom bolo zvolené v marci 1920 pred voľbami do parlamentu, do ktorých sa strana rozhodla ísť. Pred voľbami sa skonštituovala ešte aj Maďarská maloroľnícka strana a Maďarská národná strana. Významná bola najmä predpre-vratová Maďarsko-nemecká sociálno-demokratická strana, ktorá si zachovala organizačnú štruktúru a vplývala na značnú časť maďarskej menšiny. Čoskoro ju však postihol – tak ako Československú sociálnodemokratickú stranu – vnútorný diferenciacny proces a roku 1921 z nej odišla značná, radikálne orientovaná časť do KSČ. Maďarské politické strany mali podobnú štruktúru ako slovenské strany a nebolo pochyb o tom, že voliči – príslušníci početnej maďarskej menšiny – ich budú voliť. Namiesto boli aj obavy z možnej prevahy ľavicových strán, ktoré mohli ťažiť z povojnovej radikalizácie a sociálnej nespokojnosti veľkej časti obyvateľstva.

Slovenská národná strana a Národná republikánska strana roľnícka zväzili tieto okolnosti a dohodli sa na fúzii oboch strán pod názvom Slovenská národná a roľnícka strana. Hoci prijali spoločný volebný program, požiadavka autonómie Slovenska bola odsunutá a samospráva sa mala realizovať len na úrovni okresných a župných výborov rozšírením ich právomocí. Necelý rok po voľbách, začiatkom roku 1921 sa však Slovenská národná a roľnícka strana opäť rozpadla. Slovenská národná strana opustila jej rady najmä pre odsúvanie národného princípu a požiadavky legislatívnej autonómie v prospech silnejúcej stavovskej orientácie strany.³⁵

Popredným predstaviteľom Slovenskej národnej strany a jej predsedom bol v tom čase vzdelaný právnik Emil Stodola, ktorý zdôrazňoval nutnosť riešenia štátoprávneho postavenia Slovenska v rámci nového štátu akonáhle sa situácia skonsoliduje, budú pevne určené hranice a aj na Slovensku bude definitívne nastolená suverenita československého štátu. Stimulovali ho k tomu aj konkrétne problémy povojnovej reality na Slovensku súvisiace so zavádzaním orgánov novej štátnej moci, prijímaním nových zákonných opatrení, rozvíjaním ekonomiky, reorganizáciou a slovakizáciou školských a kultúrnych zariadení, formovaním politických strán i prípravou prvých parlamentných volieb. Vďaka nemu sa preto už do prvého oficiálneho programu Slovenskej národnej strany, ktorý bol uverejnený v novembri 1919 v Národných novinách pod názvom Čo chce Slovenská národná strana, dostala aj požiadavka legislatívnej autonómie. Mala sa začať budovať postupne už v tomto počiatocnom období rozširovaním kompetencií na Slovensku pôsobiacich štátnych a budúcich volených zastupiteľských orgánov až do zakotvenia autonómie v ústave. E. Stodola venoval preto veľkú pozornosť príprave zákona o reforme a zjednotení verejnej správy, známeho ako župný zákon, o ktorom sa diskutovalo na rôznych fórach. Zasvätené kritizoval zníženie počtu žúp na Slovensku zo 16 menších na 6 veľkých žúp, dôvodiac ekonomickými, národnostnými, administratívnymi a napokon aj finančnými argumentmi. Pozitívny postoj však zaujal k predpokladanému župnému zväzu, ktorý mal zastrešovať slovenské župy a mal v poslednej inštancii rozhodovať v záležitostiach zverených do kom-

35 K politickým stranám pozri Politické strany na Slovensku 1860 – 1989. Bratislava 1992.

petencie žúp, ktoré presahovali ich geografický rámec. Zákonom predpokladané župné zväzy tak mali nahradiť dovtedajšie české zeme ako správne jednotky.³⁶

O otázkach reformy správy a jej unifikácii sa živo diskutovalo aj na pôde parlamentu, kam vláda po spracovaní pripomienok jednotlivých ministerstiev a politických strán a iných organizácií, predložila konečný návrh župného zákona. Svoje pripomienky podalo aj ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré pôvodnému návrhu ministerstva vnútra vyčítalo, že sa vôbec nebralo do úvahy župné zriadenie na Slovensku, ktoré má dlhú históriu a osvedčilo sa v praxi. Vláda túto výhradu rešpektovala, a tak sa v návrhu zákona hovorilo o zriadení žúp v celej ČSR. V českých krajinách však narazil takto navrhovaný zákon na odpor – predovšetkým u národných demokratov a stúpcov Československej strany lidovej, ktorí chceli zachovať krajiniské (zemské) zriadenie. Okrem iného dôvodili aj tým, že sa takto budú eliminovať i silnejúce slovenské autonomistické strany, keďže sa aj Slovensko stane krajinou.³⁷

Na zasadnutí ústavného výboru, kde prebiehal rozhodujúci zápas o návrhu zákona, sa zúčastňoval aj minister vnútra Antonín Švehla, ktorý energicky zasahoval do diskusie a obhajoval vládny návrh zákona. V prvom rade išlo o zavedenie centralizovanej a unifikovanej správy na Slovensku a v českých krajinách. Diskutovalo sa aj o miere samosprávy a spôsobe ustanovenia župných a okresných orgánov. Sociálni demokrati v podstate s vládnyim návrhom zákona súhlasili, presadzovali však, aby boli tieto orgány volené a takisto mal byť volený aj ich predseda a dokonca aj župní a okresní úradníci. Agrárici s tým nesúhlasili, pretože takýto prístup považovali za ohrozenie republiky vzhľadom na jej národnostné zloženie. K nim sa pridala aj Klub slovenských poslancov a proti voliteľnosti úradníkov sa postavil aj sociálny demokrat a poslanec Ivan Dérer. Kompromisne sa vyslovil aj za menovanie určitého počtu členov okresných a župných zastupiteľstiev. Bodku za diskusiou urobil minister vnútra, ktorý vyhlásil, že na návrhu sa v tomto smere už nebude nič meniť. Na želanie slovenských poslancov však bol do návrhu zákona vsunutý paragraf, že až do roku 1940, t. j. 20 rokov, sa budú voliť iba dve tretiny župných zastupiteľstiev a tretina bude až do tohto termínu menovaná. Napodiv s tým súhlasili aj ľudáci poslanci, ktorí už vtedy vo svojich ústnych i písomných vyhláseniach požadovali legislatívnu autonómiu Slovenska na základe Pittsburskej dohody. Nemali však zatiaľ právnický prepracovaný návrh na autonómiu a ich aktivity v tomto smere boli politicky nekonzistentné. Veci neposlúžila ani spomínaná ilegálna cesta Andreja Hlinku do Paríža, ktorá sa skončila fiaskom. Stúpcoci Slovenskej ľudovej strany vystupovali v tom čase v rámci Klubu slovenských poslancov umiernené, čo sa prejavilo aj v ich postoji k župnému zákonu, ústave a ďalším zákonom, ktoré boli prijaté aj s ich súhlasom vo februári 1920.³⁸

36 STODOLA, E.: O samospráve Slovenska. Turčiansky Svätý Martin 1921, s. 3 – 4.

37 Pozri LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy na Slovensku. Bratislava 1966, s. 83 a ďalšie.

38 Bližšie KRAJČOVIČOVÁ, N.: Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920 – 1926. In: HČ 41, 1993, 4, s. 379 – 393.

Popredný predstaviteľ slovenských agrárnikov minister Vavro Šrobár vyhlasoval, že autonómia Slovenska by znamenala pád Slovákov z pozície príslušníkov štátotvorného česko-slovenského národa na minoritu, a teda aj určitú stratu práv a výhod, ktoré z toho plynuli. Súc si vedomý dôležitosti výkonnej moci bol za ponechanie Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Ďalší vplyvný slovenský politik Milan Hodža vidiac čoraz väčšie okliešťovanie právomocí tohto úradu sa postavil za program administratívnej reformy na základe župného zákona s jeho zastrešujúcim orgánom, župným zväzom, v ktorom videl nástroj na realizáciu aspoň časti výkonnej moci na Slovensku.³⁹ Ako ďalší vývoj ukázal, nedôslednosť slovenských politikov – až na E. Stodolu, ktorý na to upozorňoval – sa prejavila najmä v tom, že nedokázali ustrážiť pri formulovaní župného zákona garantovanie jeho zavedenia v celej republike odrazu a v celom jeho znení, tj. aj so zriadením župných zväzov. Emil Stodola aj po prijatí župného zákona poukazoval na nedostatočnosť garantovania jeho realizácie a tým aj na nedostatočnosť záruk, ktoré majú Slováci a Slovensko v republike pre svoje rovnoprávne politické postavenie. Konštatoval, že župný zákon je všeobecný, pridelenie kompetencií župnému zväzu závisí od ministerských nariadení a nie je ústavne zabezpečené. A preto opätovne zdôrazňoval, že župná samospráva nestačí na uspokojenie politických potrieb Slovenska a je nevyhnutné postupne budovať legislatívnu autonómiu. Na jeho názoroch i návrhoch bolo pozoruhodné, že potrebu samosprávy sa nesnažil vyvodit' iba z právnych nárokov na ňu, ale zdôvodňoval ju i objektívnou situáciou a potrebami súčasnosti. Vychádzal z existujúcich správnych inštitúcií a navrhoval vybudovať politickú autonómiu na ich báze. Spomenul porady županov a poslancov, ktoré by sa mali konať systematicky a pravidelne, aby sa z nich stal „zárodok slovenského snemu“.⁴⁰ Ďalšími dôležitými zákonmi bola ústava a jazykový zákon. Práce na návrhu ústavnej listiny sa zintenzívnili na jeseň roku 1919, keď sa vnútropolitické postavenie republiky konsolidovalo a blížili sa voľby do parlamentu. Tvorcovia návrhu ústavy sa inšpirovali americkou a francúzskou ústavou, ale prevzali aj niektoré prvky z rakúskej a švajčiarskej ústavy. V návrhu ústavy sa prihlásili k modernej parlamentnej demokracii ako zásadnému modelu usporiadania nového štátu. Zodpovedala tomu aj jeho republikánska forma a základné postuláty, z ktorých návrh ústavy vychádzal. Deklaroval, že štát bude rešpektovať všetky prirodzené práva svojich občanov, zdrojom všetkej moci v štáte je ľud, jeho zástupcovia budú demokraticky volení a moc v štáte bude rozdelená na zákonodarnú, výkonnú a súdnu. V ústavnom výbore mal opäť rozhodujúce slovo minister vnútra A. Švehla, ktorý svojou neúnavnosťou dokázal urýchliť práce na ústave a hoci neodborník, presadiť aj svoje názory. Tento pragmatický politik bol však zároveň vyznávačom taktiky kompromisu, ktorú napokon prijali aj ostatné politické strany v záujme pretrvania ústavy v budúcnosti, bez ohľadu na striedanie mocenských skupín vo vláдах a v parlamente. Diskutovalo sa predovšetkým o vzťahu výkonnej a zákonodarnéj moci, pričom išlo o to, aby vláda bola pod kontrolou

39 ZUBEREC, V.: Milan Hodža. In: Kováč, D. a kolektív: Muži Deklarácie. Bratislava 2000, II. Vydanie, s. 172 – 173.

40 STODOLA, E.: c. d., s. 35.

parlamentu. Jeho kontrolná funkcia voči vláde bola zabezpečená tak, že ministri sa museli na požiadanie dostaviť do parlamentu a informovať ho o príprave a výkone správnych úkonov. Postavenie vlády a výkonnej moci a pravidlá ich správania konkretizovali osobitné paragrafy. Napríklad, žiadny člen vlády nesmel byť členom predstavenstva dozornej rady alebo zástupcom akciovej spoločnosti a nesmel sa podieľať na zisku. Ak parlament vyslovil vláde nedôveru, musela podať demisiu do rúk prezidenta. Diskutovalo sa aj o návrhu, aby predseda vlády a jej členovia boli trestne zodpovední za porušenie zákonov pri výkone moci. Objavilo sa to aj v ústave a právo obžalovať členov exekutívy náležalo poslaneckej snemovni, ak to odhlasovala dvojtretinovou väčšinou. Trestným súdom bola druhá komora parlamentu – senát a konanie pred ním upravoval osobitný zákon. Napriek určitým obmedzeniam vlády kontrolou parlamentu, mala aj v ČSR prevahu výkonná moc nad zákonodarnou. Vytváralo to vhodnú pôdu pre uplatňovanie centralistických metód riadenia a malo to patričné dôsledky aj pre vzťah koalície a opozície. Mohla síce do vôle kritizovať činnosť koalície, ale v rámci mechanizmov uplatňovaných koalíciou, napríklad prostredníctvom výboru koalovaných strán, tzv. päťky až osmičky (podľa toho koľko strán bolo v koalícii), opozícia ťažko mohla niečo presadiť. Z prevahy výkonnej moci nad zákonodarnou a jej uplatnenia v politickej praxi vyplývalo aj úsilie slovenskej politiky – tak autonomistickej ako aj „centralistickej“ – zúčastniť sa na výkonnej moci: buď zakotvením Ministerstva s plnou mocou v ústave, alebo vytvorením župného zväzu a neskôr zavedením krajinského zriadenia a rozširovaním kompetencií jeho výkonných orgánov.

Klub slovenských poslancov považoval za pevný bod ústavy postavenie prezidenta a jeho právomoci a postavil sa za jej rozšírenie. Bolo pomerne ťažké nájsť v tejto veci správnu mieru a odosobniť sa od postavy prezidenta Masaryka, keďže jeho autorita mohla ovplyvniť ustanovenia o postavení prezidenta v ústave. Navyše, keď aj sám TGM si želal byť zvolený priamo občanmi, aby mal taký istý mandát ako parlament. V diskusii to neprešlo a prezident nedostal ani právo zákonodarnej iniciatívy, mohol však vrátiť zákony s pripomienkami obom snemovniam, ktoré ich museli v priebehu mesiaca prerokovať. Bolo mu ponechané aj právo zvolávať poslaneckú snemovňu a senát (dvojkomorový systém bol v ústave stanovený napriek odporu sociálnych demokratov), odročovať ich zasadnutia a vyhlasovať ich za skončené. Prezident ako hlava administratívy mal strážiť jej nezávislosť voči politickému ovplyvňovaniu, mal podávať správy parlamentu o stave republiky, udeľovať dary, penzie a milosť, vymenúvať vyšších úradníkov, profesorov a dôstojníkov. Zároveň reprezentoval náš štát navonok, bol najvyšším veliteľom armády a vyhlasoval vojnový stav.

Tretím pilierom moci bolo súdnictvo, ktoré bolo oddelené od moci zákonodarnej a výkonnej. Sudcovia boli nezávislí, nikomu nezodpovedali za svoje rozhodnutia – iba ak sami porušili zákon. Do funkcie boli ustanovení natrvalo a odchádzali iba do dôchodku, alebo ak boli disciplinárne potrestaní. Podrobnosti o organizácii súdnictva stanovovali osobitné zákony a pre celé územie republiky bol zriadený ako posledná inštancia Najvyšší súd.

O občianskych slobodách, právach a povinnostiach, ktoré sú uvedené v V. hlave ústavy, sa diskutovalo na zasadnutí ústavného výboru 13. januára 1920. Priebehu diskusie udal tón tvorca návrhu ústavy Jiří Hoetzel, ktorý zdôvodnil určité obmedzenia občianskych práv a slobôd v ústave nehotovosťou nového štátu a rôznorodosťou obyvateľstva. Konštatoval, že miera jej liberálnosti závisí v prvom rade od konsolidácie pomerov. Zvažovala sa preto aj možnosť obmedziť rozsah týchto práv osobitnými zákonmi, čo sa v ústave aj stalo. Garancia právnou normou bola tak dodržaná, jej konkrétny obsah však mohol občianske práva a slobody obmedziť.

Takmer existenčnou otázkou nového štátu bolo postavenie menšín. Do VI. hlavy ústavy boli zahrnuté ustanovenia Saint-Germainskej zmluvy o ochrane menšín, uzavretej medzi spojeneckými mocnosťami a ČSR 10. septembra 1919. Zmluva konštatovala rovnosť všetkých štátnych občanov ČSR pred zákonom, bez rozdielu národnostnej príslušnosti a Československá ústava ešte zdôrazňovala, že akýkoľvek spôsob odnárodňovania môže zákon vyhlásiť za trestný čin. Paragraf 128 ústavy však uvádzal, že to nenarušuje práva štátnych orgánov, ktoré im podľa platných alebo v budúcnosti vydaných zákonov na zachovanie verejného poriadku, štátnej bezpečnosti a účinnej kontroly prislúchajú. Zásady jazykového práva menšín určoval osobitný jazykový zákon č. 122/1920 Zb. z. a n. prijatý v ten istý deň ako ústava. Stanovil, že v súdnych okresoch, kde žije 20% občanov jazyka menšiny sa môže úradovať v jej jazyku.⁴¹

Hoci pri prijímaní ústavy bola v strede pozornosti maďarská a nemecká menšina, vynorila sa aj slovenská otázka a dôležitý bol najmä postoj Klubu slovenských poslancov k jej riešeniu. Ešte pred prijatím ústavy a s ňou súvisiacich zákonov tlmočil predseda americkej Slovenskej ligy Albert Mamatey Klubu slovenských poslancov 6. februára 1920 požiadavku, aby bola Pittsburská dohoda vtelená do pripravovanej ústavnej listiny. Klub v odpovedi americkým krajanom uviedol, že Slovensko je bývalým maďarským režimom kultúrne i hmotne veľmi oslabené a autonómii by bez českej podpory vybudovať ani uchrániť nedokázalo. Poslanci ubezpečili krajanov, že autonómia je zabezpečená v župnom zákone a vytvorením župného zväzu sa zrealizuje všetko, čo obsahuje Pittsburská dohoda, okrem snemu, ktorý by bol vraj za terajších pomerov rozhodne na ujmu Slovenska.⁴² Klub ustúpil nielen v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska a jej riešenia v budúcnosti v zmysle Pittsburskej dohody, čo napokon okrem ľudákov väčšina poslancov odmietla, ale ustúpil aj v otázke samobytnosti slovenského národa a slovenského jazyka. Prijal nielen znenie preambuly ústavy „*My, národ československý, chcúce upevniť dokonalou jednotu národa, zaviesť spravodlivé rády v republike...*“, ale aj nezmyselný prvý paragraf jazykového zákona, ktorý znel: „*Jazyk československý jest státním oficiálnim jazykem republiky...*“ A aký bol hlavný dôvod konania slovenských poslancov? Na pôde parlamentu to zdôvodnil predseda Klubu slovenských poslancov Matúš Dula slovami: „*Mám česť oznámiť,*

41 Podľa BROKLOVÁ, E.: První československá ústava. Praha 1992.

42 LIPSCHER, L.: Klub slovenských poslancov v rokoch 1918 – 1920. In: HČ, XVI, 2, 1968, s. 157 – 158.

*že i v Slovenskom klube v predlohách ústavných cistené boli dobré stránky, ale i niektoré stránky, ktoré neuspokojovali. Slovenský klub mal už určených svojich rečníkov a mal i svoje návrhy na zmeny jednotlivých ustanovení. Ale v záujme, aby tento ťažký pôrod našej ústavy bol už raz skončený, uzniesol sa, že rečníci ktorí sa prihlásili odstúpia od slova a uspokojia sa, že prednesú apel na toto slávne Národné zhromaždenie.*⁴³ A slovenskí poslanci skutočne apelovali na svojich českých kolegov a žiadali ich, aby udelili ústave jednomyseľný súhlas. Poslanci Slovenskej ľudovej strany vydali síce Osvedčenie, že sa pre budúcnosť nezriekajú legislatívnej autonómie Slovenska, čo sa však v ústave nemohlo zohľadniť.

Klub slovenských poslancov, ktorí mal v tom čase 54 členov parlamente, zohral pri prijímaní ústavy a s ňou spojených zákonov akúsi úlohu jazýčka na váhach. Azda mohol zo svojho postavenia vyťažiť pre Slovensko viac a predísť tak mnohým sporom a nerozumeniam, ktoré z jeho ústupčivosti a naivnej veľkorysosti nedali na seba dlho čakať. Politická realita bola totiž oveľa zložitejšia ako ju zachytil súbor hláv, článkov a paragrafov novej ústavy. Významnú úlohu v nej hrali politické strany. Ústava ich postavenie neurčovala, negarantovala a ich aktivity teda nebolo ani možné priamo brať na zodpovednosť. Za vyhlásením, že zdrojom všetkej moci je ľud sa vlastne skrýval fakt, že túto svoju moc odovzdal vo voľbách do rúk predstaviteľov jednotlivých politických strán, ktoré začali konať podľa vlastných, ústavou vôbec nepredvídaných pravidiel. Tie si medzi sebou postupne dohodli a vo vláde i parlamente realizovali. Ich konkrétna politická moc sa odvíjala od výsledkov, ktoré dosiahli vo voľbách do oboch snemovní parlamente.

Základné princípy československého volebného zákonodarstva vychádzali z ústavnej listiny, v ktorej bolo zakotvené rovné priame a tajné hlasovacie právo a zásada pomerného zastúpenia. Detailnejšie upravovali volebné právo ďalšie volebné zákony, ktorými bolo možné určovať spôsob pomernej voľby a stačila na ne prostá väčšina v parlamente. Zmeniť ústavou deklarované princípy demokratických volieb však vyžadovalo zmeniť ústavu kvalifikovanou, tj. trojpätinovou väčšinou v oboch snemovniach. Diskusia o rôznych volebných záležitostiach sa rozvinula aj pri príprave prvých volieb do parlamente, ktoré sa mali konať v apríli 1920. Medzi slovenskými poslancami sa objavili názory, ktoré vyjadrovali pochybnosti o pripravenosti Slovenska na parlamentné voľby. Poslanci sa obávali jednak všeobecného hlasovacieho práva, jednak hlasovacieho práva žien a navrhovali, aby zákon o voľbách do parlamente bol prijatý iba pre české krajiny. Pre Slovensko mal platiť osobitný zákon, ktorý by zohľadňoval politickú nevypelost' obyvateľstva. Pri hlasovaní napokon trinástimi hlasmi ku dvanástim pôvodný návrh prijali a súhlasili s tým, aby sa v českých krajinách i na Slovensku volilo v rovnakom čase a podľa rovnakých pravidiel. Klub slovenských poslancov na naliehanie sociálnych demokratov i ľudákov vyslovil súhlas aj s volebným právom žien na Slovensku do parlamente.⁴⁴ Podľa prijatého a platného voleb-

43 SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu I. 1918 – 1929. Bratislava 1943, s. 112.

44 LIPSCHER, L.: Klub slovenských poslancov, tamže, s. 160.

ného zákona sa konali teda parlamentné voľby i na Slovensku. Slovenský poslanecký klub sa pochopiteľne prihovárал aj za viazané kandidátky politických strán, v ktorých videli záruku toho, že sa do parlamentu nedostanú nežiadúce politické elementy, ktoré by mohli rozvracať republiku. Viazané kandidátky mali však aj ďalší závažný dôsledok: volič bol nútený voliť celú kandidátku strany a nie konkrétnu osobu, a to podľa toho akú kandidátnu listinu zostavil výkonný výbor strany. Vynára sa však otázka či by vôbec väčšina slovenských voličov bola vo voľbách roku 1920 dokázala vybrať práve tých najzodpovednejších zástupcov a pravdepodobne by bola i tak volila stranu, ktorá ju dokázala najpresvedčivejšie osloviť. Nie je však možné nevidieť, že práve vo viazaných kandidátskych listinách bol zakódovaný vzrast moci politických strán, ktoré udeľovali mandáty jednotlivým poslancom a tí sa takto stávali ich rukojemníkmi. Poslanci preto zväčša hlasovali podľa rozhodnutia svojich stranických klubov a ich názorov, ktoré museli presadzovať. Strany pridelovali mandáty zo zostatkových hlasov, ktoré sa delili v druhom a treťom skrutíniu. Vo volebnom zákone boli však zavedené určité obmedzenia a toto pravidlo mohli využiť len tie strany, ktoré dosiahli aspoň v jednom vo volebnom kraji volebné číslo alebo aspoň minimum 20 000 hlasov a prihlásili do druhého skrutínia kandidátnu listinu. Ak neboli v druhom skrutíniu obsadené všetky mandáty, pridelila komisia po jednom mandáte tým stranám, ktoré pri delení v druhom skrutíniu vykázali najväčší zostatok delenia.⁴⁵

Výsledky parlamentných volieb na Slovensku v apríli roku 1920, v ktorých československí a maďarsko-nemeckí sociálni demokrati dosiahli spolu 47 % hlasov, potvrdili obavy štáto-tvorných strán z ľavicových nálad veľkej časti obyvateľstva bez rozdielu ich národnej príslušnosti. Ak však použijeme kritérium štáto-tvornosti – obavy nemuseli byť až také veľké, pretože Slovenská národná a roľnícka strana, Československá národnosocialistická strana, Československá strana ľudová (pod jej firmou išla do volieb aj Slovenská ľudová strana) spolu s Československou sociálnou demokraciou získali takmer 76 % hlasov. Tento výsledok bol napriek rôznej ideovej a záujmovej orientácii týchto strán mimoriadne dôležitý, pretože ich spoločnou prioritou bolo budovanie a upevňovanie československej štátnosti. Ak uplatníme etnické kritérium, nebol zanedbateľný ani zisk hlasov pre maďarské strany – vrátane maďarsko-nemeckej sociálno-demokratickej strany – a pre židovské strany, keďže spolu dosiahli vyše 24 % hlasov. Po podpísaní Trianonskej mierovej zmluvy s Maďarskom začiatkom júna 1920 sa situácia aj v tomto smere uvoľnila, aj keď fenomén početnej a politicky vyspelej maďarskej menšiny na Slovensku pôsobil i naďalej a ovplyvňoval nielen politickú situáciu na Slovensku, ale aj česko-slovenské politické vzťahy.

Politická diferenciácia na Slovensku pokračovala a axiómu, že existencia ČSR je závislá od jednoty československého národa a uznanie samobytnosti slovenského národa musí priniesť rozklad nového štátu a návrat Slovenska „do starého maďarského jarma“ už neprijímala celá slovenská politika. Polarizujúcim činiteľom sa popri stavovských, sociálnych

45 MYŠÁK, K.: Československá republika. Informační příručka. O volebním právu všeobecně. Praha 1947, s. 58 – 65.

i náboženských motívoch stala aj dilema jeden či dva národy a s ňou súvisiaca požiadavka legislatívnej autonómie Slovenska. Po voľbách bola aj jednou z príčin rozpadu Slovenského poslaneckého klubu a tým aj rozpadu jednotného postupu slovenských poslancov na pôde novozvoleného parlamentu, v ktorom sa rozišli do rôznych poslaneckých klubov. Ak uvážime dôležitosť jednotlivých straníckych zoskupení a ich úlohu pri presadzovaní akýchkoľvek záležitostí v parlamente, treba povedať, že Slovensko svojho kolektívneho zástupcu v parlamente stratilo a to až do konca trvania prvej ČSR. Keďže sa nepodarilo vytvoriť spoločné poslanecké slovenské fórum ani mimo parlamentu, hoci sa o to viacerí slovenskí politici po rozpade klubu aj pokúšali, vyhradila si takéto postavenie Slovenská ľudová strana. Vystúpila z klubu Československej ľudovej strany utvorila vlastný poslanecký klub a uvoľnila si ruky a priestor pre svoje vlastné parlamentné aktivity. Využila svoje opozičné postavenie, zintenzívnila kritiku vládneho tábora a deklarovala ako svoju prioritu legislatívnu autonómiu Slovenska. Uvedomovala si však veľmi dobre, že v danom období je pre Slovensko najdôležitejšia decentralizácia výkonnej moci. Presne tak to videl aj Milan Hodža, vedúca osobnosť agrárnej strany na Slovensku, ktorý urgovoval zriadenie župného zväzu a jeho výkonného orgánu – správneho výboru – ako prvé kroky k dosiahnutiu ním požadovanej administratívnej autonómie Slovenska. Andrej Hlinka a Milan Hodža sa však napriek určitému zblíženiu stanovísk v otázke decentralizácie výkonnej moci nedokázali v tejto veci dohodnúť a k sporu došlo aj na pôde parlamentu, kde Hodža energicky odmietol legislatívnu autonómiu a ľudová strana vyhlásila, že sa legislatívnej autonómie Slovenska nikdy nevzdá.⁴⁶ Toto divadelné predstavenie slovenskej politiky na pôde parlamentu, kde sa pochopiteľne nič nevyriešilo, viedlo však k nezmyselnému a nelogickému postaveniu úsilia o administratívnu autonómiu proti snahe o decentralizáciu zákonodarnej moci, pričom išlo o dva navzájom súvisiace kroky riešenia postavenia Slovenska v politickom systéme ČSR. Potvrdila to aj politická prax v ďalšom období, keď obe tieto významné politické strany – ľudáci i agrármici – nedokázali prekročiť svoj vlastný tieň a uprednostniť pred straníckymi záujmami záujmy Slovenska.

(2008)

46 SIDOR, K.: c. d., s. 171 – 175.

2. KAPITOLA

KONCEPCIA AUTONÓMIE SLOVENSKA V MAĎARSKEJ POLITIKE V ROKOCH 1918 – 1920

Predstavy o autonómii Slovenska v rámci maďarského štátu nadobudli reálne črty pri rokovaní Milana Hodžu s Oszkárom Jászim po jeho príchode do Budapešti v posledných novembrových dňoch roku 1918. Okolo priebehu rokovaní sa vynorili viaceré problémy. Boli to predovšetkým Hodžovi politickí rivali – Vavro Šrobár a Igor Hrušovský, ktorí spochybnili Hodžovu misiu. Obvinili ho z politiky dvoch železok v ohni – československého i maďarského, najmä preto, že prizval na rokovanie aj zástupcov Slovenskej národnej rady a rokovalo sa o záležitostiach, ktoré už nepochybne patrili do kompetencie česko-slovenského štátu.

Hodža na svoju obranu vydal knižku *Rozchod s Maďarmi*, ktorá je výkladom jeho postojov a konania počas jeho oficiálneho pobytu v Budapešti, doloženého viacerými dokumentmi. Hodžova interpretácia situácie, v ktorej vychádza z nutnosti rokovať s Maďarmi, aby sa získal čas a znemožnilo sa im obsadenie Slovenska, je logická a prijateľná. Tak isto je pochopiteľné, že neurčenie demarkačnej čiary medzi Slovenskom a Maďarskom viedlo Hodžu k pokusu o jej dočasné vytýčenie. Napokon Hodžovo poverenie, tak ako ho uvádza v spomínanej práci, znelo, že bol vyslaný do Budapešti „*rokovať o ústupe maďarských vojsk zo Slovenska – a pripraviť likvidáciu Maďarska s Československom*“.¹

Milan Hodža nahradil v tejto funkcii v Budapešti Emila Stodolu, ktorý udržiaval kontakty s Oszkárom Jászim. Na jeseň roku 1918 sa E. Stodola spolu s Matúšom Dulom a Vladimírom Makovickým zúčastnili rozhovorov s grófom Mihályom Károlyim. Ako Stodola spomína, položil vtedy Károlyimu otázku, či môže garantovať autonómiu národnosti. Odpoveď vraj bola záporná a Stodola píše, že dopredu vedel od dôveryhodného človeka z Károlyiho okruhu, že bude taká. Zaujímavé je však ďalšie konštatovanie Stodolu, že všetci tam prítomní Slováci sa osvedčili, „*že by sme z jeho rúk vôbec ani nemohli prijať autonómie, i keby nám ju núkal, lebo by si ju náš ľud bez inteligencie i dostatočného svojho úradníctva proti Maďarom nemohol obhájiť*...“²

Iná situácia sa vytvorila, keď sa po prevrate v Budapešti dostal na čelo maďarskej vlády práve gróf Károlyi. Univerzitný profesor Oszkár Jászi bol poverený ako minister bez portfólia riadením národnostných záležitostí, za riešenie ktorých sa ako liberál a demokrat zasadzoval vo svojich prácach už dávnejšie.

Jeho príchod do praktickej politiky a funkcia vo vláde, v ktorej napokon dlho nezostal, však predurčovali i limitovali aj jeho konkrétny postoj pri tvorbe návrhu autonómie Slovenska,

1 HODŽA, M.: *Rozchod s Maďarmi*. Bratislava 1929, s. 14.

2 STODOLA, E.: *O samospráve Slovenska*. Martin 1921, s. 15.

o ktorom sa na pôde zasadnutí maďarskej ministerskej rady veľmi intenzívne diskutovalo. Zatiaľ však iba ako o jednom z možných riešení otázky ako pokiaľ možno udržať integritu Uhorska, prípadne sa musia rešpektovať Wilsonove zásady a požiadavky. Maďarská vláda bola ochotná urobiť pre udržanie celistvosti štátu predtým nemysliteľné ústupky. Tento cieľ maďarskej vlády bol evidentný aj pre ostatných zúčastnených, t. j. aj pre predstaviteľov národností bývalého Uhorska.

Hlavným záujmom Slovenska po uzavretí Belehradského príméria v novembri 1918 a postupe maďarských jednotiek na Slovensko však bolo zamedziť vytvorenie takého stavu, ktorý by bol pri neurčení hraníc Slovenska znamenal akési *fait accompli*, spojené s komplikáciami na mierových rokovaníach, násilnosťami a krviprelieváním doma. Zároveň aj inými hrozbami – dualizáciou Slovenska na východné a západné, pripravovanými voľbami či plebiscitom atď. A preto Milan Hodža, ako sám zdôrazňuje, považoval za povinnosť „*vykonať všetko, aby Maďari Slovensko opustili. Cítil som svoju zodpovednosť k vláde, ale ešte viac zodpovednosti pred svojím vlastným svedomím a – chcete-li pred históriou...*“³ Hodža, ktorý začal rokovať s maďarskou vládou o odchode vojsk a likvidácii, dostal návrhy aj z ministerstva národností a to vo vzťahu ku všetkým odborom verejnej správy – údajne v rámci konsolidácie pomerov na Slovensku. Musel sa teda rozhodnúť, či o nich rokovať. A to znamenalo rokovať aj o veciach, ktoré už nepochybne boli v kompetencii československého štátu v rámci jeho suverenity na území Slovenska. Rozhodol sa rokovať a podal Jászimu svoje návrhy. Obidva dokumenty uverejnil Milan Hodža vo svojej spomínanej práci a poslal o nich hlásenie do Prahy.

V neoficiálnom návrhu dohody Károlyiho vlády so Slovenskou národnou radou sa hovorilo o impériu SNR na území určenom ešte podľa niekdajších požiadaviek slovenského Okolia, a to na základe etnického kritéria. Vychádzalo sa z Jásziho mapy slovenského impéria. Tú, žiaľ, nemám k dispozícii. Fedor Houdek poznal originál a podľa neho uvádza vo svojej knihe *Vznik hraníc Slovenska* tieto predpokladané okresy: bratislavský (bez Bratislavy), senecký, trnavský, hlohovský, nitriansky, novozámocký (bez Nových Zámkov), zlatomoravský, bátovský, krupinský, zvolenský, haličský, rimavskosobotský, ratkovský, veľkorevúcky, hranský, spišskonovoveský, spišskopodhradský, širocký, prešovský, nižnotorysský, vranovský, sečovský, michalovský, sobranecký, humenský, topľanský. V impériu neboli Košice a košický okres a okresy vrábelský, rožňavský, gelnický a stropkovský.⁴ V Hodžovom protinávrrhu bolo územie Slovenska obývané Slováckmi reprezentované župami: Trenčianskou, Nitrianskou, Tekovskou, Turčianskou, Oravskou, Liptovskou, Spišskou, Šarišskou a Zvolenskou. Ďalej to bolo mesto Bratislava a celá Bratislavská župa okrem Žitného ostrova, mesto Štiavnica, časť Hontianskej, Novohradskej, Gemerskej í Abauskej župy, mesto Košice, časť Zemplína a Užhorodskej župy. Treba si však všimnúť, že sa tu otvorene

3 HODŽA, M.: c. d, s. 87.

4 HOUDEK, F.: *Vznik hraníc Slovenska*. Bratislava 1931, s. 214.

hovorilo o územnom rozsahu Slovenska, aj keď názory neboli jednotné, pretože návrh na autonómiu z roku 1920 už rozsah územia neurčoval.⁵

Rozsah územia impéria bol určite problematickým bodom nielen Jásziho a Hodžových rozhovorov, ale aj v diskusiách na zasadnutiach maďarskej ministerskej rady. Minister Jászi však musel na tejto pôde v prvom rade presadzovať potrebu riešenia otázky národností. Spolu s predsedom vlády Károlyim sa snažili presvedčiť jej členov, že Maďarsko dovedy nebude uznané a nedovolia mu začať mierové rokovania, kým neuzavrie dohody s národnosťami, ktoré musia vychádzať z Wilsonovej požiadavky uznania ich práva na sebaurčenie. Ďalším dôvodom, ktorý Jászi uvádzal ako argument pre uzavretie dohody so Slovákami, bola potreba konsolidácie pomerov, aby sa mohli konať voľby. Okrem určenia rozsahu územia slovenského impéria sa diskutovalo aj o kľúčovej otázke spôsobu začlenenia Slovenska do maďarského štátu, t. j. akou formou sa slovenská politická reprezentácia, ktorá vzíde z demokratických volieb (na základe všeobecného, tajného, priameho a rovného hlasovacieho práva) bude zúčastňovať na legislatívnej a výkonnej moci jednak na Slovensku, jednak v spoločných celoštátnych orgánoch. Viac ráz sa v maďarskom návrhu spomínal orgán, ktorý by mal prevziať po voľbách pôsobnosť SNR – ako dočasného orgánu – v otázkach správy, súdnictva, školstva a štátnych zamestnancov. Na základe zápisníc z rokovania vlády je zrejmé, že už v tomto variante riešenia postavenia Slovenska ako slovenského impéria sa uvažovalo o slovenskom národnom zhromaždení, ktorého zástupcovia by sa stali členmi spoločného parlamentu. Účasť Slovákov na výkonnej moci v centre sa neriešila, ale v diskusii ministerskej rady sa ozvali hlasy, že národnosti sotva príjmu takú štruktúru vlády, aká je dosiaľ.⁶

Milan Hodža spoločne so zástupcami SNR odmietli na rokovaníach s ministrom Jászim projekt spoločného parlamentu a účasť zástupcov Slovenska v ňom, keďže SNR stála bezvýhradne na štátoprávnom základe ČSR. Bolo to zdôraznené napokon už v Martinskej deklarácii, na ktorú sa pri tejto príležitosti aj odvolali. V Hodžových protinávrhoch sa v bode 1. uvádzalo: „*Pod předsednictvím Matouše Duly stávající Slovenská národní rada, co politické zastupitelství Slováků v Uhrách, prohlašuje jako již v proklamaci, dne 30. října uveřejněné, učinila, že stojí na státoprávním základě Československé republiky. Maďarská vláda bere toto na vědomí.*“⁷

Zároveň sa v bode 4. v uvedenom protinávrhu zdôrazňovalo, že SNR preberá na území Slovenska (vymedzenom v bode 3.) plnú vládnú i vojenskú moc na vlastnú zodpovednosť a je povinná postarať sa o verejnú bezpečnosť takými prostriedkami, ktoré uzná za vhodné. Maďarské vojenské jednotky, národné a ľudové stráže, mali opustiť slovenské územie bez

5 HODŽA, M.: c. d., s. 43.

6 OL Budapest, K-27, M. T., 1918. nov. 28, Részletek a magyar minisztertanács jegyzőkönyveiből a Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter által kezdeményezett magyar-szlovák tárgyalásokról.

7 HODŽA, M.: c. d., s. 43.

zbraní a SNR mali zostať k dispozícii tie doplnovacie veliteľstvá, ktoré sú na území Slovenska.⁸

Podľa zápisnice zo zasadnutia maďarskej vlády zo dňa 1. 12. 1918 sa hodnotilo pozitívne, že zástupcovia SNR boli ochotní dohodnúť sa v konkrétnych záležitostiach: vo vojenských, administratívnych a v hospodárskych záležitostiach a v otázkach dopravy, telefónu a telegrafu, ktoré boli v danej situácii aj v záujme Maďarska. Je zaujímavé, že maďarská vláda brala tieto rokovania veľmi vážne. Ani zákaz Prahy, aby Hodža rokoval vo veciach medzištátno-politických, o ktorom sa už na tomto zasadnutí vedelo, nezabránilo ministerskej rade prijať rozhodnutie, že dohodu so Slovenskou národnou radou treba uzavrieť. Naopak, Jászi upozorňoval na to, že Čechom je nepríjemná najmä predstava, že sa Slovákom seriózne ponúkne autonómia, ktorú im oni nemienia dať. Česi preto považujú rokovania a prípadnú dohodu o autonómii za klin vrazení medzi nich a Slovákov. A ak Česi tento pakt prekazia aj na medzinárodnom fóre, „*my získame nesmiernu taktickú výhodu*“.⁹

Za veľkú politickú prednosť to považoval aj ministerský predseda Károlyi. Zároveň však upozorňoval, že ochota Slovákov rokovať, môže byť aj pascou, keďže za žiadnu cenu nechcú vytvoriť spoločný parlament. Preto sa domnieval, že ešte netreba povedať posledné slovo – ako ďaleko ísť voči Slovákom: či im ponúknuť autonómiu, alebo ešte nie. Jászi, aj napriek taktizovaniu, uvažoval systémovojšie. Za východisko a garanciu integrity Uhorska nepovažoval len uznanie spoločného parlamentu a účasť na ňom, ale aj uznanie práva národov na sebaurčenie. Zdôraznil, že Maďari môžu iba dúfať, že národy svoje sebaurčovacie právo budú ochotní realizovať tak, aby bolo možné vytvoriť akúsi konfederáciu. Ak sa však rozhodnú inak – nemožno im brániť. Ak by aj Slováci súhlasili so spoločným parlamentom, nie je to garanciou integrity, pretože slovenské národné zhromaždenie, ak bude, vždy môže vyhlásiť odtrhnutie. Za dôležité považoval spoločné záujmy a ich presadenie. Napokon upozornil, že nejde iba o Slovákov, ale o viac: zabrániť anarchii, pretože po nej bude nasledovať boľševizmus. Okyptené Maďarsko je skutočne to najhoršie, ale to môže nastať aj v dôsledku nenávisťi a konečného krachu. A na záver, keďže sa cítil byť terčom protichodných názorov a nechcel nikomu nič oktrojovať (ani v otázke spoločného parlamentu, ani v otázke dualizovania Slovákov), ponúkol demisiu. Ministerská rada ju neprijala a poverila ho pokračovať v rokovaní v nádeji, že existujúce rozpory sa dajú prekonať. Týkalo sa to týchto vecí: 1. účasti zástupcov Slovákov na legislatíve a exekutive v centre, 2. odchodu vojenských jednotiek z územia Slovenska a 3. možnosti, aby Hodža ďalej rokoval.¹⁰

Situácia týkajúca sa koncepcie autonómie Slovenska a jej formovania, vyzerala tak, že maďarská vláda ešte stále váhala, či má ponúknuť autonómiu alebo iba uzavrieť dohodu v otázkach, ktoré by boli v spoločnom záujme konsolidácie pomerov – tak z politického,

⁸ Tamže, s. 44.

⁹ OL Budapest, K-27, M. T., A Jászi Oszkár nemzetiségi miniszter és Milan Hodža budapesti csehszlovák küldött által folytatott tárgyalások magyar egyezménytervezetének minisztertanácsi vitája.

¹⁰ Tamže.

vojenského, ako aj hospodárskeho hľadiska. To by bolo vyhovovalo aj SNR a zároveň by sa bolo zabránilo zbytočným stratám a krviprelievaniu.

Nestalo sa. V hre bolo priveľa hráčov a absolútny nedostatok vzájomného pochopenia i dôvery, čomu sa netreba po dovtedajších slovenských skúsenostiach vôbec čudovať. Treba však povedať, že karta sa akosi obrátila. Milan Hodža totiž vlastnými slovami potvrdil a takisto ostatní slovenskí účastníci rokovaní v Budapešti s ním súhlasili, že to bol zo slovenskej strany úskok, získavanie času, kým prídu legionári z Talianska. Nešlo teda o nádej, že Slováci dostanú autonómiu ešte od maďarskej strany, Hodža aj preto pripustil rokovania o otázkach, ktoré patrili už do kompetencie československých orgánov. Vo svojej knihe v tejto súvislosti píše, že by rokoval nielen o županoch, ale aj o výhybkároch... Hodža v Budapešti zotrval, sústredil sa však na vojenské a likvidačné otázky.

Pri riešení národnostnej otázky sa v Maďarsku dostala do popredia otázka tzv. východných Slovákov. Jászi, ktorý očividne dával prednosť rokovaniam s Hodžom, sa po ich nezdare upriamril na aktivity na východnom Slovensku. Tie sa ukázali čoskoro bezperspektívne – nekonštituovaná Východosloviacka republika zanikla s príchodom česko-slovenských jednotiek na východne Slovensko. Maďarská vláda, tentoraz už pod vedením ministerského predsedu Dénesa Berinkeyho, 12. marca 1919 vydala XXX. ľudový zákon o samospráve Slovenskej krajiny. Po určení demarkačnej čiary dohodovými veľmocami v decembri 1918 bolo už aj Maďarsku jasné, že Slovensko je súčasťou ČSR a vzťahuje sa naň suverenity československého štátu. Napriek tomu sa zrealizoval niekdajší Károlyiho plán, aby návrh autonómie Slovenska bol pripravený pre každý prípad.¹¹ Jeho formulácia poskytuje dodnes široký priestor na rôzne špekulácie. Rozhodujúce bolo úsilie získať Slovensko späť. Dôležitú úlohu zohrala aj snaha o vytvorenie dobrého imidžu Maďarska na mierových rokovaniach, zdôraznenie rešpektovania Wilsonových zásad a jeho požiadavky vyrovnat' sa s menšinami a národnosťami na základe sebaurčovacieho práva. Preto bol vydaný aj X. ľudový zákon o rusínskej autonómii. Na rozdiel od neho zákon o autonómii Slovenska určenie rozsahu územia Slovenskej krajiny vôbec neprejudikoval, ale ponechával ho mierovej konferencii. Na Slovenskú krajinu sa mali preniesť kompetencie legislatívy i exekutívy vo veciach vnútornej administratívy, súdnictva, školstva i náboženstva na autonómnom právnom území. Ostatné veci zostávali v kompetencii centrálnych orgánov. Taxatívne bolo vymenované materiálne súkromnoprávne a trestnoprávne zákonodarstvo a potom všetko ostatné, čo nebolo v kompetencii národného zhromaždenia Slovenskej krajiny, ktoré malo byť zvolené na základe všeobecného, priameho, rovného a tajného hlasovacieho práva a jeho zástupcovia (v pomere k počtu obyvateľstva na tomto území) sa mali zúčastniť na rozhodovaní o spoločných záležitostiach v ústrednom parlamente. Je zjavné, že išlo o asymetricky model obmedzenej územnej autonómie. Maďarská krajina ako vymedzené územie neexistovala – bol to vlastne názov pre celý štát, nemala svoj vlastný národný parlament, ale „iba“ zástupcov v ústrednom maďarskom parlamente.

¹¹ Tamže.

Vrchným výkonným orgánom Slovenskej krajiny malo byť ministerstvo a na základe predpokladaného administratívneho členenia tri obvodné správy. Sídлом slovenského ministerstva mala byť Budapešť. Slovenský minister bol zodpovedný slovenskému národnému zhromaždeniu, ale aj spoločnému parlamentu, ktorý bol vyššou inštanciou. Parlamentného ministra mohol odvolať parlament, nie vláda. Správcov obvodných správ menoval na návrh slovenského ministra prezident maďarskej republiky. Všetky prechodné opatrenia mohol slovenský minister vykonať iba po dohode s maďarskou vládou. Dôležité finančné a hospodárske veci boli úplne z dosahu autonómnych orgánov – rozhodujúcu úlohu mali centrálna exekutíva a legislatíva. Platnosť XXX. ľudového zákona sa začala dňom vyhlásenia 12. marca 1919. Nemal sa však dotýkať dovtedajších jestvujúcich nariadení ľudových zákonov. Navyše nesmel zasahovať do kultúrnych a jazykových práv menšinových národov žijúcich v Slovenskej krajine.

XXX. ľudový zákon napriek svojmu evidentne „integrujúcemu“ zámeru mal príliš všeobecný charakter a ďalší politický vývoj by určite neprispel k prehĺbeniu demokratického charakteru eventuálneho štátoprávneho postavenia Slovenska v rámci maďarského štátu. Vznik Maďarskej republiky rád (MRR) a neskôr i satelitnej Slovenskej republiky rád (SRR) načas síce prerušili vývoj predstáv o autonómii Slovenskej krajiny, ale nezmietli túto otázku definitívne zo zorného poľa trvalého záujmu vládných predstaviteľov Maďarska. Tentoraz boli k spolupráci prizvaní aj zástancovia integrity maďarského štátu slovenského pôvodu, politicky vyhovujúci novej protidemokratickej vládnej garnitúre. Nového pokusu o renesanciu akcie s autonómiou Slovenska sa zúčastnil aj František Jehlicska. Tentoraz už ako predseda Uhorsko-slovenskej ľudovej strany, ktorej programom bolo vybojovanie samosprávnych práv pre slovenský národ v rámci zachovania tisícročnej nedotknuteľnosti Maďarskej ríše podporovaním kresťanstva v politickom, hospodárskom a spoločenskom smere. Strana si dala okrem toho za úlohu i riadenie propagandy tejto orientácie na Slovensku, ako aj udržiavanie „*spojenia medzi Maďarstvom a Čechmi ujarmeným Slováci*tvom“.¹²

Jehlicska vypracoval návrh autonómie Slovenska a predložil ho maďarskej ministerskej rade, ktorá zasadala 9. januára 1920 pod vedením premiéra Károlyho Huszára za účasti ríšskeho správcu admirála Miklósa Horthyho. Na zasadnutie boli prizvaní aj zástupcovia „slovenského ľudu“ F. Jehlicska, Michal Kmosko a Viktor Dvortsák. Návrh bol prerokovaný a vraj schválený. Prijal ho aj kardinál prímás Ján Csernoch a podľa Jehlicskovho vyjadrenia aj M. Horthy a Karol Habsburský. Jehlicskov návrh bol známy i československému ministerstvu zahraničia, kam sa dostal z portfeuille Jehlicskovho spolupracovníka Františka Ungera. Dokument o návrhu autonómie Slovenska bol schválený ministerskou radou 17. januára 1920, nebol však zverejnený. Až po vyše deviatich rokoch, v máji roku 1929 sa strhol okolo neho škandál v poslaneckej snemovni maďarského parlamentu. Pre-

12 Státní ústřední archiv Praha, fond MV – prez., 1919 – 1924, IV. H 32,225-59-4, Přehled činnosti Dr. F. Jehlicsky.

čítal ho poslanec Jakob Bleyer (Einheitspartei), ktorý bol v čase jeho prijatia maďarskou vládou ministrom pre národnosti. Hoci Jehlicska spočiatku tvrdil, že ide o jeho návrh, nebolo to tak. Pri porovnaní znenia obidvoch dokumentov Jehlicskovho a Bleyerovho, sú v nich určité zásadné rozdiely. Hneď v úvode Bleyerovho dokumentu, a teda zrejme definitívneho, ktorý prijala ministerská rada, sa hovorí, že maďarský štát volá do života (ruft ins Leben) v dohode so slovenským národom (Nation) pre Horné Uhorsko autonómiu na širokej základni, ktorá na jednej strane vytvára kultúrnemu vývoju slovenského národa neohraničené možnosti, na druhej strane zabezpečuje vybavovanie všetkých verejných záležitostí ľudu príslušnej krajiny tak z osobného, ako aj vecného hľadiska. Iná formulácia je v Jehlicskovom návrhu, kde sa hovorí, že Slovenská krajina (Slovensko) tvorí jednotné právne územie a maďarský štát s ním uzatvára zväzok garantovaný ústavou obidvoch krajín. V Jehlicskovom elaboráte je pomerne presne uvedené územie Slovenska, pričom jeho konečné vymedzenie mala urobiť spoločná maďarsko-slovenská komisia vyslaná parlamentmi týchto krajín na čele s predsedom vymenovaným korunou. Hranice so Zakarpatskou Ukrajinou mala určiť spoločná slovensko-rusínska komisia.

Bleyerov návrh sa vracia k vágnemu všeobecnému etnickému vymedzeniu územia Slovenska podľa žúp so slovensky hovoriacim obyvateľstvom s tým, že definitívne hranice určí až po uzavretí mieru spoločná maďarsko-slovenská komisia. Jehlicskov návrh bol zjavne ministerskou radou modifikovaný. Dôležitejší je Bleyerov dokument (aj keď nemožno vylúčiť, že ho prispôbil situácii roku 1929, aby nebol považovaný takmer za vlastizradcú), ktorým sa zavŕšil a dotvoril model hľadaný pre prípadnú autonómiu Slovenska v rámci jednotného maďarského štátu.

K hlavným črtám dokumentu patrí, že už nevychádzal z uznania práva slovenského národa na sebaurčenie, ako to bolo ešte v úvode XXX. ľudového zákona o autonómii Slovenskej krajiny z marca 1919, ale tentoraz dávalo Maďarsko autonómiu Slovensku so súhlasom kráľa, ríšskeho správcu a kardinála prímasa. Slovenský národ tu predstavovali traja „Slováci“ v službách maďarskej iredenty.

Predmetom autonómie boli záležitosti vyučovania a vzdelávania, ktoré malo byť vo vyučovacej reči slovenskej. Vo všetkých stredných školách však mala byť povinným vyučovacím predmetom maďarčina, pričom maďarské dejiny a literatúra sa mali vyučovať len v maďarčine. Záonné normy mohlo Slovensko prijímať okrem školských záležitostí aj v náboženských a v sociálnych veciach. Čo sa týka verejnej správy, malo ju Slovensko uskutočňovať na svojom území guberniom Slovenska, ktoré bolo najvyššou inštanciou pre župy, mestá a obce. Rezortní ministri ústrednej vlády mali fungovať ako jeho nadriadené a kontrolné orgány. Im sa mali odstupovať autonómne záležitosti Slovenska v prípadoch potreby jednotnej aplikácie zákonov, alebo v prípade ich dôležitosti pre celú krajinu. Aj v tejto sfére bola venovaná pasáž právam národných menšín. Týka sa rozhraničovania správnych okresov a žúp, ktoré sa malo zrevidovať podľa národného princípu a používania jazyka menšín v úradnom styku.

Personál zamestnaný v justičných orgánoch na Slovensku mal byť menovaný z centra so súhlasom slovenského ministra – podľa možnosti z ľudí „znalých slovenský jazyk“ s ohľadom na právo národných menšín. Z hľadiska používania slovenčiny ako úradného jazyka to bola veľmi nezáväzná formulácia. V tejto súvislosti treba povedať, že o slovenčine ako úradnom jazyku sa vo všeobecnosti dokument nezmieňoval, jeho používanie, ako sme videli, v rôznych oblastiach aplikoval v nerovnakej miere. V Jehlicskovom návrhu je tomu venovaná časť pod č. IV. Zdôrazňuje sa v nej, že na Slovensku je úradným jazykom slovenčina, ktorá je úradným jazykom aj na najvyššom súde a správnom súde. Zákonodarným orgánom Slovenska podľa Bleyerovho dokumentu sa malo stať slovenské národné zhromaždenie, pričom sa nehovorilo, akým spôsobom bude vytvorené. Muselo však byť garantované zastúpenie národných menšín. Proti právnym normám, ktoré mohlo prijať, mohla vláda vznášať námietky v záležitostiach, ktoré by odporovali krajinskému zákonu. Exekutívny orgán bol takto nadradený legislatívnemu a konečné rozhodnutie prináležalo sudcovskému rozhodovaniu v centre.

Najvyšším správnym a zároveň výkonným orgánom vo vnútorných veciach Slovenska malo byť gubernium, ale spôsob jeho vytvorenia nebol určený. Keďže to bol i najvyšší správny orgán, je zrejmé, že nešlo o parlamentnú, ale o úradnícku vládu, ktorá sa navyše mala formovať nie individuálne, ale ako celok. Na čele gubernia mal stáť gubernátor, ktorého volilo na časovo vymedzené obdobie národné zhromaždenie. Popri ňom mal byť menovaný z centra ako najvyšší úradník slovenský minister. Mal právo kontrolovať dodržiavanie noriem autonómie a spoločné pôsobenie autonómie a štátnej správy a bol pre územie Slovenska vybavený bezprostredným dispozičným právom. Zákonodarná autonómna moc nebola kontrolovaná autonómnou exekutívou, ale bola pod priamou kontrolou centrálnej exekutívy, tak ako aj autonómna exekutíva a správa.

Postavenie Slovenska v celoštátnych orgánoch – tak v zákonodarných ako aj výkonných – bolo neurčité. Opäť sa opakovalo znenie XXX. ľudového zákona, že Slovensko dostane zastúpenie zodpovedajúce jeho obyvateľstvu a územiu. To znamená, že mohla byť voči nemu použitá akákoľvek volebná geometria.

Vojenské jednotky boli organizované centrálnne, sľubovali sa iba osobitné slovenské pluky s veliacim slovenským jazykom. Tak isto to malo byť i pri organizovaní brachiálnej moci: pre územie Slovenska sa malo dbať, aby sa vytvárali osobitné slovenské formácie žandárstva a polície.

Výhradne do pôsobnosti ústredných orgánov patrili železnice, pošta a telegraf. Na Slovensku sa mali zriadiť medziinštancie – riaditeľstvá. Podobný postup mal byť zachovaný aj pri iných, v návrhu nevyzmenovaných úradoch.

Požadovalo sa, aby personál štátnych úradov na Slovensku bol vymenovaný podľa národnostného kľúča.

Dôležitú časť návrhu tvorila jeho V. časť o garančných ustanoveniach. Garanciou plnenia autonómnych práv Slovenska mal byť slovenský minister v centrálnej vláde, vymenovaný touto vládou. Bol to teda úradník a nie parlamentný minister, vybraný podľa výsledkov volieb na Slovensku. Na jeho súhlas vo vláde bolo viazané vymenovanie štátnych úradníkov na Slovensku, výkon najvyššieho cirkevného patronátneho práva na tomto území, ako aj platnosť všetkých opatrení ústrednej vlády, bezprostredne sa dotýkajúcich autonómie Slovenska, alebo slovenského nacionálneho práva.

Ďalšou garanciou pre územnú autonómiu Slovenska mala byť sudcovská, lepšie povedané súdna ochrana, ktorú mal vykonávať súd postavený na roveň najvyšším súdnym miestam. Mal právo zrušiť protiprávne akty štátneho či autonómneho orgánu a zariadiť nápravu. Zákony o úprave územnej autonómie Slovenska a národných práv mali mať charakter ústavných zákonov. Zároveň mala byť územná integrita a územná autonómia Slovenska zaručená korunovačným diplomom.

K dokumentu bola pripojená Deklarácia maďarskej vlády, v ktorej sa opäť zdôrazňovalo, že autonómia slovenského ľudu (Volk) bude inartikulovaná do maďarskej ústavy a schválená aj v korunovačnom diplome. *„Na základe týchto slovenskému ľudu z vlastnej vôle prepožičaných práv, dúfa maďarská vláda v začiatok krajšej a šťastnejšej budúcnosti... Vôbec nepochybujeme o tom, že po obnovení svetovou vojnou otrasenej rovnováhy bude slovenský ľud v citovej pospolitosti a svornosti so svojimi maďarskými bratmi spolupracovať na výstavbe nového Maďarska, predchnutého kresťanskými ideami. V tom nám Pán Boh pomáha!“*¹³

Uvedený návrh autonómie Slovenska bol síce obsiahlejší ako XXX. ľudový zákon z marca 1919, ale bol oveľa nedemokratickejší. Nevychádzal z práva národov na sebaurčenie a ani raz sa v ňom nespomenulo všeobecné, rovné, tajné a priame hlasovacie právo, na základe ktorého mali byť podľa XXX. ľudového zákona zvolené zastupiteľské orgány aj na Slovensku. Autonómia sa chápala len ako prepožičanie určitých práv slovenskému ľudu maďarskou vládou (ani nie parlamentom!), ako prenesenie určitých kompetencií z ústredných orgánov na správne autonómne orgány, a už vôbec nie ako demokratizácia verejnej správy odbyrokratizovaním samosprávy v pravom slova zmysle. V žiadnom prípade to nebolo demokratické riešenie štátoprávneho postavenia Slovenska, ani riešenie štátoprávneho postavenia Slovenska vôbec. V dokumente zdôrazňovaná územná autonómia by nebola urobila zo Slovenska teritoriálny subjekt, ale by ho bola ako vyčlenené územie (zatiaľ nekonkrétne, majúce sa stanoviť podľa etnického kritéria) ponechala v postavení objektu centrálnej exekutívy. Preto nemožno hovoriť ani o administratívnej autonómii, a už vôbec nie o decentralizácii legislatívnej právomoci, ktorej obmedzený akčný rádius bol takisto pod kontrolou centrálnej exekutívy.

¹³ Die Autonomie, die Ungarn dem slowakischen Volke zu geben bereit war. In: Pester Lloyd z 30. mája 1929, s. 5 – 6.

Takto možno hodnotiť charakter návrhu zo systémového hľadiska. Jeho politický zámer sa, ako vieme, nenaplnil a na Slovensku vlastne ani nemohol nájsť ohlas, lebo nebol zverejnený. O Jehlicskovom návrhu sa síce vedelo, ale zdôrazňovanie integrity maďarského štátu a Slovenska ako jeho súčasť nemohlo byť oficiálne akceptované žiadnou politickou silou. Splnili sa však predpovede Oskára Jásziho, že maďarská ponuka autonómie Slovenska bude mať svoj dopad na vzájomný česko-slovenský vzťah. Akýkoľvek – i ten najracionálnejší pokus o postupné autonomizovanie Slovenska (napríklad návrhy E. Stodolu, pokusy o decentralizáciu exekutívy a pod.) vždy bol v podozrení zo separatizmu aj kvôli uvedeným autonomistickým aktivitám maďarských vlád.

(1995)

3. KAPITOLA

JEDEN ČI DVA NÁRODY? DILEMA SLOVENSKEJ POLITIKY PO VZNIKU ČSR

Jednotu slovenského a českého národa akceptovala v záujme odtrhnutia Slovenska od Uhorska a spojenia s českým národom v spoločnom štáte takmer celá slovenská politika. Táto účelová konštrukcia prezentujúca Československo ako národný štát nadobudla štátnopolitický charakter už počas zápasu za jeho vytvorenie a v jej duchu prebiehalo aj politické začleňovanie Slovenska do republiky.

O dvoch vetvách jedného národa hovorila nielen Mikulášska prvomájová rezolúcia z roku 1918, ale aj Martinská deklarácia z 30. 10. 1918. Treba však pripomenúť, že v tomto dokumente sa nepoužívajú jednoznačné pojmy. Názov deklarácie znie Deklarácia slovenského národa, no v zapätí jej vyhlasovateľka Slovenská národná rada deklaruje, že v mene slovenskej vetve česko-slovenského národa bývajúceho v Uhorsku je oprávnená hovoriť a konať iba ona. Súčasné používanie pojmov slovenský a zároveň aj česko-slovenský národ však nevyplývalo z neschopnosti deklarantov vyjadriť sa jednoznačne (je napokon známe, že existujú ďalšie dva návrhy dokumentu, kde sa spomína iba slovenský národ), ale z ohľadu na situáciu: z úsilia prezentovať vznikajúci štát ako národný štát, pretože deklaranti nechceli spochybníť kreujúcu sa česko-slovenskú štátnosť na medzinárodnom fóre.

Nechceli však spochybníť ani existenciu slovenského národa, ani uznesenie dôvernej rady Slovenskej národnej rady z 24. 5. 1918. Jeho znenie sa doslova ocitlo aj v telegrame Matúša Dulu, predsedu Slovenskej národnej rady i Slovenskej národnej strany, ktorý zaslal do Prahy v deň prijatia Martinskej deklarácie. V texte telegramu sa hovorí, že Slovenská národná strana stojí na stanovisku bezpodmienečného samourčovacieho práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu – pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska. Telegram bol určený iba Prahe a vyjadruje vôľu budovať s českou stranou spoločný štát na uvedenom základe. Ani Slovenská národná strana, ani Slovenská národná rada sa však v tomto procese nestali rozhodujúcimi faktormi. Iniciatívu prevzal Vavro Šrobár, ktorý bol menovaný do funkcie úradujúceho ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Slovensko na pôde Dočasného národného zhromaždenia nezastupovala SNR, ale Šrobárom vymenovaní poslanci, združení bez ohľadu na politickú orientáciu v jednotnom Slovenskom poslaneckom klube.

Priestor pre samostatnejšie pôsobenie slovenskej politiky v Prahe i na domácej scéne mimoriadne zúžilo vojenské ohrozenie integrity ČSR zo strany Maďarska. Aktivity maďarskej vlády sťažili aj začleňovanie Slovenska do nového štátu a posilnili uplatňovanie štátnopolitickej teórie česko-slovenskej národnej jednoty v politickej praxi. Dôležitú úlohu popri vojenských zásahoch zohrali aj návrhy maďarskej vlády na autonómiu Slovenska. Oszkár

Jászi, maďarský minister pre národnosti sa na rokovaníach maďarskej vlády o návrhu autonómie pre Slovensko vyjadril, že aj keď Slováci neprijmú maďarský návrh na „slovenské impérium“, bude to mať dôsledky pre česko-slovenský vzájomný vzťah a už len ponukou autonómie sa vrazí klin medzi Čechov a Slovákov.¹

Možno povedať, že O. Jászi sa nemýlil. Maďarské štátoprávne aktivity vo vzťahu k Slovensku (schválenie XXX. ľudového zákona o samospráve Slovenska prezidentom M. Károlyim 11. marca 1919, vyhlásenie Slovenskej republiky rád v júni 1919 a napokon utajovaný návrh autonómie Slovenska, schválený v maďarskej ministerskej rade 17. januára 1920 a pripravený ako eventualita pre mierové rokovania v Trianone)² skutočne zasiahli do koncipovania českej politiky voči Slovensku a stali sa závažným argumentom pri riešení štátoprávneho postavenia Slovenska. Obavy z možného odtrhnutia Slovenska znásobila aj neuvážaná cesta Andreja Hlinku s Františkom Jehlicskom v auguste roku 1919 na mierovú konferenciu do Paríža. F. Jehlicska sa už nevrátil do ČSR, ale išiel do Maďarska, kde založil v decembri roku 1919 Uhorsko-slovenskú ľudovú stranu. Jej cieľom bolo utvoriť zo Slovenska autonómne územie v rámci maďarského štátu, s vlastnou administratívnou, školskou a kultúrnou autonómiou. Úlohou Jehlicskovej ľudovej strany bolo propagovanie týchto cieľov na Slovensku a zároveň i „udržiavanie spojenia medzi Maďarstvom a Čechmi ujarmeným Slováctvom“. F. Jehlicska predložil svoj návrh autonómie Slovenska ministerskej rade, ktorá zasadala pod vedením premiéra Huszára a za účasti riíškeho správcu admirála Horthyho, ktorý sa o ňom mali vraj pozitívne vyjadriť. O tomto návrhu sa vedelo tak na Slovensku, ako aj na pražskom ministerstve zahraničia, ministerstve vnútra a samozrejme i na Prezídium ministerskej rady.³

Obavy o pevné začlenenie Slovenska do republiky znásobovalo aj to, že ešte nebola podpísaná Trianonská mierová zmluva, definitívne určené hranice a početní príslušníci maďarskej menšiny na Slovensku spolu so slovenskými maďarónmi mali na Slovensku ešte stále veľmi silné pozície. Spoločenská situácia sa čiastočne konsolidovala až po odvrátení vojenskej hrozby a ústupe maďarských vojenských jednotiek z územia Slovenska v júli 1919. Politické strany sa doformovali a pripravovali na voľby, ktoré sa mali konať na jar roku 1920. Vytvárali sa volebné bloky a vydávali volebné programy. Zdôrazňovala sa v nich štátotvornosť a národné postuláty ustupovali do pozadia.

Voľbám však predchádzali ešte dôležité kľúčové udalosti: diskusia o prijatí ústavnej listiny a jazykového zákona i zákona o organizácii verejnej správy. V tejto súvislosti sa logicky vynorila aj otázka samobytnosti slovenského národa a otázka spôsobu začlenenia Slovenska do spoločného štátu. Je známa polemika medzi poslancom Ľudevítom Medveckým a ľudáckym poslancom Ferdišom Jurigom, ktorý v rámci kritiky centralistických preheš-

1 OL Budapest, K-27, NIT. 61/191S. Zápisnica z rokovania ministerskej rady 1. 12. 1918.

2 Bližšie: KRAJČOVIČOVÁ, N.: Koncepcia autonómia Slovensku v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1920. In: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920 Martin 1955, s. 56 – 66.

3 Státní ústřední archiv Praha, fond PMV, Slov. IV. H/32, 1919 – 1924, 225/39/4. Přehled činnosti Dr. F. Jehlicsky.

kov voči Slovensku zdôraznil, že Slováci sa dobrovoľne a na základe samourčovacieho práva pripojili k spoločnému štátu. Nikdy však nevyhlásili, že nebudú chcieť samosprávu, ak to suverenita štátu dovoľí a keď budú Slováci na takýto krok pripravení. E. Medvecký vo svojej odpovedi F. Jurigovi konštatoval, že pod československou jednotou treba rozumieť politickú, kultúrnu, hospodársku, sociálnu i národnú spolupatričnosť. Ako dôvod uviedol: „*Existencia ČSR je závislá od tejto spolupatričnosti, od tejto jednoty. Odchýlka od tejto axiomy znamená rozklad nášho štátu a úpadok Slovákov do starého jarma*“.⁴

K dileme slovenskej politiky, výstižne vyjadrenej otázkou jeden či dva národy a s ňou súvisiacej otázky autonómie Slovenska, sa vyjadrovali aj americkí Slováci ešte pred prijatím ústavy a s ňou súvisiacich zákonov. Predseda americkej Slovenskej Ligy Albert Mamatey tlmočil dňa 6. februára 1920 Klubu slovenských poslancov požiadavku Slovenskej Ligy, aby bola Pittsburská dohoda vtelená do pripravovanej ústavnej listiny. Klub v odpovedi americkým krajanom však uviedol, že Slovensko je bývalým maďarským režimom kultúrne i hmotne veľmi oslabené a autonómiu by bez českej podpory ani vybudovať, ani uchrániť nedokázalo. Ubezpečili amerických krajanov, že autonómia je zabezpečená v župnom zákone a vytvorením župného zväzu sa zrealizuje všetko čo obsahuje Pittsburská dohoda, okrem snemu, ktorý by vraj bol „*za terajších pomerov rozhodne na ujmu Slovenska*“.⁵

V tom čase prebiehala aj diskusia o návrhu zákona o zriadení župných a okresných úradov v republike Československej, známeho ako župný zákon, ktorý bol prijatý v ten deň ako ústava a uverejnený v Zbierke zákonov a nariadení pod č. 126/1920. Cieľom zákona bolo zjednotenie vnútornej správy na Slovensku a v českých krajinách. Pôvodný návrh zákona odmietal zemské zriadenie a nepripúšťal existenciu žiadnych zemských orgánov. Navrhoval rozdeliť celú republiku na kraje a podkraje, spravované krajskými a podkrajskými úradmi. Medzi rôznymi početnými výhradami, ktoré odzneli voči návrhu tohto zákona, bola aj dôležitá výhrada ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára, v ktorej sa uvádzalo, že sa neberie do úvahy stáročná tradícia župného zriadenia na Slovensku. Táto pripomienka bola prijatá a kraje i podkraje boli už v návrhu zákona premenované na župy a okresy.

Dôležitý bol najmä § 63, podľa ktorého sa mali na Slovensku i v českých krajinách vytvoriť krajské (zemské) župné zväzy. Mali vykonávať úlohy pôvodne zverené župným zastupiteľstvám v § 31, ak tieto budú presahovať rozsah a potreby jednotlivých žúp a budú sa týkať časti územia župného zväzu a nebudú mať celoštátnu dôležitosť. Úlohy však mali byť určené nariadením vlády, takže zákon vlastne nemal vykonávací charakter.⁶ Minister vnútra mal podľa § 67 právo zrušiť rozhodnutia župného zväzu a nahradiť ich vlastnými. V jeho kompetencii bolo aj uvedenie župného zákona do života nariadením, ktoré malo

4 Citované podľa: SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu 1. 1918 – 1929. Bratislava 1943, s. 68 – 70.

5 LIPSCHER, L.: Klub slovenských poslancov v rokoch 1918 – 1920. In: HČ, XVI, 2, 1968, s. 157 – 158.

6 Sbíрка zákonů a nařízení státu československého, 20, XXIX, s. 300.

určiť nielen termín začatia jeho pôsobenia, ale aj exekvovanie každej z jeho súčastí. Župný zákon však bol realizovaný iba na Slovensku od 1. januára 1923, ale bez župného zväzu. Uvedený zákon bol prijatý v ten istý deň – 29. 2. 1920 – ako ústavná listina ČSR, ktorou sa legalizovala jednota českého a slovenského národa. Priebeh tvorby ústavy a jazykového zákona nemal takú publicitu ako tvorba župného zákona. Ústavný výbor rokoval o predlohách od jesene roku 1919. Prác v ňom sa zúčastňovali aj slovenskí poslanci, ktorí v mene Slovenského poslaneckého klubu vzniesli viaceré pripomienky a výhrady. Napríklad, prijaté bolo odloženie odluhy cirkvi od štátu, námietky proti československému národu a najmä proti československému jazyku však boli zamietnuté.

V diskusii o jazykovom zákone dňa 15. 1. 1920 odznel pozmeňovací návrh I. Déreera – inak zástancu jednoty českého a slovenského národa – aby miesto formulácie „*jazyk československý jest oficiálním jazykem republiky*“ bolo uvedené „*jazyk český a slovenský*“. I. Déreer síce povedal, že nejde o jeho osobný názor, ale musí tlmočiť názor Klubu slovenských poslancov, kde sa konštatovalo, že žiaden československý jazyk neexistuje, ale len jazyk český a jazyk slovenský, ktorý by mal byť rovnoprávny s jazykom českým. Minister vnútra Antonín Švehla túto výhradu zamietol a s plnou vážnosťou tvrdil, že spoločný jazyk sa už aj tvorí. V. Šrobár mu vraj ukázal akýsi list, z ktorého sa nedalo určiť, či je to slovenčina či čeština. Taká istá situácia vraj bola, keď sa začala zavádzať československá národnosť: „*a když se řeklo Čechoslovák, každý se sprvu ohlížel, co to je. Když jsme to vytvořili pro národ a stát, je to docela možné i pro jazyk. Vždyť jsou to vlastně dva dialekty.*“⁷

V priebehu diskusie bolo zástupcom Slovenského poslaneckého klubu odporúčané, aby svoje námietky ešte raz zvážili. Ak opäť nebudú súhlasiť s československým jazykom, bude sa treba vrátiť k pôvodnému návrhu, v ktorom bol uvedený iba jazyk český. Poslanec František Hnídek sa k tomu vyjadril takto: „*Nynějším znením chtěli jsme vyjádřiti, že slovenština je postavená na roveň češtině, chtěli jsme vyjít vstříc slovenskému klubu a naznačiti jim, že čeština ani formálně nemá přednost před slovenštinou a trváme na tom, že jest naprostá parita mezi nářečím českým a slovenským.*“⁸

Slovenský klub teda kapituloval a termíny československý národ i československý jazyk sa ocitli aj v ústave, aj v jazykovom zákone. Je zaujímavé, že i dnes sa vyskytujú názory, vychádzajúce z tvrdenia vtedajších odborníkov na ústavné právo, že zákonodarca nemal v úmysle riešiť filologickú otázku, či čeština a slovenčina sú a či nie sú jedným jazykom. Termín jazyk československý sa vraj použil ako právna fikcia pre jazyk ako symbol štátnej zvrchovanosti. Ak aj uznáme, že v praxi skutočne fungoval jazykový dualizmus – zväčša však len na Slovensku, nemožno súhlasiť so zjednodušujúcim názorom Jana Rýchlíka, že „*nedostatky v jazykové oblasti za první republiky byly způsobeny nikoliv zákonem, ale velkým počtem českých úředníků na Slovensku a malým počtem Slováků v českých zemích*“.⁹

7 Citované podľa: BROKLOVÁ, E.: První Československá ústava. Praha 1992, s. 72.

8 Tamže, s. 73.

9 RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1914 – 1945. Bratislava 1997, s. 84.

Domnievam sa, že v právnom štáte práve zákon je tým nástrojom, ktorý by mal limitovať prax. A ak aj prax bola iná – lepšia, alebo horšia, jazykový zákon neiritoval slovenskú verejnosť len kvôli tomu, že českí úradníci neovládali slovenčinu. Podstata sporu však spočívala práve v politickom charaktere tohto zákona v tom, že sa táto právna fikcia – jazyk československý – použila ako symbol štátnej zvrchovanosti. Ako súčasť triády československý štát – československý národ – československý jazyk, že sa takto už priamo zasiahlo aj do etnickej identity slovenského národa. A tento politický problém netrúpil už len slovenskú politiku. Na českej strane vznikol už začiatkom roku konkrétny program na vytvorenie československého národa. Jeho nositeľkou sa stala Československá národná rada, ktorá začala svoju činnosť začiatkom roku 1919. Jej hlavným cieľom bola starostlivosť o systematickú spoluprácu všetkých povolaných činiteľov v československom národe, najmä však politických strán, vo všetkých dôležitých otázkach, ktorá sa týkali všenárodných záujmov – tak v ČSR ako aj v zahraničí.¹⁰

ČsNR mala mať nielen poradnú úlohu, ale mohla vyvíjať aj iniciatívu vo všetkých spoločných aktivitách, ktoré sa týkali československého národa: 1) zabezpečenia celistvosti a jednoty republiky a jej štátnych záujmov, ako aj práv československého národa na demokratickom republikánskom základe; 2) zabezpečenia národnopolitického, osvetového, národohospodárskeho a sociálneho povznesenia československého národa; 3) zabezpečenia a všestranného povznesenia československých národných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach ČSR; 4) sústavného informovania cudziny o československom národe; 5) informovania o všetkých ďalších otázkach týkajúcich sa predovšetkým národnej cti a disciplíny; 6) zabezpečenia finančných prostriedkov; 7) zriadenia finančnej organizácie za účelom obrany československého národa.

Československá národná rada vzápätí vytvorila aj odbočku na Slovensku a z jej pätnásťročného bilancovania bolo zrejmé, že všetky jej odbory – štátoprávny, samosprávny, národohospodársky, jazykový, úradnícky, menšinový, zahraničný i centrum sústavného sledovania a zhromažďovania informácií o stave československého národa a nástrah jeho odporcov, pracujúceho pod názvom Národnostný archív československý, sa venovali česko-slovenskému vzťahu. Mal sa upevňovať v smere ideového, právneho a administratívneho splynutia oboch vetiev československého národa.¹¹

Slovenská historiografia však zatiaľ nevenovala činnosti odbočky Československej národnej rady na Slovensku väčšiu pozornosť, ktorú by si táto inštitúcia orientovaná na organizovanie systematickej spolupráce politických strán vedúcej k splynutiu oboch vetiev československého národa zaslúžila.

Okrem ČsNR svoju úlohu pri propagovaní myšlienky československého národa zohrávali viaceré spolky a inštitúcie – Sokol, Štefánikova spoločnosť, Československá obec legiónárska, Československá jednota atď., ktoré, odhliadnuc od toho, pôsobili na slovenskú

10 Podľa Základní řady Národní rady Československé v Praze. Praha 1919, s. 3.

11 Národní rada Československá. In: Idea Československého štátu. Praha 1936, s. 255.

spoločnosť aj veľmi pozitívne. Osobitne treba spomenúť Učenú spoločnosť Šafárikovu a činnosť jej generálneho tajomníka univerzitného profesora Alberta Pražáka, pôsobiaco na bratislavskej univerzite Jána Amosa Komenského. Ako filológ sa zaoberal touto témou z odborného hľadiska. V práci Československý národ analyzoval dôvody odmietania jednoty českého a slovenského národa po vzniku ČSR. Dospel k názoru, že majú politický charakter. Bol to síce správny postreh, ale Pražákova interpretácia bola zjednodušená, rešpektívne jednostranná. Domnieval sa, že odmietanie jednoty oboch národov tkvie v iredentizme, v akejsi slabej odolnosti Slovákov voči maďarskému vplyvu. Zaoberal sa zmenami v názoroch A. Hlinku, K. Sidora, M. Rázusa i E. Stodolu, ktorí boli hlavnými predstaviteľmi slovenského autonomizmu. V práci uvádzal mnohé ich výroky, v ktorých sa pojem československý národ vyskytoval. Pripúšťal, že zmenu ich nazerania na túto otázku mohol čiastočne spôsobiť i neuvážený centralizmus, ktorý aj podľa neho necitlivo pristupoval k viacerým slovenským osobitostiam.

Hlavnú príčinu však videl vo vplyve z vonku. Profesor Pražák nedokázal pochopiť, že demokratické podmienky v novom štáte umožnili politické dotvorenie slovenského národa, hoci značne komplikované rozdielnou štruktúrou politických strán v českých krajinách. Profesor Pražák to aj videl, aj odsúdil. Napriek týmto objektívnym postrehom o slovenskej realite sa nezbavil názoru, že československá národná jednota je ako základ československej štátnej jednoty nedotknuteľná.¹²

Profesor Pražák však uviedol na schôdzi profesorského zboru Filozofickej fakulty Univerzity Komenského aj návrh už zjavne vybočujúci z politického rámca: zriadiť od 1. októbra 1924 pri slovenskom seminári oddelenie pre československý jazyk, ktorý mal viesť profesor Miloš Weingart.¹³

Používanie českého jazyka na Komenského univerzite v Bratislave bolo počas celého medzivojnového obdobia predmetom kritiky tak zo strany študentov, ako aj viacerých politických subjektov. Sú známe viaceré protesty Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ale i Slovenskej národnej strany a v tridsiatych rokoch sa ku kritike pripojili i mladí agrárci i komunisti. Hoci tu nešlo o úradný styk, ale o vyučovaciu reč, ťažko bolo z úradnej moci proti tomu zakročiť a eliminovať tak zdroj nespokojnosti, ktorý bolo možné politicky využiť. Ľudáci viackrát interpelovali ministra školstva, odvolávajúci sa na univerzitný zákon, podľa ktorého sa prednášky mali konať alebo v českom, alebo v slovenskom jazyku. Akademický senát UK vo vyžiadanej informácii ministrovi školstva zdôraznil práve fakt, že na univerzite sa robí rozdiel medzi úradovaním a vyučovaním a nie je možné obmedzovať prednášateľov pokiaľ ide o jazyk, v ktorom prednášajú.¹⁴ Úsilie niektorých českých profesorov na UK vychádzajúce z ich presvedčenia budovať československý politický národ, vyústilo však napokon v popieranie existencie slovenského národa aj v etnickom zmysle.

12 PRAŽÁK, A.: Československý národ. Bratislava 1925, s. 70.

13 Podľa: BARTL, J.: Demonštrácia slovenského autonomistického študentstva v jeseni 1937 pod heslom „Na Slovensku po slovensky“. In: Zborník príspevkov k slovenským dejinám. Bratislava 1998, s. 326.

14 Bližšie: BARTL, J.: c. d, s. 326 a ďalšie.

Lepšia situácia pokiaľ ide o používanie českého jazyka sa postupne vytvárala v úradnom styku. Českí zamestnanci, ktorí prišli na Slovensko hneď po prevrate roku 1918 a 1919 kvôli nedostatku slovenských síl a aby nahradili maďarských úradníkov a obnovili riadny chod administratívy, železníc, pošty atď., spočiatku nemohli vedieť hovoriť a úradovať po slovensky. Sťažnosti na používanie češtiny sa však vyskytovali pomerne skoro a viacerí župani informovali o nespokojnosti obyvateľstva a upozorňovali na možnosť jej politického zneužitia. Vláda v dôsledku množiacich sa protestov vydala roku 1927 pokyn jednotlivým ministerstvám, aby nariadili svojim českým zamestnancom na Slovensku používať slovenský jazyk aspoň v písomnom úradnom styku.¹⁵ Realizácia tohto pokynu však nebola ničím garantovaná a závisela iba od dobrej vôle jeho vykonávateľov.

Po parlamentných voľbách roku 1920 sa rozpadol Slovenský poslanecký klub a politické subjekty na Slovensku, ktoré dovtedy pôsobili na pôde parlamentu na základe klubového konsenzu, začali vystupovať samostatne. Pokračovala nielen diferenciacia, ale aj polarizácia slovenskej politiky. Dôležitým stimulom bol aj postoj k samobytnosti slovenského národa a akceptovaniu či odmietaniu jednoty českého a slovenského národa.

Táto dilema slovenskej politiky priamo súvisela s požiadavkou autonómie Slovenska a stala sa aj jednou z hlavných príčin rozpadu Slovenskej národnej a roľníckej strany: na agrárnu, ktorá si uvedený názov ponechala a na pôvodnú Slovenskú národnú stranu. Veľmi živá diskusia prebiehala na tému jeden či dva národy najmä medzi národníkmi. Viacerí poprední členovia tejto strany si uvedomovali, že uznanie osobitosti slovenského národa by si vyžiadalo revíziu ústavnej listiny i novelizáciu jazykového zákona. Predstaviteľom tejto skupiny bol JUDr. Emil Stodola, ktorý vypracoval národnársky autonomistický program a Slovenskú národnú stranu ako jej predseda orientoval na postupné vymáhanie realizovania autonómie Slovenska, inšpirujúc sa švajčiarskym kantonálnym zriadením. V otázke jednoty českého a slovenského národa však zaujal konformné stanovisko. Výkonný výbor prijal z jeho iniciatívy dňa 10. mája 1921 deklaráciu, v ktorej sa zdôrazňovalo, že Slovenská národná strana stojí na stanovisku Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918, v ktorej slovenský národ vyhlásil jednotu českého a slovenského národa a jednotu republiky. „*Slovenská národná strana chce túto jednotu všetkými svojimi silami podporovať a udržiavať, proti všetkým rozvratným živlom chrániť a všetky svoje sily vynaložiť na upevnenie, zveladenie a na splnutie v bratskom spoložití Slovákov a Čechov, dvoch vetví to jedného kmeňa. Snahou Slovenskej národnej strany je, aby sa tieto rozdiely pri úplnom zachovaní slovenskej reči, národného svojrázu a pri najpečlivejšom šetrení náboženského citu slovenského ľudu čím najskôr vyrovnali a tak riadením osudu pred vekmi rozdelení Slováci a Česi v jeden nerozdeliteľný pevný celok splynuli.*“¹⁶

Stúpenci samobytnosti slovenského národa v Slovenskej národnej strane, ktorých reprezentovali redaktori Národných novín Andrej Mihal a Ivan Thurzo označili podporovanie

15 RYCHLÍK, J.: c. d., s. 82 – 83.

16 Zasadnutie širšieho a užšieho výkonného výberu Slovenskej národnej strany. In: Národné noviny, 12. 5. 1921.

splynutia Čechov a Slovákov v jeden národ za chybné a rozporuplné. Dôsledkom vytvárania jedného národa podľa nich bude jednotná administratíva, jedna kultúra, jedno hospodárstvo. A z toho potom vyplynie, že sa zabudne na potrebu ochrany slabšieho, na nutnosť podpory jeho rozvoja. Nebude možné žiadať legislatívnu autonómiu Slovenska, ktorá bude v priamom rozpore s perspektívnym splynutím českého a slovenského kmeňa.

Diskusia v Slovenskej národnej strane vyústila v odchod odporcov samobytnosti slovenského národa a legislatívnej autonómie na čele s Milanom Ivankom zo strany a jeho krídlo sa stalo jadrom filiálky Československej národnej demokracie na Slovensku. Emil Stodola však zostal Slovenskej národnej strane verný a venoval sa aj naďalej odbornému rozpracovaniu otázky samosprávy Slovenska. Vzdal sa však funkcie predsedu strany, ktorú o pár rokov neskôr obsadil Martin Rázus. Pod jeho vedením sa Slovenská národná strana ideovo viac orientovala na riešenie slovenskej otázky zo sociálneho a hospodárskeho hľadiska. Rázus vo svojich článkoch, ktoré uverejnil roku 1924 v Národných novinách pred nadchádzajúcimi parlamentnými voľbami, kritizoval hospodársku politiku voči Slovensku. V jednom z nich napísal: „*Nie jazyk, ani viera nedelí tak Slováka od Čecha. Delí nás od prevratu celoštátna hospodárska politika hoviaca priemyselným záujmom historických zemí, jej obeťou je roľnícke Slovensko a ťažko poškodený slovenský priemysel, neurovnaná daňová, neurovnaná školská politika, nezjednotenie zákonov čo sú na úkor Slovenska a konečne nedemokratické a netaktné pokračovanie v osobných veciach.*“¹⁷

Rázus však zároveň ostro kritizoval centralistických slovenských politikov a v článku Okupovanie Slovenska tvrdil, že je nezmysel, že sa Slováci zriekli národnej samobytnosti Martinskou deklaráciou, ale zriekli sa jej vraj de facto vstupom do československých politických strán, čím sa dostali hmotne i ideovo do závislosti ako menšina.¹⁸ Napísal, že stavovské strany na Slovensku stratili svoju individualitu, a tým aj energiu na zabezpečenie stavovských záujmov, pretože v každom z nich je kus slovenského špecifika. „*Súhrn týchto stavovských záujmov je konečne nie nič iného ako slovenský národný záujem, čoho základom je – ako som vždy poukazoval – dnes hospodárska otázka v prvom rade. Bez národného momentu najmä v chlebovej otázke niet v praxi nijakej internacionály. Kým je národ ohrozený, stavovské a národné záujmy stávajú sa totožnými.*“¹⁹

Martin Rázus navrhoval preto, aby bola zvolaná porada slovenských politikov, na ktorej by sa komplexne rozanalyzovala slovenská otázka, ktorú by podľa neho mali mať na zreteli všetky strany na Slovensku – bez ohľadu na stav, ktorý reprezentujú. Z toho mu vyplynulo, že jednotiacim princípom slovenskej politiky by mal byť obranný nacionalizmus a z toho hľadiska rozoberal aj teóriu jednotného československého národa. Napísal, že nezlyhala preto, že by bola ako možnosť teoreticky nepochopiteľná, ale preto, že neexistujú prostriedky, ktoré by prinútili silnejšieho partnera k obetiam v záujme vyššieho celku. Základy československej vzájomnosti sa preto podľa Rázusa musia stavať bez násilia

17 RÁZUS, M.: Mýlné snahy. In: Národné noviny, 15. 5. 1924.

18 RÁZUS, M.: Okupovanie Slovenska. In: Národné noviny 6. 3. 1924.

19 RÁZUS, M.: Stavovské záujmy a slovenská politika. In: Národné noviny, 15. 1. 1925.

a zdola, rešpektovaním záujmov čiastok, a nie zhora, pretože vzájomnosť medzi blízkymi slovanskými národmi vylučuje násilné asimilačné snahy, nevylučuje však prirodzené zblížovanie a prerastanie slovanských národov.²⁰

Niektoré Rázusove myšlienky sa ocitli aj v novom programe Slovenskej národnej strany z roku 1925. Požiadavka autonómie Slovenska v ňom vychádzala zo samobytnosti slovenského národa a práva na jeho sebaurčenie a Pittsburská dohoda bola považovaná za mravný záväzok. Program rozhodne odmietol československý národ a vyslovil sa však za upevňovanie československej vzájomnosti. V programe sa konštatuje aj nedostatok slovenského národného povedomia a zdôrazňuje sa preto potreba osvetovej a školskej politiky vedenej v národnom duchu, výučba v slovenskom jazyku na školách všetkých stupňov a podpora slovenskej literatúry a umenia. Program napokon žiadal, aby sa útoky proti slovenskému jazyku a národu považovali za disciplinárny prečin.²¹

Slovenská národná strana však bola početne veľmi oslabená jednak odchodom agrárnej skupiny pod vedením M. Hodžu a V. Šrobára a neskôr už spomínanej Ivankovej skupiny. Vo voľbách roku 1925 sa nepresadila a nijako nemohla konkurovať Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ktorá sa v týchto voľbách stala najsilnejšou politickou stranou na Slovensku. Bol to pozoruhodný výkon, ak vezmeme do úvahy fakt, že aj ľudácki poslanci v rámci Slovenského poslaneckého klubu hlasovali za ústavnú listinu a jazykový zákon a pomohli legalizovať účelovú konštrukciu jednoty československého národa ako najvyššieho princípu existencie a upevňovania československej štátnosti, ktorý sa v politickej praxi stal kritériom štátotvornosti a lojality.

K tomu sa pridružil ešte i jazykový zákon a potom už bolo problematické snažiť sa presadiť samobytnosť slovenského národa a na tomto základe požadovať legislatívnu autonómiu Slovenska. Poslanci vtedy ešte Slovenskej ľudovej strany síce vydali prehlásenie hneď po prijatí ústavy a zdôraznili v ňom, že sa programu legislatívnej autonómie Slovenska nezriekajú a želajú si, aby v budúcnosti bola realizovaná, trvalo však ešte takmer dva roky kým do parlamentu podali návrh na autonómiu Slovenska.²²

Predchádzali mu tri návrhy uverejnené v ľudáckej tlači, ktoré sa od seba dosť odlišovali, radikálny bol najmä návrh Vojtecha Tuku. Nešlo v ňom už vlastne o autonómiu Slovenska, ale o súštie nazvané Československá zväzová republika, spojené iba osobou prezidenta a spoločnou obranou územia oboch štátov – českého i slovenského. Oficiálny návrh na autonómiu Slovenska, ktorý podala ľudová strana 25. 1. 1922, vychádzal z jednotnosti a nedeliteľnosti ČSR, v ktorej slovenský národ na základe práva národov na sebaurčenie požaduje pre Slovensko verejnoprávnú subjektivitu, samosprávu v zákonodarstve i exekutive. Možno povedať, že v ľudáckom tábore sa už v tomto čase hovorilo jednoznačne o samobytnosti slovenského národa a v jej prejavoch často frekventuje pojem čechoslova-

20 RÁZUS, M.: Argumenty. Praha 1932, s. 50 – 51.

21 Okresný archív Martin, OÚ Martin č. 20655. Program Slovenskej národnej strany, október 1925.

22 SIDOR, K.: c. d., s. 100 – 102.

kizmus, ako ideologický a politický fenomén. Za jeho nositeľov na Slovensku boli označovaní stúpenci centrálne organizovaných celoštátnych československých politických strán. Slovenská ľudová strana tak profitovala nielen z neúčasti vo vláde a z kritického postoja voči činnosti koalície, ale hodne jej pomohol aj jednoznačný postoj k otázke samobytnosti slovenského národa, zohľadnený v jej autonomistickom programe. Dôležité bolo i to, že po voľbách roku 1920 už nemala zviazané ruky spoluprácou so žiadnym celoštátnym politickým subjektom. Kritikou čechoslovakizmu a centralizmu si cieľavedome budovala imidž jedinej slovenskej politickej strany, obhajujúcej v parlamente záujmy Slovenska. Čiasťočne jej k tomu prispievala aj činnosť centralistických politických strán, ktoré v dôsledku závislosti od pražských centrál nedokázali dôsledne presadzovať slovenské požiadavky a záujmy, hoci mnohé problémy Slovenska veľmi dobre videli a poznali.

V zložitej situácii sa ocitla Slovenská národná roľnícka strana, ktorá spočiatku hodlala vystupovať samostatne. Po rozchode so Slovenskou národnou stranou a secesii Slovenskej domoviny v dôsledku nespokojnosti slovenských roľníkov i časti agrárnych politikov s pomalým a centralisticky riadeným uskutočňovaním pozemkovej reformy, sa ocitla v kríze. Rozpadu agrárneho hnutia na Slovensku zabránila Republikánska strana československého venkova, ktorá „*politickými a hospodárskymi sankciami dosiahla zjednotenie všetkých troch strán pod názvom Republikánska strana zemeďelského a maloroľníckeho ľudu*“.²³

Pragmatický postoj zaujal k otázke jeden či dva národy Milan Hodža, vedúci predstaviteľ agrárnej politickej strany na Slovensku. Ako autor práce *Československý rozkol* teoreticky podporil kultúrohistorickú i etnickú jednotu českého a slovenského národa. Štúrovskú rozluku v nej interpretoval ako „*politicum hungaricum*“, ako politické úsilie vytvoriť slovenskú národnú identitu v rámci uhorskej štátnosti. Domnieval sa, že tento rozkol po vzniku spoločného československého štátu stratil zmysel a je preto potrebné vrátiť sa k československej národnej jednote. Bral však do úvahy aj dlhoročnú odlúčenosť oboch vetiev a zdôrazňoval, že jednotný československý národ sa bude musieť opätovne vytvárať ich vzájomnou vôľou.

Vychádzajúc z tejto tézy, Hodža už v prvých rokoch existencie nového štátu veľmi kriticky pristupoval k prechmatom centralizmu v administratíve, úradníckej a jazykovej otázke, kultúre, pri riešení cirkevných problémov a v mnohých hospodárskych otázkach týkajúcich sa Slovenska. Tieto problémy považoval za prekážku prejavenia vôle Slovákov k dotvoreniu československého národa a videl v nich hlavnú príčinu krízy československého vzťahu. Toto účelové stanovisko Milanovi Hodžovi umožňovalo obhajovať vyšší princíp štátnopolitickej jednoty – jednotu českého a slovenského národa a zároveň kritizovať prechmaty centrálnej politiky voči Slovensku ako brzdu vytvárania tejto jednoty.

23 ZUBEREC, V.: Republikánska strana zemeďelského a maloroľníckeho ľudu. In: *Politické strany 1860–1989 na Slovensku*. Bratislava 1992, s. 134.

Milan Hodža ako skúsený politik si však veľmi dobre uvedomoval potrebu jednotného postupu slovenskej politiky pri presadzovaní osobitných záujmov Slovenska, ktorý bol veľmi aktuálny po rozpade Slovenského poslaneckého klubu po voľbách roku 1920. Myšlienku spolupráce politických subjektov pôsobiacich na Slovensku i v Prahe konkretizoval na porade Slovenskej národnej a roľníckej strany 30. 10.1920. Zdôrazňoval, že nie je potrebné zjednotenie politických strán, ale treba „*utvorit' zo zástupcov politických strán spoločný politický výbor, ktorý by v otázkach politickej správy, pozemkovej reformy a čiastočne i v hospodárskej politike postupoval jednotne. To by bol orgán jednotnej slovenskej politiky vo všetkom tom, v čom sa jednotnosť dá docieľit'*“.²⁴

Porady slovenských poslancov sa síce v Prahe v dňoch 24. – 25. 11. 1920 skutočne zišli, vznikol i politický výbor a určili sa aj hlavné body programu: realizácia župného zákona a vytvorenie správneho úradu pri Úrade ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, vytvorenie zemeľskej rady a školskej stolice. Sľubne začatá spolupráca sa však nerozvinula najmä kvôli pokračujúcej polarizácii slovenskej politiky, kvôli postojom k samobytnosti slovenského národa a akceptovaniu či odmietaniu jednoty českého a slovenského národa a názoru na slovenskú autonómiu Slovenska.

Po splynutí Slovenskej národnej a roľníckej strany s Republikánskou stranou československého venkova roku 1922 v politickej časti ich spoločného programu dominovala jednota československého národa a jeho priorita v jednotnom československom štáte, odmietal sa slovenský nacionalizmus a požiadavka autonómie. Jednotu československého národa z presvedčenia propagoval a v politickej praxi i cieľavedome presadzoval Vavro Šrobár, popredný člen agrárnej strany a prvý minister s plnou mocou pre správu Slovenska. Z titulu svojej funkcie tvrdil, že Slovensko má v jeho úrade viac ako administratívnu autonómiu, pretože jeho právomoc je vraj taká ako právomoc celej pražskej ministerskej rady. Pozabudol, že išlo iba o dočasnú inštitúciu, ktorej právomoci boli ešte počas jeho ministrovania postupne odbúrané.

Takmer opačný názor zastával jeho rival na politickom i straníckom poli Milan Hodža. Keďže bol zástancom jednoty českého a slovenského národa a popredným predstaviteľom agrárnej strany v celoštátnom meradle, ťažko mohol súhlasiť s požiadavkou legislatívnej autonómie pre Slovensko. Uvedomoval si však veľkú dôležitosť exekutívy v novom štáte a preto všetky jeho projekty týkajúce sa reformy správy smerovali k decentralizácii výkonnej moci. Na začiatku to bol projekt 12-členného správneho výboru, ktorý by na Slovensku obhospodaroval jednotlivé rezorty výkonnej moci. Tento krajinský orgán mal byť vytvorený podľa vzoru českých krajín a mal vyjadrovať určitý stupeň teritoriálnej subjektivity a zároveň mal byť aj nositeľom decentralizovanej moci z pražských ministerstiev. Jeho členov mala navrhnúť Slovenská národná rada. Správny výbor sa však nekonštituoval

24 HODŽA, M.: Decentralizácia správy a slovenský zemský výbor. In: Články, reči. štúdie, zv. VII, Slovensko a republika. Bratislava 1934, s. 41 – 42.

a miesto neho bol vytvorený Úrad ministra pre správu Slovenska s plnou mocou a na jeho čelo bol postavený Vavro Šrobár, ktorému Praha dôverovala oveľa viac ako Hodžovi.

Milan Hodža potom veľmi rezolútne presadzoval realizáciu župného zákona a najmä už spomínaného župného zväzu, ktorý propagoval ako „nástroj vlády Slovákov na Slovensku“. V zápale kritiky centralizmu Hodža dokonca dovolil, aby jeho noviny Slovenský týždenník napísali: „*Nehovorme o národe československom. Sme buďto Česi, alebo Slováci, ale nemôžeme byť Čechoslováci. Sme občania československého štátu, máme spoločné československé štátne úrady, ale sme dva národy*“.²⁵

Boli to však iba silné slová. V pozadí stál politický účel, vychádzajúci z krízy v Slovenskej národnej a roľníckej strane roku 1921. Milan Hodža a jeho súputníci v agrárnej strane na Slovensku napriek kritickému postojovi voči centralizmu boli však v týchto rokoch ešte tvrdými odporcami legislatívnej autonómie. Ich cieľom, o ktorom Hodža otvorene hovoril aj na pôde parlamentu, bola administratívna autonómia. Delimitácia výkonnej moci mala eliminovať prechmaty centralizmu voči Slovensku a otvoriť tak cestu k odstráneniu trecích plôch v česko-slovenských vzťahoch a k uplatneniu slovenského aktivizmu v československej politike. Hodža i neskôr, stojac už na pôde regionalizmu, stále zotrval na jednote československého národa, ale už výhradne iba v štátnopolitickom zmysle, odvolávajúc sa na nutnosť rešpektovať zásady československej ústavy. Svoj názor zmenil až v čase rozpadu republiky, keď si uvedomil nefunkčnosť a bezúčelnosť fikcie jednotného československého národa.

Autonómiu Slovenska odmietali ako partikularizmus a separatizmus inšpirovaný maďarskou iredentou aj obe socialistické strany pôsobiace na Slovensku. Národní socialisti i sociálni demokrati zdôrazňovali vo všetkých svojich programových dokumentoch štáto-tvornosť idey jednotného československého národa. Rozdiely v ich prístupe k tejto otázke vychádzali najmä zo štruktúry ich členstva. Členskú základňu národnosocialistickej strany na Slovensku tvorili zväčša štátni zamestnanci českého pôvodu, ktorí sem prišli už ako členovia národnosocialistických odborov. Mnohí z nich sa stali členmi politických organizácií tejto strany vo februári 1919, keď na Slovensku vznikali. Dilema jeden či dva národy sa nestala vnútorným programovým a politickým problémom tejto strany, pretože pomerne stabilná členská základňa sa stotožňovala s jej čechoslovakistickou orientáciou.²⁶

Popredným predstaviteľom národnosocialistickej strany na Slovensku bol Igor Hrušovský, ktorý ju zastupoval aj v poslaneckej snemovni. V parlamentných debatách tvrdo oponoval slovenským autonomistom a kritizoval aj Hodžovu „dvojtvárnosť“ v otázke jednoty československého národa a samosprávy Slovenska. Mrzelo ho, že „*zo slovenskej strany v istých kruhoch často sa nedodržije to, čomu sme sa boli pri vzniku tohto štátu zaviazali a na čo*

25 ZUBEREC, V.: Čechoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In: HČ 27, č. 4, 1979, s. 516 – 517.

26 KÁZMEROVA, E.: Československá národnosocialistická strana a Slovensko. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Bratislava 1992, s. 129.

sme boli prisahali“.²⁷ I národní socialisti si uvedomovali množstvo špecifických a neriešených problémov Slovenska a trecie plochy vo vzájomných česko-slovenských vzťahoch. Vo svojich programových dokumentoch zdôrazňovali potrebu kultúrneho, sociálneho i hospodárskeho vyrovnania Slovenska s českými krajinami ako predpoklad návratu k československej jednote. Cestou k jej naplneniu však mala byť najmä vzájomná ohľaduplnosť a pochopenie, morálne vlastnosti, ktoré nemohli nahradiť absenciu konkrétneho slovenského programu.

Otázka jednoty českého a slovenského národa zohrávala veľmi dôležitú úlohu v sociálnodemokratickej strane, ktorá bola po rozpade na ľavicu a pravicu i na Slovensku značne destabilizovaná. Nepriaznivý dopad na stranu mal však aj nekompromisný postoj jej vedenia, predovšetkým Ivana Dérera v nacionálnej otázke. Podľa jeho názoru sa upevňovanie jednoty československého národa malo stať „*základom školskej a verejnej výchovy, aj každej činnosti súvisiacej so štátnou a verejnou správou*“.²⁸ Dérer presadzoval ideu politického československého národa na všetkých vládnych postoch, ktoré v predmníchovskej republike zastával. Venoval jej aj viaceré práce: Československá otázka, Česi a Slováci v strednej Európe a napokon i svoje memoárové dielo Slovenský vývoj a ľudácka zrada, ktoré vyšlo už po II. svetovej vojne. Autor sa v nej opäť zaoberal ideou československej jednoty a položil si otázku, prečo nedosiahla svoj hlavný cieľ a nezabránila rozkladu ČSR v rokoch 1938 – 1939. Ivan Dérer chcel poukázať na historické skutočnosti rozpadu ČSR, nevyhol sa však ich aktualizácii, emocionálne podfarbenej skúsenosťami z rokov II. svetovej vojny. Hlavnú príčinu rozpadu republiky videl v podvratnej činnosti „fašistických maďarónov“, od ktorých sa vraj nepodarilo Slovensko počas medzivojnového obdobia očistiť. Napísal, že obliekli na seba „*roucho slovenskosti, aby takto tím účinněji kalili poměr mezi Slováky a Čechy. Používali různých skutečných nebo domnělých chyb nového státu jako záminky k tomu, aby rozbíjeli jeho základy. Tisovci, tukovci a stovky jim podobných konali tuto práci velmi dokonale a jak později události ukázaly, se znamenitým úspěchem*“.²⁹

Ivan Dérer bol natoľko v zajatí svojho presvedčenia o nutnosti vytvoriť jednotný politický československý národ, že nedokázal realisticky zhodnotiť úsilie o dosiahnutie autonómie Slovenska ani ako aktívny politik počas I. ČSR, a ani ako pisateľ memoárov. Legislatívnu autonómiu Slovenska zásadne odmietal a tvrdil, že demokracia je už sama o sebe autonómiou a teda v demokratickom štáte akým je ČSR by samostatné slovenské inštitúcie boli nelegitímne, odvodené od Pittsburskej dohody, ktorá sama nemá legitimitu. Decentralizáciu síce pripúšťal, ale len ako prenesenie určitých činností z ústrednej správy na nižšie orgány – tradičné slovenské župy, v ktorých sa mala posilniť účasť volených zástupcov politických strán. Slovensko a slovenský národ ako politický subjekt vo svojich návrhoch na reformu verejnej správy a vyriešenie slovenského problému nerešpektoval. Ani v posled-

27 SIDOR, K.: c. d., s. 174.

28 ŠUCHOVÁ, X.: K vývoju stanoviska Ivana Dérera k otázke autonómie Slovenska. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Bratislava 1992, s. 133.

29 DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy. Praha 1946, s. 16.

nom návrhu z 5. októbra 1938, ktorý vznikol ako píše „*pod dojmem udalostí zářijových a říjnových r. 1938 a šel mnohem dál nad koncepcie propagované mnou dříve, zvlášt' ve věcech zákonodarné decentralisace*“ navrhol uznať slovenský národ len ako rovnoprávnu a rovnocennú súčiastku československej národnej rodiny a nie ako samobytný národ.³⁰

Dérerov nekompromisný postoj v otázke československej národnej jednoty a autonómie Slovenska mal na slovenskú sociálnu demokraciu nepriaznivý dopad. Snahy oslabiť HSEŠ za každú cenu a kritika politických aktivít Milana Hodžu, ktorý sa pokúšal o spoluprácu s touto najsilnejšou politickou stranou na Slovensku, aby oslabil jej vplyv, ako aj obhajoba existujúcich pomerov na Slovensku takmer zaviedli sociálnu demokraciu do politickej izolácie. V nemalej miere k tomu prispelo aj etablovanie sa KSC na politickej scéne, ktorá dočasne prebrala veľkú časť sociálnodemokratických hlasov.

KSC síce ako internacionálna strana podriaďovala riešenie nacionálnej otázky sociálnym problémom a ich revolučnému riešeniu po víťazstve diktatúry proletariátu, v politickej praxi však bola nútená zaujať stanovisko aj k otázke jednoty českého a slovenského národa. Mladí slovenskí komunisti postupovali už v duchu stanoviska II. zjazdu KSC, ktorý sa konal roku 1924 a oprášil heslo národov na sebaurčenie. V rezolúcii o národnostnej otázke odmietol „*meštiacky podvod o československom štátnom národe*“. Vecne sa nad československým vzťahom zamýšľal komunistický intelektuál a publicista Vladimír Clementis. Vo svojich článkoch sa zaoberal aj príčinami protičeských nálad na Slovensku. Analyzoval a kritizoval chyby českej politiky voči Slovensku – byrokratizmus, daňovú politiku, hospodársku konkurenciu, poľnohospodársku, priemyslovú i finančnú politiku, nezamestnanosť a v neposlednom rade i „*senilnú ideológiu českej buržoázie*“ (ideológiu česko-slovenskej národnej jednoty – p. a.) a reakčný politický režim. Nápravu videl vo veľkorysej hospodárskej politike voči Slovensku, ktorú však podľa neho nemohla uskutočniť buržoázia, ale iba triedne organizované robotníctvo. V dôsledku dogmatického apriorizovania triedneho hľadiska sa ocitol na oficiálnom stanovisku KSC, ktorá nedokázala v medzivojnovom období nastoliť otázku štátoprávneho postavenia Slovenska v ČSR.

Dilema slovenskej politiky vychádzajúca z otázky jeden či dva národy prešla od vzniku republiky až po jej rozpad a takisto ako aj jej aktéri určitým vývojom. Viacerí slovenskí politici a verejní činitelia, ktorí nikdy nezapreli svoju slovenskú národnosť v etnickom zmysle – a patrili k nim tak autonomisti Emil Stodola ako aj Martin Rázus, ba i Ivan Dérer a napriek rôznym kľúčkám i Milan Hodža a mnohí ďalší – pripúšťali za určitých podmienok vytvorenie politického československého národa v bližšej či vzdialenejšej budúcnosti. Vychádzali z voluntaristickej teórie dynamického rozvoja národných spoločenstiev, ktorý – ak je k tomu vôľa väčšiny – môže smerovať k väčším integrovaným celkom.

Jej propagátorom bol skalný prívrženeц jednoty českého a slovenského národa sociológ, politik a publicista Anton Štefánek. Vo svojej odbornej spisbe i publicistike zdôrazňoval nutnosť aktívne zasahovať do spolutvorby či doformovania národa. Hoci si uvedomoval

30 DÉRER, I: c. d., s. 293 – 294.

nedostatky „*novotvorby československého nacionalizmu*“ ako príliš racionálneho a prakticko-účelového, bol presvedčený, že tento národ už existuje a „*čo by priam neexistoval, že ho musíme stvoriť a budúcim generáciám do srdca vštepiť*“. A. Štefánek bol presvedčený, že myšlienka československej národnej jednoty je základom nového štátu a dôvodom na jeho existenciu. Jej odmietnutie podľa jeho tvrdenia prinesie rozklad štátu so všetkými z toho plynúcimi dôsledkami.³¹

Vytváranie a upevňovanie československej národnej jednoty považoval za veľký odkaz historického vývoja aj Edvard Beneš a to nielen z hľadiska osudu „československého národa“, ale aj demokratického vývoja Európy. Bol presvedčený, že iba silný jednotný československý národ môže čeliť agresívnym nacionalistickým prúdom v Európe. Vo svojej stati *Náš největší úkol národní*, ktorá vyšla roku 1936, napísal: „*Budeme si u nás tento zjednocovací proces provádět metodami demokratickými, svými vlastními, ale provedeme jej v zájmu svém i zájmu Evropy.*“³²

Tento voluntaristický prístup k zabezpečeniu jednoty a existencie ČSR vytváraním jednotného československého národa v čase ohrozenia republiky bol úplne pomýlený a v absolútnom rozpore s realitou. V demokratickom prostredí I. ČSR objektívne prebiehal opačný proces. Dotváral sa slovenský národ, vyrástla slovenská inteligencia, rozvíjala sa kultúra a národné politické vedomie. Paradoxne, aj v rámci zápasu za uznanie jeho samobytnosti, ktorý prebiehal v rôznych oblastiach spoločenského života. Polarizujúca dilema slovenskej politiky, ktorá vznikla okolo otázky jeden či dva národy, bola na Slovensku už na začiatku tridsiatych rokov aj zásluhou mladej slovenskej inteligencie „neoficiálne“ prekonaná a vyriešená v prospech slovenskej samobytnosti. Nevyriešenie štátoprávneho postavenia Slovenska, ktoré s ňou úzko súviselo sa však v čase ohrozenia republiky prejavilo ako osudný omyl. Ako neblahé dedičstvo svojvoľného „zjednocovacieho procesu“ českého a slovenského národa, ktorý nepotvrdil v spoločenskej praxi svoju „historickú štátotvornú úlohu“, ale ako fikcia prispel k vnútornému oslabeniu ČSR.

(1999)

31 BAKOŠ, V.: Poznámky k čechoslovakizmu ako ideológii. In: Slovensko v politickom systéme Československa. Bratislava 1992. s. 107 – 112. Bližšie pozri: ŠTEFÁNEK, A.: Slovenská a československá otázka. Prúdy, VI, 1922, č. 1 – 7.

32 BENEŠ, E.: Náš největší úkol národní. In: Idea Československého státu. Praha 1936, s. 225.

4. KAPITOLA

AUTONOMIZMUS SLOVENSKEJ NÁRODNEJ STRANY V ROKOCH 1918 – 1922

Myšlienka autonomizmu nebola Slovenskej národnej strane cudzia ani v predchádzajúcom období, keď ešte pôsobila na pôde Uhorska. Vo svojej politickej činnosti v časoch ostrej maďarizácie, keď musela bojovať za základné národné a občianske práva, ju však nemohla presadzovať. V prvom rade bolo treba obhajovať používanie slovenského jazyka vo verejných, kultúrnych, školských a cirkevných inštitúciách. Otvoreným útokom na zachovanie slovenskej reči boli školské Apponyho zákony z roku 1907 (články pod číslami 26 a 27 uhorského zákonníka), zvyšujúce kontrolnú, ideologickú a politickú úlohu štátu v školstve a bazírujúce na výhradnom používaní štátneho maďarského jazyka aj na všetkých školách najnižšieho stupňa.¹

Je známe, že Slovenská národná strana počas I. svetovej vojny vyhlásila pasivitu a zaujala vyčkávaci postoj. Naďalej však zotrvala na svojom predvojnovom ciele vytvoriť v príhodnú dobu Slovenskú národnú radu, ktorá by zastrešila diferencujúcu sa slovenskú politiku a prijala by ucelenejšiu aktuálnu programovú platformu.² Keďže sa v Uhorsku počas vojny nemohli žiadne verejné politické akcie konať, iniciatívu logicky prebrali Slováci v zahraničí.

Koncepciu demokratickej zmeny štátoprávneho postavenia Slovenska slobodne programovo rozvíjali najmä v demokratických USA žijúci americkí Slováci, keďže cársky režim v Rusku nemal pre podobné aktivity dostatočné porozumenie. Reprezentanti amerických Slovákov si uvedomovali, že vojna môže mať ďalekosiahle dôsledky aj pre slovenský národ, a preto zdôrazňovali, že Slováci musia dať zavčas o sebe vedieť. Viaceré dokumenty a akcie amerických Slovákov z tých čias (napríklad *Apel ku všetkým slovenským organizáciám, ku Slovenskej Lige a ku všetkým Slovákom v Amerike z 5. decembra 1914* a akcia *Million dollar drive*, v ktorej sa v záujme Slovenska, na jeho oslobodenie a samosprávu pre slovenský národ od júna 1915 do 4. mája 1920 vyzbieralo 640 887 dolárov) deklarovali požiadavku štátoprávneho sebaurčenie Slovákov, t. j. ich vôľu vyjadriť, s akými národmi či

1 Na Slovensku Apponyho zákony zrušili vyše 400 elementárnych 1 – 2 triednych slovenských škôl. Všetky ľudové školy boli už iba maďarsko-slovenské a materinskému, tj. slovenskému jazyku sa mala venovať iba jedna hodina týždenne. No aj počet týchto škôl klesal v prospech čisto maďarských, takže pokým bolo roku 1907 na Slovensku 437 „zmiešaných škôl“, roku 1914 ich počet klesol na 365 a roku 1918 zostalo už iba 276 maďarsko-slovenských škôl. Podľa hesla Apponyho školské zákony. In: Encyklopédia Slovenska, I. zväzok A – D. Bratislava 1977, s. 63.

2 Určité nádeje sa spájali aj s nástupom následníka Františka Ferdinanda na trón a revíziou dualizmu, v rámci ktorej sa predpokladala aj určitá forma federácie. Po jeho smrti však táto orientácia stratila akúkoľvek opodstatnenosť a postupne sa dostala do popredia česko-slovenská orientácia. Pozri PEKNÍK, M.: Milan Hodža a slovenská politika v predvojnových mesiacoch roku 1914 a v prvom období vojny. In: Pekník, M. a kolektív (ed.): Milan Hodža štátnik a politik. Veda, Bratislava 2002, s. 131 – 152.

národom chcú žiť v spoločnom štáte ako rovný s rovným. Za najprirodzenejšieho partnera boli považované české krajiny. Otvorene to vyjadrila Cleverlandská dohoda z 22. októbra 1915, ktorá si za cieľ vytýčila samostatnosť historických českých krajín a Slovenska a ich spojenie vo federatívnom zväzku štátov s úplnou národnou autonómiou Slovenska, s vlastným snemom, s vlastnou štátnou správou, úplnou kultúrnou slobodou, teda s plným právom užívania jazyka slovenského, vlastnou správou finančnou a politickou, so slovenským štátnym jazykom. V dohode sa zdôrazňovalo aj všeobecné a priame volebné právo a ako forma vlády sa uvádzala personálna únia s demokratickým zriadením štátu. Dohoda mohla byť modifikovaná iba na základe súhlasu oboch stránok t. j. Českého národného združenia a Slovenskej Ligy, organizácií, ktoré ju uzavreli.³

Napokon aj najznámejšia dohoda predstaviteľov slovenského a českého národa bola uzavretá v USA 31. mája 1918 v Pittsburghu. Schválila politický program spojenia Čechov a Slovákov tentoraz už v samostatnom spoločnom štáte. V dokumente sa opäť zdôrazňovalo, že Slovensko bude mať svoju vlastnú administratívu, svoj snem a svoje súdy, slovenčina bude úradným jazykom v škole, v úrade a vo verejnom živote vôbec a česko-slovenský štát bude republikou s demokratickou ústavou. Na záver sa v dohode konštatovalo, že podrobné ustanovenia o zriadení česko-slovenského štátu sa ponechávajú oslobodeným Čechom a Slovákom a ich právoplatným predstaviteľom.⁴

Na túto demokratickú klauzulu sa mohol neskôr odvolávať a aj sa odvolával autor a signatár Pittsburskej dohody a prvý prezident ČSR Tomáš Garrigue Masaryk, keď ho zástupcovia amerických Slovákov, ale aj domáci prívrženci autonómie Slovenska žiadali, aby sa Pittsburská dohoda vtelila do ústavy a zrealizovala. Situácia však bola oveľa zložitejšia. Právoplatní predstavitelia Čechov a Slovákov totiž v Revolučnom národnom zhromaždení prijali 29. februára 1920 ústavu, v ktorej sa už hovorilo nielen o jednotnom československom štáte, ale aj o československom národe. A dokonca aj o československom jazyku s dodatkom, že na Slovensku sa bude používať v úradnom styku jazyk slovenský a v českých krajinách český. No už vtedy odzneli viaceré hlasy, ktoré odmietali takéto smerovanie a ktoré vyjadrovali nesúhlas s oficiálnou štátnou doktrínou jednoty českého a slovenského národa ako nevyhnutného predpokladu československej štátnosti.

Zazneli aj na pôde Slovenskej národnej strany, ktorá si po vzniku ČSR musela hľadať uplatnenie na novej politickej scéne. Už koncom roku 1918 sa ukázalo, že zvolanie SNR na deň 30. októbra 1918 bolo vlastne akousi labuťou piesňou niekdajšej dlhoročnej slovenskej politickej reprezentantky. Bolo zrejmé, že táto najstaršia slovenská politická strana bude musieť svoj program inovovať, činnosť zmodernizovať a prispôbiť podmienkam parlamentnej demokracie a novej kvalite česko-slovenských vzťahov. Hoci spočiatku v slovenských politických kruhoch načas prevládla myšlienka vytvorenia jednotnej slovenskej občianskej vládnej strany, ktorú zdieľali národníari i formujúci sa agrármici (ľudáci sa už

³ Text dohody je pri hesle Cleverlandská dohoda. In: Kováč, D. a kol.: Kronika Slovenska 2. Slovensko v dvadsiatom storočí. Fortuna Print, Bratislava 1999, s.67.

⁴ Tamže, s. 85. Text dohody v ornamentálnom prevedení je z roku 1938.

v decembri 1918 osamostatnili a aj slovenskí sociálni demokrati sa ešte koncom roku 1918 spojili s českými), táto iniciatíva však narazila na staronový problém. Na akom princípe bude treba organizovať pročeskoslovenskú občiansku vládnu stranu, aby dokázala eliminovať nebezpečenstvo radikalizujúcej sa ľavice a tvoriacich sa politických strán menších a zabrániť im aby nezískali v nadchádzajúcich demokratických parlamentných voľbách prevahu. V hre boli dva princípy budovania strany – stavovský a národný. Posledný už obsahoval aj požiadavku autonómie Slovenska, a tá sa stala aj dôležitým programovým bodom Slovenskej národnej strany.

Poprednou osobnosťou v Slovenskej národnej strane bol JUDr. Emil Stodola. Ako člen vedenia predprevratovej Slovenskej národnej strany sa aktívne zúčastňoval na jej politickej a organizačnej činnosti a bol jedným z hlavných iniciátorov vytvorenia Slovenskej národnej rady a zvolania deklaračného zhromaždenia, ktoré sa konalo v Martine 30. októbra 1918. Bol tiež autorom jednej verzie návrhu deklarácie, ktorá síce nebola kvôli obsiahlosti prijatá, ale veľmi dobre vystihovala, zanalyzovala a zhodnotila aktuálnu situáciu slovenského národa v Uhorsku. Hlavnou myšlienkou Stodolovho návrhu deklarácie bolo, že v Uhorsku niet nádeje na nápravu a národná existencia Slovákov je v ňom ohrozená. Slovenská národná strana sa preto v rozhodujúcej chvíli musí ozvať a požaduje aj pre Slovákov právo národov na sebaurčenie.⁵

Emil Stodola sa zúčastnil aj na zasadnutí členov výkonného výboru SNR na druhý deň 31. októbra 1918. Bol iniciátorom diskusie a napokon aj uznesenia o spôsobe štátoprávneho začlenenia Slovenska do nového štátu. Prihováral sa aj za postupné budovanie autonómie Slovenska rozširovaním kompetencií už existujúcich, alebo zreformovaných či nanovo zriadených administratívnych štruktúr a ich zastupiteľských zložiek. Za minimum slovenských prianí považoval krajskú (zemskú) samosprávu Moravy. Hoci v diskusii viacerí prítomní namietali, že len včera sa prihlásili k jednotnému štátu a už sa hovorí o samospráve, napokon však väčšinou 15:9 hlasom bolo prijaté takéto uznesenie: „*Výslovuje sa: po nastúpení prechodnej doby, najďalej do desiatich rokov, upraví sa štátoprávny pomer dosiaľ v Uhorsku žijúcej vetvy nášho národa úmluvou medzi legálnymi zástupcami zo Slovenska z jednej strany, z Čiech, Moravy a Sliezska z druhej strany. To má sa hlásať medzi ľudom.*“⁶ Hoci si deklaranti uvedomovali potrebu vysloviť sa k spôsobu začlenenia Slovenska do nového štátu, neurobili tak. Čakali, ako sa situácia vyvinie, aký model správy sa bude na Slovensku realizovať a akú úlohu v ňom bude mať Slovenská národná rada. Emil Stodola neskôr o tom písal a zdôvodnil to tým, že Slovenská národná rada „nechcela urobiť krok do tmy“, keď žiadala na jeho návrh postupné zavedenie samosprávy.⁷

5 Bližšie STODOLA, E.: Prelom. spomienky, úvahy, štúdie. L. Mazáč. Praha 1933, s. 141 – 143.

6 Značky (ceruzou písaný záznam – N. K.) zo zasadnutia výkonného výboru SNR v Turč. Sv. Martine 31. októbra 1918. In: SNA Bratislava, registratúra SNR, k. I, Rady č. 1 – 41. V tejto súvislosti je zaujímavé a povšimnutia hodné akoby sa tu podčiarkovala klauzula z Pittsburskej dohody, kde sa takisto hovorilo o schválení spôsobu začlenenia Slovenska do republiky na domácej pôde zvolenými slovenskými a českými zástupcami.

7 Bližšie KRAJČOVIČOVÁ, N.: Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky. Kalligram Bratislava 2007, s. 112.

Slovensko v Revolučnom národnom zhromaždení nezastupovala Slovenská národná rada, ale Klub slovenských poslancov. Hoci boli v ňom združené všetky slovenské politické strany, ktoré mali nerovnaké názory na dôležité zákony ako bola ústava, jazykový zákon a napokon aj dôležitý zákon o administratívnej reforme, vystupovali v parlamente disciplinované a dá sa povedať, že naozaj „štátotvorne“. A tak sa stalo, že mnohé špecifické slovenské záujmy a potreby boli od začiatku podriadené celoštátnym záujmom, prípadne neboli vôbec nastolené.

Tak pochodila aj otázka autonómie Slovenska, ktorá sa odložila na príhodnejšiu dobu, keď bude situácia v štáte a na Slovensku stabilizovaná a konsolidovaná. Dôležitým momentom v tomto procese sa stalo podpísanie mierovej zmluvy s Maďarskom v júni 1920. K autonómii Slovenska sa však už predtým vo svojom programe prihlásili Slovenská národná strana a Slovenská ľudová strana.⁸

Slovenská národná strana urobila prvé reorganizačné kroky už na jar roku 1919. Zjazd, ktorý zvolala na 28. marca sa už kvôli stannému právu a zákazu všetkých verejných zhromaždení nekonal a v činnosti mohla strana pokračovať až po odchode maďarských vojenských jednotiek. Rámcový program prijala 6. augusta 1919 pri príležitosti obnovených augustových matičných slávností v Martine, ale ten sa stal kvôli nedostatočne zvýraznenému národnému princípu terčom kritiky. Nová redakcia programu bola uverejnená v Národných novinách 12. a 13. septembra 1919 pod názvom *Čo chce slovenská národná strana*. Prihlásila sa v ňom k ČSR, nacionalizmu a všenárodnej solidarite, demokracii a samospráve, odmietla konfesionalizmus, triednosť a stavovskosť. Hlavným politickým programovým cieľom sa stalo postupné vybudovanie autonómie Slovenska, samosprávy žúp a obcí. Hoci tento program vznikol v opozícii k stavovskému agrárnemu programu Hodžovej Národnej a republikánskej strany roľníckej, pred parlamentnými voľbami sa obe strany spojili a vytvorili Slovenskú národnú a roľnícku stranu. Ukázalo sa, že táto účelová fúzia nemá budúcnosť a po roku sa strana rozpadla na pôvodné subjekty.⁹

Na čelo osamostatnenej Slovenskej národnej strany bol 30. marca 1921 zvolený JUDr. Emil Stodola, ktorý ju ako jeden z mála predprevratových významnejších členov neopustil.¹⁰ Hneď po svojom nastúpení do funkcie sa preto veľmi snažil získať pre aktívnu prácu v strane charizmatickú osobnosť Martina Rázusa. V liste z 29. mája 1921 mu napísal:

8 Slovenská ľudová strana vo svojom volebnom programe z roku 1920 žiadala samosprávu Slovenska s vlastným snemom, s kompetenciou riešiť slovenské vnútorné záležitosti, obraňovať záujmy slovenského národa a práva slovenčiny. Blížšie BARTLOVÁ, A.: Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 – 1935. In: Slovensko v Československu 1918 – 1939. Veda Bratislava 2004, s. 127 a ďalšie.

9 Blížšie pozri dizertačnú prácu J. Roguľovej Politika Slovenskej národnej strany v rokoch 1918 – 1929 a dizertačnú prácu M. Hanulu Agrárna strana na Slovensku v rokoch 1919 – 1929. Obidva rukopisy sa nachádzajú v knižnici HÚ SAV v Bratislave.

10 Slovenskú národnú stranu kvôli jej národnej a autonomistickej orientácii opustili viacerí známi advokáti – Milan Ivanka, Vladimír Mutňanský, Ján Vesel, Viliam Paulíny a dokonca aj Matúš Dula. Ten však nesúhlasil aj so vznikom Slovenskej národnej a roľníckej strany, teda so spojením SNS s agrárnikmi pred voľbami roku 1920 a ako senátor zasadal po voľbách už v klube národnej demokracie.

„Prichodím k Vám ako pastier utrápený o svoje stádo... Ráčte vedieť, že nie ja som zakladal stranu, urobili to odo mňa mladší, energickejší. No dnes nesiem ja hlavné bremä tejže, a vďačne bych ho niesol, len ma jedna vec trápi: voľačo je nie so stranou našou v poriadku, lebo nedá sa myslieť, že by sa evanjelické kňazstvo takto stránilo, keďže mu kresťanský smer strany priamo nakladá starať sa o túto stranu (popredný ev. kňaz Vladimír Čobrda a onedlho aj ev. a. v. biskup Samuel Zoch sa prihlásili k agrárnej strane – N. K.).

Aj Vaše zdráhanie podržať členstvo ma znepokojuje, ráčte mi prosím Vás Velebný pane bez obalu vysloviť čo nenachodíte v poriadku a čo by sa malo zmeniť. Len, pravda, jednej veci zo zreteľa spustiť nesmieme, že kardinálnym punktom strany sa stáva boj proti centralizmu a byrokratizmu a postupné uvedenie samosprávy i so snemom.

Ráčte mi prosím bez obalu Vašu mienku povedať...

So všetkou úctou Vám oddaný Dr. E. Stodola.“

A na záver ešte rukou dopísal: „Upravenie pomeru k štátu ...si snád' nevieme (inak – N. K.) predstaviť, ako tak, že si ho dl'a príkladu švajčiarskych kantónov Slovensko (zem) samo rieši.“¹¹

Martin Rázus prispieval pravidelne do Národných novín a názory v jeho článkoch sa zhodovali s názormi Emila Stodolu, hoci v nich silnejšie zaznieva sociálny tón. Vo výzve *Slováci* v roku 1923 napísal, že Slovenská národná strana chce rozumne decentralizovať v duchu Pittsburskej dohody, v záujme štátu i národa. Musí mať však v slovenských veciach autoritu aj vo vláde a zároveň prísnu kontrolu aj nad byrokratickým aparátom, pretože sedliacke Slovensko potrebuje ochranu pred kapitalizmom historických zemí rovnako, ako ju potrebuje aj slovenský priemysel, kultúra a cirkevné záležitosti.¹²

Ešte predtým, než sa Rázus stal ideovým vodcom Slovenskej národnej strany, jej program a v rámci neho aj jej autonomizmus prekonal zaujímavý a dramatický vývoj. Riešila sa v ňom otázka, či bude možné dosiahnuť autonómiu Slovenska už na základe teritoriálnej osobitosti Slovenska, alebo sa nevyhnutným predpokladom stane uznanie národnej samobytnosti Slovákov a z nej vyplývajúce právo na sebaurčenie. Strana pod vedením Emila Stodolu prijala v máji 1921 kompromisnú deklaráciu, ktorá mala spresniť stanoviská a požiadavky strany. K pôvodnému programu strany sa totiž po jej osamostatnení zdôraznilo, že autonómia Slovenska sa žiada na základe Pittsburskej dohody, čo vzbudilo nesúhlas a spôsobilo vystúpenie niekoľkých popredných členov strany. Májová deklarácia však bola kritizovaná aj zo strany zástancov samobytnosti slovenského národa, pretože sa v nej opäť hovorilo o dvoch vetvách jedného kmeňa. Slovenská národná strana v dokumente deklarovala, že sa bude snažiť o ich splynutie do jedného nerozdeliteľného celku, a to takým spôsobom, aby sa zachoval slovenský jazyk, národný svojráz a náboženský cit Slovákov.¹³ Najlepšiu ochranu slovenských záujmov, a to nielen kultúrnych a jazykových,

¹¹ List Emila Stodolu Martinovi Rázusovi z 29. mája 1921. In: Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (SNK – ALU) Martin, fond Emil Stodola, 45 F 2.

¹² RÁZUS, M.: Slováci. In: Národné noviny, 16. september 1923.

¹³ Stodolovým spoluautorom deklarácie z mája 1921 bol Milan Ivanka, ktorý ešte zotrval v Slovenskej

však deklarácia videla v rámci autonómie Slovenska a sústredenia všetkých relevantných politických strán na splnenie tohto cieľa.

Požiadavku autonómie Slovenska rozpracoval Emil Stodola vo svojich článkoch a viacerých elaborátoch. Venoval sa jej ešte pred prijatím zákona č. 127/1920 o reforme správy, tzv. župného zákona z 29. februára 1920, podľa ktorého sa malo zjednotiť administratívne členenie v celej ČSR. Republika mala byť rozdelená na 24 veľkých žúp, z čoho na Slovensku malo byť 6 „veľžúp“, vytvorených z predchádzajúcich 16, čím by sa bola zotrela a stratila historická a teritoriálna osobitosť Slovenska. A to bolo predmetom kritiky všetkých autonomistov – tak pred prijatím, ako aj po prijatí zákona. Viedlo to dokonca k pokusu o spoluprácu národnárov a ľudákov, ktorí sa o nej mali dohodnúť 27. mája 1921 na konferencii v Trenčianskych Tepliciach. O základnej otázke, o autonómii Slovenska sa síce nedohodli, ale v rezolúcii sa vyslovili k aktuálnemu problému realizácie korekcie počtu žúp. Svrne odmietli exekvovanie župného zákona a žiadali ponechanie dovtedajších 16 žúp s prípadnými menšími korektúrami hraníc. Hoci obidve autonomistické strany považovali zníženie počtu žúp z viacerých hľadísk za neprijateľné, názory na rozsah autonómie a najmä na jej realizáciu sa veľmi odlišovali.¹⁴ Obe strany tvrdili, že redukcia dovtedajšieho počtu žúp, ktoré existovali ako administratívne historické celky zatiaľ iba na Slovensku a vytvárali z neho ucelené územie previazané rôznymi spoločenskými väzbami, by znamenala narušenie Slovenska ako celku, ktoré by tým stratilo svoju teritoriálnu osobitosť a svojimi 6 župami by splynulo s ostatnými v zákone predpokladanými 21 župami v ČSR. Župný zákon však bol 29. februára 1920 spolu s ústavou prijatý a bolo treba s ním počítať.

JUDr. Stodola sa k nemu vyjadril už pred jeho exekvovaním začiatkom roku 1923 aj vo svojom neveľkom elaboráte O samospráve Slovenska, ktorý publikoval vlastným nákladom v roku 1921. Zamýšľal sa už v ňom aj nad tým, ako by bolo možné zákon v praxi vykonať a čo všetko by sa dalo ešte v rámci zákona urobiť. Inšpirovala ho v zákone zakotvená možnosť vytvorenia župného zväzu, ktorý mohol vykonávať tie úlohy župných zastupiteľstiev, ktoré prekračovali rozsah a potreby jednotlivých žúp a týkali sa záujmov väčšej časti krajiny.¹⁵ V spomínanej práci preto šalamúnsky navrhol, aby sa nečakalo na vytvorenie nových župných celkov, ale aby sa hneď ako prvý, aj keď iba s dočasnou platnosťou, zrealizoval župný zväz aspoň na Slovensku – a to zo všetkých ešte existujúcich 16 žúp. Tradičné župy mali vyslať do neho svojich zástupcov, čím by sa ich počet prirodzene zväčšil. Stodola sa

národnej strane. Koketoval však už s českými národnými demokratmi a koncom roku 1922 sa stal spoluzakladateľom filiálky tejto strany na Slovensku, zároveň by bol rád odviezol do SNS viacerých popredných členov a získal najmä Martina Rázusa ako schopného publicistu a charizmatickú osobnosť.

14 V roku 1921 vyšli v tlačovom orgáne ľudovej strany v Slovaku tri návrhy na autonómii Slovenska z pera popredných členov Slovenskej ľudovej strany: návrh Ferdiša Jurigu, Ľudevíta Labaja a Vojtecha Tuku. Posledný bol najkontroverznejší, pretože navrhoval organizáciu československého štátu iba vo forme personálnej únie. Slovenská národná strana zaujala k nemu odmietavý postoj a odsúdila ho vo vyhlásení užšieho výkonného výboru z 3. augusta 1921 ako projekt založený na dualizme, ktorý Slovenská národná strana zásadne odmietala.

15 Bližšie pozri KRAJČOVIČOVÁ, N.: Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920 – 1926. In: HČ 41, 4, 1993, s. 379 – 394.

domnieval sa, že by sa takýto župný zväz mohol stať akýmsi zárodkom budúceho slovenského snemu a východiskom budovania samosprávy Slovenska.

Stodola však nechcel, aby sa požiadavka autonómie chápala ako separatistická, dualistická a nedajbože až iredentistická, a preto ju staval na princípe československého republikanizmu a československej štátnosti. A na tomto základe by sa boli snáď dali robiť aj určité kompromisy. Ochota sa však na najvyšších miestach nenašla. Memorandum, ktoré Stodola v máji 1922 adresoval novému ministerskému predsedovi Edvardovi Benešovi, a ktoré obsahovalo aj návrh začlenenia princípu autonomizmu do ústavy, sa nestretlo s porozumením.¹⁶ V Memorande sa zároveň ústretovo zdôrazňovalo, že Slovenská národná strana zotráva na vyjadrení Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918, že Česi a Slováci sú vetvami jedného dvojjediného československého národa. Ani tento ústupok nepomohol, naopak, narobil Stodolovi problémy aj v jeho vlastnej strane, kde sa už veľmi živo diskutovalo na tému „jeden či dva národy“. Táto dilema rozdelila národnárov na dva tábory: zástancov samobytnosti slovenského národa a stúpcov možnosti vytvorenia politického československého národa v budúcnosti. K tomuto krídlu patril aj Stodola, ktorý tento názor presadzoval aj ako oficiálne stanovisko strany. Spôsobilo to v strane určitý zmätok. Mal ho vyriešiť program strany z mája 1922, ktorý vyšiel pod názvom Čo chce Slovenská národná strana. Ako hlavnú a základnú metú oboch „kmeňov“ už nespomínal budovanie československosti, ale obmedzil sa iba na všeobecné konštatovanie dôležitosti budovania československej vzájomnosti.¹⁷ Treba však zdôrazniť, že na zhromaždeniach strany, kde sa program vysvetľoval, sa už jednoznačne hovorilo o samobytnosti slovenského národa. Stodola napokon ustúpil zo svojho taktizujúceho postoja, ktorý oficiálne hlásal najmä kvôli tomu, aby stranu obránil pred obvineniami zo separatizmu. No on osobne aj naďalej pripúšťal, že takýto vývoj – t. j. vznik politického československého národa – nie je v budúcnosti vylúčený, a to za takých podmienok, keď sa situácia slovenského národa a Slovenska ako krajiny vyrovná stavu českých krajín v ekonomickom, sociálnom, kultúrnom a politickom ohľade, samozrejme so zachovaním slovenských etnických osobitostí.¹⁸

16 Memorandum hovorilo o potrebe konsolidácie pomerov na Slovensku. Obsahovalo analýzu situácie na Slovensku a uviedlo hlavné príčiny nespokojnosti: odovzdávanie povinných dávok obilia, zbytočne veľké stavy vojska, nedostatok priemyselných surovín, nevyhovujúci daňový systém a nevyriešené administratívne otázky, najmä obavy z reštrikcie žúp, aktuálne náboženské a jazykové problémy. Memorandum predložilo aj riešenie, ktoré videlo v zavedení princípu autonomizmu do ústavy, pretože Slovensku by sa iba čiastočne pomohlo, keby sa zaviedli také inštitúcie ako školská rada, správny výbor či krajinská politická správa, pričom sa tieto inštitúcie ako dočasné riešenie neodmietali.

17 Bližšie KRAJČOVIČOVÁ, N.: Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky. Kalligram, Bratislava 2007, s. 107 – 109.

18 Otázkou údajnej zmeny postoja vo vzťahu k jednote českého a slovenského národa niektorých popredných stúpcov slovenského autonomizmu Andreja Hlinku, Emila Stodolu, Martina Rázusa a ďalších, sa vo svojej práci Československý národ (Bratislava 1925, s. 70) zaoberal univ. profesor Albert Pražák, ktorý dospel k názoru, že na vine je prílišný a neuvážlivý centralizmus Prahy, necitlivo prístupujúci k slovenským osobitostiam. Profesor Pražák však nebol iba zástancom československého politického národa, ale chcel, aby sa na FF UK v Bratislave zriadila katedra československého jazyka, a tak sa zotrel aj etnický charakter slovenského národa. Pozri BARTL, J.: Demonštrácia slovenského autonomistického študentstva v jeseni 1937 pod heslom „Na Slovensku po slovensky“. In: Zborník príspevkov k slovenským dejinám. Bratislava 1998, s. 326.

Stodola si uvedomoval, že nedokáže v strane tento názor presadiť a nedokáže ani stranu zjednotiť, a preto prenechal iniciatívu výkonnému výboru strany. Vedenie strany vydalo pomerne rýchlo za sebou dva oficiálne dokumenty, v ktorých už ustúpilo od československej národnej jednoty. V Ohlase zo 14. júla 1922 sa oznamovalo, že predchádzajúce vyhlásenia o československej národnej jednote vzbudzujú nedorozumenie v otázke vzťahu Čechov a Slovákov a zneužívajú sa ako dôvod proti samospráve Slovenska – hoci ani jeden z uvedených programových dokumentov nebral Slovákom právo na ich vlastný národný život.

Emil Stodola nebol spokojný nielen s vývojom v strane a v slovenskej politike vôbec, ale bol znechutený aj tým, že sa mu nedarilo udržať jednotu strany a postaviť ju na miesto, o ktorom sa nazdával, že jej na politickej scéne patrí. Rozhodol sa preto z funkcie predsedu Slovenskej národnej strany odstúpiť. Urobil tak 10. septembra 1922 a zdôvodnil svoje počínanie zdravotnými problémami. Uvoľnil tým cestu radikálnejšiemu krídlu a vývoj v Slovenskej národnej strane sa uberal k zdôrazňovaniu slovenskej národnej samobytnosti. Na porade strany dňa 5. novembra 1922 napokon zazneli aj tieto rozhodujúce slová: „... *činiteľia martinskej deklarácie* (z 10. mája 1921 – N. K.) *vyslovili svoj súhlas, že Pittsburská dohoda, ktorú podpísali veľkí synovia slovenského a českého národa, je naším živým národným dokumentom, na základe ktorého ostentatívne žiadame uvedenie slovenskej postupnej samosprávy. A vážni slovenskí národovci rozhodli, že sme samobytný slovenský národ, ktorý je rovnocenným a rovnoprávnym s bratským národom českým, že stojíme na základe dvoch národov našej Česko-Slovenskej republiky...*“¹⁹

Nové predsedníctvo Slovenskej národnej strany bolo zvolené na valnom zhromaždení 8. decembra 1922, na ktorom bola veľmi slabá účasť. Za predsedov boli zvolení Gustáv Adolf Bežo, vydavateľ z Trnavy a katolícky kňaz Anton Kompánek. Hlavným tajomníkom zostal Miloš Kolesár, nekompromisný odporca jednoty českého a slovenského národa, ktorý propagoval ideovú očistu strany a privítal odchod niektorých jej významných predprezratových členov.²⁰

JUDr. Stodola z početne a navyše personálne oslabenej strany však neodišiel a naďalej jej dával k dispozícii svoje dobre fundované vedomosti z oblasti teórie i praxe správy. Venoval sa rozpracovávaniu otázok samosprávy súvisiacich s riadením štátu a nižších správnych celkov, pretože ich považoval za základ demokratickej politiky a stability štátnosti. Jeho názory, ktoré prezentoval vo svojich viacerých prácach boli veľmi inšpiratívne.²¹ Podrobne

19 Význam 5. novembra v Turčianskom Sv. Martine. In: Národné noviny, 9. novembra 1922.

20 Na schôdzi bratislavskej miestnej organizácie strany, ktorá sa konala 1. decembra 1922 vyhlásil, že vystúpenie Milana Ivanku a Viliama Paulínyho sa udialo v prospech očisťujúceho smeru v strane. Podľa: Zo Slovenskej národnej strany. In: Národné noviny 7. decembra 1922. Obaja bývalí národnári vstúpili zároveň do filiálky strany Čs. národnej demokracie, ktorá v tom čase zakladala svoje organizácie aj na Slovensku.

21 Spomeniem aspoň v tom čase veľmi aktuálnu štúdiu O úprave užívania reči v Švajčiarsku, ktorú vydal Stodola promptne po prevrate v Bratislave, ďalej konštruktívny programový elaborát O samospráve Slovenska, ktorý vyšiel v Martine roku 1921 a ktorý bol výzvou ku kompromisnému riešeniu administratívnych problémov a nevyhnutnej správnej reformy na Slovensku a v celej ČSR. V tridsiatych rokoch nasledovali jeho bilančujúce práce. V prvom rade memoárová práca Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie, ktorá vyšla v Prahe v roku 1933 a za ňou nasledovali dve ďalšie obsiahle štúdie venované samospráve, jazykovým otázkam a menším:

v nich rozobral uvedené otázky a všimol si aj históriu požiadavky samosprávy v širšom dejinnom a geografickom priestore, jej realizáciu v európskom kontexte a zároveň aj jej miesto a význam v uhorskej a v českej správe. Poukázal na značné rozdiely medzi nimi a negatívne stránky tohto javu pri zjednocovaní správy v novom štáte a integrovaní oboch jeho častí – Slovenska a českých krajín.

Všeobecný a aktuálny význam samosprávy vyjadril v odpovedi na otázku: „*Čo je kritériom dobrej správy, dobrej ústavy? Odpoveď na túto otázku nie je ľahká. Vidíme, že v živote sa udržiavajú aj teoreticky azda nevyhovujúce formy: tak vedľa ústavy republikánskej je tu ústava monarchistická. Popri konštitucionálnych štátoch vidíme štáty s diktatúrou. Vidíme štáty federatívne spravované štáty a štáty centralistické. Vidíme, že menovite od vedúcich ľudí a tried mnoho závisí.*

Vidíme ale na druhej strane, že proti spôsobom vladárenia, ktoré sú v protive s vôľou ľudu, pozdvihuje sa odpor a prichodíme na to, že kritérium dobrej správy je, aby sa kryla s potrebami a vôľou ľudu.

Vidíme – aplikujúc to na Slovensko – že či už spôsob centralistického spravovania s ministrom s plnou mocou na čele, či spôsob len čiastočnej decentralizácie v podobe krajinskej správy pri statočnosti vedúcich ľudí a úradníkov dočasne vyhovovali a vyhovujú.

Ale vyhovovali a vyhovujú len viac-menej a hlasy po náprave, po ešte lepšej správe neprestávajú sa ohlášať.

Dobrá správa záleží v predvidaní a v predídení. Je úlohou štátnej politiky nedať dôjsť k abnormálnym výbuchom, keď sa odôvodnené potreby kraja a ľudu na dlhý čas neuspokojujú. Výbuchy tieto prichádzajú so zavadanou príležitosťou...“²²

Stodola vo svojich prácach objasňoval aj terminológiu a jednotlivé pojmy, ktoré sa v tejto problematike používali a používajú. Za „kľúčové slová“ logicky považoval centralizáciu a decentralizáciu, dve veľmi úzko súvisiace stránky tej istej veci, vyjadrujúce spôsob riadenia verejných záležitostí. Zdôraznil, že ich motivuje tak konkrétna situácia, ako aj jej analýza a názory na ňu a na spôsob jej zvládnutia nástrojmi, ktoré sú k dispozícii. A napokon ju veľmi ovplyvňujú aj subjektívne postoje aktérov tohto procesu a jeho spolitizovanie. Na druhej strane aj ich odbornosť, miera objektivity a prekonania úzkych a jednostranných záujmov.

Stodola uznával, že štát sa nezaobíde bez ústrednej moci a centralizáciu považoval preto v mnohých veciach za nevyhnutnú. Nemala by však prekračovať isté hranice, určené nevyhnutnými záujmami a potrebami štátu. Bol presvedčený, že ak sa tieto hranice prekročia centralizácia likviduje prirodzené individuality, z ktorých sa štát skladá a odoberá mu tým možnosť lepšieho riadenia v prospech celku i jeho častí. Decentralizácia ako opak centralizácie rozširuje základ individuálnej slobody častí celku.

O jazykovom zákone a menšinových otázkach, vydaná v Prahe v roku 1936 a posledná práca O menšinách a o samospráve, ktorá tiež vyšla v Prahe v roku 1938.

22 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky. Kalligram, Bratislava 2007, s. 114 – 115. Podľa STODOLA, E.: Prelom..., s. 216 – 217.

Spôsob správy, ktorý sa realizoval v ČSR považoval JUDr. Stodola od samého počiatku za príliš centralistický, ale žiadal iba postupné uskutočňovanie autonómie Slovenska. Bol si vedomý nebezpečenstva zo strany traumatizovaného Maďarska, ktoré v prvých rokoch 1918 a 1919 nielen priamo vojensky, ale aj rôznymi inými prostriedkami ohrozovalo teritoriálnu celistvosť Slovenska a nového československého štátu. Boli to najmä maďarské zákony o autonómii Slovenska v roku 1919 a 1920, ktoré sa síce systémovo odlišovali, ale mali jedno spoločné, vychádzali zo snahy prezentovať Maďarsko ako štát spravodlivý voči národnostiam a zároveň sa s nimi spájalo želanie vraziť klin medzi Slovákov a Čechov, ktorí Slovákom autonómiu nehodlali dať.²³ Presne tak to vyjadril Oszkár Jászi, keď zdôvodňoval v decembri 1918 vo vláde nevyhnutnosť poskytnúť národnostiam zákonom garantovanú autonómiu. A ako ďalší argument dodal, že to Maďarom umožní taktickú výhodu na medzinárodnom fóre a zlepši názor na ich aktuálnu národnostnú politiku.²⁴

Pri vysvetľovaní požiadavky autonómie Slovenska sa Emil Stodola musel vysporiadať aj s menšinovým problémom, keďže po vzniku ČSR na Slovensku žila početná maďarská menšina. Podľa predbežných výsledkov sčítania obyvateľstva v roku 1919, ktoré sa uskutočnilo iba na Slovensku z celkového počtu 2 940 000 osôb sa k maďarskej národnosti prihlásilo 665 703 obyvateľov, k slovenskej a českej národnosti spolu 1 954 446 osôb (o 254 268 Slovákov viac ako pri sčítaní roku 1910), 134 761 Rusínov, 143 322 Nemcov, 55 608 Židov a iných.²⁵ Sformovali sa aj menšinové maďarské politické strany a maďar-

23 Slovensko sa v rámci nového maďarského štátu snažil udržať aj minister Károlyiho vlády Oszkár Jászi, ktorý presvedčil vtedajšiu vládu, že národnostiam treba ponúknuť autonómiu. Pre Slovensko sa tak stalo prijatím XXX. ľudového zákona o samospráve Slovenskej krajiny z 12. marca 1919, a to už po určení demarkačnej čiary medzi Slovenskom a Maďarskom. Zákon neurčoval územie Slovenska, na ktorom sa mala jeho autonómia realizovať, ale ponechával to mierovej konferencii. V podstate išlo o prezentáciu „nového Maďarska“ pre mierové rokovania, o zdôraznenie rešpektovania Wilsonových zásad a jeho požiadavky vyrovnáť sa s národnosťami. Na Slovenskú krajinu sa mali preniesť legislatívne a výkonné kompetencie vo veciach vnútornej administratívy, súdnictva, verejného školstva a náboženstva. Ostatné záležitosti zostávali v kompetencii centrálnych orgánov. Išlo o asymetrický model, keďže Maďarská krajina ako taká nemala existovať a jej parlamentom zostával spoločný centrálny parlament, v ktorom boli zastúpené jednotlivé krajinské snemy podľa počtu obyvateľov. Najvyšším slovenským výkonným orgánom malo byť slovenské ministerstvo so sídlom v Budapešti zodpovedné nielen slovenskému snemu, ale aj centrálnemu parlamentu ako najvyššej inštancii. Slovenský minister mohol vykonávať všetky opatrenia iba po dohode s vládou. Išlo teda o veľmi oklieštenú autonómiu podriadenú centrálnemu parlamentu a vláde. Zákon vstúpil do platnosti dňom vyhlásenia a nesmel zasahovať do menšinových a kultúrnych práv na Slovensku žijúcich národov. Bližšie pozri KRAJČOVIČOVÁ, N.: Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1920. In: Slovensko a Maďarsko (ed.: Deák, L.). Martin 1995.

Po páde Maďarskej republiky rád predložil nový návrh na autonómiu Slovenska maďarskej ministerskej rade 9. januára 1920 František Jehlička už ako predseda Uhorsko-slovenskej ľudovej strany, ktorá ho schválila, ale nezverejnila. Podstatne sa líšil od predošlého zákona, ktorý vychádzal z práva národov na sebaurčenie. Maďarsko dávalo Slovensku autonómiu so súhlasom kráľa, ríšskeho vodcu a kardinála primasa. Vôbec sa nepochybovalo o tom, že slovenský ľud tento počin schváli a bude „v citovej pospolitosti a svornosti so svojimi maďarskými bratmi spolupracovať na výstavbe nového Maďarska...!“ Tamže, s. 49.

24 Tamže, s. 47.

25 Podľa protokolu zo zasadnutia predsedníctva vlády zo dňa 14. októbra 1919 na základe správy ministra s plnou mocou pre správu Slovenska Vavra Šrobára. Údaje ešte neboli definitívne, a preto nemali byť zatiaľ publikované, keďže chýbala ešte jedna župa. In: NA Praha, fond PMR, kartón 3285, i. č. 20 664/1919. Definitívne čísla boli potom uverejnené v Statistickej príručke Republiky československej II. Data retrospektívni. Praha 1925, 5. a nevelmi sa líšili od horeuvedených predbežných: všetkých osôb 2 923 241 osôb, z toho Slová-

sko-nemecké politické strany. Zasiahli už do volieb v apríli 1920 a dosiahli zaujímavé výsledky: maďarsko-nemecké strany a čisto maďarské strany dosiahli spolu cca 20 % hlasov, ale vďaka volebnej geometrii iba 10 mandátov. Napriek tomu bolo potrebné s nimi počítať, pretože boli politicky skúsenejší ako ich slovenskí kolegovia. A to bola aj jedna z hlavných námietok proti novej autonómii Slovenska.

Typická bola námieta z pera Jozefa Gregora Tajovského, ktorý vo svojom pamflete O samospráve (autonómii) Slovenska napísal: „*Čo je autonómia? Vyhradenie si istých práv, do ktorých sa nám iní nemajú čo miešať. Ktoré sú to tie práva? Súdobníctvo. Správa obce, okresu, župy. Zemský snem a zemské zákony. V našom československom štáte proti komu si máme tieto práva vyhradiť? Proti negramotným Slovákom, odrodilcom, Maďarom, Nemcom... Božechráň! Nie proti tým ale proti Čechom! Inej odpovedi nemôže byť; ak nie je úprimná.*“²⁶ bol presvedčený, že republika sa môže opierať iba o Čechov, ale vôbec nie o všetkých Slovákov a ani o všetkých obyvateľov Slovenska, lebo tí musia ešte byť vychovaní. Tajovský bol preto proti samospráve – autonómii Slovenska a vyslovil sa veľmi jednoznačne: „...*za evolučné, dobrovoľné, úplné zliatie sa, splynutie Slovákov s Čechmi v jeden národ v politickom, hospodárskom, kultúrnom živote a vo všetkom, v čom sa život národa prejavuje... a ponevác republika bola vykúpená krvou a mozoľami verných synov a dcér občiansky (a nie rakúsky, maďarsky, alebo nijako) preniknutého národa, načim hlboko a dôkladne uvážiť všetkým občanom, či robenie do základov siahajúcich politických pokusov nechromí republiku a či sa v nej – hovorme jasne – uvedením samosprávy – autonómie Slovenska, práve na Slovensku nedostali by navrch tí, ktorých ľud za stáročia na šiji nosiť musel...*“²⁷

Nedôvera voči menšinám bola v tom čase na Slovensku i v celej republike veľmi veľká. Nielen kvôli nedávnej minulosti a krivdám, ktoré ešte nestihli preboliť, ale aj preto, že Maďari a Nemci, ktorí sa ocitli v novom štáte v postavení menšiny sa s novou realitou nedokázali vyrovnáť. Predvídavejšie sa k otázke postavenia menšín už od začiatku staval Emil Stodola. Nebol nadšený početnou maďarskou menšinou, ktorá sa ocitla na Slovensku a bol presvedčený, že to veľmi skomplikuje situáciu. Zároveň však tvrdil, že v demokracii musia mať príslušníci menšiny také práva ako všetci ostatní občania. Bol si vedomý, že práve existencia Maďarov a maďarónov na Slovensku, ktorí sú politicky oveľa vyspelejší ako radoví Slováci, skutočne v značnej miere znemožňuje samosprávu Slovenska, čo by sa určite prejavilo aj v slovenskom sneme, podobne ako je to v pražskom parlamente. Zdôraznil, že Slovenská národná rada aj z tohto dôvodu nechcela hneď žiadať samosprávu Slovenska, hoci si bola vedomá, že treba určiť postavenie Slovenska v republike. Podľa neho to však nesmie znamenať: „*aby sme pred Maďarmi, nešťastným spôsobom k našej republike pripojeními, ku samospráve ani my nikdy neprišli...*“

kov a Čechov 1 954 446 osôb, 689 565 Maďarov, 143 466 Nemcov, 81 232 Rusínov a 54 405 ostatných osôb.
26 Podľa TAJOVSKÝ, J. G.: O samospráve (autonómii) Slovenska. Washington 1919, s. 4 – 5.

27 Tamže, s. 4.

Vláda a zákonodarstvo majú vždy možnosť do pravých kolají upraviť, alebo rozpustiť zbor, ktorý by sa azda prehrešil proti č.-sl. štátu, alebo prekročil svoju pôsobnosť...

Azda bude možno nájsť cestu ku zdarnej kooperácii všetkých, keď bude vodítkom našej politiky opak toho, čo u Maďarov: totižto nie utláčanie, ale všemožné rozvíjanie a podporovanie života každého národa.

*Alternatíva, pred ktorou stojíme, je: alebo nájdeme modus vivendi s Maďarmi, a vtedy máme aspoň nádej, že iredenta prestane, v opačnom prípade však je isté, že ona i naďalej potrvá.*²⁸

V tejto súvislosti Stodola upozorňoval aj na veľmi dôležité medzinárodné hľadisko a zdôrazňoval, že treba eliminovať všetko, čo by mohlo republike kvôli nedodržiavaniu práv menšín uškodiť a čo by prípadne mohlo viesť i k vojenskému konfliktu.²⁹ Vychádzal z mierovej zmluvy o ochrane menšín, štátnom občianstve, diplomatickom zastúpení atď., ktorú 9. septembra 1919 v St.-Germain-en-Laye uzavrela ČSR a ďalších päť dohodových štátov. Pre Stodolu však bolo dôležité aj morálne hľadisko, ktoré považoval za právne minimum a otázkami postavenia menšín v republike a realizáciou práv ich príslušníkov na Slovensku sa zaoberal neustále ako vo svojej advokátskej praxi, tak aj v odbornej publicistike.³⁰ Práva príslušníkov menšín zdôrazňoval aj v súvislosti so samosprávou a počas celého medzivojnového obdobia, ako v prvých rokoch ČSR, tak aj v poslednom období jej existencie pripomínal napĺňanie dôležitých ideálov demokracie: „*Z podmanených stali sme sa účastníkmi hegemonie, ale nás neprenikol dodatočne ešte duch štátnosti, trpíme ešte, povedal by som, na akýsi provincionalizmus, hoci sa naša prítomnosť stala európskejšou a svetovejšou.*“³¹

V zásade mal pravdu, ale ochota musí byť na oboch stranách. Politickí predstavitelia menšín – až na malé výnimky – počas krátkych dvadsiatych rokov trvania republiky neprejavovali veľkú ochotu definitívne akceptovať československý štát, čo sa naplno prejavilo, keď sa dostal pod tlak nacistického Nemecka a hrozilo mu rozbitie.

V tom čase Emil Stodola z vlastnej iniciatívy opäť predložil plán samosprávy Slovenska, chtiac prispieť k zvecneniu diskusie o požadovanej reforme správy, ktorá bola maximálne spolitizovaná. Nebol už členom Slovenskej národnej strany, ale jeho prácou sa inšpirovali v dokumente, ktorý táto strana prijala na zjazde 14. augusta 1938 pod názvom *Zásady*

28 STODOLA, E.: O samospráve Slovenska. Turčiansky Sv. Martin 1921, s. 27 – 30.

29 Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku nových štátov v strednej Európe sa na ich území ocitli početné minority, ktorých postavenie bolo problematické najmä z hľadiska ich štátnej príslušnosti a občianskych práv. Situáciu musel riešiť novovytvorený medzinárodný právny systém, ktorého súčasťou sa stala aj Spoločnosť národov. Jej hlavným cieľom bolo predchádzanie možným vojnovým konfliktom diplomatickým rokováním na multilaterálnej úrovni. Keď bol Pakt spoločnosti národov v júni 1919 včlenený do Versailleských mierových zmlúv, dostala sa na rokovanie mierovej konferencie aj otázka menšín a postavenia ich príslušníkov, ktorí na základe geopolitických zmien v Európe po prvej svetovej vojne stratili svoju štátnu príslušnosť a s ňou súvisiace občianske práva. Bližšie POLÁČKOVÁ, Z.: Inštitucionalizácia občianskych práv po I. svetovej vojne a Spoločnosť národov. Bratislava 2003, s. 3 a ďalšie.

30 Poslednýkrát tak urobil vo svojej práci O menšinách a samospráve, ktorá vyšla roku 1938 v Prahe. Zdôraznil v nej nevyhnutnosť pravdivej informácie o stave národnostnej otázky v ČSR a dôležitosť jej riešenia – hoci až v hodine dvanástej – pre vážne ohrozenú vnútornú stabilitu štátu.

31 STODOLA, E.: O menšinách a o samospráve. Praha 1938, s. 7.

autonómie Slovenskej krajiny. Hoci vychádzal z jeho plánu samosprávy Slovenska, bol radikálnejší.

Stodola si racionálne uvedomoval, že v prvom rade ide o mieru normotvorného práva daného snemu krajiny centrom, od čoho potom závisí ich vzájomný pomer a rozsah konkrétnej samosprávy. Pre danú situáciu preto koncipoval svoj návrh či plán autonómie Slovenska ako kompromisný a všetky dôležité mocenské otázky ponechával štátu, aby nebola ohrozená jeho jednota, ktorá zostávala pre neho hlavným a limitujúcim kritériom rozsahu autonómie. Slovensko sa podľa neho malo stať osobitne upravenou krajinou, zastupiteľstvo sa malo premenovať na snem, ale tretina jeho pôvodne menovaných členov sa už mala voliť. Snem mal mať právo ustanoviť prezidenta krajiny a krajinskú vládu. Pre školstvo, kult, osvetu a kultúru mal byť zriadený samostatný krajinský školský úrad. Súdy prvej a druhej inštancie mali zostať štátne. V centrálnych úradoch mala byť zavedená inštitúcia štátneho sekretára zo Slovenska, alebo priamo ministra pre Slovensko. V centrálnych orgánoch mali byť početnejšie zastúpení aj pracovníci zo Slovenska, ktorí by mali mať osobitný personálny status.³²

Na slovenský snem a exekutívu mali prejsť kompetencie v poľnohospodárstve, vo verejných stavbách, jazykových otázkach, pri ubytovaní vojska, záležitostiach obcí, verejných prácach, personálnych veciach zamestnancov krajiny a pod. Stodola v tejto súvislosti pripomínal § 56 zákona 125/127 Zb. z. a n., ktorý umožňoval krajinskému zastupiteľstvu vydávať podrobnejšie predpisy k zákonom, a teda mu už dávnejšie povoľoval čiastočnú normotvornú činnosť. Konštatoval, že Národné zhromaždenie však zatiaľ takéto poverenie krajine nedalo, hoci práve prostredníctvom neho by štát mohol krajinu poveriť výkonom práva aj v určitých špecifických záležitostiach a vice versa krajina zase štát. Tento Stodolov plán počítal s asymetrickou autonómiou a presunom niektorých kompetencií a ich rozšírením na už existujúce krajinské zastupiteľstvo, ktoré by v rámci tohto procesu nadobudlo charakter normotvorného orgánu v určitých a pre Slovensko osobitne dôležitých oblastiach.

Národnárske *Zásady autonómie slovenskej krajiny* žiadali pre slovenský snem úplnú zákonodarnú moc okrem ústavy, zahraničnej politiky, obrany štátu, štátneho občianstva, centrálnych orgánov štátu, vysťahovalectva, ciel a spoločných daní, mier a váh, dopravy a pošty, justičných noriem a spoločného štátneho dlhu. Krajinský snem by menoval vládu, ktorá by mu bola zodpovedná. Mala mať výkonnú moc vo všetkých veciach krajinskej správy, okrem záležitostí vyhradených centrálnej vláde, ale krajinský snem by ju kontroloval a mohol ju odvolať.³³

Slovenská národná strana stále rešpektovala jednotu štátu a pred voľbami do obcí v roku 1938 sa spojila s koalíčnými stranami a vytvorila s nimi spoločnú kandidátku Slovenskej jednoty a nepodporila HSĽS, ktorá ju obvinila zo zrady autonomistickej myšlienky a pod-

32 STODOLA, E.: Tamže, s. 101 a ďalšie.

33 Tamže.

pory vlády. Keď si HSEŠ presadila svoj autonomistický program a autonómia Slovenska sa stala realitou, osud Slovenskej národnej strany bol spečatený a ako strana prestala existovať.

Emil Stodola nebol a nemohol byť s vývojom situácie spokojný. Rozbitie republiky, na ktorej mu veľmi záležalo, uzurpácia moci jednou politickou stranou, nastupujúci autoritárny, neskôr totalitný režim Slovenskej republiky a jej zahraničná orientácia na nacistické Nemecko a jej dôsledky, boli v absolútnom rozpore s jeho celoživotnými snaženiami: rešpektovaním občianskych a ľudských práv, obhajovaním národných práv a práv národnostných menšín v záujme ich dobrého spolužitia v tolerantnej a demokratickej spoločnosti. Posledné roky jeho života poznačila trpká spoločenská realita a vojna. Dožil sa ešte jej konca, ale to už boli posledné dni jeho života. Zomrel v júni v roku 1945.

Slovenská historiografia by nemala zabudnúť na to, že práve Emilovi Stodolovi, vzdelanému právnikovi, zaujímavému sa o sociológiu, politológiu, štatistiku, ako aj praktickú politiku, vďačíme za to, že ako jeden z prvých vypracoval prijateľný projekt legislatívnej autonómie pre Slovensko. Ako muž kompromisu, rešpektujúci realitu, dokázal vo veľmi problematickej vnútro politickej situácii po vzniku republiky, ale aj v ďalších rokoch, navrhovať možné vecné, postupné a neprepolitizované riešenie štátoprávneho postavenia Slovenska v novom československom štáte. JUDr. Stodola tak vytvoril predpoklady, na ktorých mohla Slovenská národná strana pokračovať aj naďalej vo svojej autonomistickej politike.

(2008)

5. KAPITOLA

ŽUPNÝ ZVÄZ A ÚSILIE O JEHO VYTVORENIE V ROKOCH 1920 – 1926

Zákon č. 126/1920 Zb. o zriadení župných a okresných úradov v ČSR, ktorý mal zjednotiť vnútornú správu na Slovensku a v českých krajinách, bol prijatý v Revolučnom Národnom zhromaždení (ďalej RNZ) 29. 2. 1920.¹ Správu mali vykonávať podľa § 1 hlavy I. o župných a okresných úradoch župné a im podriadené okresné úrady služobne prislúchajúce pod ministerstvo vnútra. Občania sa mali zúčastniť vnútornej správy prostredníctvom župných zastupiteľstiev a okresných výborov. Zákon č. 126/1920 Zb., bežne nazývaný župný zákon, v § 9, hlave II. zrušil dovtedajšie korporácie a všetky ich orgány vnútornej správy – zastupiteľské okresy v Čechách, silničné okresy na Morave a v Sliezske a dovtedajšie župy na Slovensku, ďalej okresné zastupiteľstvá a výbory v Čechách, silničné výbory na Morave a v Sliezske, správne výbory, župné a slúžnovské úrady na Slovensku a zemské a okresné politické správy v Čechách, na Morave a v Sliezske. „*Rovnež jako právnické osoby se všemi svými orgány pomijejí země česká, moravská a slezská*“.²

Župný zákon do veľkej miery zodpovedal pôvodnému centralistickému projektu vnútornej správy ČSR, ktorý vypracovalo ministerstvo vnútra v máji 1919. Projekt vôbec nepripúšťal existenciu zemských (krajských) orgánov a odmietal historické zemské zriadenie. Navrhoval rozdeliť republiku vrátane Slovenska, na kraje a podkraje, spravované krajskými a podkrajskými úradmi. Výhrady Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej ÚMPS), že sa neberie do úvahy tradičné župné zriadenie na Slovensku, viedli k tomu, že kraje a podkraje sa premenovali v župnom zákone na župy a okresy s približne rovnakou kompetenciou, akú mali pôvodne navrhované administratívne jednotky.³

Odporcom centralistického projektu sa predsa podarilo presadiť politickú cestou do župného zákona určitý ústupok, ktorým mal byť župný zväz. Paragraf 63 zákona 126/1920 Zb. z. a n. o tom hovorí: „*Župní zastupitelstva, zřízená jednak v Čechách počítajíc k tomu Vitorazsko, jednak na Moravě se Slezskem počítajíc k tomu území Pruského Slezska a ostatní území dolnorakouské, mírovou zmlouvou přivtělené, jednak na Slovensku, tvori v jednotlivých těchto územích zemské župní svazy. Zemské župní svazy jsou povolány prováděti jednotlivé úkoly v § 31 župním zastupitelstvím svěřené, jestliže a pokud úkoly ty významem svým přesahují rozsah a potřeby jednotlivých žup, dotýkají se zájmu větší části území zem-*

1 Sbirka zákonů a nařízení státu Československého, r. 1920, částka XXIX. s. 291 – 304.

2 Na zasadnutí moravského zemského výboru Dr. Pluhař predniesol referát, v ktorom žiadal, aby boli zachované historické zeme ako celky a boli právnickými osobami s pôsobnosťou vyhradenou dovtedajším zemským zriadením, ktoré sa mali rozšíriť i na Slovensko.

3 LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy na Slovensku. Bratislava 1966, s. 88.

*ského župního svazu a nemají důležitosti celostátní. Které to úkoly jsou, bude určováno nařízením vlády.*⁴

Zloženie župného zväzu uvádza § 64 zákona 126/1920 Zb. z. a n. Tvoril ho 24-členný župný zbor. Jeho členov volili spomedzi seba členovia župných zastupiteľstiev na 3 roky. Voľby nariad'oval minister vnútra a konali sa podľa zásady pomerného zastúpenia podľa ustanovenia o voľbách do župných zastupiteľstiev §§ 13 a 70 zákona č. 126/1920 Zb., ktoré odkazujú na ustanovenie osobitného zákona o voľbách do župných a okresných zastupiteľstiev. Bol prijatý 14. 4. 1920 a v Zb. z. a n. a uvedený pod č. 330/1920 Zb. Členovia zemského župného zboru mali spomedzi seba voliť 8-členný zemský zväzový výbor. Ostatní nezvolení členovia mali vytvoriť zemský zväzový dozorný výbor. Do zemského zväzového výboru i zemského zväzového dozorného výboru mali byť ešte vymenovaní ministrom vnútra štyria štátni úradníci. Jeden z nich mal byť vymenovaný za predsedu oboch výborov s titulom vrchného (hlavného) župana. Hlavný dozor nad činnosťou zväzov, aby neprekračovali svoju kompetenciu a nekonali proti zákonom a platným predpisom, mal podľa § 67 vykonávať minister vnútra. Na základe tohto ustanovenia mal právo zrušiť rozhodnutia župného zväzu a nahradiť ich vlastnými. Dôležitou úlohou zemského župného zväzového výboru malo byť zostavovanie rozpočtov príjmov a výdavkov na záležitosti, ktoré mali patriť do pôsobnosti župného zväzu, ako aj rozvrhnutie nákladov a neuhradených príjmov na jednotlivé župné zastupiteľstvá. Rozpočet i rozvrh nákladov bol potom župným zastupiteľstvám predložený na pripomienkové konanie. O osude pripomienok rozhodoval v rámci dohody s ministerstvom vnútra a príslušnými rezortnými ministerstvami zemský zväzový dozorný výbor.

Úradníkov a zriadencov zemského župného zväzu menovalo ministerstvo vnútra. Platení však mali byť z rozpočtu zväzu. Najdôležitejšou otázkou zostávalo určenie kompetencií župného zväzu. V župnom zákone sa hovorilo o nich iba veľmi všeobecne, len v tom zmysle, že pôjde o kompetencie zverené župným zastupiteľstvám podľa § 31, ktoré sa týkali humanitných, zdravotníckych, sociálnych, hospodárskych a kultúrnych záležitostí. Podľa § 68 citovaného zákona župné zastupiteľstvá mohli spoločne previesť jednotlivé podniky do pôsobnosti župného zväzu. Za akých podmienok a aké práva a povinnosti z toho budú plynúť a či to vôbec bude možné, „*bude v každom jednotlivom prípade ustanoveno po vyslechnutí dotčených župných zastupiteľstiev ministerstvom vnútra*“.⁵

Pre uvedenie zákona do života bol dôležitý článok 1. tohto zákona, v ktorom sa hovorilo, že „*zákon o zřízení župních a okresních úradů, jakož i řád volební, uvedený v §§ 13 a 70 tohto zákona začnou účinkovati ode dne a v mezích, jež budou určený vládním nařízením*“.⁶ Článok 9 ešte spresňoval, že vykonaním zákona sa poveruje minister vnútra v dohode so zúčastnenými ministrami.⁷ Z uvedeného je zrejme, že ministerstvo vnútra malo zohrať

4 Sbíрка zákonů, c. d., s. 300.

5 Tamže, s. 300.

6 Tamže, s. 291.

7 Tamže, s. 291.

pri exekvovaní župného zákona hlavnú úlohu. Malo rozhodnúť, kedy bude zavedený do praxe, na ktorom území a v akom rozsahu. To znamenalo, že zákon nemusel byť zavedený na celom území ČSR naraz a nemuseli vojsť do platnosti ani všetky jeho časti. Potiaľ zákonodarca a litera zákona.

A teraz je na mieste položiť si otázku, ako sa k realizácii zákona stavali ostatné dve zložky politického systému – exekutíva a politické strany a ako to vyzeralo v praxi. O župnom zákone a župných zväzoch sa rozprúdila diskusia v českých krajinách i na Slovensku už pred jeho prijatím a pokračovala i po ňom. Napriek rôznym výhradám, ktoré odzneli na adresu župného zákona od všetkých politických strán – od ľudákov, národnárov, menšinových strán, ale i socialistov, národných demokratov a lidákov, sa všetci ako-tak zhodli práve na inštitúte župného zväzu. Hlásil sa k nemu predovšetkým slovenský agrárnik Milan Hodža. Videl v ňom prvý krok k naplneniu svojho projektu administratívnej autonómie Slovenska, ktorý vznikol ešte pred prevratom roku 1918. Podľa vzoru správy v českých krajinách mal hneď po prevrate i na Slovensku vzniknúť 12-členný zemský správny výbor, riadiaci jednotlivé rezorty výkonnej moci. Mal vyjadrovať územnú subjektivitu Slovenska a zároveň mal mať i výkonnú moc a mal byť súčasne orgánom, zodpovedným parlamentu i Slovenskej národnej rade. Situácia sa však na Slovensku vyvinula inak. SNR bola zrušená a zemský správny výbor sa nekonštituoval. Miesto toho bol vytvorený na základe zákona č. 64/1918 Zb. Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Jeho nariaďovacie i výkonné kompetencie, ktoré boli dočasné a limitované konsolidáciou politických pomerov na Slovensku, boli od leta 1919 okliešťované a postupne likvidované.

M. Hodža sa preto ešte pred prijatím župného zákona usiloval o spoločný postup slovenských politických strán za realizáciu župného zákona. Predovšetkým mu išlo o vytvorenie župného zväzu a zväzového výboru a o vyjasnenie kompetencií ÚMPS, ktorého pôsobenie a existencia sa stávali vzhľadom na ústavu problematickými. Bezprostredným dôvodom rokovaní o spoločnom postupe štátotvorných občianskych politických strán na Slovensku boli i blížiace sa voľby do parlamentu a obavy z ich výsledkov, ako z nich vyjde Slovensko: či červené, čierne alebo promaďarské? Na spoločnom postupe sa dohodli Národná republikánska strana roľnícka (ďalej NRSR) a Slovenská národná strana (ďalej SNS), ktoré v januári 1920 vytvorili spoločnú stranu pod názvom Slovenská národná a roľnícka strana (ďalej SNRS).

Úsilie o spoločný postup v slovenskej politike sa zintenzívnilo po voľbách v apríli 1920, ktoré sa skončili na Slovensku výrazne v prospech sociálnej demokracie. K určitej zhode prišlo i na pôde parlamentu, kde ľudáci kladne hodnotili prejav M. Hodžu 2. 6. 1920. Pri objasňovaní svojho postoja k postaveniu Slovenska v republike zdôraznil: *„Stojíme bezpodmienečne na stanovisku spoločného zákonodarstva ako hlavnej garancie štátnej jednoty. Vedľa toho však chceme uplatniť princíp samosprávy, princíp autonomizmu lokálneho... Tejto konštrukcii odpovedá riešenie pojaté do zákona o župnom zriadení, ktoré*

pripúšťa, aby vedľa zriadenia župného pre spoločné veci všetkých žúp fungoval zemský výbor... Do tých čias, než sa dostaneme ku riešeniu našej administratívnej otázky, zostáva na Slovensku ministerstvo s plnou mocou. Ale aby bola kontrola, nutnosť ktorej pociťovali všetci členovia bývalého slovenského klubu už pred voľbami, aby mali svoj orgán, dohodu medzi stranami vzniká v Bratislave (hlas: Ještě není!) sbor, ktorého účelom je výlučne kontrola, z ktorého však dľa zákona o župnom zriadení vzrastie sbor správny.⁸ Ďalej sa dovoľával dohovorov a už jestvujúcich zákonov, ktoré treba uskutočniť: „Čo sa týka politickej správy a predovšetkým potom čo sa týka rôznych odvetví nášho života, aby sme zabezpečili v administratíve tú samosprávu, ktorá je vecne naskrze odôvodnená, za ktorou stojíme my všetci, ktorí známe potreby, nutnosti a žiadosti slovenského ľudu.“⁹

Priaznivú situáciu a širší priestor na spoločný postup politických strán vytváral rýchle pokračujúci rozklad sociálnodemokratickej strany, ktorý na jeseň 1920 vyústil i na Slovensku v jej rozdelenie na ľavicu a pravicu. M. Hodža sa to pokúsil politicky využiť. Na vnútorných poradách SNRS v Martine 30. 10. 1920 konkretizoval myšlienku politickej spolupráce na Slovensku v tom zmysle, že netreba zjednocovať politické strany, ale treba utvoriť „zo zástupcov politických strán spoločný politický výbor, ktorý by v otázkach politickej správy, pozemkovej reformy a čiastočne i v politike hospodárskej postupoval jednotne. To by bol orgán jednotnej slovenskej politiky vo všetkom tom, v čom sa jednotnosť dá docieľiť“.¹⁰ Takýmto spôsobom chcel eliminovať výhrady šrobárovskej skupiny voči ľudákovi aj nechut' národnárskeho krídla voči socialistom. Porady slovenských poslancov v Prahe sa dopracovali k prvým kladným výsledkom koncom novembra r. 1920. Zástupcovia SNRS, SĽS, sociálnych demokratov i národných socialistov založili 24. novembra Politický výbor a o deň na to schválili aj spoločný program. Jeho prvým bodom bola úprava politickej správy na Slovenska: realizácia župného zákona a vytvorenie správneho výboru pri ÚMPS, voľby do žúp a okresov a kompetencie ÚMPS. V ďalších bodoch boli nastolené aktuálne slovenské problémy: pozemková reforma, zriadenie zemedelskej rady, zásobovanie Slovenska, školská otázka a zriadenie Školskej stolice na Slovensku.¹¹

Sľubne začatá súčinnosť sa však nerealizovala, pretože SĽS onedlho odmietla spoluprácu. Vraj z obavy, že ide iba o taktický ťah agrárnikov eliminovať zo slovenskej politiky požiadavku legislatívnej autonómie. V marci r. 1921 došlo aj k rozkolu v SNRS. SNS sa opäť osamostatnila a ako dôvod uviedla požiadavku legislatívnej autonómie. V pozadí však bol aj nesúhlas so spoluprácou a pokračujúcim zblížovaním SNRS s českými agrárnikmi. Tento rozkol tiež nemusel byť prekážkou pri spoločnom postupe slovenskej politiky „v tom, v čom sa jednotnosť dala docieľiť“, ako hovoril M. Hodža. A to bola aj realizácia župného zväzu a jeho výboru, akýsi prvý krok k riešeniu postavenia Slovenska. Išlo o čias-

8 HODŽA, M.: Články, reči. štúdie, zv. 7, Slovensko a republika. Bratislava 1934, s. 36 – 37.

9 Tamže, s. 39.

10 Tamže, s. 42.

11 Bližšie ZUBEREC, V.: Buržoázne agrárne hnutie a vznik agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919 – 1922, rkp. kandidátskej práce. Bratislava 1971, s. 196 a nasl.

točnú decentralizáciu výkonnej moci, ako to videl nielen M. Hodža, ale aj popredný národnik Emil Stodola, ktorý sa stal predsedom SNS po jej osamostatnení.

E. Stodola sa otázkami samosprávy zaoberal veľmi seriózne. Študoval ich nielen teoreticky, ale priamo v praxi skúmal fungovanie kantonálneho systému vo Švajčiarsku, ktoré viac ráz navštívil. V decembri r. 1919 sa písomne informoval v Slovenskom poslaneckom klube (nebol poslancom RNZ) o návrhu zákona reformy vnútornej správy. Odpovedali mu, že na predlohe pracuje ústavný výbor Národného zhromaždenia a len čo bude tlačou vydaná, pošlú mu ju.¹² Svoje názory na pripravovanú reformu vnútornej správy rozvinul v článkoch v *Národných novinách*. Ešte pred prijatím zákona napísal: „*To čo vlastne chceme je rozšírenie autonómie, ktorú mali Čechy a Morava do roku 1913, i na Slovensko, s pritiahnutím niekoľkých otázok, ktoré sú naozaj špecificky slovenské, ako je napríklad otázka kultu.*“¹³ Navrhoval, aby pôvodné župy boli na Slovensku ponechané tak, ako sa historicky sformovali, ale aby to boli skutočne samosprávne jednotky s volenými županmi ako prvými úradníkmi, a nie exponentmi vlády ako za Uhorska. Nad nimi by bol zemský výbor so snemom, ktorý by bol kompetentný spravovať spoločné záujmy a záležitosti celého Slovenska. Taký bol postoj E. Stodolu pred prijatím župného zákona. Po jeho prijatí mal síce proti nemu výhrady, ale ako politický realista ho zahrnul do svojho projektu samosprávy Slovenska. Publikoval ho r. 1921 v elaboráte *O samospráve Slovenska*.

Potrebu samosprávy zdôvodňoval konkrétnou analýzou súčasného stavu a pri jej projektovaní vychádzal už z prijatého župného zákona. Zaujímal ho najmä župný zväz a jeho zväzový výbor ako exekutívny orgán. E. Stodola navrhoval, aby sa župný zväz vytvoril okamžite, bez čakania na vytvorenie nových župných celkov, aby sa nerealizovalo zredukovanie žúp bez vytvorenia župného zväzu. E. Stodola nepovažoval realizáciu župného zväzu za definitívne riešenie. Zdôrazňoval, že župný zväz nemá charakter vyššej zemskej inštalácie, pretože „*nemá ráz vyššej vrchnosti*“ a ÚMPS je iba dočasný. O župnom zväze preto hovoril ako o otvorenej otázke číslo jeden a o decentralizácii výkonnej moci pražských ministerstiev ako o otázke číslo dva, ktoré bude treba v najbližšom čase riešiť. A vývoj mu dal absolútne za pravdu.¹⁴ E. Stodola to však považoval iba za začiatok budovania autonómie Slovenska. Jeho dlhodobým cieľom zostávala autonómia so samostatným slovenským snemom. Na rozdiel od M. Hodžu i Ľudákov tieto kroky od seba neodtrhával a celý proces videl komplexne.

V slovenskom sneme sa mali podľa E. Stodolu uplatniť všetky politické strany na Slovensku, vrátane národnostných, v ktorých videl spojencov voči šíriacemu sa komunizmu. E. Stodola si uvedomoval určité nebezpečenstvo aj z maďarskej strany, hlavne kvôli tomu, že maďarská politická reprezentácia bola skúsenejšia. Nepripúšťal však možnosť majorizácie prípadného slovenského snemu politickými predstaviteľmi maďarských strán a neuznával túto námietku voči decentralizačnému úsiliu slovenskej politiky. Dôvodil tým,

12 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond (f.) SNR, korešpondencia KSP, zv. 2, č. 25.

13 STODOLA, E.: O otázke autonómie. *Národné noviny*, 16. 11. 1919.

14 STODOLA, E.: *O samospráve Slovenska*. Martin 1921, s. 29.

že v parlamente sú zastúpené menšinové politické strany. Napísal: „*Vláda i zákonodarstvo majú vždy možnosť do pravých koľají upraviť alebo rozpustiť sbor, ktorý by sa azda prehrešil proti Č.-sl. štátu, alebo prekročil svoju pôsobnosť.*“¹⁵ Obavy z ľavicového extrémizmu i maďarskej politickej aktivity mali v prvých rokoch ČSR svoje opodstatnenie. V žiadnom prípade, podobne ako nemecká otázka však nevyčerpávali problém postavenia Slovenska v ČSR. Ich absolutizácia viedla iba k zjednodušovaniu tohto problému a znemožňovala jeho adekvátne riešenie.

Po prijatí župného zákona sa vláda s jeho zavedením neponáhľala. E. Beneš ako predseda vlády v októbri 1921 uviedol vo svojom programovom vyhlásení, že jeho vláda bude realizovať nové župné zriadenie na Slovensku. Trvalo však ešte vyše roka, kým sa k tomu prišlo a ubehol ďalší rok, pokým nové župy a ich orgány začali pracovať. V tejto súvislosti odznela na pôde poslaneckej snemovne polemika medzi Milanom Hodžom a Andrejom Hlinkom, v ktorej sa ich stanoviská nezmyslene vzdialili. Hodža pri požadovaní rýchleho zavedenia administratívnej autonómie na základe župného zákona urgoval zriadenie župného zväzu a správneho výboru, legislatívnu autonómiu však energicky odmietol. Vyprovokoval tým A. Hlinku, ktorý zdôraznil, že SLS sa legislatívnej autonómie nevzdá.¹⁶ Tento spor na pôde parlamentu zablokoval ich spoločný postup. Viedol k nezmyselnému a nelogickému postaveniu úsilia o decentralizáciu výkonnej moci proti úsiliu o decentralizáciu zákonodarnej moci, pričom išlo o dva neoddeliteľné kroky na ceste riešenia postavenia Slovenska. Spor mal aj konkrétne ohlasy. Ľudáci odmietli hlasovať za rozpočet a vystúpili zo spoločného poslaneckého klubu s lidovou stranou, čo im rozviazalo ruky i na podanie návrhu na autonómiu Slovenska v parlamente. Návrh sa na rokovanie snemovní síce nedostal, rozhodne však urýchlil prípravu na zavedenie župného zákona na pôde exekutívy.

ÚMPS korešpondoval s ministerstvom vnútra a príslušnými rezortnými ministerstvami vo veci kompetencií žúp a župného zväzu už dlhšiu dobu. V popredí bola otázka, či sa má utvoriť zároveň so zavedením župného zákona i župný zväz, a ak áno, aké majú byť jeho kompetencie. Argumentom proti vytvoreniu župného zväzu zároveň s transformovaním 16 slovenských žúp na väčšie celky šiestich žúp, t. j. realizovaniu župného zákona ako celku, sa stala absencia teritoriálnej subjektivity Slovenska. Slovensko nemalo do r. 1918 žiadnu administratívnu subjektivitu, a teda ani orgány, ktoré by ju obstarávali. Agendy, ktoré v českých krajinách zabezpečovali zemské orgány, na Slovensku obstarávala štátna správa, t. j. expozitúry budapeštianskych ministerstiev, prípadne riaditeľstvá, výbory či komisie podriadené centrálnym úradom. Treba povedať, že až na krátke obdobie po prevrate, keď Slovensko spravoval ÚMPS, sa situácia vracala do starých koľají. Správu preberali expozitúry pražských ministerstiev a ÚMPS strácal svoje pôvodné určenie. A tak sa začali naplňovať obavy E. Stodolu, že najprv sa zrealizuje centralistická časť župného

¹⁵ Tamže, s. 29.

¹⁶ SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918 – 1925), zv. I. Bratislava 1943, s. 175.

zákona a Slovensko ostane iba 6 župami bez akéhokoľvek strešného orgánu, ktorým mal byť župný zväz a jeho exekutívny orgán zemský zväzový výbor.

Ministerstvo vnútra iniciovalo 28. 5. 1920 anketu, v ktorej sa pýtalo zemských politických správ v Prahe, Brne a Opave ako aj ich správnych výborov (nešlo o zemské výbory župných zväzov, ktoré síce boli podľa nich modelované, ale išlo o relikty zemského zriadenia v českých krajinách), aká by mala byť pôsobnosť župného zväzu. Pozoruhodná je odpoveď Moravského zemského výboru. V prípise z 9. 8. 1920 odporúčal prenechať zemským župným zväzom agendu zriaďovania a činnosti špeciálnych humanitných ústavov, zemských nemocníc a pôrodníc a pľúcnych liečební a zároveň i vrchný dozor nad nimi. Okrem toho mala patriť do ich pôsobnosti i asanácia a zriaďovanie vodovodov, studní a kanalizácie, zemské sprostredkovateľne práce, elektrifikácia, vodohospodárstvo, agrárne operácie, lesné hospodárstvo, vinárstvo, zemedelská rada, školstvo a výskumníctvo, živnostníctvo a obchod, živnostenská rada, využívanie nerastného bohatstva, doprava, zemský archív a múzeá, zemské nadácie a štipendiá, zemská štatistika, dozor nad obcami a financiami, zemská hypotečná a zemedelská banka, zemské poisťovne.¹⁷ Ministerstvá na rozdiel od zemských orgánov zväčša žiadali prenesenie kompetencií z dovedajších zemských orgánov na seba. Dozvedáme sa o tom z prehľadnej sumarizácie ich odpovedí vo vyhodnocovaní ankety. Ministerstvo pre zásobovanie ľudu si hodlalo všetky práva a povinnosti ponechať. Ministerstvo verejných prác si nárokovalo celú stavebnú službu (vrátane stavby ciest) a všetky technické záležitosti, ktoré doteraz obstarávali zemské výbory. Ministerstvo pôšt a telegrafov odporúčalo dať župnému zväzu jedine zlepšovanie pomerov v doprave. Ministerstvo národnej obrany mu hodlalo prenechať všetky práva a povinnosti vyplývajúce z ubytovacieho zákona. Ministerstvo spravodlivosti nebolo priamo zainteresované. Podobne ani ministerstvo zahraničia, ktoré však veľkoryso odporúčalo zveriť zemským župným zväzom otázky národohospodárske, budovanie infraštruktúry i ubytovanie vojska. Ministerstvo pre sociálnu starostlivosť odporúčalo do pôsobnosti župných zväzov ústavy pre starostlivosť o mládež, ktoré sa aj dovedy vydržovali z prostriedkov krajín. Ministerstvo železníc odporúčalo podávanie návrhov zákonodarným zborom alebo centrálnym úradom pokiaľ ide o stavbu miestnych železníc a poradnú činnosť pri zostavovaní projektov. Ministerstvo obchodu vybralo určité pasáže zo zákona o stavebných živnostiach, v ktorých išlo o súhlas, vyjadrenie, či návrh na niektoré opatrenia ministerstva. Ministerstvo poľnohospodárstva navrhlo všetky poľnohospodárske agendy, ktoré obhospodarovali dovedy zemské politické správy a zemské výbory odobrať a sústrediť ich na ministerstve. Zemským župným zväzom sa mala zveriť iba revízia zárobkových a hospodárskych spoločností. Ministerstvo financií zatiaľ nemalo žiadne pripomienky. Ministerstvo školstva a národnej osvety i ministerstvo pre zjednotenie zákonodarstva a verejnej správy vyčkávali. Najzávažnejšie boli výhrady ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy,

17 SNA, f. MPS, 208/649, Prípis ministerstva vnútra všetkým ministerstvám a ÚMPS o župnom zriadení na Slovensku a pôsobnosti župného zväzu podľa § 63 župného zákona č. 126/1920 Zb. z. a n.

ktoré navrhlo zvolanie medziministerskej porady, aby sa ujasnilo hľadisko na organizáciu budúcich zemských župných zväzov. Čím skôr, „*jelikož ministerstvo má vážne pochybnosti o možnosti provedení organisace těchto svazů tak, jak zákon župní má na mysli. Ministerstvo zdravotnictví dále poukazuje na to, že ustanovení § 63 a následující župního zákona má původ v politických směrech, jež se uplatňovaly a částečně i uplatnily během sdělávání župního zákona a pokládá za nutné, aby dříve než dojde k vydání prováděcího nařízení, jež má ministerstvo vnitra na mysli, politické strany uvážili ještě jednou obtíže organizační, které konstituováním zemských župních svazů v oboru správy veřejné vzejdou. Z toho důvodu také ministr zdravotnictví a tělesné kultúry uvede záležitost tuto na přetřes ještě na příslušném fóru politických stran*“.¹⁸

Ministerstvo vnútra navrhlo zveriť župnému zväzu na Slovensku nasledujúce pôsobnosti: 1) v odbore humanitnom zriaďovanie, udržiavanie a správu ústavov pre choromyseľných, útlukov pre alkoholikov, ústavov pre hluchonemých a pre slepcov; 2) v odbore zdravotníckom: zriaďovanie, udržiavanie a správu chorobincov, ústavov pre škrofulózne deti, plúcnych liečební; 3) v odbore sociálnom: organizáciu a sprostredkovanie práce a stravovania, organizovanie a riadenie starostlivosti o deti a mládež, zriaďovanie a správu donucovacích pracovných a ústavov pre telesne a duševne chybnú mládež a mládež ohrozenú; 4) v odbore hospodárskom: reguláciu rieky Váh, udržiavanie a spravovanie verejnoprospešných a elektrárenských podnikov so štátnou podporou, starostlivosť o zlepšenie stavu hovädzieho dobytku a hospodárskych zvierat, starostlivosť o cudzinecký ruch, zakladanie a organizáciu dovozných a vývozných podnikov; 5) v odbore dopravy odporúčalo iba poradnú súčinnosť pri zostavovaní projektov na stavbu miestnych tratí a pri budovaní cestnej siete na Slovensku; 6) v odbore kultúrnom: zriadenie a udržiavanie národopisného múzea. Ministerstvo vnútra predložilo uvedené námety ostatným rezortom, aby ich preskúmali. Svoje námety mali priniesť na medziministerskú radu zvanú na 13. 3. 1922 do zasadacej siene zemskej politickej správy v Prahe.¹⁹ Porada sa v uvedenom termíne konala a jednotlivé ministerstvá sa opäť k problému vyjadrili. V ich písomných pripomienkach, ktoré zaslali po porade, sa však ukázalo, že sa bude korešpondovať ďalej. K pripomienkam sa vyjadrili Martin Mičura, minister pre správu Slovenska. Zásadne odmietol stanovisko ministerstva zdravotníctva, ktoré sa opäť postavilo proti vytvoreniu župných zväzov a chcelo podať návrh na novelizáciu župného zákona.

Značnú pozornosť bolo treba venovať i pripomienkam ministerstva zemedelstva, ktoré precizovalo svoj predošlý postoj. Otázku sprostredkovania práce pokladalo za celoštátnu, presahujúcu záujmy územia župného zväzu, ktorá musí byť dirigovaná z ústredného

¹⁸ Tamže, s. 3. Ministrom zdravotníctva v marci 1922, keď odpoveď bola poslaná ministerstvu vnútra bol Bohusla Vrbenský za Čs. stranu socialistickú.

¹⁹ Tamže, s. 4. Ministrom vnútra v tom čase bol Jan Černý, ktorý v tom istom prípise zamietol návrh ministra zdravotníctva, aby sa medziministerská rada konala až vtedy, keď bude známy výsledok jeho zakročenia – t. j. odmietania župného zväzu v politických stranách, pretože „se doporučuje poradú konati co nejdříve, a to tím spíše, poněvadž se tím nijak konečnému řešení neprejudikuje“.

orgánu, „*ktierý jediný mŕže posouditi pomŕry na trhu pracovnŕm*“.²⁰ Ministerstvo zemedelstva hodlalo uplatniť štátny dirigizmus i pri poľnohospodárskom školstve, ktoré získalo do svojej pôsobnosti od ministerstva školstva. Podobne to bolo i s usporiadaním poľnohospodárskych výstav, organizáciou verejnej a komunálnej zverolekárskej služby a dokonca i pri spolupráci v poľnohospodárskych kultúrno-technických veciach.²¹ S návrhom ÚMPS, ktoré ŕiadalo zveriť do pôsobnosti zemského ŕupného zväzu poradnú súčinnosť v školských záležitostiach, nesúhlasilo ministerstvo školstva a národnej osvety. Podľa jeho názoru sa to priečilo zákonu č. 292/1920 Zb. z. a n. z 9. 4. 1920. Bol prijatý síce neskôr ako ŕupný zákon a na Slovensku ešte nebol platný, ale jeho platnosť mohla byť podľa § 38 rozšírená aj na toto územie. Podľa neho patrili do systému školských úradov miestne školské rady a ŕupné školské rady. Ich pôsobnosť sa vzťahovala na všetky školské záležitosti okrem odborného školstva poľnohospodárskeho. Paragraf 11 síce pripúšťal prenesenie pôsobnosti ŕupných školských rád vládny m nariadením na iné úrady a orgány, výslovne však stanovil, že to musia byť orgány školskej správy.²²

V prípade súčinnosti pri ochrane pamiatok navrhlo ministerstvo školstva zmeniť slovo súčinnosť na podpornú činnosť, pretože súčinnosť sa môže vysvetľovať aj ako spolupôsobenie s pamiatkovými úradmi, ktoré budú na Slovensku zavedené, a to sa z § 31 zákona 126/1920 Zb. z. a n. v raj nedá odvodiť. Ministerstvo však nevyslovilo ŕiadne námietky proti subvencovaniu vedeckých a umeleckých inštitúcií.²³ Svoje pripomienky ministerstvu vnútra zaslalo 15. 5. 1922 aj ministerstvo verejných prác, ktoré vyrieklo svoj súhlas s návrhom ÚMPS a ministerstva vnútra, aby medzi kompetencie ŕupného zväzu bolo zaradené aj ustanovenie o sústavnej elektrifikácii. Zemské ŕupné zväzy sa mali zúčastňovať na spoločensky užitočných podnikoch, pokiaľ sa tie vzťahovali na časť územia ŕupného zväzu. Až na druhom mieste potom mohli samostatne podnikáť pri budovaní elektrární, ktoré by ministerstvo považovalo za všeužitočné.²⁴ Ministerstvo sociálnej starostlivosti tentoraz spresnilo svoje výhrady, ktoré sa týkali zriadenia úradu na sprostredkovanie práce. Vzalo si na pomoc právny výklad: ŕupný zväz je iba orgánom obstarávajúcim viac-menej fakultatívne hospodársku správu a nie je verejnoprávnym subjektom s vrchnostenskou právomocou. Ako taký nemôže zasahovať autoritatívnym spôsobom do právnej sféry štátnych občanov, t. j. nemôže im ukladať ani právne povinnosti, ani priznávať právne nároky, a teda nemá ani ŕiadnu zriaďovaciu právomoc.²⁵

20 SNA, f. MPS, 225/649, s. 1 – 5. Prŕpis ministerstva zemŕdelství z 22. 3. 1922 ministerstvu vnútra o ŕupnom zriadení na Slovensku a zemskom ŕupnom zväze zaslaný v opise ÚMPS v Bratislave.

21 Tamže, s. 3 – 4.

22 SNA, f. MPS, 222/649, s. 1 – 5. Prŕpis ministerstva školstva a národnej osvety ministerstvu vnútri z 27. 3. 1922 o ŕupnom zriadení na Slovensku a pôsobnosti zemského ŕupného zväzu.

23 Tamže, s. 3.

24 SNA, f. MPS, 226/649. Prŕpis ministerstva verejných prác ministerstvu vnútra z 15. 5. 1922 o ŕupnom zriadení a kompetenciách zemských ŕupných zväzov.

25 Tamže. Prŕpis ministerstva sociálnej starostlivosti z 19. 6. 1922 ministerstvu vnútra o pôsobnosti zemského ŕupného zväzu.

Ministerstvo vnútra v auguste 1922 opäť zosumarizovalo pripomienky ministerstiev v dôvodovej správe k *Návrhu nariadenia vlády republiky Československej*, ktorým sa určovali úlohy zemského župného zväzu na Slovensku. Konštatovalo sa v nej, že pri určovaní pôsobnosti tohto orgánu sa vyskytli ťažkosti. Názory sa líšili od začiatku a zhoda sa nedocielila ani po viacerých rokovaníach. Ministerstvo vnútra však odmietlo požiadavky ministerstva zdravotníctva a ministerstva sociálnej starostlivosti, aby bol župný zákon novelizovaný. Uznávalo síce, že jeho viaceré ustanovenia nie sú dosť prepracované, nepokladalo však novelizáciu za vhodnú, keďže zákon sa mal v pomerne krátkom čase zaviesť na Slovensku. V dôvodovej správe sa podrobne uvádzali zmeny, ktoré sa prijali na základe pripomienok jednotlivých ministerstiev a ÚMPS ich akceptoval. Rešpektoval sa predovšetkým fakt, že župný zväz na rozdiel do župných úradov nie je verejnoprávnym subjektom s vrchnostenskou právomocou a ako taký nemôže zasahovať autoritatívnym spôsobom do právnej sféry štátnych občanov, čo bol nepochybne hlavný problém pri určovaní jeho kompetencií.²⁶ Tentoraz prišli na rad aj rozpočtové otázky. Najvyšší kontrolný úrad žiadal zistiť, aký náklad bude potrebný na župný zväz a z čoho sa bude hradiť. Ministerstvo vnútra ho upokojilo, že štátnej pokladnici nevznikne pravdepodobne žiaden osobitný výdaj, pretože úradníci budú platení z rozpočtu zväzu, vytvoreného z prostriedkov župných zastupiteľstiev, poskytnutých na jeho vecné potreby, ako aj na iné položky.²⁷

Návrh nariadenia, ktorým sa určovali úlohy zemského župného zväzu a dôvodovú správu k nemu zaslalo ministerstvo vnútra prezídiu ministerskej rady (PMR), ÚMPS a rezortným ministerstvám 22. 8. 1922. Podľa § 1 bol župný zväz povolaný plniť úlohy: I. v odbore zdravotnom, sociálnom a humanitnom: a) zriaďovať, udržiavať a spravovať ústavy pre choromyseľných, škrofulózne deti, pľúcne liečebne, útulky pre slabomyseľných, ústavy pre telesne postihnutých, hluchonemých a slepcov a inštitúcie pre fyzicky i psychicky narušenú mládež a mládež vyhlásenú za opustenú; b) organizovať a uskutočňovať starostlivosť o dieťa a mládež; c) organizovať, udržiavať a spravovať donucovacie pracovne; d) vzájomne vyrovnávať náklady na chudobinskú starostlivosť medzi župami; e) zriaďovať a organizovať spoločné ústavy chudobinskej starostlivosti pre viac žúp; f) stanoviť smernice pre túto činnosť žúp;

II. v odbore hospodárskom: a) finančné, iniciatívne a programovo spoluúčinkovať v záležitostiach zemedel'sko-kultúrno-technických; b) zúčastniť sa na verejnoprospešných elektrárenských podnikoch pri začatí sústavnej elektrifikácie (podľa zákona 438/1919 z 22. júla a zákona 258/1921 z 1. júla), pokiaľ sa vzťahujú na väčšiu časť územia, na ich budovaní a prevádzke; c) organizovať protipožiarne opatrenia; d) súkromnú zverolekársku službu; e) organizovať výstavníctvo; f) starostlivosť o cudzinecký ruch;

26 SNA, f. MPS, 256/649 a MPS 258/649. Prípis ministerstva vnútra prezídiu ministerskej rady, ÚMPS a ostatným ministerstvám z 22. 8. 1922 s návrhom nariadenia, ktorým sa určujú právomoci zemského župného zväzu na Slovensku a dôvodová správa k nemu zaslaná na schválenie PMR.

27 Tamže, s. 8.

III. v odbore dopravnom to bola: a) poradná súčinnosť pri zostavovaní programu o stavbe miestnych železníc; b) poradná súčinnosť pri vybudovaní siete štátnych a župných ciest na Slovensku; e) poradná súčinnosť pri vydávaní normatívnych predpisov pre stavbu a udržiavanie ciest a mostov a pri úprave služobných pomerov župného cestného personálu;

IV. v odbore kultúrnom: a) zakladať a podporovať odborné školy; b) chrániť pamiatky na Slovensku a zúčastniť sa na ich ochrane; c) zriaďovať a podporovať vedecké a umelecké inštitúcie, spoločnosti, spolky a korporácie na Slovensku. Podľa § 2 uvedené nariadenie malo nadobudnúť platnosť zároveň so zákonom 126/1920 Zb. z. a n. z 29. 2. 1920 a mal ho vykonať minister vnútra v dohode so zúčastnenými ministrami.²⁸

Zároveň bol vypracovaný i rokovací poriadok pre zemský zväzový výbor (8-členný výkonný orgán župného zväzu) a zemský zväzový dozorný výbor (ostatní členovia zväzu) a návrh nariadenia, ktoré ho malo zároveň s predchádzajúcimi opatreniami uviesť do platnosti. Bol to obsiahly elaborát, ktorý možno stručne charakterizovať jeho hlavným zámerom: podriaďiť činnosť a rozhodnutia župného zväzu ministerstvu vnútra prostredníctvom jeho štyroch menovaných členov, z ktorých jeden mal byť hlavným županom, pričom ich ministerstvo vnútra mohlo kedykoľvek odvolať. Na rozdiel od úradníkov pôsobiacich v župných orgánoch mali rovnaké práva ako volení členovia a boli priamo členmi oboch výborov. Dôležitú úlohu mal hlavný župan, ktorý určoval program, zvolával a rozpúšťal zasadnutia. V § 37 rokovacieho poriadku sa uvádzalo prijímanie uznesení, ktoré si však vyžadovali „vyššieho schválení“, pričom išlo o všetky významnejšie rozhodnutia z oblasti financií. Návrh bol opäť podrobený pripomienkam rezortov. *Slovenský denník* z 30. 9. 1922 v krátkej správe informoval, že stanovenie kompetencií župného zväzu narazilo na nové ťažkosti a opäť sa stalo predmetom dohadovania medzi politickými stranami. Rokovania o župnom zväze teda prešli na politické bojisko. Vláda E. Beneša otázku nedoriešila. Prenechala ju vláde A. Švehlu, ktorá nastúpila v októbri 1922 a udržala sa až do parlamentných volieb r. 1925.

Spočiatku sa zdalo, že zmeny na poste premiéra i na čele rezortov rokovaniam pomôžu. Ministrom zemedelstva sa stal agrárnik Milan Hodža, ministrom vnútra agrárnik Jan Malypetr, ministrom unifikácie sociálny demokrat Ivan Markovič. Na porade zainteresovaných ministerstiev, ktorá sa konala v Prahe 18. 10. 1922, sa podarilo docieľiť dohodu „v tom zmysle, že veci menšieho dosahu budú prenechané zväzu žúp“, ako informovala *Slovenská politika*.²⁹ PMR oznámilo 28. 12. 1922 ÚMPS, že osnova nariadenia o presunoch pôsobnosti administratívnych úradov na Slovensko bola schválená v zmenenom znení a zaslaná ministerstvu vnútra na uverejnenie v Zbierke zákonov a nariadení.³⁰ Nariadenie vlády ČSR z 22. 12. 1922 o presunoch pôsobnosti administratívnych úradov na Slovensku bolo uverejnené v Zb. z. a n. pod č. 385 na s. 1851. S návrhom ministerstva vnútra o pôsobnosti župného zväzu, o ktorom sa vyššie hovorilo, malo však spoločné iba to, že vychádzalo takisto

²⁸ Tamže, s. 1 – 4.

²⁹ *Slovenská politika*, 21. 10. 1922, Župné zriadenie na Slovensku.

³⁰ SNA, f. MPS, 115/649. Prípis prezídia ministerskej rady ÚMPS z 2S. 10. 1922.

zo župného zákona a nariad'ovalo presuny pôsobnosti zo župných úradov na okresné úrady. Profesor Univerzity J. A. Komenského v Bratislave Karel Laštovka vo svojej práci *Zákon župní*, vydanéj v Bratislave r. 1925, napísal, že pôsobnosť zemských župných zväzov ako aj volebný a rokovací poriadok *budú* (p. a.) podľa §§ 63, 64 a 65 upravené nariadením. Nariadenie teda dovtedy ešte nebolo uverejnené. Ak by sa župný zväz aj bol vytvoril vládnym nariadením, mohol byť aktivovaný až po konštituovaní župných zastupiteľstiev, ktoré mali vzniknúť z volieb do žúp. A tie sa konali až 30. 9. 1923. Takmer 1/3 hlasov – 401 300 z 1 336 200 odovzdaných hlasov získala SĽS. Maďarské strany získali vyše 300 000 hlasov. Strany zastúpené vo vládnej koalícii dosiahli horšie výsledky – spolu okolo 400 000 hlasov.³¹ Opozičná SĽS sa tak stala pre ne vážnou konkurenciou. V župných zastupiteľstvách sa relácia v prospech koaličných strán, predovšetkým agrárnej, riešila menovaním jednej tretiny ich členov. Napriek tomu dosiahli majoritu iba v Pohronskej a Košickej župe.³²

Ďalšie voľby sa mali konať až o 6 rokov. Koaličné strany preto vyvinuli iniciatívu na posilnenie exekutívy. Traja slovenskí ministri – M. Hodža, I. Markovič a minister s plnou mocou Jozef Kállay predložili dohodnuté požiadavky ministerskej rade. Žiadali v nich ponechať ÚMPS pokiaľ nebude župná reforma úplne vykonaná a vytvorený župný zväz – a to nielen na Slovensku, ale aj v českých krajinách. ÚMPS mal podľa ich projektu dostávať na schválenie rozhodnutia rezortných ministerstiev, s výnimkou ministerstva vnútra. Táto zásada mala platiť aj pre expozitúry ministerstiev na Slovensku, ktoré mali byť vybavené samostatným rozhodovacím právom a pracovať v dohode s ÚMPS. Záležitosti ministerstva vnútra mali podliehať na Slovensku iba ÚMPS, ktoré mu aj malo sprostredkovať styk so slovenskými úradmi. To malo platiť aj pre všetky úrady tých ministerstiev, ktoré nemali na Slovensku expozitúry (finančné riaditeľstvo, riaditeľstvo pôšt a železníc, zemské úrady sociálnej starostlivosti a pod.) a ktoré mali podávať správy ÚMPS a dbať na jeho pokyny. Do kompetencie ÚMPS mali prejsť aj personálne otázky a obsadzovanie miest, a to na základe uznesenia ministerskej rady z 22. 7. 1922. Zároveň sa požadovalo dodržiavanie § 4 jazykového zákona o úradovaní v slovenskom jazyku. Požadovali sa aj hospodárske opatrenia, v prvom rade vytýčenie minimálneho hospodárskeho programu pre Slovensko.³³ Postup politických strán bol prepojený s oficiálnym postupom ÚMPS, ktorý vypracoval elaborát Aktuálne otázky slovenské a 12. 2. 1924 ho zaslal Predsedníctvu ministerskej rady. Ako prvoradá bola nastolená otázka riešenia pôsobnosti a právomoci ministra s plnou mocou. Námet na jej riešenie sa takmer doslova zhodoval s požiadavkami koaličných strán a priamo sa na ne aj odvolával.³⁴

Jeden rozdiel medzi nimi predsa bol. V požiadavkách koaličných strán sa žiadalo, aby správou ÚMPS bol poverený budúci hlavný župan, čo bola veľmi zaujímavá požiadavka.

31 LIPSCHER, L.: K vývinu, c. d., s. 111, tabuľka 7, voľby do žúp na Slovensku 30. 9. 1923.

32 Tamže, s. 114, tabuľka č. 9, uvádzajúca počet volených a počet menovaných členov župných zastupiteľstiev.

33 Požiadavky boli uverejnené v Robotníckych novinách zo 6. 12. 1923 pod titulom Požiadavky slovenských koalovaných strán.

34 Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, f. MV-prez., 1919 – 1924. V. S. 12, k. 76.

Hlavný župan mal byť aj predsedom 8-členného župného zväzového výboru, a teda zároveň i dozorného výboru ako jeden zo štyroch úradníkov vymenovaných do týchto orgánov ministerstvom vnútra. Župný zákon hlavnému županovi, takisto ako župnému zväzu, neurčil právomoci. Z toho sa usudzovalo, že bude možné vybaviť hlavného župana štátnou autoritou. V rámci nej by potom mal spolu rozhodovací vplyv nielen na politickú správu, ale celú verejnú správu vo všetkých jej odboroch. Z toho vyplynula požiadavka aktivovania vrchného župana ako III. inštancie v určených slovenských záležitostiach. Nebola celkom nová. Sociálni demokrati už r. 1923 navrhovali, aby sa III. inštanciou na Slovensku stal ÚMPS, ktorý by sa tak bol stal tu najvyšším rozhodovacím fórom v otázkach administratívy.³⁵ Za všetkými týmito úvahami a projektmi stálo úsilie slovenskej politiky decentralizovať výkonnú moc a urobiť tak vlastne prvý krok na ceste k samospráve Slovenska. A tento krok, bez ohľadu na to, aké mali byť ďalšie, bol pre Slovensko nevyhnutný. Prax však ukázala, že politické strany na Slovensku sa o výkonnú moc medzi sebou nechceli deliť, hoci by to bolo bývalo v záujme všetkých. Jasne sa to prejavilo po voľbách do parlamentu v novembri r. 1925, ktoré opäť vyhrali na Slovensku ľudáci. Z celkového počtu 1 425 595 odovzdaných hlasov získali 489 111 hlasov, čo bol takmer dvojnásobok hlasov získaných Republikánskou stranou – 248 034. Spolu s ostatnými koaličnými stranami – sociálnymi demokratmi a národnými socialistami získali iba niečo vyše 400 000 hlasov. Ďalej tu bolo 198 111 hlasov pre KSC a vyše 200 000 hlasov pre Maďarskú národnú stranu a maďarskú Krajinsko-socialistickú stranu. Výsledky volieb mohli teda povážlivo ovplyvniť aj zloženie a riadenie štruktúr výkonného aparátu. Všetci zúčastnení si to uvedomovali. A tentoraz to boli ľudáci, ktorí veľmi energicky žiadali ustanovenie Ministerstva pre správu Slovenska zákonom a s oveľa širšími kompetenciami, čo uviedli aj ako jednu z prvoradých podmienok svojho vstupu do vlády. Koaličné strany sa však možnosti odovzdania výkonnej moci do rúk ľudákov báli a veľmi rýchlo od svojich predošlých požiadaviek rozšírenia kompetencií ÚMPS ustúpili. Sústredili sa opäť na požiadavku realizácie župného zákona na celom území ČSR a osobitne na vytvorenie župného zväzu na Slovensku, príp. vytvorenie dočasného správneho výboru s kompetenciou ako mali tieto orgány v českých krajinách – pokiaľ sa župný zákon komplexne nezavedie v celej ČSR.

Roku 1925 sa uvažovalo aj na pôde exekutívy o zavedení zákona 126/1920 Zb. z a n. i v českých krajinách. Prezídium ministerstva vnútra vyzvalo jednotlivé ministerstvá, aby uviedli, ktoré kompetencie hodlajú preniesť na nižšie správne úrady v českých krajinách. Odporcovia župného zákona v Čechách, na Morave i v Sliezsku sa vehementne postavili proti tomu. V januári 1926 vystúpila s programom decentralizácie a unifikácie vnútornej správy Československá národná demokracia. Požadovala v ňom zriadiť zemskú (krajin-skú) samosprávu i na Slovensku. Jej ústredný výbor požiadal svoj poslanecký klub, aby

35 Pozri ŠUCHOVÁ. X.: K vývoju názorov I. Dérera na riešenie postavenia Slovenska v republike. In: Historický časopis, 40, 3, 1992, s. 335 – 353.

v dvanástke navrhol zriadenie koaličného výboru pre úpravu vecí správy s osobitným zreteľom na Slovensko.³⁶

Hoci boli národní demokrati kritizovaní z rôznych strán, že povolebnú situáciu na Slovensku využívajú vo svoj prospech, otázku už oficiálne nastolili: Osvedčilo, či neosvedčilo sa župné zriadenie na Slovensku? ÚMPS sa pokúsil zodpovedať na ňu kladne. Na poradách slovenských županov, ktoré zvolal minister s plnou mocou J. Kállay, sa hovorilo o problémoch žúp. Napriek rôznym ťažkostiam sa konštatovalo, že župný zákon sa na Slovensku osvedčil. Namietalo sa však proti dualizmu vnútornej správy a žiadalo sa zavedenie zákona č. 126/1920 Zb. aj v českých krajinách. Socialistické strany na Slovensku sa tiež postavili za zachovanie žúp. Národní socialisti prijali na župnom zjazde vo Zvolene 28. 2. 1926 rezolúciu, v ktorej žiadali vládu, aby čo najďoraznejšie vykonala zákon č. 126/1920 Zb. aj v českých krajinách a zároveň ho ako celok realizovala aj na Slovensku, t. j. i so župným zväzom a vrchným županom, ktorý by nahradil ÚMPS. Žiadali novelizáciu župného zákona, jeho článku III., v ktorom mali byť taxatívne určené práva vrchného župana, ktorými by tento úrad, podriadený ministerskej rade, získal kompetenciu, akú mali zemské politické správy a zemské správne výbory v českých krajinách. V záujme jednotnej, lacnej a hlavne rýchlej správy by sa stal aj konečnou inštanciou v mnohých záležitostiach, o ktorých rozhodovali ministerstvá. Zároveň sa žiadal čiastočný presun kompetencií zo župného zväzu na župy, odstránenie reliktov zemského zriadenia v českých krajinách – t. j. zemských politických správ a zemských výborov a zrušenie ÚMPS na Slovensku.³⁷

Národní socialisti a sociálni demokrati ťažko niesli, že sa o veciach vnútornej správy po odstúpení Švehlovej vlády v marci 1926 i pri vytváraní jeho ďalšej vlády rokovalo iba s ľudákmi. Ivan Dérer, ktorý bol od 5. 1. 1926 do 18. 3. 1926 ešte ministrom unifikácie, to potom Švehlovi vyčítal. Snažil sa ešte aj po odchode sociálnej demokracie do opozície zasahovať do týchto otázok. Odporúčal, aby sa otázka Slovenska riešila dohodou s opozíciou i odborníkmi, a nie formou diktátu. Napísal, že pomery na Slovensku a v českých krajinách sa nedajú uniformovať v krátkom čase. Župy netreba rušiť, lebo sú bázou samosprávy. Slovensko však potrebuje aj zemskú inštanciu, ktorá by riešila mnohé osobitné slovenské problémy. Toho sa však pražské ministerstvá nechcú vzdať. A kriticky dodáva: *„Keď teda české zeme nechcú župnú správu, hoci je na to zákon, tak nech aspoň nenútiť Slovensko, aby akceptovalo niečo čo sa prieči jeho povahe.“*³⁸

Za zachovanie žúp, ako produktu historického vývoja, sa v Lidových novinách, ktoré uverejňovali v tom čase názory zo Slovenska, vyslovil aj Emil Stodola. Uviedol, že pre Slovensko nie je ľahké stále meniť vnútornú správu, a keď už, bolo by sa treba vrátiť k menším pôvodným župám, ktoré sa v podstate rovnajú českým okresom, a rozšíriť ich samosprávu. E. Stodola zároveň vyslovil presvedčenie, že *„menšie odchýlky v správe Slovenska od zemí historických nie sú azda privysokou cenou za dobrú československú zhodu*

36 Národní listy, 17. 1. 1926, Československá národní demokracie pro řešení slovenského problému.

37 SÚA Praha, f. PMR, 746/37, k. 3336, 151 – 134.

38 Lidové noviny, 19. 1. 1927, O reformě veřejné správy, Hlasy slovenských politiků.

a za pokoj v štáte“.³⁹ Boli to však už iba hlasy opozície a odborníkov. Nový nádejný koalíčný partner – Hlinková slovenská ľudová strana, ktorá sa rozhodla ísť do vlády, postupne menila svoje konkrétne podmienky a požiadavky. Až do konca r. 1926 sa sústredila na ustanovenie Ministerstva pre správu Slovenska a rozšírenie jeho kompetencií podľa § 85 ústavy zákonnou úpravou. Žiadala zákonom prideliť ÚMPS vecnú kompetenciu z pôsobnosti ministerstva vnútra, školstva a národnej osvety, spravodlivosti, poľnohospodárstva, obchodu a priemyslu, verejných prác a sociálnej starostlivosti, zdravotníctva, železníc, pôšt a telegrafov. Tieto pôsobnosti mali byť vyňaté z príslušných ministerstiev. Minister pre správu Slovenska by nebol delegovaný vládou, ale mal by mať generálnu kompetenciu. Veci, týkajúce sa celej ČSR, by boli v kompetencii vlády a v zákone by boli taxatívne uvedené a závislé od spoločných rokovaní a dohody. Evidentne tu šlo o požiadavku širokej administratívnej autonómie. Ľudáci však neopustili ani požiadavku legislatívnej autonómie. Ako programové maximum ju však odsunuli na neskoršiu dobu, „*keď by sa postupným spôsobom mohli zaistiť všetky práva a požiadavky národa tak, ako ich spomenutá dohoda* (rozumej Pittsburská dohoda – p. a.) *zaistuje*“.⁴⁰ Minimálny program ľudákov neprešiel a ministrom pre správu Slovenska sa nestal ich reprezentant. Naopak, blížilo sa zrušenie ÚMPS.

Významnú úlohu tu zohral M. Hodža, ktorý veľmi pružne reagoval na novú politickú situáciu. Pred voľbami a ešte i po voľbách sa stále slovne zasadzoval za komplexnú realizáciu župného zákona, a to nielen na Slovensku, ale v celej ČSR. V rozhovore pre *Venkov* z 22. 1. 1926 zdôraznil, že slovenský problém je problém správy, ktorý treba riešiť dobudovaním župného zriadenia, vytvorením župného zväzu, predovšetkým však stanovením právomocí vrchného župana ako III. rozhodujúcej inštancie v niektorých záležitostiach.⁴¹ Rozšírenie kompetencií ÚMPS už nespomínal, podobne ako socialistické strany. A noviny *Slovák* im nezabudli ostro pripomenúť, ako rýchlo upustili od svojho programu udržania a vybudovania bratislavského ministerstva, ktorý ešte nedávno zastávali.⁴²

M. Hodža bol vymenovaný 12. 10. 1926 za ministra unifikácie. V prejave v rozpočtovom výbore senátu 1. 12. 1926 povedal: „*V Čechách, na Morave a vo Sliezsku máme zemské samosprávne inštitúcie, na Slovensku ich není. Je to stav neudržateľný, ktorý vo správe republiky veľmi nepríjemne pripomína dualizmus... Unifikáciu treba uskutočniť... i na Slovensku treba uskutočniť administratívnu samosprávu.*“⁴³ Ako M. Hodža uviedol, decentralizácia musela zodpovedať záujmom unifikácie, a preto bolo treba hľadať pre ňu vhodnú formu, ktorá by bola prijateľná pre české krajiny i pre Slovensko zároveň. Tá sa mala tentoraz nájsť „*v pozmenení župného zákona*“.⁴⁴ Vhodná forma sa našla. M. Hodža už koncom decembra r. 1926 v rozhovore pre pražské a bratislavské denníky oznámil, že prípravné

39 Tamže.

40 *Slovák*, 16. 11. 1926. Štátoprávne postavenie najvyšších orgánov verejnej správy.

41 *Venkov*, 22. 1. 1926, Interview s M. Hodžou.

42 *Slovák*, 13. 11. 1926, Vyvrcholenie boja o Ministerstvo s plnou mocou.

43 HODŽA, M.: Články, c. d., s. 100.

44 Tamže, s. 101.

práce pre reformu vnútornej správy dospeli už tak ďaleko, že bude definitívne a jednotne upravená správa v celom štáte. Pre Slovensko to znamená administratívnu samosprávu za súčinnosti so zemským zastupiteľstvom práve tak, ako pre všetky ostatné oblasti republiky. Dodal, že môže byť iba na prospech veci aj účasť ľudovej strany na prípravných prácach, pretože nové postavenie Slovenska v štáte bude sprevádzať aj formálna dohoda s HSLS.⁴⁵ Nehovoril neinformovane. Ľudáci síce neboli nadšení odmietnutím požiadavky zriadenia ÚMPS zákonom, ale v rámci zavedenia krajiniského zriadenia sa jej zriekli. V deň ich vstupu do vlády 15. 1. 1927 bol ÚMPS zrušený. O návrhu zákona reformy verejnej správy sa však ešte stále iba rokovalo. Z protokolov zasadnutí výkonného výboru koalíčných strán, ktorému bol návrh zákona predložený, je zrejmé, že mechanizmus rokovaní nepripúšťal už žiadne podstatné výhrady voči vládneému návrhu zákona o organizácii politickej správy. Neprešli ani pozmeňujúce návrhy HSLS, ktorá žiadala širšie kompetencie pre pripravované krajiniské zastupiteľstvo, vrátane možnosti jeho zasahovania do činnosti krajiniského prezidenta. Prijatie zákona č. 125/1927 Zb. o organizácii politickej správy 14. 7. 1927 oboma snemovňami nezvrátil ani odpor socialistov, KSC a menšinových strán. Župný zákon prestal platiť a tým sa skončilo aj úsilie o zavedenie župného zväzu.

Realizácia župného zväzu bola problematická nielen z právneho hľadiska, čo bola jedna z príčin „otvorenosti tejto otázky,“ ako na to poukázal E. Stodola. Bol to aj dôsledok charakteru politického systému prvej ČSR. Postavenie politických strán v ňom im umožňovalo zasahovať do riešenia dôležitých spoločenských záležitostí nie vždy konštruktívne a nie vždy odborne. Tak to bolo aj v prípade vnútornej správy a vytvorenia župného zväzu. Posledná fáza úsilia o jeho realizáciu sa odohrala takmer celkom na politickom poli. A tam sa z neho stalo – napriek nevyriešenému administratívneému postaveniu Slovenska – iba neustále opakované slovné spojenie, upomínajúce na potrebu „čímsi“ zastrešiť historické administratívne celky – župy. Nech už bol osud župného zväzu aký bol, úsilie o jeho vytvorenie obsahovalo v sebe i myšlienku územnej subjektivity Slovenska, ktorá mu napokon zákonom č. 125/1927 Zb. bola priznaná. Slovensko sa ním stalo jednou z krajín ČSR. Krajiniské orgány sa nestali III. inšinciou a krajiniský prezident bol podriadený ministrovi vnútra. Krajiniské zastupiteľstvo sa však stalo nositeľom vrchnostenskej právomoci⁴⁶ a to bola báza pre možné rozširovanie krajiniských kompetencií, ktoré bolo cieľom v ďalšom období.

(1993)

⁴⁵ Tamže, s. 103.

⁴⁶ LIPSCHER, L.: K vývinu, c. d., s. 167.

6. KAPITOLA

SLOVENSKÁ POLITIKA A JEJ ÚSILIE O DECENTRALIZÁCIU VÝKONNEJ MOCI POČAS I. ČSR

Pomerne široký okruh politikov sa označuje v našej historiografii pojmom centralisti. Hlavným kritériom sa stal ich postoj k deleniu zákonodarnej moci a otázka delenia výkonnej moci zostávala v pozadí. Dostatočne sa neanalyzovala, pretože sa jej nepríkladal ten význam, aký mala v politickom systéme I. ČSR, a najmä v politickej praxi. Otázka delenia výkonnej moci bola zväčša zjednodušene interpretovaná ako snaha o riešenie úradníckej otázky, a nie ako úsilie o decentralizáciu výkonnej moci a o vytvorenie inštitúcií, ktoré by na zákonnom podklade umožňovali previesť určité kompetencie na Slovensko.

Politická prax od počiatkov ČSR svedčí o tom, že prvoradým cieľom slovenskej politiky, podloženým objektívnou potrebou riadneho fungovania verejného života, bolo získať aspoň časť výkonných právomocí. Nevylučovalo to aktivitu a podiel i na centrálnej exekutive v Prahe, aj keď to veľa razy bolo predmetom diskusií. V širšom kontexte išlo o spôsob začlenenia Slovenska do nového štátu, o čo najefektívnejšie integrovanie do štátneho celku. Česká aj slovenská politika videla tento problém už pred vznikom ČSR. Na slovenskej strane vznikla vtedy i otázka ako čeliť názorom o potrebe a funkčnosti centralizmu pri budovaní nového štátu.

Upozorňoval na to Emil Stodola, právnik venujúci sa otázkam verejnej správy a samosprávy. Zároveň aj Milan Hodža, ktorý sa pokúsil o vlastný projekt budúcej vnútornej organizácie správy nového štátu. Zemskú samosprávu českých krajín chcel transplantovať do vnútornej správy Slovenska. V projekte s dočasne vymenovanými župnými a okresnými výbormi a vo vrchnej inštancii so zemským správnym výborom. Hodžov projekt právnický spracoval Ferdinand Pantůček, neskorší prezident československého správneho súdu. M. Hodža zobral projekt so sebou do Martina na deklaračné zhromaždenie. Keď informoval stručne o jeho zásadách, zdôraznil predovšetkým požiadavku administratívnej samosprávy v rámci štátnej politickej jednoty.¹

Slovenská národná rada (SNR) mala podľa tohto projektu fungovať ako iniciatívny a poradný orgán a navrhnúť československej vláde 12-členný zemský správny výbor. M. Hodža mal dostať ako štátny tajomník plnú moc. Zodpovedný mal byť celoštátnemu snemu a zemskému správnomu výboru na Slovensku. Nech už bol osud tohto návrhu akýkoľvek (dostal ho do rúk M. Dula, ktorý ho mal odovzdať v Prahe), jeho stopy nesie zákon 64/1918. Ním sa vytvoril Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ÚMPS). Realizoval sa však centralisticky, pod vedením Vavra Šrobára, a nie Milana Hodžu, ktorý

1 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie, zv. VII. Slovensko a republika. Bratislava 1934, s. 434.

bol ako vládny zmocnenec vyslaný do Budapešti. Nevznikol žiaden správny výbor menovaný na návrh SNR, ale ÚMPS, ktorého pôsobnosť bola síce široko vymedzená, ale iba dočasne. Minister bol splnomocnenec vlády a jej bol zodpovedný. Miesto členov správneho výboru, ktorý mal predstavovať slovenskú exekutívu, boli vymenovaní vládni referenti, stojaci na čele referátov rezortov štátnej správy ÚMPS. Tento stav však netrval dlho a jednotlivé referáty začala ministerská rada (MR) už v lete 1919 rušiť. Miesto nich sa mali zriadiť oddelenia pražských ministerstiev, ktoré už nepodliehali ÚMPS. MR schválila 26. augusta 1919 zrušenie vládnych referátov pre sociálnu starostlivosť, cirkevné záležitosti, pre obchod a priemysel, pre spravodlivosť a pre financie.²

Minister Šrobár, ktorý inak bol uzročený s postupným odbudovaním ÚMPS, napriek tomu reagoval na toto obmedzenie kompetencií svojho úradu snahou zriadiť kontrolný výbor nad celou administratívou Slovenska. Takáto celoslovenská kontrolná inštitúcia však na Slovensku nevznikla. MR menovala iba vládneho tajomníka, ktorý bol touto kontrolnou funkciou poverený a za jej vykonávanie bol zodpovedný vláde.

V. Šrobárovi sa však podarilo načas zánik uvedených vládnych referátov odsunúť. V liste MR z 24. októbra 1919 napísal, že Slovensko vidí v zrušení vládnych referátov, že sa mu berie čosi, čo už malo a to je okolnosť, s ktorou sa musí za dnešných pomerov na Slovensku, vyvolaných hlinkovskou agitáciou, počítať. „*Nálada je taková, že Slovensko nejen, že si rozhodne nepřeje, aby referáty byly zrušeny, ale žádá o rozšíření kompetence těchto referátů. Zrušení referátů mělo by dnes samozřejmě za následek, že by autonomistické hnutí dostalo novou živnou látku, čehož sa musíme vystříhati*“.³

Minister Šrobár uviedol teda na prvom mieste politické dôvody, správne predpokladajúc, že tieto v Prahe najviac zavážia. V liste však uviedol aj objektívne praktické dôvody. Odporúčal ponechať referát pre sociálnu starostlivosť a pre verejné práce, ako najdôležitejšie v tom čase na Slovensku. Takisto aj cirkevné referáty, pokiaľ sa neusporiadajú cirkevné záležitosti. MR dala na Šrobárovo slová a uvedené referáty ešte ponechala. Pozoruhodné bolo zrušenie referátu pre poľnohospodárstvo. Hoci to MR vôbec neodporúčala a referát mal byť zatiaľ ponechaný, zrušil ho viac-menej svojvoľne vtedajší minister poľnohospodárstva Karel Prášek. Svojím rozhodnutím z 22. júna 1920 oznámil vtedajšiemu splnomocnenému ministrovi I. Dérovi, že zemeľský referát nemal na Slovensku nikdy opodstatnenie, pretože úlohou Ú MPS bolo v prvom rade udržiavať pokoj a poriadok a neexistujú žiadne dôvody pre jeho ďalšiu existenciu. Tentoraz si svoju kompetenciu začala brániť i MR a ministerstvu zemeľstva pripomenula, že rušenie referátov na Slovensku je politickej povahy a v zmysle ústavy § 81 lit. b je iba v kompetencii MR. Napriek tomu bol tento referát zrušený a exozitúra ministerstva zemeľstva začala praxovať už od 1. augusta 1920.

2 Státní ústřední archiv Praha, fond PMR, sg. 764/32, k. 336, s. 53 – 54.

3 Tamže.

Predpokladalo sa, že situáciu vyrieši zákon 126/1920 o reforme vnútornej správy, nazývaný župným zákonom. Na základe neho sa mali určité kompetencie ÚMPS previesť na župné úrady, prípadne na ministerstvá v Prahe. A tým by sa ÚMPS obíšiel via facti ako zbytočná inštitúcia delegovanej výkonnej moci na Slovensko.

Milan Hodža sa pokúsil ovplyvniť tento proces prostredníctvom ministerstva unifikácií (MU). Na základe iniciatívy Slovenského poslaneckého klubu si aj vláda osvojila jeho vytvorenie. Milan Hodža ho energicky obhajoval v poslaneckej snemovni ako potrebné a zodpovedné fórum iniciovania unifikácie práva a vnútornej správy v ČSR. MU bolo zriadené zákonom 431/1919 Zb. z. a n. z 22. júla 1919 a Hodža bol menovaný ministrom unifikácie 6. decembra 1919. Pôsobil v tomto úrade iba do 25. mája 1920, keď bol po voľbách rozhodnutím prezidenta republiky odvolaný. Pre krátkosť času sa mu nepodarilo realizovať zamýšľaný projekt administratívnej autonómie Slovenska, ktorý považoval za perspektívnejší ako dočasný ÚMPS, podľa neho už v tomto čase odbudovaný.⁴

ÚMPS síce ešte takmer sedem rokov dožíval, stratil však takmer všetky kompetencie a pôsobil už len ako poradný orgán, postupne sa meniaci na expozitúru ministerstva vnútra. Ani MU nezohralo tú úlohu, ktorú od neho očakával M. Hodža. V úsilí zasahovať do tvorby a najmä do realizácie zákona 126/1920 však pokračoval aj po svojom odvolaní z funkcie ministra unifikácie. V parlamentnom prejave 2. júna 1920 povedal: „*Stojíme bezpodmienečne na stanovisku spoločného zákonodarstva ako hlavnej garancie štátnej jednoty. Vedľa toho však chceme uplatniť princíp samosprávy, princíp autonomizmu lokálneho... Tejto konštrukcii odpovedá riešenie pojaté do zákona o župnom zriadení, ktoré pripúšťa, aby vedľa zriadenia župného, pre spoločné veci všetkých žúp fungoval zemský výbor, ktorý by jednak zhromažďoval, jednak usnadňoval administratívnu prácu pre všetky župy v jednej zemi. Do tých čias, než sa dostaneme k riešeniu našej administratívnej otázky, ostáva na Slovensku ministerstvo s plnou mocou. Ale, aby bola kontrola, nutnosť ktorej pociťovali všetci členovia slovenského klubu už pred voľbami, aby mali svoj orgán, dohodou medzi stranami vzniká v Bratislave (hlas: Ještě není!) sbor, ktorého účelom je výlučne kontrola, z ktorého však dla zákona o župnom zriadení vzrastie sbor správny“.*⁵

A tak sa dostávame k Politickému výboru slovenských politických strán, ktorý sa sformoval na jeseň roku 1920. Na poradách slovenských poslancov v Prahe 24. novembra sa zúčastnil zástupcovia Slovenskej národnej a roľníckej strany (slovenskí agrárci a národníci), zástupcovia pravice sociálnych demokratov, ľudáci, ba aj národní socialisti a dohodli spoločný program. Jeho prvým bodom boli otázky vnútornej správy Slovenska: realizácia župného zákona a vytvorenie správneho výboru pri ÚMPS, jeho kompetencie a blížiac sa voľby do zastupiteľských orgánov. Ďalšími bodmi boli najpálčivejšie otázky Slovenska: zásobovanie, pozemková reforma a školská otázka a zriadenie slovenských

4 HODŽA, M.: c. d., s. 20.

5 Tamže, s. 36 – 37.

orgánov na pružnejšie riešenie uvedených problémov – školská stolica, zemedelská rada, prípadne prenesenie niektorých kompetencií na tieto inštitúcie.

Sľubne začatá spolupráca politických strán na Slovensku sa nerealizovala, pretože ľudáci dali najavo svoje obavy, že zo strany slovenských agrárnikov ide iba o taktický ťah – eliminovať požiadavku legislatívnej autonómie zo slovenskej politiky. Z toho istého dôvodu došlo k rozkolu aj priamo na pôde SNRS v marci 1921, keď sa SNS opäť osamostatnila. Domnievam sa však, že ani tento rozchod nemusel byť prekážkou pre spoločný postup slovenskej politiky v záležitostiach decentralizácie výkonnej moci. Išlo o spoločný záujem a teda jednotnosť len v tom, v čom bola potrebná. Nešlo o mechanickú jednotu a fuzionovanie rán, ale o dohodu, akým spôsobom docieľiť decentralizáciu výkonnej moci na Slovensku.

Vhodnou bázou sa javil práve župný zväz a z neho vytvorený správny zemský župný výbor, ktoré predpokladal zákon 126/1920. A to uznávali aj stúpenci legislatívnej autonómie, tak ľudáci, ako aj národnári (až na výnimky niektorých radikálov), hoci mali voči župnému zákonu mnohé opodstatnené výhrady. Napríklad, už spomínaný národnár E. Stodola namietal, že vláda dostala zmocnenie realizovať zákon postupne a že je v jej kompetencii aj určenie právomocí župného zväzu. Ak by sa však župný zákon realizoval ako celok, t. j. i jeho §§ (63 – 69) o župnom zväze a zemskom výbore, ktorý mal byť jeho exekutívou, podľa E. Stodolu by predstavoval pre Slovensko uznanie jeho teritoriálnej subjektivity a výkonnej právomoci v určitých oblastiach.

Župný zákon sa exekvoval až dva roky po jeho prijatí. K jeho uvedeniu do života na Slovensku prispeli i návrh Slovenskej ľudovej strany na autonómiu Slovenska, podaný v januári 1922. A tu sa opäť ukázala praktická úloha slovenského autonomizmu a prepojenosť požiadaviek legislatívnej a administratívnej autonómie. Slovenské autonomistické hnutie a jeho maximálny program tu vystupovalo v úlohe hnacieho motora celej slovenskej politiky, ktorá ho verbálne síce mohla odmietnuť, ale musela s ním v politickej praxi počítať.

Zákon 126/1920 vošiel do platnosti na Slovensku 1. januára 1923. Hoci M. Hodža optimisticky vyhlásil, že na Slovensku nastal „čas administratívnej autonómie na celej čiare“, v skutočnosti to bolo inak. Dualizmus vnútornej správy sa zachoval. V historických zemiach zotrvali zvyšky zemskej správy, pretože zákon bol exekvovaný iba na Slovensku. Župný zväz a zemský župný výbor neboli ešte ani roku 1925 ustanovené, kompetencie a postavenie ÚMPS neboli vyriešené. Slovenskí autonomisti i „centralisti“ sa preto mobilizovali pred voľbami roku 1925 a žiadali tieto veci riešiť.

M. Hodža vyhlásil v jednej svojej predvolebnej reči (21. septembra 1925 v Malých Zalužiciach), že stará požiadavka exekvovania župného zákona v celej republike a požiadavka ustanovenia župného zväzu na Slovensku bude nastolená hneď v prvých dňoch fungovania nového parlamentu. Zdôraznil, že osobitné a národné potreby Slovenska, jeho kultúrne i hospodárske záujmy si vyžadujú vrcholný orgán administratívnej samo-

správy s takou právomocou, ktorá by zahrňovala všetky smery a odvetvia verejného života. Zložitá správa na Slovensku je bez vedenia, bez štátnej i autonómnej kontroly práve preto, že tu nie je ani župný zväz, ani hlavný župan, inštitúcie síce župným zákonom predpokladané, ale nerealizované.⁶

Hodža opakoval túto požiadavku aj ako minister unifikácie v rozpočtovom výbore senátu 1. decembra 1926. Povedal: „*V organizácii politickej správy v jednotlivých oblastiach republiky je kriľavá rôznorodnosť. V Čechách, na Morave a v Sliezske máme zemské samosprávne inštitúcie, na Slovensku ich není. Je to stav neudržateľný, ktorý vo správe republiky veľmi neprijemne pripomína dualizmus... Unifikáciu treba uskutočniť,... i na Slovensku treba vybudovať administratívnu samosprávu*“⁷.

A na tejto požiadavke staval i spoluprácu s Ľudákmi, ktorí vyhrali roku 1925 voľby na Slovensku a museli riešiť otázku účasti vo vláde. Tentoraz sa múdro a prezieravo sústredili na otázku výkonnej moci. Ako jednu z podmienok vstupu do vlády vytýčili ustanovenie Ministerstva pre Slovensko podľa § 85 ústavy. Jeho kompetencia mala byť ustanovená zákonom teritoriálne pre celé Slovensko s vecnou kompetenciou ministerstiev vnútra, školstva a národnej osvety, spravodlivosti, zemedelstva, obchodu a priemyslu, verejných prác a sociálnej starostlivosti, zdravotníctva, železníc, pôšt a telegrafov. Minister mal na základe pôvodnej právomoci spravovať Slovensko, ale nie ako úradník, ale ako parlamentný minister s určitou zákonodarnou autoritou nepodliehajúcou centru.⁸

Ľudáci označili túto požiadavku za svoj minimálny program. Je však dôležité, že sa svojou podstatou nelíšil od úsilia národnárov, Hodžovho krídla aj slovenských národných demokratov – rozširovať bázu i spektrum výkonných právomocí na Slovensku. Teda nie revíziou ústavy, ale práve na základe jej ustanovení mala byť časť výkonných právomocí presunutá na MPS a nie už na úrad ministra splnomocneného vládou, ktorý bolo možné kedykoľvek zrušiť.

Požiadavka Ľudákov nebola prijatá. Aktívne sa však zapojili do pripravovanej reformy vnútornej správy, ktorej prijatie sa ukázalo nevyhnutné pre zostavenie druhej Švehlovej vlády. Lidáci i národní demokrati opätovne nastolili túto požiadavku hneď po voľbách roku 1925. Karel Kramář zahájil diskusiu o potrebe reformy správy na nový rok 1926 v Národných Listoch. Napísal, že zavedením zemského zriadenia by sa vyhovelo i Slovákom a ich požiadavke administratívnej autonómie.⁹ Súhlasili s ním aj slovenskí národní demokrati, ktorí sa podpísali pod požiadavku zachovania zemských politických správ v Českých krajinách a zriadenie takejto správy aj na Slovensku¹⁰. Presvedčenými centralistami na Slovensku boli socialistické strany, predovšetkým národní socialisti,

6 Tamže, s. 94 – 95.

7 Tamže, s. 100.

8 Slovák, 16. novembra 1926, Štátoprávne postavenie najvyšších úradov verejnej správy.

9 Národní Listy, 1. januára 1926, K. Kramář: Do nového roku.

10 Národní denník. 19. januára 1926, Slovenský problém.

ktorí požiadavku administratívnej autonómie odmietali a v programových dokumentoch žiadali administratívnu jednotu¹¹.

Agrárnici zaujali k novej reforme správy zdržanlivé stanovisko. M. Hodža ju napriek tomu začal energicky presadzovať. Ešte ako minister unifikácie (na tomto poste opäť dlhšie nezotrval, po druhý raz ho zastával od 12. 10. 1926 do 15. 1. 1927, keď ho nahradil Ľudák Dr. Gažík) poskytol rozhovor Slovenskej Politike. O reforme verejnej správy povedal: „*Úprava táto znamená pre Slovensko administratívnu samosprávu za súčinnosti so zemským zastupiteľstvom zrovna tak ako pre všetky ostatné zeme v republike. Môže byť len na prospech samej veci, že sa prípravných prác zúčastní aj strana ľudová a taktiež môže byť aj celému Slovensku i celému štátu len na prospech, jestliže nové postavenie Slovenska v štáte sprevádzané bude aj formálnou politickou dohodou s ľudákmi*“.¹²

A táto „formálna politická dohoda“ znamenala zároveň zhodu dvoch dôležitých slovenských politických síl o potrebe decentralizácie výkonnej moci na Slovensko. Zákomom 225/1927 Slovensko získalo teritoriálnu subjektivitu a stalo sa právnickou osobou pri rozhodovaní o niektorých humanitárnych, zdravotníckych, sociálnych a kultúrnych potrebách krajiny. Politické strany tiež získali určitý priestor na zasahovanie do uvedených záležitostí na pôde krajinského zastupiteľstva (KZ).

Politická scéna na Slovensku sa však krátko po voľbách do KZ opäť rozbila. Miesto spolupráce v záujme Slovenska nastal zmätok a vzájomné osočovanie. Ľudákov podrazila Tuková aféra. Milan Hodža, nepohodlný pre najvyššie miesta, išiel na politickú dovolenku. Komu to prospelo? Národné noviny darmo radili, že sa netreba navzájom škandalizovať, ale postaviť slovenskú politiku na rozumný spoločný základ. Nič také sa v dohľadnom čase nestalo.

Pokusy o decentralizáciu výkonnej moci však logicky pokračovali i v tridsiatych rokoch. Milan Hodža už ako prvý slovenský premiér ústrednej vlády musel opäť len sľubovať rozšírenie kompetencií KZ. Priznával, že hoci sú základy budovy už dlhšie postavené, stavba rastie pomaly, oveľa pomalšie ako rastú slovenské potreby a požiadavky. Aj jedny, aj druhé nevelmi rástli, skôr sa ako nenaplnené reprodukovali. Návrhy, rezolúcie, memorandá a manifesty opätovne iba požadovali rozšírenie kompetencií, decentralizáciu výkonnej moci. Hoci autonomisti pripomínali svoj hlavný cieľ – legislatívnu autonómiu, v politickej praxi nastoľovali stále požiadavku zriadenia Ministerstva pre Slovensko¹³. Táto požiadavka figurovala ako sporný bod aj na rokovaníach HSLS s koalíčnými stranami koncom septembra 1938. Ústredná vláda ju akceptovala až po Mníchove.

Decentralizácia výkonnej moci bola kľúčovou otázkou v medzivojnovom období. Veľmi skoro sa potvrdila obava spred vzniku ČSR, že Praha sa o výkonnú moc nebude chcieť

11 Podľa KÁZMEROVÁ, L.: Činnosť strany národnosocialistickej na Slovensku v rokoch 1919 – 1929, Historický časopis, 41, 1993, s. 50 – 59; bližšie České Slovo, 22. mája 1929, Politická resolúcie.

12 Slovenská politika, 28. decembra 1926, Príprava slovenskej krajinskej samosprávy.

13 BYSTRICKÝ, V.: Prestavba republiky na federáciu. In: Slovensko v politickom systéme Československa, s. 65 – 71. Bratislava, 1992, s. 235.

deliť. V centre zvíťazil totiž názor, že takto sa najlepšie zaručí stabilita a kontinuita štátu. Pre slovenskú politiku z toho vyplývalo, že deľbu výkonnej moci musí nielen požadovať a iniciovať, ale aj aktívne k nej smerovať. Vyplývalo to napokon zo vzájomného vzťahu zákonodarnej a výkonnej moci, ktorý sa v ČSR vyvíjal v prospech centrálnej exekutívy, a to znemožňovalo v konečných dôsledkoch vyrovnanie a zladenie záujmov rôznych častí republiky.

(1993)

7. KAPITOLA

**K OTÁZKE PERSONÁLNEHO OBSADZOVANIA
ORGÁNOV ŠTÁTNEJ A VEREJNEJ SPRÁVY NA
SLOVENSKU V PRVÝCH ROKOCH PO VZNIKU ČSR**

Komplex problémov spojených s personálnym obsadzovaním orgánov štátnej a verejnej správy na Slovensku počas I. ČSR, nazývaný neformálne úradnícka otázka, vyplýval z rozsahu kompetencií tu pôsobiacich výkonných orgánov. Súvisel de facto i de iure s postavením Slovenska v politickom systéme nového štátu, v ktorom nemalo nielen legislatívnu, ale ani administratívnu subjektivitu. Personálnu či úradnícku otázku preto treba skúmať v uvedených súvislostiach – tak z legislatívneho, ako aj politického a sociálneho hľadiska. Bolo by zjednodušujúce a nevedecké obmedziť sa iba na národné kritérium, t. j. vyčísl'ovať počty štátnych zamestnancov Slovákov i neslovákov, aj keď táto relácia mala nepochybne dôležitý dosah na politickú a sociálnu situáciu.

Spektrum skupín štátnych zamestnancov bolo oveľa širšie: jednotlivé skupiny sa vytvárali podľa príslušnosti k rezortom, zaradenia do hodnostných tried a kvalifikačných stupňov, na systemizované miesta a miesta dočasne vytvorené, podľa dĺžky praxe v bývalom uhorskom alebo rakúskom štátnom aparáte alebo v civilných službách, podľa účasti v armáde a vo vojenskej službe v rokoch 1914 – 1918, v zahraničnom odboji a légiách a vo veľkej miere záviseli od rozličných legislatívnych opatrení, prijatých ešte pred októbrom r. 1918, ktoré sa ponechali v platnosti i po vzniku ČSR. Personálna otázka bola limitovaná aj týmito skutočnosťami konkrétnej historickej situácie, ktoré treba rešpektovať a analyzovať.

Formovanie politickej správy na Slovensku, ktoré prebiehalo zároveň s jeho vojenským obsadzovaním, patrilo k najdôležitejším momentom uplatnenia suverenity nového štátu na tomto území. Ministerská rada už na svojom zasadnutí 11. 12. 1918 schválila na základe zákona č. 64/1918 Zb. z, a n. z 10. 12. 1918, aby sa menovanie odborných úradníkov na Slovensku robilo na základe dohody ministra s plnou mocou pre správu Slovenska s jednotlivými rezortnými ministrami. Zároveň ministerská rada vyslovila aj platové podmienky pre úradníkov a ponechala riadenie personálnej otázky štátnych zamestnancov na Slovensku hneď od začiatku v rukách centrálnej exekutívy. K normálnemu platu so všetkými drahotnými a vojnovými prídavkami a diétami sa úradníkom exponovaným na Slovensko priznávalo právo na mimoriadny okupačný prídavok vo výške 40 % zo základného platu. Tento prídavok a diéty sa mali vyplácať z okupačného nákladu, t. j. z úveru poskytnutého Slovensku českými bankovými ústavmi. Rovnako sa malo postupovať pri štátnych a pri zmluvných úradníkoch. Toto rýchle a aktuálne rozhodnutie ministerskej rady sa vzápätí realizovalo v praxi. Minister s plnou mocou Vavro Šrobár hneď po svojom menovaní 10. 12. 1918 žiadal, aby mu bolo pridelených prvých 6 síl pre jeho kanceláriu. Riaditeľom

kancelárie mal byť bývalý tajomník Slovenskej sekcie pri Národnom výbore československom v Prahe Bartoň s platom 1000 korún mesačne, osobným tajomníkom Ján Botto s takým istým platom, dve pisárky s platom 400 korún, kancelársky úradník s platom 500 korún a jeden kancelársky sluha s platom 300 korún mesačne.¹

Ministrovi V. Šrobárovi bola zároveň povolená finančná čiastka 280 000 korún na štátne výdaje prechodnej a mimoriadnej správy na Slovensku, pokiaľ nebude schválený riadny štátny rozpočet. Na návrh ministra financií Aloisa Rašina mu bol pridelený Otomar Kvěch, ako poradca pre správu finančných vecí, ktorému bol priznaný reprezentačný prídavok 4800 korún a na krytie ďalších potrebných nákladov na zriadenie finančného riaditeľstva v Žiline 24 000 korún.² Generálne finančné riaditeľstvo však nepodliehalo Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ÚMPS), ale bolo osobitným orgánom ministerstva financií na Slovensku. Jednou z príčin závislosti od Prahy boli predovšetkým financie, ktoré Slovensko nemalo k dispozícii a muselo ich zakaždým požadovať od českých partnerov. Nebol to však jediný problém pri zriaďovaní správy. Významnú úlohu zohral aj absolútny nedostatok spoľahlivých úradníkov Slovákov, ktorí by boli mohli nahradiť aspoň malú časť úradníkov bývalého uhorského štátu a verejnej správy. Ako príklad možno uviesť situáciu, ktorá nastala pri zriaďovaní finančného riaditeľstva v Žiline. V správe pre ministerstvo financií z 10. 1. 1919 sa uvádzalo, že len malá časť bývalých uhorských úradníkov finančnej správy prejavila ochotu prestúpiť do štátnych služieb ČSR a z tých, čo boli ochotní, iba zlomok ovládal slovenský jazyk slovom i písmom a aj to nie správne. Ministerstvo financií preto vypracovalo návrh ako postupovať voči úradníkom bývalého uhorského štátu a predložilo ho 21. 2. 1919 ministerskej rade, ktorá ho za účasti ministra Šrobára a ďalších zúčastnených ministrov 28. 2. 1919 akceptovala. Zároveň odporučila, aby sa podľa neho postupovalo. Boli to vlastne prvé zásady, podľa ktorých minister Šrobár koncipoval svoje nariadenia v tejto otázke.

Podľa týchto zásad do služieb ČSR nemali byť prevzatí: 1/ úradníci, ktorí to sami odmietli; 2/ úradníci, ktorí síce boli ochotní prestúpiť, ale z iných dôvodov (napr. politická nespoľahlivosť, účasť na štrajku vo februári a pod.) nemohli byť prevzatí. V prípade prvej skupiny sa malo postupovať tak, že úradníci dostanú dekrét, v ktorom bude uvedené, že nemajú žiadne nároky voči česko-slovenskému štátu, vrátane nároku na penziu. V druhom prípade, keď úradníci nemôžu byť prevzatí, hoci prejavili ochotu, bolo treba postupovať veľmi opatrne. ČSR nechcela uvaliť na seba podozrenie (ako sa to stalo vláde susedného Rakúska, ktorá prepúšťala českých úradníkov bez akéhokoľvek nároku na penziu len preto, že boli Česi), že prepúšťa úradníkov z nacionálnych dôvodov. V zásadách sa predpokladalo, že na Slovensku asi nebude veľa podobných prípadov maďarských úradníkov, ktorí by chceli prestúpiť do služieb ČSR. Ak budú politicky spoľahliví – treba ich prevziať s podmienkou, že si počas roka osvoja slovenský jazyk do tej miery, aby mohli svoj úrad riadne

1 Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond (f.) Prezídia ministerskej rady (PMR), k. 3335/746/5. Nóta ministerskej rady mimoriadnemu splnomocnenému ministrovi V. Šrobárovi z 12. 12. 1918.

2 Tamže, spis adm. j. č. 2592. Menovanie referentov a úradníkov pre správu Slovenska.

vykonávať. Vo výnimočných prípadoch by mohla byť táto lehota predĺžená o ďalší rok. Ak úradník nesplní jazykové požiadavky, má byť penzionovaný. Tých úradníkov, ktorí z politických dôvodov nemôžu byť prevzatí, treba poslať na dovolenku a po určitom čase, najviac však do troch mesiacov, budú tiež penzionovaní. O všetkých prípadoch sa mali upovedomiť ústredné úrady v Prahe.³

Nariadenia ministra s plnou mocou vychádzali nielen z prijatých zákonných opatrení a rozhodnutí ministerskej rady, ale aj z praktických potrieb pri zavádzaní správy. K najvýznamnejším opatreniam V. Šrobára patrilo nariadenie 555 adm. z 5. 3. 1919 o županoch, ktorých mohol na rozdiel od úradníkov štátnej správy (ktorých mohol síce navrhovať, ale menovaní boli iba po dohode s jednotlivými ministerstvami v Prahe) menovať a odvolávať sám.⁴ Župan sa stal štátnym úradníkom v zmluvnom pomere (nemal definitívu, mohol byť kedykoľvek odvolaný alebo sa mohol úradu vzdať), čo bolo výsledkom potreby rýchlo reorganizovať župnú správu a uviesť ju do chodu v nových veľmi komplikovaných podmienkach. Prvoradou úlohou županov, ktorí na základe uvedeného nariadenia mali právo menovať úradníkov župného úradu, bolo rozpustiť dovtedajší stoličný výbor a menovať nový župný administratívny výbor s tými istými právami. Župan bol zároveň zmocnený rozpustiť v mestách s regulovaným magistrátom a vo všetkých obciach samosprávne orgány a menovať nové mestské a obecné výbory.⁵ Prví župani boli menovaní už v decembri a všetci boli Slováci. Takisto väčšina župných úradníkov bola slovenskej národnosti. V administratívnych výboroch však zasadali aj viacerí členovia maďarskej národnosti, ako to uvádza L. Lipscher vo svojej štúdií *Die Personalbesetzung der Verwaltungsbehörden in der Slowakei unmittelbar nach der Gründung der Tschechoslowakei*. V tabuľke zostavenej na základe archívnych materiálov, oznámení v Úradných novinách a hlásení županov boli v štyroch slovenských župách – Honte, Nitre, Šariši a Zemplíne všetci župani slovenskí, rovnako aj župní radcovia, župní notári boli 4 slovenskej, 3 maďarskej a 1 českej národnosti, 2 župní právni zástupcovia slovenskej a 2 maďarskej národnosti, predsedami sirotských úradov boli 1 Slovák, 3 Česi a 1 Maďar, 11 hlavných stoličných sudcov bolo slovenskej, 11 českej a 13 maďarskej národnosti.⁶

Prevzatie bývalých úradníkov uhorského štátu záviselo teda od ich spoľahlivosti a od ich ochoty zložiť prísahu novému štátu a tá bola naozaj malá. V Úradných novinách ÚMPS č. 3 – 4 z januára 1919 je na s. 4 uverejnený obežník ministra s plnou mocou z 25. 1. 1919 O význame zloženia sľubu poslušnosti ČSR. Zdôrazňuje sa v ňom, že mnohí sudcovia odmietli zložiť sľub vernosti ČSR a tvrdia, že civilná správa zostáva aj naďalej v rukách

3 SÚA Praha, f. PMR, k. 3110/523/1. Návrh ministerstva financií ministerskej rade z 21. 2. 1919 o postupe voči úradníkom bývalej uhorskej vlády na Slovensku.

4 SÚA Praha, f. PMR, k. 3335/746/5. Uznesenie ministerskej rady o menovaní referentov a úradníkov pre správu Slovenska z 12. 12. 1918.

5 Podľa LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava 1966, s. 28 – 29.

6 Štúdia bola uverejnená v publikácii *Die demokratische parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakische Republik*. München–Wien 1975, s. 157, Tabelle 3.

maďarskej vlády a rozsudky vynášajú v jej mene. Minister zdôraznil, že kto zložil alebo zloží sľub vernosti ČSR, prestane byť funkcionárom maďarského štátu. ČSR však nikoho k tomu nenúti, úrad však zastávať ďalej nemôže. Situácia sa v ďalších mesiacoch ešte zhoršila. Generálny štrajk, ktorý vypukol 3. 2. 1919 v Bratislave, zároveň so štrajkom železničiarov v Nových Zámkoch a od 12. 2. 1919 sa rozšíril na celú Košicko-Bohumínsku trať, mimoriadne skomplikoval situáciu. Požiadavky štrajkujúcich železničiarov boli nielen sociálneho charakteru (všetky kategórie zamestnancov a všetky služobné strediská požadovali zvýšenie platu na úroveň miezd, ktoré im zvýšila od 1. 1. 1919 maďarská vláda), ale i politického. Štrajkujúci žiadali ponechanie maďarského vyučovacieho jazyka na školách, odvolanie českých železničných zriadencov, odstránenie českého jazyka a slobodné používanie maďarčiny a iných jazykov v úradnom styku, nosenie maďarských odznakov a predaj časopisov bez obmedzenia jazyka.⁷

Ministerstvo železníc rokovalo o požiadavkách štrajkujúcich s ich zástupcami 22. 2. 1919 priamo v Prahe. Prislúbilo im, že sa bude uvažovať o úprave miezd, ktoré by zodpovedali úrovni miezd železničiarov (prevažne išlo o zriadencov) na českých železniciach. Na Slovensko bolo kvôli nespoľahlivosti bývalého uhorského železničného personálu vyslaných 459 úradníkov a 2 523 podúradníkov, sluhov a robotníkov štátnych železníc, ktorých činnosť mala umožniť aspoň obmedzenú prepravu osôb a nákladov.⁸ Pomery na slovenských železniciach sa síce vyostрили najmä počas februárového štrajku, ale situácia bola kritická už bezprostredne po vzniku ČSR. Úradníci boli zväčša Maďari, pretože Slováci na lepšie miesta neboli prijímaní. Nižšie kategórie železničných zamestnancov neboli čisto maďarské, hoci sa väčšina z nich hlásila k maďarskej národnosti, zväčša sa však regrutovali z okolitých oblastí. Károlyiho vláda im zdvojnásobila drahotnú výpomoc a od 1. 1. 1919 vyplácala celému personálu 300 korún mesačne ako tzv. demobilizačný príspevok, ktorý pôsobil ako silný promaďarský agitačný prostriedok. Keď ÚMPS zastavil vyplácanie príspevku, vzbudilo to nevôľu a napomohlo zmobilizovať do štrajku takmer všetkých železničných zamestnancov. Politické požiadavky štrajkujúcich vzbudili veľké obavy v slovenských vládnych kruhoch. Zvolenský župan Vladimír Fajnor i vládny referent pre železnice a spoje Kornel Stodola by vraj najradšej boli prepustili všetok nespoľahlivý personál a nahradili ho novými ľuďmi. Na vypísané miesta volentérov sa však prihlásilo iba 10 Slovákov. Český personál bol ochotný ísť na Slovensko, ale s podmienkou, že bude potom môcť na nových miestach trvale zostať.⁹

K situácii na slovenských železniciach sa vyjadrilo pre prezídium ministerskej rady aj ministerstvo národnej obrany. Malo veľké výhrady voči postupu ministerstva železníc, ktoré odmietlo jeho ponuku, aby pri obsadzovaní Slovenska a železničných tratí boli pou-

7 SÚA Praha, f. PMR, k. 3110/523/2. Správa ministerstva železníc z 25. 3. 1919 prezídiu ministerskej rady o situácii na slovenských železniciach.

8 Tamže.

9 Tamže. Pomery železničných zriadencov na Slovensku, hlásenie bez udania autora, ktoré prišlo na PMR 8. 2. 1919.

žité vojenské železničné formácie. Ministerstvo železníc totiž tvrdilo, že disponuje dostatočným počtom úradníkov a zriadencov a obsadenie železníc na Slovensku je vraj detailne pripravené. Ukázalo sa však, že to nebolo seriózne, pretože ministerstvo železníc situáciu nezvládlo.¹⁰ Počas vojnového konfliktu s Maďarskom sa situácia ešte zhoršila. V Memorande Slovenského poslaneckého klubu zaslaného vláde sa konštatuje, že „v doprave poštovej i železničnej, menovite v strednom stave úradníkom, badať demoralizáciu na mnohých miestach... Krádeže poštové a železničné presahujú všetku mieru. Slovensko trpí strašným nedostatkom lokomotív a vagónov“. V Memorande sa žiadala výmena vedenia na stanici v Bratislave a viacerých staniaciach Košicko-Bohumínskej trate. Uvádzali sa aj konkrétne mená. Nespoľahlivosť železničnej a poštovej dopravy budí vraj nielen veľkú nespokojnosť verejnosti, ale hatí aj úradný výkon a zjednotenie úradného aparátu. Slovenskí úradníci prijatí do služby z bývalého Uhorska neboli zatiaľ definitívne prevzatí a mnohí nedefinitívne exponovaní vyslaní českí úradníci konajú rovnako svoje služby iba provizórne a menej horlivo. Memorandum sa dotýka tejto otázky všeobecne, v súvislosti s úradníctvom na Slovensku a poukazuje na problémy, ktoré vznikajú kvôli nerovnakému postaveniu českých a slovenských úradníkov. Českí úradníci dostávajú 900 – 1200 korún mesačne diét. Slovenský poslanecký klub preto navrhoval, aby sa prikróčilo k vyrovnávaniu miezd oboch skupín, tak ako to bolo pôvodne prisľúbené.¹¹

Štátni zamestnanci, ktorí zatiaľ neboli na Slovensko trvalo pridelení, mali totiž podľa uznesenia ministerskej rady z 8. 1. 1919 s platnosťou od 1. 3. 1919 dostávať diéty v takom rozsahu, ako by boli na služobnej ceste. Veľký záujem o tieto záležitosti pochopiteľne prejavovalo ministerstvo financií, ktoré zohrávalo v týchto otázkach kľúčovú úlohu. Zastávalo veľmi rigorózný postoj, pretože vyplácanie diét znamenalo v konečnom dôsledku prekračovanie rozpočtov jednotlivých rezortov. Ministerstvo financií sa stavalo za systemizáciu úradníckych miest na Slovensku práve kvôli tomu, aby sa vyslaní – exponovaní úradníci stali definitívnymi a nemuseli sa im vyplácať diéty. Zároveň však uviedlo, že systemizácia súvisí aj s celkovou konsolidáciou pomerov na Slovensku, s definitívnym určením jeho hraníc a, samozrejme, s rozšírením služobnej pragmatiky a príslušných právnych predpisov i na Slovensko.¹² Ministerská rada však schválila už 12. 3. 1919 návrh na 200 systemizovaných miest kancelárskych úradníkov v politickej správe (z toho 10 miest vo VIII. triede, 80 v IX., 80 v X. a 30 miest v XI. triede). Ďalších 40 miest v XI. triede bolo povolených kvôli potrebám službovských úradov. Ministerská rada okrem toho schválila v ten istý deň pre politickú správu na Slovensku aj 370 miest pre konceptných úradníkov a 150 miest pre kancelárskych oficiantov.¹³

10 SÚA, Praha, f. PMR, k. 3110/523/1. Prípís ministerstva národnej obrany PMR z 22. 2. 1919.

11 Archív literatúry a umenia Matice slovenskej (ALU MS) Martin, f. 6406, Memorandum Slovenského poslaneckého klubu vláde ČSR, nedatované.

12 SÚA Praha, f. PMR, k. 3110/523/6. Prípís ministerstva financií PMR z 21. 10. 1919 o mimoriadnom povyšovaní štátnych zamestnancov pridelených na Slovensko.

13 SÚA Praha, f. PMR, k. 1496/113/27 a) a b).

Na základe zákona č. 74/1919 Zb. z. a n. zo 7. 2. 1919 sa zriaďovala najprv verejná a politická správa, ktorá sa na Slovensku musela v novej politickej situácii rekonštruovať. Šrobár preto žiadal aj účtovných úradníkov pre administratívny referát – vcelku 12 ľudí, z toho 2 v najvyšších hodnostných triedach. ÚMPS mal zároveň požiadavku na 240 miest pre sluhov.¹⁴ Námietky malo samozrejme, ministerstvo financií, obávajúce sa prekročenia rozpočtu. Ukázalo sa, že oprávnene, pretože pri navrhovaní rozpočtového dodatku sa neskôr zistilo, že prezidiálna kancelária ÚMPS, vedená v štátnom rozpočte v IX. kapitole, lit. I., položke 12, rozpočet naozaj prekračovala.¹⁵ Niečo iné sa však ťažko dalo očakávať. Po zriadení ÚMPS a revitalizovaní nižších zložiek správy sa očakával zákon o zriadení policajnej správy. Minister Šrobár navrhoval, aby na Slovensku boli zriadené 2 policajné riaditeľstvá a 40 policajných komisariátov. Na Slovensku sa predpokladal zvláštny personálny status pre odbor policajnej správy. Žiadal preto ďalších 50 miest pre konceptných úradníkov, 30 miest pre kancelárskych úradníkov, 48 pre strážnobebezpečnostných úradníkov, 1000 pre uniformovaných strážnikov a 105 miest pre civilných strážnikov.¹⁶

Zložitejším procesom ako povoľovanie systemizovaných miest na Slovensku bolo ich obsadzovanie. Prezídium ministerskej rady stanovilo 22. 3. 1919 prísne podmienky pre uchádzačov o vstup do štátnej služby na Slovensku: museli sa preukázať maturitným vysvedčením, diplomom o absolvovaní právnických štúdií a dokumentom o zložení troch teoretických skúšok na niektorej univerzite v Rakúsko-Uhorsku. Pre hodnostné triedy IX. – VI. aj praxou v štátnej alebo autonómnej službe, alebo advokátskou či notárskou praxou. V VI. hodnostnej triede sa vyžadovala prax 18 rokov, v VII. triede 14 rokov, v VIII. 10 rokov a v IX. 8 rokov. Žiadatelia pritom mali mať viac ako 42 rokov. Svoje žiadosti s priloženými dokumentmi, dokladajúcimi splnenie vyššie uvedených podmienok, ku ktorým malo byť priložené ešte svedectvo o domovskej príslušnosti, bolo treba podať priamo na ministerstvo vnútra v Prahe. Žiadatelia sa tým podrobovali predpisom stanoveným pre štátnych úradníkov v českých krajinách – tak pragmatikálnym, ako aj predpisom upravujúcim hmotné pomery štátnych úradníkov.¹⁷ Minister V. Šrobár však už 20. 3. 1919 využil, svoje právomoci podľa §14 zákona č. 64/1918 Zb. z. a n. a nariadil dočasne vyrovnanie rozdielu medzi služobnými požitkami štátnych úradníkov na Slovensku a v ostatných krajinách československého štátu. Nariadenie č. 64/1919 (2023/1919 fin.) bolo uverejnené v Úradných novinách č. 11 z roku 1919 na s. 2 – 3. Všetky požitky systematizované pred 1. 12. 1918 (základný plat podľa systematizovanej hodnostnej triedy – aktívny prídavok podľa miestnej triedy 1 – 7, rodinný doplnok podľa čl. XXXV/1912, prípadne čl. IX/1917 vojnová podpora podľa čl. XV/1917) naďalej zostali v platnosti pre všetkých do služieb ČSR prevzatých zamestnancov a úradníkov politickej, finančnej a justičnej správy, ktorí zložili predpísaný sľub poslušnosti.

¹⁴ Tamže.

¹⁵ Podrobný rozpis financií sa nachádza v SÚA Praha, fond PMR, k. 1496/113/29.

¹⁶ SÚA Praha, f. PMR, k. 1496/113/27.

¹⁷ Tamže.

Platy v ostatných rezortoch (školstve, v policajnom a četnickom zbore) sa mali upraviť osobitným nariadením. Keďže hore spomenuté a uhorskými zákonmi uznané požitky boli nižšie ako platy štátnych úradníkov tých istých kategórií v českých krajinách, úradníci na Slovensku – prevzatí z uhorských štátnych služieb – mali dostať vyrovnávajúci prídavok, ktorý sa mal dočasne vyplácať s platnosťou od 1. 1. 1919 do konca júna 1919. Situáciu však bolo treba riešiť zásadne. Národné zhromaždenie preto prijalo 7. 10. 1919 zákon č. 541 Zb. z. a n., ktorý bol uverejnený 16. 10. 1919 v Zb. z. a n. (čiastka CXII, s. 765 a ďalšie) a upravoval platy štátnych zamestnancov ako aj zamestnancov v podnikoch a fondoch spravovaných štátom. Článok I. § 1 upravoval platy štátnych úradníkov II. – IX. hodnostnej triedy podľa tabuľky č.1. Podľa § 2 zákonná lehota pre postup do vyššieho stupňa tej istej hodnostnej triedy bola v XI., X. a IX. triede dva roky, v VII. – II. hodnostnej triede 3 roky. § 3 uvádzal novú platovú stupnicu štátnych zamestnancov patriacich do kategórie sluhov a podúradníkov. Postup do 11. – 13. stupňa bol podľa § 4 po troch rokoch, do 2. – 10. stupňa nasledoval po dvoch rokoch. Podľa článku II. sa časové prídavky zvyšovali v IV. – II. hodnostnej triede o 50 %. Štátnym úradníkom V. – XI. hodnostnej triedy patril miestny prídavok, ktorý v Prahe predstavoval až 50 % mzdy (najviac však 4000 korún). Ostatné miesta boli rozdelené na triedy. Miestny prídavok v miestach I. a II. triedy bol 90 %, v miestach III. triedy 80 % a v miestach IV. triedy 70 % z čiastok vypočítaných pre Prahu.

Uvedený zákon č. 541/1919 Zb. z. a n. podrobne stanovil aj platy profesorov všetkých kategórií (riadnych, dočasných a suplujúcich) na štátnych stredných, obchodných, priemyselných a odborných školách. Najvyššie boli zaradení riaditelia škôl, ktorí mohli dostať VI. platovú triedu, najnižšie suplujúci profesori, ktorí museli vykonať predpísanú skúšku do dvoch rokov a až potom postúpili z najnižšieho stupňa XI. do X. Článok IX. uvedeného zákona stanovoval v § 1, že počas mimoriadnych pomerov spôsobených vojnou sa bude štátnym zamestnancom vyplácať mesačný drahotný prídavok na základe nariadenia vlády ČSR z 23. 6. 1919 č. 348 Zb. z. a n. do konca decembra 1919, ktorý bol najnižší v najvyššej hodnostnej platovej triede – 1 476 korún a najvyšší v VIII. triede 6 720 korún. Vláda bola zároveň zmocnená, aby mimoriadne prídavky uvedené v tomto článku vo vhodnom čase na základe drahotných pomerov znížila, prípadne zrušila. V článku XII. tohto zákona sa ukladalo vláde, „*aby až do jednotnej úpravy pomery štátnych zamestnanců systému uherského na Slovensku s pomery štátnych zamestnanců v Čechách, na Moravě a ve Slezsku vyrovnala dosavdaní služební požitky zamestnanců systému uherského dle zásad tohto zákona.*“ Pri preraďovaní zamestnancov prevzatých z Čiech, Moravy a Sliezska do stavu štátnych úradníkov na Slovensku ústredný úrad mohol povoliť v zmysle § 50, ods. 3 a § 51, ods. 6 služobnej pragmatiky započítanie určitej doby pre postup do vyšších stupňov platových alebo do platov vyšších hodnostných tried.

Ustanovenia uvedeného článku XII. súviseli s potrebou stabilizovať českých úradníkov na Slovensku a zároveň riešiť odlišné postavenie tunajších štátnych zamestnancov. Minister-ská rada sa touto situáciou zaoberala a po medzirezortnej diskusii prijala 27. 7. 1920 Zásady úpravy hmotných pomerov štátnych zamestnancov na Slovensku.¹⁸ V personálnych otázkach sa malo postupovať podľa dvoch základných pravidiel: „1.) *Ve všech odborech státní správy budiž pro jednotlivé kategorie státních zaměstnanců na Slovensku – pokud se tak již nestalo – systemizován po předchozím schválení ministerskou radou – potřebný počet míst, vyžadují-li to potřeby resortu, pro jednotlivé kategorie státních zaměstnanců zřízen samostatný status pro Slovensko; 2.) Obsazování systemizovaných míst má se díti pokud jde o úředníky zásadně příslušným ministerstvem a to na základě konkursu.*“

V časti II. návrhu Zásad sa stanovovali kvôli nedostatku kvalifikovaných síl výhody pre štátnych zamestnancov na Slovensku na systemizovaných miestach trvale ustanovených, Napr. menovanie oficiantov nemuselo byť viazané na podmienku trojročnej služby na poste kancelárskeho pomocníka. Dôležitá bola aj ďalšia „výhoda“, na základe ktorej boli drahotné prídavky zamestnancom na systemizovaných miestach na Slovensku zatiaľ počas jedného roka vymerané sumou o 100 % vyššou ako v českých krajinách. Pri sťahovaní mali títo štátni zamestnanci nárok na odškodné, do ktorého sa počítali výdavky za dopravu zamestnanca a jeho rodiny, dopravu batožiny a bytového zariadenia, poisťné počas dopravy. Tieto, ako i ďalšie prídavky uvedené v Zásadách sa opierali o zákonné normy a nariadenia bývalého Rakúska, v mnohom však rešpektovali i uhorské zákony a vládne nariadenia. Tie boli uznané až do 1. 8. 1920, keď malo vstúpiť do platnosti uznesenie ministerskej rady z 24. 7. 1919, ktoré rušilo zamestnancom z územia Slovenska mimoriadny prídavok podľa hodnostných kategórií v takomto rozsahu: a) kancelárskym pomocným silám prvé 4 mesiace, mesačne 600 korún; ďalšie dva mesiace, mesačne 450 korún; ďalších 6 mesiacov, mesačne 200 korún; b) sluhom: prvé 4 mesiace, mesačne 450 korún; ďalšie dva mesiace, mesačne 300 korún; ďalších 6 mesiacov, mesačne 150 korún.

Okrem toho dostávali títo zamestnanci normálny drahotný prídavok, ktorý sa mal potom o 100 % zvýšiť, t. j. mal byť o 100 % vyšší ako v českých krajinách. Štátni zamestnanci z mimoslovenského územia ho dostávali podľa uznesenia ministerskej rady z 8. 1. 1919 a od 1. 6. 1919 do 31. 7. 1920 vo výmere podľa uznesenia ministerskej rady z 24. 7. 1919. Kategória ženatých a rovnako postavených štátnych zamestnancov mala dostávať diéty v nezmenenej výške pokiaľ by nemali nárok na vyšší obnos kvôli príplatku za noc. Diéty im patrili do 31. 7. 1920 aj v tom prípade, ak boli pred 1. 8. 1920 trvale ustanovení. Základnou smernicou týchto Zásad bolo, že zamestnanci trvalo ustanovení na Slovensku po 31. 7. 1920 majú nárok na normálnu mzdu a drahotný prídavok o 100% vyšší ako v českých krajinách. Tento drahotný prídavok sa však nepriznával tým, ktorí sa pre nedostatok bytov nemohli na Slovensko presťahovať a poberali z toho dôvodu diéty. Jeho alikvotná časť im bola priznaná až po trvalom stanovení a po presťahovaní na Slovensko.

¹⁸ Tamže, f. PMR, k. 3111/523/20.

V VII. bode Zásad sa uvádzalo, že úradníci, ktorí majú reprezentačné, stavovské alebo iné spoločenské povinnosti, majú nárok na náhradu výdavkov s tým spojených. Ich výšku stanoví ministerská rada na základe návrhu príslušného ministerstva a po dohode s ministerstvom financií. V ďalších bodoch Zásad sú určené diéty v prípade choroby a dovolenky. U exponovaných – dočasne pridelených zamestnancov boli krátené v relácii s dĺžkou trvania choroby či dovolenky. V prípade stálych zamestnancov sa všetky mimoriadne dávky mali vyplácať nekrátené aj počas dovolenky alebo choroby. Tie isté výhody mali mať aj dočasní profesori, ktorí boli postavení na úroveň definitívnych štátnych úradníkov a supľujúci profesori na úroveň čakateľov. Osobitná úprava mala byť prijatá pre učiteľov ľudových a meštianskych škôl.

Prijatie uvedených Zásad pre úpravu osobných pomerov štátnych zamestnancov na Slovensku však malo svoju predohru i dohru. Z iniciatívy ÚMPS sa konala 16. – 17. 2. 1920 medziministerská porada, ktorá mala konkretizovať výšku drahotného prídavku na Slovensku. Už tam padol návrh, aby štátni zamestnanci ustanovení na systemizované miesta na Slovensku dostali drahotné prídavky vymerané počas jedného roku sumou o 100% vyššou ako v českých krajinách – bez ohľadu na výšku platu. Ministerstvo financií spočiatku zaujalo k tomuto návrhu odmietavé stanovisko. Docielil sa však kompromis, ktorý sa prejavil vo vyššie uvedených Zásadách. Viedla k nemu okrem iného aj obava, že „*zejména v resortech se značným počtem zaměstnanců nižších kategorií, kteří si zvykli s dietami počítati jako s integrující částkou platu, by mohlo náhle zastavení diet způsobiti vážné poruchy, kterých jest nutno zejména za nynějších poměrů bezpodmínečně se vystříhati*“.¹⁹

V tejto súvislosti treba uviesť, že minister Šrobár už svojím nariadením č. 742 adm. z 22. 5. 1919 s výnosom č. 6378 prez. adm. z 23. 10. 1919 stanovil, aby kancelárske pomocné sily ustanovené na Slovensku dostávali okrem normálneho platu ešte príplatok 20 korún denne. V prípise č. 4191 prez. adm. z 18. 3. 1919 navrhoval prezídiu ministerskej rady aj stanovenie dočasného existenčného minima, pričom sa odvolával na výnos Generálneho finančného riaditeľstva na Slovensku, ktoré už stanovilo existenčné minimum pre svojich zamestnancov. Zdôvodnil to tým, že materiálna situácia týchto kategórií štátnych zamestnancov je neúnosná. Po zrušení diét uznesením ministerskej rady z 10. 3. 1920 č. j. 7644 m. r. sa skutočne zdvihla vlna protestov proti tomuto opatreniu. Na prezídiu ministerskej rady ich zaslali poštári, učitelia, legionári, železničiari a ďalšie skupiny štátnych zamestnancov. V Bratislave sa konala 21. 3. 1920 protestná schôdza štátnych úradníkov, ktorá žiadala revíziu uvedeného nariadenia a zároveň i revíziu dovtedajšieho vyplácania diét.²⁰

V apríli 1920 sa diéty skutočne prestali v niektorých rezortoch vyplácať a protesty pokračovali. Zväz organizácií československých štátnych zamestnancov na Slovensku zvolal ďalšie verejné zhromaždenie. Na naliehanie ministra Šrobára sa konalo v uzavretých priestoroch 10. 4. 1920. Minister zhromaždeným prisľúbil, že bude presadzovať v Prahe, aby pomery

¹⁹ Tamže.

²⁰ Tamže.

štátnych zamestnancov na Slovensku boli upravené tak, aby mali zabezpečenú existenciu. Prezídium ministerskej rady svoje rozhodnutie 10. 3. 1920 načas pozastavilo a diéty sa mali vyplácať až do 31. 7. 1920.²¹ Na Slovensko bola zároveň vyslaná medzirezortná komisia, aby priamo na mieste preskúmala opodstatnenosť protestov štátnych zamestnancov, ktoré zaslali zo Slovenska na prezídium ministerskej rady. V júli 1920 predložila správu, ktorá sa stala predmetom medzirezortného rokovania 22. 7. 1920. Zaujímavé sú údaje o cenách základných životných potrieb v jednotlivých mestách na Slovensku, platby za prenájom bytu, kúrenie, stravu i údržbu odevu a obuvi.²²

V správe sa konštatuje, že členovia komisie navštívili uvedené miesta a situáciu štátnych zamestnancov konzultovali s príslušnými stavovskými organizáciami, miestnymi úradmi a štátnymi zamestnancami. Zistili, že vo všetkých miestach bez výnimky sú veľmi nepriaznivé bytové pomery, ešte horšie pre tých zamestnancov, ktorí prišli neskôr – musia platiť vyššie sumy a v jednej miestnosti bývajú viacerí. Železniční zamestnanci bývajú veľa ráz aj s rodinami vo vagónoch. Bytové úrady sú pasívne a niekde sú celkom v maďarských rukách. Voľné byty v mnohých prípadoch prednostne zabrali vojenské úrady a niekde zrekvirovali i byty obývané štátnymi zamestnancami. Komisia preto navrhovala, aby bytové úrady boli vyzvané k sprísnenému postupu voči majiteľom bytov, ktorí nie sú ochotní byty prenajímať. Tých, ktorí nie sú občanmi republiky alebo majú na vidieku domy či byty, treba z mesta vykázať – napr. príslušníkov šľachty, ktorí obývajú i 20-izbové byty. Pre Bratislavu, kde bola situácia najkritickejšia, sa za 1 – 2-izbový byt platilo mesačne 1 500 – 2 000 korún a za 3 – 4-izbový až do 4 000 korún, pričom odstupné bolo 40 000 až 50 000 korún. Komisia navrhovala ustanoviť mimoriadneho vládneho komisára s rozsiahlou právomocou rušiť nájomné zmluvy s konečnou platnosťou bez rešpektovania rozhodnutí iných úradných orgánov. Komisia okrem toho žiadala urýchliť výstavbu tzv. záhradného mesta cca 250 rodinných domov a navrhovala aj výstavbu podnikových bytov, najmä pre zamestnancov bánk, ktoré si to môžu dovoliť. Komisia konštatovala, že zásobovacie pomery sú tiež neprijateľné. Pridely boli nedostačujúce a na čiernom trhu, kde bolo možné dostať i nedostatkové tovary (chlieb, múka, cukor), sa úradné ceny nerešpektovali a od českých zamestnancov vraj maďarskí obchodníci žiadali vyššie ceny ako od domáceho obyvateľstva. Na niektorých miestach boli zriadené pre štátnych zamestnancov spoločné kuchyne, v ktorých boli primerané ceny – množstvo a úprava jedál však nevyhovovali. Komisia predložila aj výpočet výdavkov na najnevyhnutnejšie potreby jedného exponovaného zamestnanca – úradníka či zriadenca – vo výške 1 296 korún mesačne. Plat nižších tried, napr. kancelárskeho oficianta – bol cca 1 273 korún. To, pochopiteľne, už nemohlo stačiť pre živiteľa troj- či štvorčlennej rodiny, ktorej najskromnejšie výdavky boli okolo 2 000 korún.²³

21 Tamže. Fonogram ministerského radcu Hájka oddeleniu N na PMR.

22 SÚA Praha, f. PMR, k. 3111/523/20. Správa medziministerskej komisie o drahotných pomeroch na Slovensku.

23 Tamže.

Výsledky prieskumu komisie mali nepochybne dosah na rozhodnutie prezidia ministerskej rady z 27. 7. 1920 o úprave pomerov štátnych zamestnancov na Slovensku a na znenie hore uvedených Zásad, ktoré priznávali štátnym zamestnancom na Slovensku mesačné drahotné prídavky (rátali sa k nim i vojaci a četníci). Základ pre ich vymernie tvoril mesačný plat podľa zákona č. 541/1919 Zb. z. a n. zo 7. 10. 1919, ktorý stanovil v čl. IX. A príslušné sadzby drahotného prídavku k jednotlivým sadzbám základného platu. Napr. v VI. hodnostnej triede to bola sadzba 1560 korún, s drahotným prídavkom 3 096 až 3 600 korún podľa rodinného stavu. Drahotný prídavok tvoril priemerne 100% platu. Táto tzv. slovenská výhoda – ako sa 100 % drahotný prídavok zvyčajne nazýval – však nebola poskytnutá vo všetkých rezortoch a na všetkých stupňoch štátnej správy rovnako. Vyvolalo to nespokojnosť a opätovné protesty štátnych zamestnancov na Slovensku bez rozdielu národnosti proti spôsobu uvádzania uznesenia prezidia ministerskej rady do praxe. V protestoch sa zároveň požadovalo, aby sa konečne zohľadnilo nerovnaké postavenie štátnych zamestnancov v rôznych rezortoch a zároveň aj ich postavenie, vyplývajúce z ich predchádzajúceho zaradenia. Železničiarri en bloc protestovali už v septembri 1920. Svaz organizácií československých štátnych a železničných zamestnanců na Slovensku predložil svoj vlastný návrh na úpravu osobných pomerov štátnych a železničných zamestnancov na Slovensku so žiadosťou, aby sa vláda vyslovila k nemu najneskôr do 10. 10. 1920. Svaz vo svojom liste prezidiu ministerskej rady z 20. 9. 1920 zdôraznil, že „*veškerí státní a železniční zaměstnanci trvají neodvolatelně na projeveném požadavku... a zdůrazňujeme, že v tom případě kdyby nebylo se zástupci „Svazu“ ve lhůtě stanovené o požadavcích v doplněném návrhu vyjednáváno, jsou odhodláni vyvoditi z toho důsledky třeba nejkrajnější.*“²⁴

Zmeny navrhované Svazom sa týkali znenia Zásad v tom zmysle, aby sa miesto neurčitého výrazu „*může být*“ malo dôrazne prikázať rezortom, aby sa všetkým štátnym zamestnancom na Slovensku trvalo ustanoveným priznal postup o jednu hodnostnú triedu a dva mzdové stupne. V návrhu Svazu sa ďalej žiadalo, aby sa k celkovej služobnej dobe pripočítali aj roky vojny a roky v légiách a aby na základe toho boli štátni zamestnanci odznovu zaradení do platových tried, ku ktorým sa potom prizná postup o jednu hodnostnú triedu a dva mzdové stupne. Tieto výhody sa požadovali pre všetkých štátnych zamestnancov – prevzatých z českých krajín i z bývalého Uhorska. Dôležitou požiadavkou bolo, aby Bratislava bola postavená pri vymerní drahotného prídavku na úroveň Prahy. Podobný význam mala aj ďalšia požadovaná zmena, aby sa o 100 % vyšší drahotný prídavok vyplácal na Slovensku do vtedy, kým sa bude vyplácať akýkoľvek drahotný prídavok v českých krajinách.

V návrhu Svazu sa požadovalo, aby sa diéty priznali všetkým štátnym zamestnancom z mimoslovenského územia po celý čas ich núteného exponovania a nie iba do 31. 7. 1921. Návrh Svazu požadoval, aby sa výhody uvedené v Zásadách vzťahovali nielen na profesorov, ale aj na učiteľov. Nevynechal ani zmluvných zamestnancov, pre ktorých požadoval,

²⁴ Tamže, j. č. 28345/20 MR.

aby sa ich zmluvný status zmenil na definitívny a miesta, ktoré zastávajú, boli systemizované a definitívne obsadzované. V rámci systemizácie týchto technických zamestnancov sa malo rátať s absolventmi všetkých technických odborov (technické vysoké školy, akadémiie umení, odborné školy umeleckopriemyselné, vyššie i nižšie priemyslovky). Pri zaraďovaní do jednotlivých hodnostných tried sa malo vychádzať z predchádzajúcej praxe – tak súkromnej, ako i verejnej na základe doby stanovenej pre platový postup zákonom č. 541/1919 Zb. z. a n. a rešpektovania zákona č. 462/1919 Zb. z. a n. zo 4. 7. 1919. Títo technickí úradníci mali tiež nadobudnúť dňom menovania na systemizované miesta všetky práva ostatných definitívnych úradníkov, a to aj pokiaľ ide o zvýšenie o jednu hodnostnú triedu a dva mzdové stupne.

Prezídium ministerskej rady tento nový návrh na zmenu Zásad hneď rozoslalo príslušným ministerstvám a ich vyjadrenie požadovalo do 5. 10. 1920. Promptne sa vyjadrilo ministerstvo verejných prác, ministerstvo spravodlivosti, ministerstvo železníc a, samozrejme, ministerstvo financií. Ministerstvo železníc oznámilo, že rokovalo so zástupcami železničného personálu 24. – 27. 9. 1920 a dosiahlo určitú dohodu. Napriek tomu však zotrvalo na zápornom stanovisku voči návrhu Svazu organizácií československých štátnych a železničných zamestnanců na Slovensku.²⁵ Podobné stanovisko zaujalo aj ministerstvo financií vo svojom prípise prezídiu ministerskej rady zo 6. 10. 1920. Píše sa v ňom, že požiadavky štátnych zamestnancov a najmä železničných zamestnancov sa stupňujú a štátna správa nemôže bez ohrozenia svojej autority ustupovať nátlaku organizácií, nemôže pripustiť, aby tieto organizácie zasahovali do jej kompetencií. „*Ministerstvo financií nemůže tudíž doporučiti, by na Zásadách nedávno schválených, na nátlak organisací, pohrožením nejkrajnějších důsledků prováděných, byly činěny jakékoli změny*“.²⁶ Ministerstvo financií sa vyjadrilo i k jednotlivým navrhovaným zmenám. Väčšinu odmietlo, nemalo však námietky voči tomu, aby bolo upravené postavenie zmluvných zamestnancov. Neodporúčalo však urýchlenú systemizáciu, obávajúc sa, že by povážlivo zasiahla do úpravy systemizácie jednotlivých odborov a kategórií štátnej správy na Slovensku.²⁷

Riešenie problému sa predĺžilo. Ministerstvo verejných prác sa vyjadrilo až v decembri a odmietlo všetky zmeny v Zásadách navrhované Svazom, ktoré požadovali právo pre ich stavovské organizácie spolurozhodovať pri úprave postavenia štátnych zamestnancov. V prípise sa konštatovalo, že „*přiznané výhody pro jmenování na Slovensko jsou již tak značné, že netřeba nových výhod zaváděti*“.²⁸ Ministerstvo verejných prác malo námietky aj proti riešeniu postavenia zmluvných zamestnancov a ich preradeniu do kategórie definitívnych zamestnancov. Zdôvodňovalo to tým, že úprava sa už vlastne udiala výnosom ministerstva verejných prác z 30. 1. 1920 č. 5536 a platy im boli vymerané analogicky ako štátnym úradníkom a legionárom sa započítala aj doba strávená v légiách. Ďalej oznamo-

²⁵ Tamže.

²⁶ Tamže.

²⁷ Tamže.

²⁸ Tamže, j. č. 5581.

valo, že rokuje o systematizácii miest všetkých kategórií zamestnancov štátnej stavebnej služby na Slovensku a sú do nej začlenení aj úradníci ostatných technických kategórií. Ministerstvo zdôraznilo, že pri obsadzovaní systemizovaných miest sa bude brať zreteľ predovšetkým na zamestnancov už zmluvne ustanovených a prednostne na legionárov.²⁹ Ministerstvo verejných prác reagovalo takto zároveň aj na Memorandum Klubu štátnych stavebných úradníkov o menovaní do štátnej služby na Slovensku. Zdôrazňovalo sa v ňom, že 70 % všetkého technického úradníctva prišlo zo súkromnej praxe. Pri zaraďovaní do hodnostných tried je nepomer medzi nimi a štátnymi úradníkmi v tom, že technickým úradníkom sa nepripočítava čas strávený v armáde a počíta sa iba predbežná odborná prax. Zástupcovia Klubu štátnych stavebných úradníkov na stretnutí so zástupcami ministerstva verejných prác 22. 11. 1920 preto žiadali, aby sa im vojenská služba započítavala do času súkromnej praxe. Ďalej požadovali, aby sa všetkým úradníkom povolaným z civilnej praxe do štátnej služby skracovali lehoty časového postupu podľa zákona č. 541 Zb. z. a n. zo 7. 10. 1919 tak, ako je to u bývalých štátnych inžinierov a všetkých mladších kolegov, pre ktorých platia výhody podľa zákona č. 230 zo 17. 4. 1920. Žiadali, aby sa bral zreteľ na kvalifikačnú úroveň a aby kvôli tomu bola zostavená kvalifikačná komisia pri referáte verejných prác v Bratislave na základe ustanovení služobnej pragmatiky. Zároveň žiadali, aby im bola vyplatená náhrada za ušlú mzdu so spätnou platnosťou v dôsledku odloženia menovania a menovanie úradníctva takisto požadovali previesť so spätnou platnosťou od 1. 1. 1919.³⁰

V rámci Zásad pre úpravu personálnych pomerov štátnych zamestnancov na Slovensku bolo treba zohľadniť aj rozdielne postavenie sudcov a štátnych zástupcov. Bol to nielen zložitý personálny, ale aj legislatívny problém. Na základe uznesenia ministerskej rady Uhorského kráľovstva zo 6. 7. 1918 bol všetkým sudcom a štátnym zástupcom, radcom kúrie (Najvyššieho súdu v Budapešti) a tajomníkom v prezídiách súdnych tabúl priznaný jednotný tzv. sudcovský prídavok v sume 1 800 korún ročne. Tento prídavok im bol naďalej vyplácaný i po vzniku ČSR – najmä preto, že platy sudcov na Slovensku by boli bývali po odňatí tohto prídavku nižšie ako platy sudcov v českých krajinách. Ministerstvo spravodlivosti po prijatí Zásad pre úpravu hmotných pomerov štátnych zamestnancov na Slovensku, kde v bode II. C sa stanovilo, že drahotné prídavky budú štátnym zamestnancom ustanoveným na Slovensku na systemizovaných miestach vyplácané o 100 % vyššie ako na ostatnom území republiky, vydalo so súhlasom ministerstva financií 30. 3. 1920 výnos, v ktorom vyslovilo, že sudcovský príplatok sa bude vyplácať na Slovensku len do konca marca 1920, pretože od 1. 4. 1920 sa začali na Slovensku vyplácať drahotné prídavky. Proti tomuto výnosu podala sťažnosť Veľká rada sudcov a štátnych zamestnancov na Slovensku (medzi nimi i právnik Vladimír Fajnor, vtedajší predseda Súdnej tabule v Bratislave) na Najvyšší správny súd. Domáhali sa, aby bol výnos ministerstva spravodlivosti z 30. 3. 1920

²⁹ Tamže.

³⁰ Tamže. Protokol z rokovania o Memorande Klubu štátnych stavebných úradníkov na ministerstve verejných prác 22. 11. 1920.

o sudcovskom prídavku zrušený, pretože k jeho zrušeniu je oprávnená iba ministerská rada. Ministerstvo spravodlivosti sa preto obrátilo 18. 12. 1920 na prezídium ministerskej rady, aby aj ono vydalo vlastné uznesenie, že Zásady pre úpravu osobných pomerov štátnych zamestnancov na Slovensku z 27. 7. 1920 sa dopĺňajú v bode II. C ustanovením ministerskej rady, ktoré tento sudcovský prídavok zruší. Zároveň ministerská rada mala schváliť výnos ministerstva, spravodlivosti.³¹ Tento dodatok sa mal týkať vyslovene justičných zamestnancov a nemal byť na úkor navrhovanej úpravy sudcovských prídavkov v celej republike, ktorá mala dočasne nahradiť pripravovanú sudcovskú pragmatiku.³² Sťažnosť Veľkej rady sudcov a štátnych zamestnancov bola 23. 2. 1921 výkonom Najvyššieho súdu č. 2185/21 zamietnutá a uznesenie ministerskej rady bývalého Uhorského kráľovstva zo 6. 7. 1918 č. 22 bolo vyhlásené za neplatné a sudcovský prídavok zrušený.³³

Drahotný prídavok o 100% vyšší ako v českých krajinách mal byť podľa Zásad pre úpravu osobných pomerov štátnych zamestnancov na Slovensku (bod II. C) schválených ministerskou radou 27. 7. 1920 vypláčaný zamestnancom na systemizovaných miestach pôvodne len do konca júla 1921. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska však navrhol, aby sa táto „slovenská výhoda“ ponechala kvôli zlým drahotným pomerom na Slovensku až do júla 1922. Proti bolo zásadne ministerstvo financií, ktoré považovalo finančné zaťaženie v dôsledku vyplácania „slovenskej výhody“ naďalej za neúnosné. Jednotlivé rezorty – ministerstvo sociálnej starostlivosti, ministerstvo pôšt a telegrafov, ministerstvo poľnohospodárstva, ministerstvo pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu správy, Ministerstvo spravodlivosti i ministerstvo školstva a národnej osvety pokladali predĺženie vyplácania „slovenskej výhody“ za potrebné a vyslovili nesúhlas s názorom ministerstva financií. Ministerstvo vnútra sa vyjadrilo veľmi dôrazne, že vyplácanie drahotného prídavku považuje „za naprosto nutné“. Prezídium ministerskej rady preto prijalo jeho návrh, aby drahotný prídavok bol vypláčaný na Slovensku až do konca januára 1922 a „zdôvodnilo to takto: „*Předsednictvo ministerské rady soudí, že poměry v řadách státních zaměstnanců na Slovensku nejsou tou dobou ještě tak konsolidovány a drahotní poměry mezi Slovenskem a ostatními částmi republiky do té míry vyrovnány, aby již mohla býti zastavena výplata vyšších drahotních přídávků na Slovensku a dovoluje si proto doporučiti vládě, aby schválila návrh ministerstva vnitra. V Praze 26. července 1921*“.³⁴

Na toto rozhodnutie nepochybne zapôsobili i viaceré protesty štátnych zamestnancov zo Slovenska. Na prezídium ministerskej rady prichádzali telegramy a listy, v ktorých sa žiadalo predĺženie 100 % drahotného prídavku o ďalší rok. Zväz verejných úradníkov a zamestnancov na Slovensku v telegrame z 18. 7. 1921 uviedol, že predĺženie žiadajú tak kvôli drahotným pomerom, ktoré sa zatiaľ nezlepšili, ako aj z politických dôvodov, pretože odňatie „*takrečeno jedinej výhody slovenského zamestnanectva mohlo by mať nedohľadné*

31 Tamže. Prípís ministerstva spravodlivosti prezídiu ministerskej rady č. 46545 k č. j. 37690 z 18. 12. 1920.

32 Tamže. Prípís ministerstva spravodlivosti z 26. 2. 1921 PMR.

33 Tamže.

34 Tamže, č. j. 22738/1921.

neblahé politické dôsledky“.³⁵ Podobne sa vyjadril aj Svaz organizací československých štátnych a železničných zamestnanců na Slovensku, ktorý v mene všetkého zamestnanectva na Slovensku žiadal, aby 100 % drahotný prídavok bol ponechaný, pokiaľ sa neskončí drahota. Zároveň výstražne pripomenul, že „zastavením opustí Slovensko mnoho zamestnanců českých, že toto nesociální opatření nezůstane i jinak bez škodlivých následků politických, které vláda nesmí tímto vyvolat“.³⁶

Po predĺžení lehoty vyplácania drahotného prídavku do konca januára 1922 však protesty a sťažnosti prichádzali na prezídium ministerskej rady i naďalej. Zväz verejných úradníkov a zamestnancov prijal na valnom zhromaždení 21. 8. 1921 rezolúciu, v ktorej žiadal, aby zásada, že trvalo ustanovení zamestnanci majú nárok na postup o jednu hodnostnú triedu a dva platové stupne alebo vo forme povýšenia (udelenia titulu i zvýšeného platu), alebo len zvýšenia platu (bez udelenia titulu), sa uskutočnila vo všetkých rezortoch. Do praxe ju totiž uviedlo zatiaľ iba ministerstvo pôšt a telegrafov nariadením č. 47378-II-1920 z 3. 10. 1920 a ministerstvo železníc nariadením č. 54718/1/3 z 26. 1. 1921. Žiadali preto, aby sa zásada uplatnila pri týchto skupinách zamestnancov: a) exponovaných a na Slovensku ustanovených; b) domácich slovenských, prevzatých od bývalej uhorskej vlády; c) Slovákov, ktorí vstúpili do štátnej služby po vzniku ČSR; d) zamestnancoch, ktorí boli prijatí z mimoslovenského územia a boli na Slovensku trvale ustanovení, vrátane legionárov a demobilizovaných vojakov na Slovensku novoustanovených.

Výhody rozhodne nemali dostať zamestnanci bývalej uhorskej vlády, ktorí sa zúčastnili politického štrajku, alebo boli pre protištátnu činnosť disciplinárne trestaní. V rezolúcii sa ďalej žiadalo, aby urýchlene vstúpil do platnosti zákon č. 222/1920 Zb. z. a n. z 9. 4. 1920 o prepočítaní služobnej doby, ktorý tiež nebol aplikovaný vo viacerých rezortoch. V tejto súvislosti sa v rezolúcii uvádzalo: „*Neistota, ľubovoľné vykladanie vládnych nariadení vyvoláva v zamestnaneckých kruhoch zbytočný rozruch, znižuje chuť k práci, čo zamedzíť je v prvom rade v záujme štátu: preto voláme – odstráňte nespravodlivosť pri aplikovaní zákonov a nariadení týkajúcich sa zamestnancov a vykonajte tým kus konsolidačnej práce*“.³⁷

Podstatou problému boli dve hlavné nezrovnalosti – nerovnaké počínanie rezortov, ktoré si zo Zásad vybrali to, čo sa im hodilo a nerovnaký postoj voči jednotlivým skupinám štátnych zamestnancov. Dobrá analýza situácie bola v článku Lidových novín Dietárství na Slovensku, uverejnenom 16. 10. 1921. Autor v ňom kritizuje vyplácanie diét úradníkom a učiteľom, ktorí boli po prevrate na Slovensko exponovaní a z titulu vydržievania dvoch domácností sa im priznali diéty. Výdavky na ne dosiahli veľkú sumu a mali byť preto postupne od 1. apríla do konca septembra 1920 eliminované. Pre odpor zamestnancov sa ich zrušenie odsunulo až do 1. 8. 1921. Vyplácajú sa však aj naďalej – napr. v rezorte školstva, a to aj tým absolventom, ktorí nastúpili pred 1. 8. 1920 na Slovensko na svoje prvé

35 Tamže, k č. 22683 PMR.

36 Tamže, k č. 22581 PMR.

37 Tamže, k č. 26854/21 PMR.

miesto a v českých krajinách nikdy neboli ustanovení – na Slovensko teda neboli vyslaní – systemizované miesto a diéty im neprislúchajú. V článku sa uvádzalo, že absolvent učiteľského ústavu – slobodný – má mesačný plat 851 a diéty 900, teda spolu 1 751 korún. Ženatý učiteľ mal mesačný plat 1 041 a diéty 1 200, spolu 2 241 korún. Český učiteľ začiatovník mal na Slovensku podľa Lidových novín plat zodpovedajúci VII. hodnostnej triede, čo vraj dosahoval učiteľ na Morave až po 25 rokoch služby. Zároveň i rodený Čech pôsobiaci na Slovensku ako berný asistent mal o 15 000 korún ročne menej ako tu začínajúci český učiteľ. Tieto diéty však mali podľa článku aj slovenskí školskí inšpektori, nie však slovenskí učelia. Autor sa preto pýtal, aký je dôvod na vyplácanie týchto diét, ktoré zbytočne vyčerpávajú štátny i školský rozpočet a budia animozitu medzi slovenskými a českými učiteľmi na Slovensku, medzi českými učiteľmi na Slovensku a českými učiteľmi na Morave a v Čechách a zároveň i medzi českými a slovenskými úradníkmi a českými učiteľmi na Slovensku. Dôvodov bolo viac, ako hlavný sa však javí nerovnaký postup rezortov voči jednotlivým kategóriám štátnych zamestnancov, ktoré riadili svoje expozitúry na Slovensku z Prahy a o situácii nemali dostatočný prehľad. Tento fakt bol dostatočne známy a bol kritizovaný nielen v slovenskej, ale i v českej tlači, kde sa konštatovalo, že mnohí českí štátni zamestnanci na Slovensku vidia veci lepšie ako ministerstvá.³⁸

S takýmto stavom neboli spokojné ani slovenské politické kruhy a úradné miesta. Nebudem uvádzať známe interpretácie ľudákov v parlamente, ktorí úradnícku otázku a personálne obsadzovanie miest v štátnej a verejnej správe nastoľovali na uvedenom fóre i vo svojej straníckej tlači takmer od vzniku nového štátu. Podrobne ich výhrady sumarizuje Konštantín Čulen vo svojej práci *Česi a Slováci v štátnych službách ČSR* (Trenčín 1994). Zhromaždil v nej množstvo faktografického materiálu o krivdách voči Slovákom zamestnaným, ale najmä nezamestnaným v štátnych službách. Problematiku však hodnotí len prostredníctvom nacionálneho kritéria a neanalyzuje ju komplexne. Nevidí rozmanitosť skupín štátnych zamestnancov, vyplývajúcu z objektívnej situácie po rozpade Rakúsko-Uhorska a zároveň aj ich spoločné záujmy bez ohľadu na národnú príslušnosť.

Z analýzy v predloženej štúdií vyplýva, že personálne obsadzovanie orgánov štátnej správy sa riešilo predovšetkým na pôde exekutívy. Zákonné opatrenia boli zväčša prijímané ex post, t. j. až na základe nariadení a výnosov jednotlivých ministerstiev a rozhodnutí prezídiá ministerskej rady, ktoré boli vyvolané akútnymi potrebami spoločenskej praxe. Často sa prijímali veľmi rýchlo a ešte rýchlejšie museli byť exekvované. To sa odrážalo na ich kvalite a nedôslednosti i rozpornosti. Personálna politika obsadzovania miest štátnej a verejnej správy nemala vopred vypracovanú koncepciu a predstava, že bude možné automaticky aplikovať služobnú pragmatiku a personálnu politiku fungujúcu v českých krajinách i na Slovensku, sa ukázala ako iluzórna. Aby štátna správa na Slovensku mohla vôbec začať

38 Večerník Českého slova z 9. 8. 1921 uverejnil článok poslanca J. Pelikána K diskusi o česko-slovenském soužití, v ktorom navrhoval vytvorenie komisií sťažností, pretože mnohí českí úradníci vidia veci na Slovensku oveľa lepšie ako centrum. Kritizuje chyby, ktoré sa na Slovensku robia, varuje pred správaním sa k Slovensku ako ku kolónii a zdôrazňuje, že si treba uvedomiť, kto z takýchto nezhôd ťaží.

pracovať, museli aspoň načas zostať v platnosti mnohé právne normy bývalého uhorského štátu. Duálnosť právneho prostredia však bola iba jedným, hoci určujúcim prejavom rôznorodosti spoločenskej reality na Slovensku a v českých krajinách. Obe bolo treba najprv priblížiť a postupne zintegrovať.

Táto úloha stála tak pred štátnymi orgánmi, ako aj pred politickými subjektmi. Jej dôležitou súčasťou bola i otázka personálneho obsadzovania orgánov štátnej a verejnej správy. Prístup exekutívy k nej v prvých rokoch po vzniku ČSR som sa pokúsila načrtnúť. Postup politických strán, ktorý je nemenej obsažný, si vyžaduje samostatnú štúdiu. Na záver spomeniem preto iba jeho hlavný trend, ktorý bol pre všetky „štátotvorné“ politické subjekty pôsobiace na Slovensku v tom čase takmer rovnaký. Otázku personálneho obsadzovania orgánov štátnej a verejnej správy považovali všetky politické strany z mocenského hľadiska za kľúčovú, ich postupy však neboli zosúladené a zosynchronizované. Tak ľudáci, ako aj národnári, sociálni demokrati, agrármci, ba i národní socialisti a lidáci si uvedomovali, že konečné slovo pri obsadzovaní orgánov exekutívy na Slovensku má Praha. V tej či onej forme preto žiadali posilnenie právomocí ÚMPS. Spoločným projektom roku 1920 sa stala požiadavka vytvorenia Správneho výboru – administratívneho orgánu s prenesenou pôsobnosťou pražských ministerstiev na rezortné expozitúry a riaditeľstvá na Slovensku, na čele ktorého mal stáť minister s plnou mocou pre správu Slovenska.

Správny výbor ako inštitucionálny element administratívnej autonómie Slovenska sa však nepodarilo presadiť a riadenie personálnej politiky zostalo naďalej v pražských ministerstvách. Požiadavka administratívnej autonómie Slovenska ako minimálny ľudácky či spočiatku maximálny agrárnický program sa však neuskutočnila ani po exekvovaní župného zákona r. 1923. Župný zväz, ktorý mal plniť niektoré spoločné „nadžupné“ celoslovenské úlohy sa nevytvoril a právomoci ÚMPS sa naopak postupne odbúravala úradnícka otázka sa i v ďalších rokoch „riešila“ na pôde centrálnej exekutívy. Zo stavovsko-sociálnej polohy čoraz viac prerastala do politického problému so silným nacionálnym akcentom a stala sa trvalou súčasťou slovenskej otázky.

(1996)

8. KAPITOLA

K OTÁZKE ZAMESTNÁVANIA LEGIONÁROV V ŠTÁTNYCH A VEREJNÝCH SLUŽBÁCH V PRVÝCH ROKOCH ČSR

Parlament a vláda mladého československého štátu sa snažili v súvislosti s návratom legionárov do vlasti riešiť otázky ich zamestnávania v štátnych a verejných službách. Talianski a neskôr i francúzski legionári však museli ešte zasiahnuť do bojov o Slovensko, ktoré trvali s krátkym prerušením až do júla 1919. Do svojich domovov sa vracali až začiatkom augusta po uzavretí prímeria a obsadení novej demarkačnej čiary na juhu Slovenska. Ruskí legionári, ktorí sa vracali ešte počas roka 1920, mali najväčšie problémy so zaradením do občianskeho života.¹ Miesta v štátnych i verejných službách boli už zväčša obsadené, pozemková reforma rozbehnutá a v legionárskych zákonoch sa zabudlo na legionárov robotníkov, živnostníkov i súkromných zamestnancov. Na umiestnenie legionárov v štátnej službe boli podané v Revolučnom národnom zhromaždení dva návrhy zákona. Návrh Antonína Slavíka, Prokopa Maxu a Ivana Markoviča a kol. a návrh Františka Buřivala a spol. Boli odovzdané legionárskemu výboru, ktorý spolu s expertmi z Kancelárie Čs. légii vypracoval návrh zákona (tlač č. 1429/19), ktorý parlament schválil bez zmien ako zákon č. 282 Sb. z 23. mája 1919.²

Národné zhromaždenie urobilo základný krok pri riešení existencie legionárov prijatím zákona č. 282 Sb. z 23. mája 1919 o úľavách pri prijímaní legionárov do štátnych služieb. Zmocnilo ním vládu, aby stanovila zásady, podľa ktorých môžu príslušníci zahraničných vojsk (legionári) dostať úľavy od všeobecne platných formálnych podmienok pre dosiahnutie rôznych štátnych úradov, pokiaľ budú žiadatelia odborne vyhovovať (napríklad čo do výšky tela, veku, stavu, formálneho preukazu o predpísaných štúdiách atď.). Zákon nadobudol účinnosť dňom vyhlásenia a jeho vykonanie sa ukladalo vláde.³

Tento prvý legionársky zákon bol podrobne doplnený zákonom č. 462 Sb. z 24. júla 1919 o prepožičaní miest legionárom. V § 1 sa stanovovalo, že legionári majú nárok žiadať pridelenie miest v štátnej a verejnej službe, ako aj v iných závodoch a podnikoch podporovaných štátom a ním garantovaných. Služba strávená v légiách sa mala započítavať všetkým legionárom trojnásobne – tak v rámci služby, ako aj do dôchodku. Počítavať sa mala odo

1 Česká historiografická produkcia o legionároch zatiaľ neuvádza jednoznačný počet legionárov. Ivan Šedivý v štúdiu Družina československých legionářů v počátcích legionářského hnutí v Československu (In: Sborník k dějinám 19. a 20. st. Praha 1993, s. 94) vychádza zo štatistického materiálu kancelárie Československých legionářů z roku 1937, ktorý uvádza, že všetkých príslušníkov čs. zahraničných vojsk bolo 109 590, z toho legionářů podľa definície zákona č. 462 Sb. z 24. 7. 1919 bolo 88 683 (60 109 rukých, 9 363 francúzskych a 19 211 talianskych).

2 HRABÁNEK, J. – VESELÍK, J.: Legionářská příručka. Praha 1929, s. 51.

3 Sb. z. a n., r. 1919, s. 394.

dňa prihlásenia do légii; keď sa to nedalo zistiť, tak odo dňa nastúpenia služby v légiiach. § 2 vymedzoval pojem legionár: bol nim každý dobrovoľník, ktorý sa do československej zahraničnej armády prihlásil najneskôr do 28. októbra 1918 úplne dobrovoľne a 28. októbra 1918 už službu v armáde i vykonával. Zákon umožňoval i výnimku. Žiadateľ o ňu musel preukázať, že z dôvodov od neho nezávislých nemohol byť v uvedený deň prítomný a do armády zaradený, alebo už bol z nej riadne prepustený. Zákon vysvetľoval aj pojem Československá (revolučná – zahraničná) armáda, pod ktorým sa rozumeli autonómne, z Čechoslovákov zložené vojenské formácie vo zväzku príslušných spojeneckých armád, podriadené Československej národnej rade ako najvyššej politickej autorite. Za legionárov sa však mali považovať aj tí Čechoslováci, ktorí mali rakúske, uhorské či nemecké štátne občianstvo a počas vojny vstúpili dobrovoľne do niektorej spojeneckej pravidelnej armády, bojujúcej proti koalícii Nemecka, Rakúsko-Uhorska, Bulharska a Turecka a počas prevratu konali službu, alebo boli z nej riadne prepustení. Za spojenecké armády sa považovali – americká, anglická, francúzska, talianska, srbská a ruská do 28. januára 1918. Legionári museli však hodnoverne preukázať, že z dôvodov, ktoré od nich nezáviseli, nemohli vstúpiť do československej zahraničnej armády. Potvrdenie o tom, kto je legionárom, vydávala kancelária Československých légii, zriadená pri ministerstve národnej obrany (MNO).

Dôležité boli i nasledujúce paragrafy, ktoré upresňovali, ktoré miesta sú vyhradené iba legionárom a pri ktorých majú prednosť pred inými žiadateľmi. Iba pre legionárov boli podľa § 4 vyhradené miesta sluhov a dozorcov v štátnych úradoch, väzniciach a iných ústavoch, ktoré boli alebo úplne štátne, alebo štát poskytoval na ne časť nákladov. To isté platilo pre služby v krajských, okresných a obecných úradoch a verejných fondoch.

Pre legionárov boli vyhradené aj miesta úradných a kancelárskych sluhov a miesta patriace k dozorcovskej a prevádzkovej nižšej službe na železniciach, paroplavbe a v iných závodoch a podnikoch podporovaných a garantovaných štátom – či už povolených, alebo ešte len čakajúcich na udelenie koncesie. Vo všetkých uvedených prípadoch sa vyhradzovalo pre legionárov 50 % miest dovtedy, pokiaľ kancelária Československých légii pri MNO neprehlási, že už na určité miesta pre legionárov nereflektuje.

Podľa § 5 legionári mali prednosť pri obsadzovaní manipulačných a kancelárskych úradníckych miest v úradoch, súdoch a závodoch uvedených v § 4 v tom prípade, ak preukážu úplnú spôsobilosť určenú prácu vykonávať. Tá istá prednosť im náležala aj pri obsadzovaní miest v štátnej civilnej bezpečnostnej strážii a v strážii finančnej.

§ 6 prikazoval viesť úradnú evidenciu vyhradených miest sluhov a úradníkov pre legionárov a z času na čas ich zverejňovať.

MNO malo viesť podľa § 7 zvláštny zoznam preukazov vydávaných legionárom. V preukaze malo byť zaznačené, že legionár je spôsobilý vykonávať úradnícku prácu. Preukaz mal byť pripojený k žiadosti o miesto, ktoré bolo voľné, alebo sa malo uvoľniť a na ktoré sa legionár mal predznačiť, ako to uvádzal § 8.

V § 9 sa zdôrazňovalo, že pred obsadením miesta musí príslušná inštitúcia vyhlásiť naň verejný konkurz, stanoviť presný termín na podanie žiadosti a informovať o tom MNO. Zároveň sa však uvádzalo, že ak sa miesto prideli legionárovi, nie je potrebné vypisovať naň súťaž a upovedomiť o tom MNO.

V § 10 sa ukladala ustanovizniam zamestnávajúcim legionárov povinnosť viesť zoznamy žiadostí a potvrdiť každému žiadateľovi prijatie jeho žiadosti i počet žiadateľov, ktorí sa na to miesto už prihlásili.

Podľa § 13 sa každý oprávnený žiadateľ-legionár mohol sťažovať, ak by miesto vyhradené legionárom, alebo miesto, na ktoré majú legionári prednostné právo, bolo pridelené proti ustanoveniam tohto zákona.

Nasledujúci § 14 stanovoval, že ministerstvo, ktorému podlieha ústav, úrad alebo závod, ktorý takto konal, je povinné obsadenie miesta vyhlásiť za neplatné a nariadiť prepustenie. Doba premlčania bola stanovená na jeden rok. § 14 zároveň stanovoval, že ak ustanovizne uvedené v § 4 obsadia nejaké miesto proti ustanoveniam tohto zákona, budú potrestané pokutou v sume od 1 000 do 5 000 korún, ktorá pôjde do pomocného fondu Československých légii.

Podľa § 15 legionári strácali právo na uvedené úľavy v tom prípade, ak sa miesta vzdali dobrovoľne, alebo boli súdení a odsúdení na stratu spôsobilosti dosiahnuť miesto v štátnom či verejnom úrade. Zánik takéhoto práva musel byť uvedený v evidencii preukazov a preukaz mal byť majiteľovi odobraný.

Zákon mal uviesť do platnosti minister národnej obrany v dohode s ostatnými ústrednými úradmi a účinnosť nadobudol dňom vyhlásenia.⁴

Z litery zákona plynulo, že legionári mali mať značné výhody pri uplatňovaní svojich nárokov na zamestnanie v štátnych a verejných službách. Viaceré ustanovenia sa však ukázali v praxi ako problematické a niektoré boli nedôsledné už priamo v texte zákona. Napríklad ustanovenie § 9 o povinnosti vyhlasovať verejný konkurz na miesto pre legionárov a informovať o tom MNO bolo oslabené nasledujúcim ustanovením tohto paragrafu, ktoré vyhlasovalo, že to nie je potrebné, ak miesto už obsadil legionár. Potvrdil to aj článok 14 vykonávacieho nariadenia č. 151 Sb. zo 4. marca 1920, ktorý uvádzal, že na miesto, kde sú zaznamenaní legionári, sa už nemusí vypisovať konkurz. Zároveň však ustanovil, že aj takéto miesta musia byť oznámené MNO (Kancelárii Čs. légii) pre prípadné doplnenie návrhu na ich obsadenie ešte inými uchádzačmi. Proti tomu protestovali jednotlivé ministerstvá – najmä tie, ktoré zamestnávali legionárov vo väčšom počte ako napríklad ministerstvo pôšt a telegrafu a ministerstvo železníc. Odvolávali sa práve na uvedený § 9 zákona 462 Sb., ktorý im to umožňoval. Okrem toho, že tu išlo o klasický príklad nedôslednosti v zákone, pôsobil tu i sociálny a politický imperatív, aby boli vracajúci sa legionári čo najskôr umiestnení do zamestnania a boli eliminované dôvody k ich nespokojnosti.

⁴ Sb. z. a n., r. 1919, s. 647 – 648.

V tejto súvislosti však nemožno obísť fakt, že tu išlo aj o kompetenčný spor medzi jednotlivými ministerstvami a MNO. Zákon 462 Sb. evidentne robil závislými rozhodnutia jednotlivých ministerstiev a im priamo podriadených úradov na MNO, respektíve Kancelárii Čs. légii. Vyplýva to z § 7, podľa ktorého malo MNO viesť zoznam legionárskych preukazov a vyznačovať v nich spôsobilosť legionárov nastúpiť na úradnícke miesta. Napokon samotný zákon uvádzal do platnosti minister národnej obrany.

Nespokojné ministerstvá to považovali za zásah do svojich právomocí a obracali sa protestami na prezídium ministerskej rady (PMR). To potom zisťovali u jednotlivých rezortov ich postoje k otázke obsadzovania voľných miest legionármi.⁵ Problém sa vyhrotil po návrate legionárov z Ruska, keď značná časť z nich bola nezamestnaná, materiály PMR uvádzajú dokonca až 15 000 legionárov bez miesta.⁶

Z iniciatívy Kancelárie Čs. légii pri MNO a prípravného výboru jednotnej legionárskej organizácie v Prahe Československej obce legionárskej (ČsOL) vláda na svojom zasadnutí 21. mája 1921 prerokovala ich návrhy a uzniesla sa, aby bola vytvorená komisia zo zástupcov všetkých ministerstiev a Kancelárie prezidenta republiky. Jej úlohou malo byť vyšetriť za účasti expertov z radov legionárov nedodržiavanie tzv. legionárskeho zákona a zároveň mala zvážiť i možnosti novelizácie legionárskych právnych predpisov a ich účelné uskutočňovanie. Zvolaním komisie bolo poverené MNO, ktoré malo zároveň zabezpečiť aj jej činnosť.

MNO zvolalo prvú schôdzu tejto komisie na 30. júna 1921, na ktorej odznel aj návrh senátora Václava Klofáča, aby bola komisia rozšírená aj o zástupcov politických strán, a to „krátkou cestou“. Ukázalo sa však, že takýto spôsob nevyhovuje. Bolo treba rešpektovať uznesenie ministerskej rady z 21. mája 1921 a zachovať striktné byrokratický postup. MNO malo zistiť najprv názory ostatných centrálnych úradov a dohodnúť sa s nimi na znení návrhu osnovy novelizácie legionárskych právnych opatrení, ktorý sa potom mal adresovať späť ministerskej rade.⁷

Na toto zasadnutie už boli pozvaní aj zástupcovia Štátneho pozemkového úradu, zemského správneho výboru v Prahe a Brne. Po obsahovej diskusii sa komisia uzniesla, aby všetky ministerstvá a ostatné centrálné úrady republiky poslali do konca augusta 1921 správy o stanoviskách jednotlivých rezortov a orgánov štátnej správy k legionárskym zákonom a ich vykonávacím vládnym nariadeniam. Na základe týchto materiálov mala užšia komisia, v ktorej boli zastúpené MNO, ČsOL a Likvidačný úrad zahraničných vojsk a dvaja zástupcovia z radov legionárov-poslancov vypracovať konečný návrh novelizácie zákona o legionároch.

5 Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond (f.) PMR 505/36-37, 3083. Obsadzovanie voľných miest legionármi.

6 Tamže.

7 SÚA Praha, f. PMR 505/53, 3083. Zriadenie medziministerskej komisie pre otázky legionárov, č. 23004/21.

Užšia komisia príslušný materiál spracovala a zaujala kladné stanovisko k prijatiu novely zákona so zdôvodnením, aby si štátne úrady konali svoju povinnosť. Vzhľadom na to, že bolo veľmi naliehavé uspokojiť strádajúcich legionárov čo najskôr, užšia komisia sa rozhodla obísť parlament a „*pro tuto dobu navrhnouti vydání novelly k prováděcím nařízením vlády k legionářským zákonům, jakož i podati návrh na vydání usnesení vlády, jimiž budou upraveny poměry nedotčené legionářskými zákony*“.⁸

Pri hodnotení dovtedajších legislatívnych opatrení (zákona č. 282 Sb. z 23. mája 1919, zákona č. 462 Sb. z 24. júla 1919, vládneho vykonávacieho nariadenia č. 151 Sb., ktorým sa realizoval zákon č. 462 Sb. a vládneho nariadenia č. 12 Sb. z 30. decembra 1920 k prevedeniu zákona č. 282 Sb.) sa brali do úvahy dôvody, ktoré motivovali jednotlivé predpisy a zároveň sa zvažovali súčasné potreby štátnej a verejnej správy. Komisia konštatovala, že všetky menované zákony a ich vykonávacie nariadenia smerovali k tomu, aby zabezpečili umiestňovanie legionárov v štátnej a verejnej službe, umožnili im primeranú životnú existenciu a zároveň ich takto odmenili za obete, ktoré priniesli národnému oslobodeniu a vzniku samostatnej ČSR. Komisia odobrila takýto postup, pretože bol zároveň v súlade so záujmom štátnej a verejnej správy, ktorý si, vyžadoval, aby sa do jej orgánov dostal duch a tradície čs. légii. Zdôraznila však, že je potrebné, aby legionári vykazovali aspoň predbežné vzdelanie, ktoré sa vyžaduje na nimi obsadzovaných miestach. Ukázalo sa, že všetky ministerstvá a centrálné úrady uznávali potrebu zamestnávať legionárov. Dožadovali sa však novelizácie nariadení vlády.

Užšia komisia preto podrobne analyzovala priania a sťažnosti legionárov a nezhody, ktoré nastávali pri ich prijímaní do služieb v štátnych a verejných úradoch. Dospela tiež k názoru, že hlavnou príčinou uvedených problémov bola nejasná štylizácia niektorých častí v oboch zákonoch, alebo vo vykonávacích nariadeniach, čo umožňovalo ignorovať hlavné motívy vydania týchto opatrení: „...*v některých případech stalo se, že postup některých úřadů Čs. republiky při přijímání legionářů do služeb státní a veřejné správy nejevil někdy dosti pochopení pro blahovlnný postup tam, kde zákonné předpisy liberálnímu postupu při praktikování všech legionářských zákonů a předpisů nejsou na újmu a kde nikterak ani zájem státu není ohrožen*“.⁹

Komisia konštatovala, že pri prijímaní legionárov sa vyzdvihovala požiadavka odbornej znalosti a teoretickej prípravy takým spôsobom, že sa v skutočnosti paralyzovali ustanovenia zákona č. 282 Sb. o úľavách pri prijímaní legionárov do štátnych služieb a zároveň aj vykonávacie nariadenie č. 12 Sb. k tomuto zákonu prijaté v decembri 1920. Počet miest pre legionárov sa znižoval aj tým, že pre nich prichádzali do úvahy iba miesta práve uvoľnené a nie miesta, ktoré boli uvoľnené už v čase účinnosti zákona.

Komisia na základe uvedených faktov i ďalších nezrovnalostí dospela k záveru, že je nevyhnutné vydať nariadenie vlády ČSR, ktoré by obsahovalo presnú štylizáciu smerníc

8 SÚA Praha, f. PMR 505/53, 3083. Novelizácia legionárskych predpisov. List politickej kancelárie ministra národnej obrany z 26. 1. 1922 PMR (č. 4886) pol. Kanc./22, s. 2.

9 Tamže, s. 3.

pre jednotný postup v celej štátnej a verejnej správe pri prijímaní legionárov do služieb v jej orgánoch. Užšia komisia zároveň zhodnotila aj situáciu ďalších skupín legionárov a konštatovala, že je nevyhnutné dať presnú direktívu pri posudzovaní žiadosti legionárov živnostníkov, maloobchodníkov, roľníkov i legionárskych družstiev a pod. pri priznávaní určitých výhod ich žiadateľom, keďže platné legionárske zákony vôbec na tieto skupiny legionárov nepamätali.

V citovanom elaboráte sa uvádzalo, že stanovisko štátnych úradov je vo väčšine takýchto prípadov zamietavé a vychádza z presvedčenia, že je treba mať na zreteli aj konkurujúce záujmy ostatných občanov ČSR a že priorita záujmov týchto skupín legionárov nie je daná žiadnym zákonom, ani vládnym nariadením. Komisia preto konštatovala, že je v záujme spravodlivosti a v súlade s verejným záujmom, aby sa vplyv ducha a tradície légii uplatnil aj v občianskom živote. Vyslovila preto názor, že je povinnosťou štátnej správy, aby to rešpektovala a umožnila legionárom návrat k ich pôvodnému zamestnaniu, zvlášť k samostatnému vykonávaniu živnosti, obchodu atď., a to na základe liberálnejšieho výkladu všetkých predpisov, ktoré prichádzajú do úvahy. Išlo najmä o pridelenie koncesíí, trafik, licencií, o ktoré žiadali najmä legionári invalidi, prípadne pozostalí po legionároch.

MNO pokladalo za veľmi dôležité, aby všetky kompetentné úrady vo veci umiestňovania legionárov podali výkazy o tom, koľko bolo prijatých nových síl od 7. augusta 1919 a koľko z nich bolo legionárov. Zároveň odporúčalo, aby vo všetkých ústredných úradoch bola rozšírená pôsobnosť legionárskych referentov, v rámci ktorej im malo byť umožnené, aby spolupôsobili pri vykonávaní legionárskych zákonov a nariadení a aby mohli na základe toho priamo referovať o legionárskych záležitostiach príslušnému ministrovi.

Komisia napokon pripomenula, že zákon č. 462 Sb. z 24. júla 1919 vstúpil do platnosti až 7. augusta 1919, teda v čase, keď väčšina úradov bola už zriadená a miesta v nich z väčšej časti obsadené. Legionári, ktorí ešte bojovali na Slovensku a tí, ktorí sa do vlasti vrátili neskôr, už nemohli tieto zákony natoľko využiť. Navyše uznesenie ministerskej rady z 21. decembra 1921 prikazovalo, aby bolo zastavené prijímanie nových síl do štátnej služby a neurobilo žiadnu výnimku pre legionárov.

Komisia sa zaoberala aj účasťou legionárov na pozemkovej reforme. Vyslovila názor, že liberálny postup by sa mal uplatniť v tomto prípade nielen voči legionárom – poľnohospodárom, ale aj voči tým, ktorí mali pôvodne iné zamestnanie a nemôžu ho už vykonávať. V tejto súvislosti preto uzavrela: „*Aby dosaženo bylo aspoň částečného uspokojení v řadách legionářů, kteří založiti chtějí svoji existenci jako zemědělci, byl ministerstvem národní obrany podán příslušný návrh pro vydání nařízení vlády, jímž se upravuje přiděl půdy pro legionáře a invalidy Státnímu pozemkovému úřadu se žádostí, aby tento úřad, jakožto jediný oprávněný k provádění pozemkové reformy stanovisko užší komise přijal a ze své pravomoci ministerské radě k rozhodnutí predložil.*“¹⁰

MNO predložilo na základe uvedených odporúčaní komisie ministerskej rade návrh smerníc všetkým ministerstvám a ústredným úradom, aby liberálnejšie postupovali pri rozhodovaní o legionároch. Návrh obsahoval viaceré uznesenia:

Všetkým ministerstvám sa ukladala povinnosť, aby pre všetky svoje podriadené orgány, v ktorých právomoci je rozhodovanie o rôznych žiadostiach legionárov – živnostníkov, maloobchodníkov, legionárskych družstiev a pod. – vydali smernice na liberálny výklad všetkých predpisov, ktoré budú prichádzať do úvahy.

Vo všetkých ministerstvách mal byť úradník-legionár poverený agendou legionárov; mal podávať odobrenia pri ich prijímaní do štátnej služby, pri zaradení do poradovníka žiadateľov a prepočítaní služobných rokov. Zároveň sa mal starať o to, aby zákony o legionároch boli plnené. Správy o svojej činnosti mal podávať priamo prednostovi ústredného úradu.

III. Všetky ministerstvá, v ktorých právomoci bolo udeľovať koncesie, trafiky a licencie, mali pri rozhodovaní o nich dávať prednosť legionárom invalidom a pozostalým po legionároch.

IV. Všetky ministerstvá a centrálné úrady, ktoré boli kompetentné prijímať legionárov a obsadzovať nimi pre nich vyhradené miesta, mali podať výkazy o tom, koľko miest obsadili v čase od 7. 8. 1919, koľko z nich bolo obsadených legionármi a akú majú kvalifikáciu.

V tejto správe Politickej kancelárie MNO prezídiu ministerskej rady sa podrobne uvádzali navrhované zmeny a doplnky k vládnemu nariadeniu č. 151 Sb. zo 4. marca 1920 a naria-

¹⁰ Tamže, s. 6. Vláda rešpektovala tieto požiadavky a návrh MNO a vydala nariadenie č. 117 zo 6. 4. 1922. Obsahovalo ustanovenia k prídelovému zákonu (č. 81 Sb. z 30. 1. 1920) o prídelení pôdy legionárom a vojnovým invalidom, ako aj informácie o vyhláškach prídelového konania.

Nariaďovalo sa v ňom, aby bola pri rozhodovaní o prídelení pôdy daná prednosť legionárom a vojnovým invalidom, ktorí preukážu znalosť poľnohospodárskych prác, bez ohľadu na to, či boli predtým roľníkmi. Tak isto sa malo osobitne prihliadať k žiadostiam združení legionárov a vojnových invalidov, bez rozdielu, či ide o prídel celých hospodárskych jednotiek, alebo len ich časti. Legionári a vojnoví invalidi mali mať prednosť aj pri kolonizovaní pôdy a tak isto ich združenia – ak vyhovujú obecným podmienkam prídelového zákona. Prekážkou pri rozhodovaní o žiadostiach legionárov, vojnových invalidov a združení týchto osôb o prídel pôdy nemalo byť, ak v tejto dobe nemali dostatočné zariadenia, alebo budovy na hospodárenie, ak sa osvedčili, že si ich zadovážia. A to alebo vlastnými prostriedkami, alebo prostredníctvom úveru. Zvlášťne osvedčenie nie je potrebné, ak súčasne so žiadosťou o prídel pôdy bola podaná žiadosť na poskytnutie úveru z jedného či viacerých fondov zriadených na základe § 18 úverového zákona č. 166 Sb. z 11. 3. 1920, ktorá vyhovuje predpisom tohto zákona. Podľa: HRABÁNEK, J. – VESELÍK, J.: c. d., s. 44 – 45.

deniu č. 12 Sb. z 30. decembra 1920. Ako hlavný dôvod sa uvádzalo, že nariadenia nedostatočne rešpektujú nielen legionárske zákony, ale aj praktické potreby legionárov a preto je potrebné ich novelizáciou odstrániť nedôslednosti predchádzajúcich opatrení vlády.

Z hľadiska legionárov sa javili najdôležitejšie najmä tie navrhované zmeny, ktoré mali zabezpečiť taxatívne vymenovanie výhod legionárov a ich percentuálne vymedzenie vo vzťahu k iným skupinám uchádzačov o miesta. Dôležitá bola aj ďalšia navrhovaná zmena, podľa ktorej malo prislúchať legionárom prednostné právo už na základe ich úradníckeho preukazu vydaného MNO (Kanceláriou Čs. légii) a nemuseli predkladať vysvedčenia, že vyhovujú podmienkam služobnej pragmatiky, týkajúcim sa predpísaného vzdelania. Mohli si ho nahradiť kurzami a certifikátmi o ich absolvovaní, alebo príslubom ich absolvovania do určitej lehoty.

V tejto súvislosti sa žiada spomenúť, že Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ÚMPS) prípisom č. j. 22 454 zo dňa 7. 12. 1920 vyzval expozitúry jednotlivých ministerstiev pôsobiacich na Slovensku, aby informovali o prípravných kurzoch, ktoré sa zriadili alebo zriaďovali v ich úrade pre legionárov.

Slovenské oddelenie ministerstva priemyslu, obchodu a živností oznámilo v prípise zo 17. 1. 1921, že zriadenie takýchto kurzov je bezpredmetné tak pre zriadencov, ako aj pre úradnícku skupinu kategórie E, pretože podľa § 52 služobnej pragmatiky je predpísané akékoľvek vzdelanie prevyšujúce obecnú školu a predpokladá sa, že to bude mať väčšina hlásiacich sa legionárov. Ak nie – poslúži im úradnícky preukaz Kancelárie Čs. légii, ktorý via facti nahradí nedostatok formálneho vzdelania. Pre skupinu C, kde je predpísané absolvovanie strednej školy a zloženie skúšky z účtovníctva, by sa prípravné kurzy mohli týkať doplnenia stredoškolského štúdia, alebo účtovníckeho kurzu. Tie by však muselo zriadiť ministerstvo školstva ako najvyšší vyučovací orgán. Jedine ono je oprávnené zriadiť kurzy aj na doplnenie vysokoškolského štúdia ako predpokladu pre umiestnenie v skupine A, a preto by sa práve toto ministerstvo malo k otázkam kurzov pre legionárov vyjadriť. V tejto súvislosti sa uvádza, že legionári, ktorí aspirujú na prijatie do tejto skupiny štátnych zamestnancov, sa snažia zväčša sami doplniť si chýbajúce vzdelanie obvyklou cestou, aby mohli byť do tejto skupiny definitívne vymenovaní.¹¹

Generálne finančné riaditeľstvo vo svojej odpovedi ÚMPS z 30. 1. 1921 poskytlo iba veľmi stručnú informáciu: „...sdelujeme, že zriadiť prípravné kurzy vo finančnej správe pre legionárov nie je technicky možné a prakticky odporúčiteľné. Pri prijímaní všetkých zriadencov finančnej správy dáva sa zo strany tunajšieho úradu legionárom aj tak prednosť“.¹² Policajné riaditeľstvo v Bratislave oznámilo ÚMPS dňa 18. 12. 1920, že zriadenie zvláštnych kurzov pre legionárov nepovažuje pre nedostatok prihlášok od legionárov pre bezpečnostnú stráž za účelné. Oznámilo však, že 7. 1. 1921 sa začne bežný spoločný kurz pre Čechov a Slovákov, do ktorého sa prihlásilo aj 24 legionárov – z toho 3 Slováci.¹³

11 SÚA Praha, f. PMV, 1919 – 24, IV Slovensko 1, 225 – 246 – 1.

12 Tamže, s. 63.

13 Tamže, s. 64.

Podrobnejšie sa kurzami pre legionárov zaoberala vo svojej odpovedi ÚMPS expozitúra ministerstva zemedelstva. V prípise z 13. 1. 1921 oznámila, že legionári boli zatiaľ prijímaní bez akejkolvek prípravy, alebo po absolvovaní krátkeho kurzu či nejakej kancelárskej praxe vo vojsku. To však pre štátnu službu – najmä na Slovensku, kde sú sťažené podmienky, nestačilo. Kvôli tomu legionári nedostávali dôležitejšie úradnícke miesta, ťažko to niesli a aj kvôli nízkym platom zo služby odchádzali. Zamestnanie si hľadali zväčša v súkromných podnikoch, alebo v samostatnom podnikaní. Expozitúra preto odporučila, aby boli legionári pripravovaní pre štátnu službu v špeciálnych kurzoch zriadených na ten účel, aby ich príprava a certifikáty neboli formálne, ale aby si frekventanti kurzov osvojili potrebné znalosti. Kancelárska agenda je napokon vo všetkých štátnych úradoch podobná a preto by aj kurzy mohli byť jednotné.

Na expozitúru ministerstva zemedelstva, ako sa v prípise tohto úradu uvádza, je možné prijať legionárov do kancelárskej služby – ale počet miest je veľmi obmedzený. Pre vyššie kategórie je nevyhnutná odborná kvalifikácia a stredné či vysokoškolské vzdelanie. Zvláštne kurzy by sa však mohli zriadiť pre hájnikov, šafárov a pracovné sily na štátnych majetkoch a u štátnych lesov.¹⁴

Starostlivosť o umiestnenie legionárov v štátnych a verejných službách na Slovensku bola súčasťou denného života tu pôsobiacich legionárskych organizácií. Josef Miškovský vo svojich spomienkach na počiatky organizovaného legionárskeho hnutia v Bratislave uvádza, že mnohí z legionárov, ktorí obhájovali Slovensko so zbraňou v ruke počas vpádu maďarských boľševikov, ale aj mnohí príslušníci ruských légii zostali pôsobiť na Slovensku, „aby pomáhali dovršiť dílo osvobození a upevnili čs. jednotu statní i kulturní“.¹⁵ Menovaný bol prvým legionárom, ktorý prišiel pracovať na poštový úrad a jeho prvým činom bolo, že založil a viedol subreferát umiestňovacieho odboru Kancelárie Čs. légii pri Riaditeľstve pôšt a telegrafov. Píše: „*Tuto čestnou funkci zastával jsem téměř po dobu jednoho roku. Péče o umístňování legionářů v poštovní službě na Slovensku nesouvisela přímo s organizační činností, ale byla důležitá pro rozvoj legionářského hnutí především po stránce sociální. Jen tak se stalo, že u poštovních úřadů zůstalo mnoho míst, která by jinak byla dříve obsazena, vyhraženo legionářům, zejména ruským, až do skončení repatriace ruských légii.*“¹⁶

Na Slovensku pôsobili v tom čase viaceré legionárske organizácie: odbočka Svazu československých legionářů založená koncom roka 1919, Organizácia československých legionárov pre Slovensko a Karpatskú Rus, ktorá mala síce väčšinu členov českej národnosti, ale pôsobila samostatne, a Združenie slovenských legionárov. Všetky sa napokon zjednotili v rámci Čs. obce legionárskej. Ešte ako samostatné organizácie, ale i neskôr v rámci jednotnej ČsOL, venovali veľkú pozornosť sociálnemu zabezpečeniu a zamestna-

¹⁴ Tamže, s. 66.

¹⁵ MIŠKOVSKÝ, J.: Počátky organizace legionářského hnutí v Bratislavě. In: Československí legionáři v osvobodenej Bratislave 1920 – 1931. Bratislava 1931, s. 45.

¹⁶ MIŠKOVSKÝ, J.: c. d., s. 47.

niu navracajúcich sa legionárov. Hneď od začiatku svojho pôsobenia sa starali o umiestňovanie legionárov v štátnych a verejných službách, o ich umiestňovanie v kurzoch, informovali ich o možnostiach, ako získať pôdu v rámci pozemkovej reformy, či získať licenciu, koncesiu alebo trafiku a prípadne súkromne podnikat'. Zároveň zhromažďovali sťažnosti legionárov, písali memorandá a protesty na ministerstvá, poslanecké i senátorské kluby a vymohli si i audienciu u prezidenta republiky. V rámci ČsOL sa utvorili zamestnanecké sekcie a otázka zamestnania legionárov bola jednou z kľúčových programových otázok zjazdov ČsOL. Už na jej prvom zjazde v januári 1921 Bohdan Pavlů, bývalý splnomocnenec československej vlády na Sibíri, zdôraznil, že treba konať v tom smere, aby sa legionári neocitli bez zamestnania. Na zjazde roku 1923, ktorý sa konal v Bratislave, bola podrobne analyzovaná situácia legionárov na Slovensku. Zjazd prijal viaceré rezolúcie a schválil požiadavky aktívne slúžiacich legionárov, četníkov a finančných strážnikov. Kritické stanovisko zaujal aj k realizácii pozemkovej reformy na Slovensku a žiadal podporu pre legionárov-kolonistov.¹⁷

Legionárske organizácie boli nútené aj na Slovensku – bez ohľadu na národnú príslušnosť ich členov – hájiť každodenné záujmy legionárov a presadzovať ich voči odporu, ktorý sa voči zvýhodňovaným legionárom prejavoval nielen na politickej scéne, ale aj „vo všetkých skoro odvetviach štátnej správy“.¹⁸

Cenné informácie o obsadzovaní miest nižšej kategórie v štátnych a verejných službách poskytoval jednotám ČsOL pôsobiacim na území Slovenska časopis Legionár. V týchto záležitostiach sa výdatne angažovala aj expozitúra Kancelárie Čs. légii pri ÚMPS na čele s bývalým legionárom, spisovateľom Jozefom Gregorom Tajovským.¹⁹ Vo výkaze Finančnej správy na Slovensku z augusta roku 1922 sa uvádza počet zamestnaných legionárov v období od augusta 1919 do augusta 1922. Spolu bolo prijatých 4 511 zamestnancov a z toho bolo 2 235 legionárov. Najvyšší počet legionárov bol zamestnaný u pohraničnej finančnej stráže, kde z 2 793 zamestnancov bolo 2 025 legionárov, z 82 zriadencov bolo 37 legionárov. Zo štátnych úradníkov skupiny B, ktorých bolo spolu 50, boli 2 legionári, v skupine C z 555 bolo 21 legionárov, v skupine D z 544 bolo 20 legionárov a v skupine E z 29 bolo 7 legionárov. Vo výkaze sa zdôrazňovalo, že sa do tejto skupiny žiadni legionári spočiatku nehlásili a preto sa prijímali hlavne certifikalisti.²⁰

Návrh osnovy na novelizáciu legionárskych predpisov, ktorý vypracovala komisia pri MNO, venoval veľkú pozornosť práve týmto nižším úradníckym skupinám, ktoré prichádzali do úvahy pre umiestňovanie legionárov v štátnych službách. Požadovalo sa, aby aj legionári zamestnaní v zmluvnom pomere boli tak isto prijímaní na uvoľnené úradnícke miesta skupiny E a D § 52 služobnej pragmatiky. Dovtedajšia služobná doba im mala byť

17 SVATOŠ, J.: Bratislavské sjezdy ČsOL. Tamže, s. 65 – 67.

18 KUJAN, J.: „Naša kronika“. Tamže, s. 101.

19 Tamže.

20 SÚA Praha, f. PMR 505/53, 3083. Finančná správa na Slovensku (č. j. 1065) p. p.-22/: Výkaz prijatých legionárov.

započítaná tak, ako keby na definitívnom mieste boli hneď od začiatku nastúpenia služby. Rovnaké prednostné právo legionárov s úradníckym preukazom sa požadovalo aj pri prijímaní do iných ako štátnych a verejných služieb.

MNO (politická skupina prezídia) napokon predložilo prezídiu ministerskej rady tri osnovy: I. Osnovu nariadenia vlády, ktorým sa pozmeňuje, prípadne dopĺňa nariadenie vlády republiky Československej Č. 151 Sb. z 4. 3. 1920 a nariadenia č. 12 Sb. z 30. 12. 1920 a nariadenia vlády zo 4. 6. 1920 č. 382 Sb.;

II. Osnovu nariadenia vlády, ktorým sa menia niektoré ustanovenia veškerého ministerstva z 25. 1. 1914 č. 21 ř. z. a nariadenie z 23. 3. 1918 č. 111 ř. z.;

III. Osnovu nariadenia vlády, ktorým sa pozmeňuje § 34 (3) nariadenia vlády ČSR z 17. 12. 1920 č. 667 Sb. o zadávaní štátnych dodávok a prác.

Zároveň komisia požiadala, aby uvedené osnovy boli prerokované na najbližšej schôdzi ministerskej rady. MNO (politická skupina prezídia) zaslalo osnovy aj ostatným ministerstvám, Kancelárii prezidenta ČSR, Najvyššiemu účtovnému kontrolnému úradu a požiadalo ich o vyjadrenie. Na základe požiadavky ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizácie správy zvolal ešte širšiu komisiu na schválenie predložených osnov sa konala dňa 14. marca 1922 schôdza všetkých ministerstiev, vojenskej Kancelárie prezidenta republiky a ČsOL. Osnovy boli opäť prerokované a vcelku schválené až na požadované úľavy aj pre zmluvných legionárov. ČsOL intervenovala u vlády a žiadala ju, aby pri rokovaní o uvedených osnovách súhlasila s pôvodným návrhom užšej komisie a zdôvodňovala to okrem právneho hľadiska i nasledovne: „*Kdyby stanovisko většiny meziministerské komise zvítězilo také v ministerské radě, znamenalo by to značný počet postižených, kteří na zabezpečení své existence s pochopitelnou netrpělivostí čekají, velmi trpké zklamání.*“²¹ Jednotlivé ministerstvá však reagovali na predložené osnovy ešte aj písomne. Uvediem aspoň ich najpodstatnejšie výhrady. Ministerstvo spravodlivosti zapochybovalo dokonca o možnosti vydať takéto vládne nariadenie z hľadiska platnej ústavy, keďže sa opiera iba o všeobecné ustanovenia § 64 odst. 2 ústavnej listiny, podľa ktorého je možné vydávať vládne nariadenia iba k vykonaniu niektorého špeciálneho zákona a ministerstvo považuje ustanovenie § 64 odst. 2 ústavnej listiny o tom, že moc vládna a výkonná prislúcha vláde, pokiaľ nie je vyhradená prezidentovi, iba za všeobecnú normu.²² Okrem výhrad legislatívneho charakteru, ktoré sa ďalej týkali aj podmienok stanovených služobnou pragmatikou a požiadaviek na vzdelanie uchádzačov o úradnícke miesta v štátnych službách a úľav pre legionárov, ktoré prekračovali hranice platných zákonov, to boli najmä výhrady vychádzajúce z konkrétnych problémov zamestnávania v štátnych službách. Napríklad ministerstvo vnútra sa vyslovilo proti v osnove navrhovanému percentuálnemu zvýšeniu umiestňovania legionárov na manipulačné a kancelárske miesta z 50 % na 75 % a ponechaniu iba 25 %

21 Tamže. ČsOL prezídiu ministerskej rady dňa 30. marca 1922 (č. j. 5362) k novelizácii legionárskych predpisov, s. 3.

22 Tamže. Prípis ministerstva spravodlivosti prezídiu ministerskej rady z 18.4. 1922 (č. j. 18816/22) k novelizácii legionárskych predpisov, s. 2 – 3.

certifikalistov. Svoje stanovisko zdôvodnilo nasledovne: „*Ježto z důvodů služebních je nezbytno pamatovati i na jmenování kancelářských úředníků z řad oficiantských a ježto počet uchazečů z řad certifikalistů je poměrně velmi značný, vyslovuje se ministerstvo vnitra proti navrhovanému zvýšení přednostního procenta.*“²³

Dôležitá bola aj ďalšia výhrada uvedeného úradu, ktorá predpokladala, že na základe tohto nariadenia by mohlo dôjsť k početným kompetenčným sporom, pretože navrhovaná osnova spája vlastne novelizáciu dvoch vládnych nariadení. Nariadenia vlády č. 12 Sb., ktoré bolo vydané na vykonanie zákona č. 282 Sb. z 23. mája 1919 a týka sa iba úľav pri prijímaní legionárov do štátnych služieb. Úľavy pri prijímaní legionárov do služieb krajských (zemských), okresných a obecných úradov a verejných fondov boli vyriešené zákonom č. 462 Sb. z 24. júla 1919, ku ktorému vyšlo osobitné vykonávacie nariadenie č. 151 Sb. zo 4. 3. 1920. Ministerstvo vnútra preto odporučilo, aby opäť boli vydané dve nariadenia. K zákonu 462 Sb. zvláštne nariadenie, keďže aj štruktúra samosprávnych úradov je úplne iná ako štruktúra štátnych úradov. V prípise sa zdôrazňovalo: „*Zemské úřady samosprávné nejsou ústředními úřady samosprávnými a mohly by z přesné aplikace §§ 1. a jmenovitě 18. nař. č. 12/1921 vzniknouti četné spory o kompetenci.*“²⁴ V § 1 tohto nariadenia sa hovorilo, že pre dosadenie legionára do úradu je potrebné povolenie ústredného úradu, ak legionár prekročil 45. rok a nebol zatiaľ v štátnej službe. § 18 zase stanovoval, že úľavy uvedené v nariadení nepovoľuje ústredný úrad, ale ním zmocnený úrad, ktorý legionára ustanovuje.²⁵

K osnove sa vyjadrilo aj prezídium ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizácia správy. Trvalo na vypustení viacerých článkov osnovy a odvolávalo sa na ich neprijatie medziministerskou komisiou. Kritizovalo postup MNO, ktoré tento názor nerespektovalo. Týkalo sa najmä článku 14 nariadenia vlády č. 151 Sb., z ktorého sa mala vypustiť veta, že úrady, ústavy alebo závody majú oznamovať MNO (Kancelárii Čs. légii) aj také miesta, na ktoré sú už legionári zaznamenaní. Uvedené ministerstvo sa zároveň pripájalo k návrhu ministerstva verejných prác zo 6. marca 1922 (č. j. 139/1 pres.), ktoré žiadalo, aby z návrhu osnovy nariadenia na novelizáciu legionárskych predpisov bol vypustený už viackrát kritizovaný článok z osnovy I., článku I, ktorý žiadal, aby legionári zamestnaní na zmluvu boli – pokiaľ vyhovujú predpísaným podmienkam – preložení na uvoľnené miesta skupiny E a D § 52 služobnej pragmatiky a dovtedajšia služobná doba im bola započítaná, ako keby na tom mieste boli zamestnaní už od začiatku.²⁶ Tú istú výhradu uviedlo aj ministerstvo školstva a národnej osvety, ktoré vo svojom prípise z 15. apríla 1922 prezídiu ministerskej

23 Tamže. Prípís ministerstva vnútra ministerstvu národnej obrany z 13. marca 1922 (č. j. 20544/22/3) k novelizácii legionárskych predpisov, s. 1.

24 Tamže, s. 3.

25 Sb. z. a n., r. 1921, s. 23 – 24.

26 SÚA Praha, f. PMR 505/53, 3083. Prípís prezídia ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu správy prezídiu ministerskej rady z 18. 4. 1922 (č. j. 1668) o novelizácii legionárskych predpisov.

rady protestovalo proti opätovnému vsunutiu tohto bodu do navrhovanej osnovy a žiadalo, aby ho ministerská rada zamietla.²⁷

Prezídium ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva sa v spomínanom prípise ohradilo proti tvrdeniu MNO, že tu existuje nechúť niektorých činiteľov podať pomocnú ruku legionárom, ktorí sú sociálne najviac postihnutí a zdôraznilo: „*Naopak, snahy po nejpřesnější a vyčerpávající textaci příslušných předpisů měly by být zúčastněnými kruhy jen vítány, ježto jejich účelem jest poskytnouti výkonným orgánům co nejpevnější basi právní a tím pravé umístění spůsobilých legionářů ve statní službě zajistiti.*“²⁸

Okrem rezortov sa vyjadril k osnove novelizácie vládnych nariadení vo veci legionárskych právnych predpisov aj Svaz státního úřednictva, ktorý síce nebol oficiálne k rokovaniu prizvaný, ale svoje výhrady tiež adresoval PMR.

Namietal voči úľavám pre legionárov najmä kvôli ich uprednostňovaniu pred kancelárskymi úradníkmi a oficiantami:

pri trojnásobnom započítavaní služby v légiách pri platovom postupe a priznávaní hodnostnej triedy;

pri rezervovaní 70 % (neboli dobre informovaní, keďže išlo o 75 % – pozn. N. K.) všetkých miest kancelárskych úradníkov a ponechaniu 30 % (v osnove sa navrhovalo 25 % – pozn. N. K.) pre certifikalistov – ak nebude záujem, tak opäť pre legionárov. Toto ustanovenie a najmä jeho posledná časť by bolo podľa názoru Svazu „*krutou nespravedlností vůči nynějším kancelářským oficiantům, kteří vykonávají dlouholetou kancelářskou praxi... bez jakékoli naděje, že by jim v odměnu za to bylo propůjčeno místo kancelářského pragmatického úředníka nejnižší hodnostní třídy.*“²⁹ Svaz namietať aj proti ponechaniu 50 % miest kancelárskych oficiantov pre legionárov, čo vraj ide na úkor kancelárskych pomocníkov spomedzi vojnových poškodencov, kategórie, na ktorú by sa mal brať ohľad v prvom rade. Svaz napokon zdôraznil, že v novelizovanom nariadení treba brať do úvahy nielen požiadavky žiadateľov, ale aj potreby úradov.

Československá vláda po zvážení výhrad jednotlivých rezortov, ale najmä na základe rozhodnutí medziministerskej komisie, a to jej užšieho variantu, prijala 30. mája 1922 nariadenie č. 202 Sb. a nariadenie zo dňa 30. decembra 1920 č. 12 Sb.³⁰ Akceptovala v ňom návrh na zmenu článku I. vládneho nariadenia č. 151 Sb. a taxatívne v ňom uviedla v siedmich bodoch všetky požiadavky, ktoré návrh MNO požadoval:

Legionári mali pri obsadzovaní služobných miest, ktoré im zákon 462 Sb. v § 4 vyhradil nárok na 50 % voľných miest (tak ako to pôvodne v zákone aj bolo určené, ale vykoná-

27 Tamže. Prípís prezídia ministerstva školstva a národnej osvety prezídiu ministerskej rady z 15. apríla 1922 (č. j. 3428-pres.) o novelizácii legionárskych predpisov.

28 Tamže. Prípís prezídia ministerstva pre zjednotenie zákonodarstva a organizáciu správy prezídiu ministerskej rady z 18.4. 1922 o novelizácii legionárskych predpisov, s. 3.

29 Tamže. Prípís Československého Svazu kancelárského úřednictva prezídiu ministerskej rady z 29. 3. 1922 (č. j. 128/22) o novelizácii legionárskych predpisov, s. 1.

30 Sb. z. a n., r. 1922, s. 905 – 906.

vacie nariadenie 151 Sb. to zmiernilo formuláciou „*vyhrazena, nebo na která jim přísluší přednostní nárok*“.

Úradnícke miesta manipulačné a kancelárske, na ktoré mali legionári prednostné právo podľa § 5 zákona 462 Sb. mali dostávať legionári až do výšky 75 %, 25 % certifikalisti a keď sa nehlásia – opäť legionári.

Legionári mali prednostné právo aj pri umiestňovaní na úradnícke miesta E kategórie pred nelegionármi, a to už len na základe ich úradníckeho preukazu, vydaného MNO (Kanceláriou Čs. légii) bez osobitného predloženia dokumentov o potrebnom vzdelaní, ako to predpisoval § 52 E zákona z 25. 1. 1914 č. 15 ř. z. (služobnej pragmatiky).³¹

Také isté prednostné právo náležalo aj legionárom s úradníckym preukazom, ktorí sa uchádzali o úradnícke miesta kategórie D – ak vyhovujú podmienkam § 10 vládneho nariadenia č. 12 Sb., t.j. ak absolvovali tri triedy strednej, alebo odbornej školy; ak sa podrobili skúške, tak stačili iba dve triedy menovaných škôl.

Legionári, ktorí sa uchádzajú o úradnícke miesta manipulačné a kancelárske, sú na tieto miesta spôsobili, ak spĺňajú špecifické kvalifikačné podmienky, alebo ak sa preukážu úradníckym preukazom vydaným MNO (Kanceláriou Čs. légii).

Legionári prijatí na zmluvu mali byť – pokiaľ vyhovujú predpísaným podmienkam – pread'ovaní na uvoľnené miest skupiny E a D a úradníci zo skupiny E § 52 služobnej pragmatiky do skupiny D § 52 služobnej pragmatiky a služobná doba sa im počíta, akoby na tomto mieste boli od začiatku zamestnania.

Legionárom mala byť dávaná prednosť pri prijímaní k četníctvu, čím sa odstraňovala nedôslednosť čl. 7 vládneho nariadenia č. 151 Sb., kde četníctvo vôbec nebolo uvedené.

§ 10 vládneho nariadenia č. 12 Sb. bol doplnený v článku 2 novelizovaného vládneho nariadenia č. 202 Sb. odstavcom, že zloženie skúšok z niektorej z tried má pre uchádzača rovnaký význam, ako by bol tieto triedy absolvoval.

V článku III. novelizovaného nariadenia sa uvádzalo, že za § 18 vládneho nariadenia č. 12 Sb., ktorý hovoril o tom, že úľavy v tomto nariadení stanovené povoľuje ústredný, alebo ním k tomu zmocnený úrad, sa vsúva § 18a. Ten stanovoval, že úľavy pre legionárov platia tak isto i pri ich prijímaní do služieb krajinských (zemských), okresných a obecných, ako aj u železníc, paroplavby a iných podnikov štátom podporovaných (§ 4 zákona č. 462 Sb.).

Článok IV. zrušil ustanovenie druhej vety čl. 24 nariadenia č. 151 Sb., ktorý stanovoval, že aj miesta obsadené legionármi majú byť vykazované MNO (Kancelárii Čs. légii). Miesto neho vsunul článok 14a, ktorý stanovil, že úrady, ústavy, alebo závody sú povinné ku koncu každého kalendárneho polroku oznamovať MNO (Kancelárii Čs. légii), či boli a ako boli obsadené miesta, ktoré sú vyhradené legionárom a na ktoré majú prednostné právo.

31 Nasledujúce vládne nariadenie č. 203 Sb. z. a n. z 30. mája 1922 pozmeňovalo nariadenie veškerého ministerstva č. 21 ř. z. z 25. 1. 1914 (zrušilo nariadenie veškerého ministerstva z 23. 3. 1918 č. 111 ř. z.) v tom zmysle, že pri udeľovaní miest kancelárskych pomocníkov má byť pri rovnakej kvalifikácii daná prednosť legionárom a pri prijímaní kancelárskych pomocníkov má byť braný zreteľ na vdovy a dcéry legionárov.

Článok V. vládneho nariadenia č. 202 Sb, stanovoval predĺženie lehoty na podanie žiadosti o výhodu (podľa zákona zo 7. apríla 1920 č. 230 Sb.) do 60 dní pre legionárov, ktorí už boli v deň nariadenia v štátnej službe ustanovení a tí, ktorí nastúpia, môžu od tohto dňa do 60 dní tak isto požiadať o výhodu.

Článok VI. stanovoval, že nariadenie nadobúda platnosť dňom vyhlásenia a jeho vykonanie sa ukladá všetkým ministrom.

Je zrejmé, že vláda viac rešpektovala požiadavky legionárov a ich oficiálneho zástupcu – Kanceláriu Čs. légii na MNO ako výhrady jednotlivých rezortov. Nenovelizovali sa však legionárske zákony, ako sa to pôvodne predpokladalo a požadovalo, ale iba vládne nariadenia, na schválenie ktorých nebolo treba mobilizovať parlament a prejsť cez všetky procedúry potrebné na ich prerokovanie a schválenie. Umiestňovanie legionárov po ich návrate do vlasti malo nielen sociálny, morálny a politický aspekt, ale dôležitá bola aj kvalita legionárskych legislatívnych opatrení. Najmä zákon č. 462 Sb. z 24. júla 1919, ktorý stanovoval úľavy pre osobitnú kategóriu osôb, sa v praxi často dostával do rozporu so zákonnými normami o štátnych zamestnancoch všeobecnejšieho charakteru. Umožňovalo to nejednoznačnú interpretáciu i obchádzanie tohto zákona a to vyvolávalo spoločenské napätie, ktorému sa vláda i parlament a napokon i samotní legionári chceli vyhnúť.

(1997)

**OSOBNOSTI V SLOVENSKEJ POLITIKE
PO ROKU 1918**

9. KAPITOLA

VAVRO ŠROBÁR – PRVÝ SLOVENSKÝ MINISTER

Nebola náhoda, že MUDr. Vavro Šrobár sa stal prvým slovenským ministrom, predurčila ho k tomu jeho ideová a politická orientácia. V úvode ku svojej memoárovej práci *Osvobodené Slovensko* vylíčil rozhovor so Setonom-Watsonom, ktorý roku 1907 v rámci svojho výskumu slovenskej otázky v Uhorsku navštívil aj Ružomberok. Scotus Viator sa opýtal doktora Šrobára aj na jeho štátny program. Ten sa spočiatku ocitol v pomykove, pretože nevedel aké stanovisko Seton-Watson zaujíma k slovenským problémom a k národnostnej otázke v Maďarsku a nevedel ani či sa zaujíma o program Slovenskej národnej strany, alebo o jeho osobný. Po chvíli zaváhania však povedal: „*Velká Morava s Českom, Moravou, Sliezscom, so Slovenskom a Panóniou...*“¹ Šrobár vychádzal v tom čase – 11 rokov pred vznikom ČSR – ešte z romantického ideálu naplnenia zmyslu českých a slovenských dejín vytvorením spoločného štátu „všetkých kmeňov československých“. Neutápal sa však v romantických víziách, ale už od študentských čias bol zaangažovaný na uskutočňovaní konkrétnych cieľov československej vzájomnosti.

Vavrínek Ján Šrobár sa narodil 9. 8. 1867 v Liskovej v mnohohodnej rodine zámožného roľníka Štefana Šrobára. Bystré a nadané dieťa dali na štúdiá. Najprv do blízkeho Ružomberka, kde navštevoval nižšie piaristické gymnázium, odtiaľ prešiel roku 1883 do Banskej Bystrice. Šrobár sa netajil so svojim národným povedomím, a to mu skomplikovalo gymnaziálne štúdiá. Nielen v Banskej Bystrici, ale aj v Levoči, kde mu niekoľko dní pred maturitou oznámili ministerské rozhodnutie o vylúčení zo štúdiá na všetkých školách v Uhorsku kvôli panslavizmu a panslavistickej agitácii.² Prekážka, ktorú mu maďarské úrady postavili do cesty za vzdelaním, mu vlastne otvorila úplne nové obzory. Vďaka hmotnej podpore stúpcencov československej vzájomnosti zmaturoval už na gymnáziu v Přerove. Nečudo, že si aj pre vysokoškolské štúdiá – lekársku fakultu Karlovej univerzity – zvolil Prahu. Mesto i ľudia si zamiloval. Ako ostatní Slováci študujúci v Prahe, aj Vavro Šrobár bol činný vo vysokoškolskom spolku Detvan, kde sa ako jeho predseda aktívne podieľal na jeho rozmanitých aktivitách. Cieľom tohto spolku slovenských akademikov, ktorý vznikol pár rokov pred tým ako Šrobár prišiel študovať do Prahy, bolo združovanie slovenskej mládeže v Prahe a podpora nemajetných študentov. Vyprofiloval sa však aj ako kultúrne a vzdelávajúce fórum, v ktorom sa pestovalo slovenské národné povedomie a slovenský jazyk. Na jeho pravidelných schôdzkach sa konali prednášky a diskusie na témy z dejín, literatúry a umenia, pozornosť sa venovala aj prírodným vedám, technike aj medicíne. Členovia spolku mali záujem aj o filozofiu, sociológiu a o politické problémy. Mnohí z nich sa

1 ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko Pamäti z rokov 1918 – 1920*, zväzok I. Praha 1928, s. 7 – 8.

2 KROPILÁK, M.: *Vavro Šrobár*. In: *Muži deklarácie*. Martin 1991, s. 80.

stali horlivými stúpecami ideových a politických názorov profesora filozofie na Karlovej univerzite Tomáša Garrigue Masaryka. Stúpencom jeho politického realizmu, kriticismu a humanizmu bol aj Vavro Šrobár, ktorý pod jeho vplyvom pochopil, že Česi a Slováci sa navzájom potrebujú. Uvedomil si, že Slováci môžu veľa očakávať od česko-slovenskej vzájomnosti, ktorá sa prejavovala najmä v konkrétnych činoch Česko-slovenskej jednoty. Tejto spolupráci pripisovali veľký význam aj maďarské orgány a považovali ju za veľmi nebezpečnú. Šrobár v Osvobodennom Slovensku uvádza v preklade dve maďarské štúdie o slovenskej otázke v Uhorsku.³ Ide o analýzu situácie v slovenskej spoločnosti z roku 1913 a z roku 1917, ktorá je, pokiaľ ide o panslavistické tendencie, dosť zveličená a neobjektívna. Pozornosť si však zaslúži analýza česko-slovenskej spolupráce a česko-slovenských vzťahov, ktoré sú vyličené značne realisticky, aj s ich dopadom na slovenskú spoločnosť a slovenskú politickú scénu. V tejto súvislosti sa spomína aj Česko-slovenská jednota, „*ktorá pod kepienkou sociálnej a kultúrnej pomoci začala vplývať na smer politiky Slovákov. Činnosť Česko-slovenskej jednoty skrýva v sebe veľké nebezpečenstvo pre ideu jednotného maďarského štátu.*“⁴ A autor maďarskej analýzy sa zároveň pýta, ako čeliť tomuto nebezpečeniu? Domnieva sa, že najúčinnjším liekom proti počechizovaniu Slovákov je vzbudenie a propagovanie slovenskej kmeňovej samobytnosti a samostatnosti, „... *lebo vedľa reálnej politiky nevyhnutelne je potrebné, aby prvým krokom k riešeniu slovenskej politiky bolo oslabenie českého a vôbec akéhokoľvek cudzieho vplyvu.*“⁵ Politického významu česko-slovenskej spolupráce si bol vedomý nielen autor analýzy kapitán pohraničnej stráže Jenő Berzeviczy, ale veľmi dobre si to uvedomoval aj Vavro Šrobár. A aj tu niekde sú korene jeho názoru na potrebu jednoty českého a slovenského národa ako obrany voči maďarizácii a úsiliu udržať Slovensko aj po roku 1918 v rámci maďarského štátu.

Zdrojom Šrobárovho snaženia o vymanenie slovenského ľudu z úbohého sociálneho postavenia a mravného i národného ponížovania bola aj jeho lekárska prax. Prinášala mu mnohé trpké poznania o ťažkom živote prostých ľudí, ale aj o ich necnostiach – alkoholizme, zlej hygiene a životospráve, mravnom úpadku, neciteľnom postoji vo vzájomných vzťahoch, rezignácii. Situáciu sa pokúšal riešiť osvetou, prednáškami, brožúrkami i publikáciami ako bola Ľudová zdravotníctva a neskôr vydané Alkoholické tváre. Lekársku prax si otvoril roku 1899 v Ružomberku, kde pôsobil takmer dvadsať rokov. Pravda, s malými prestávkami, keď bol pre svoju politickú činnosť odsúdený a uväznený. Venoval sa jej s veľkým zameraním, presvedčený o potrebe každodennej drobnej práce miesto snívania o veľkej politike. Práce zameranej na povznesenie hospodárskej, sociálnej a kultúrnej úrovne celej slovenskej spoločnosti. Popri hlásaní československej národnej jednoty to bola ďalšia nosná myšlienka mesačníka Hlas, ktorý na podnet TGM založili roku 1898 Pavol Blaho a Vavro Šrobár. Do roku 1902 vychádzal časopis v Skalici a v ďalších dvoch rokoch ho vydával Vavro Šrobár v Ružomberku. Hlasisti Vavro Šrobár, Fedor Houdek, Anton Štefánek, Pavol

3 ŠROBÁR, V.: c. d., s. 119 – 157.

4 Tamže, s. 126.

5 Tamže, s. 127 – 128.

Blaho, Jozef Minárik, Milan Hodža, Ján Ruman, Igor Hrušovský ale i Jozef Buday mali jedno spoločné: chceli zaktivizovať politický, hospodársky a kultúrny život na Slovensku, odmietali pasivitu Martina, kritizovali jeho konzervatívnosť a sentimentálne národovectvo a rusofilskú orientáciu. Možno povedať, že Ružomberok sa stal akýmsi druhým centrom slovenskej politickej aktivity, ktorá sa v Liptove rozvinula na prelome 19. a 20. storočia.

Vavro Šrobár bol roku 1901 zvolený do výboru Slovenskej národnej strany a roku 1906 kandidoval do parlamentu. Kvôli predvolebnej agitácii bol pre poburovanie voči maďarskému národu odsúdený na jeden rok väzenia. Vo väzení v Segedíne sa stretol s Andrejom Hlinkom a ich predtým dobré, ba až rodinné vzťahy dostali vážnu trhlinu. Nežiadúco sa prehlbovala a po vzniku ČSR negatívne ovplyvnila celú slovenskú politickú scénu. Šrobár po návrate z väzenia na jeseň roku 1908 pokračoval vo svojich spoločenských a politických aktivitách. Zaujímal sa najmä o revue Prúdy, ktorá vznikla roku 1908 z iniciatívy Česko-slovenskej jednoty a na priamy podnet spolku Detvan. Prúdisti boli označovaní za mladšiu generáciu hlasistov aj najmä kvôli pozornosti, ktorú im venovali Vavro Šrobár, Anton Štefánek a ďalší. Šrobár sa v Prúdoch prezentoval ako stúpenec sociálneho reformizmu, demokracie a samozrejme ako horlivý zástanca a propagátor idey česko-slovenskej jednoty, ktorá sa mala realizovať v hospodárskej a kultúrnej oblasti.

Dôležité bolo aj Šrobárovo pôsobenie na pôde Česko-slovenskej jednoty – tak z hľadiska jeho vlastnej politickej budúcnosti, ako aj z verejnoprospešného hľadiska. Jednota bola založená 7. 5. 1896 v Prahe ako národnoobraný spolok. Slovensko sa do popredia jej záujmu dostalo už v prvom desaťročí 20. storočia, keď sa prehĺbila snaha o rozvoj vzájomných česko-slovenských vzťahov. Účinná bola jej pomoc stovkám slovenských študentov i prednášková činnosť slovenských kultúrnych a politických dejateľov v Čechách a oboznamovanie českej verejnosti so situáciou na Slovensku. Jednota podporovala aj slovenskú tlač a vydávala na Slovensku revue Naše Slovensko. Organizovala Luhačovické porady, kde sa stretávali českí a slovenskí činitelia a nadväzovali rôzne kontakty. Vavro Šrobár, ktorý bol ich spoluorganizátorom, venoval pozornosť popri Luhačovických poradách aj stretnutiam slovenskej a moravskej mládeže, na ktorých propagoval nutnosť boja proti maďarizácii zvýšenou česko-slovenskou osvetovou i kultúrnou aktivitou.

Vavro Šrobár v rokoch pred I. svetovou vojnou postrehol nutnosť zastrešenia diferencujúcej sa slovenskej politickej scény koordinujúcim politickým orgánom, ktorým mala byť Slovenská národná rada. V literatúre sa občas uvádza ako otec tejto myšlienky, treba však povedať, že sa k nej hlásia viacerí slovenskí politici – napríklad aj Emil Stodola a Milan Hodža. Podstatné však je, že sa slovenskí predrevratoví politici zišli v máji 1914 v Budapešti a uzniesli sa vytvoriť takýto orgán a prijať nový program. Vznikol Výklad programu Slovenskej národnej strany, v ktorom sa okrem iného požadovalo najužšie kultúrne a hospodárske spojenie s Čechmi v rámci česko-slovenskej vzájomnosti, „*ktorá je*

našim programom.“⁶ SNR však nestihli vytvoriť kvôli vypuknutiu 1. svetovej vojny. Úsilie o jej konštituovanie však pretrvalo a aktuálnym sa stalo až v poslednom roku vojny.

V čase vojny si slovenská politika opäť zvolila pasívny postoj. Jednotlivci – a k nim patrili aj dynamický Vavro Šrobár – analyzovali situáciu a navzájom sa informovali o jej vývoji. A to nielen v miestnom meradle, napríklad v rámci ružomerskej maffie, ale i prostredníctvom korešpondencie a osobných stretnutí. Februárová revolúcia roku 1917 v Rusku a jej heslo o práve národov na sebaurčenie mali i v Rakúsko-Uhorsku značný ohlas. V rámci uvoľnenia v Predlitavsku sa zaktivizovala aj česká politická scéna. A Vavro Šrobár sa ocitol, vďaka svojej informovanosti, už vtedy na správnom mieste v správnom čase. V marci 1917 sa vydal na cestu do Budapešti, kde sa stretol s Emilom Stodolom a požiadal ho, aby vypracoval štúdiu o národnostných pomeroch v Uhorsku. Išlo už o premyslený krok a prípravu na riešenie slovenskej otázky po skončení vojny. Vo Viedni Šrobár navštívil Kornela Stodolu, okolo ktorého sa združovali dobre informovaní viedenský Slováci Milan Hodža, Ivan Dérer a ďalší, ktorí boli v kontakte s českými poslancami. Odtiaľ sa Šrobár vydal do Prahy, kde spolu s Antonom Štefánkom a Františkom Votrubom významne zasiahli do tvorby pripravovaného štátoprávneho prehlásenia českej delegácie v ríšskom parlamente. Vďaka ich iniciatíve a porozumeniu popredného českého agrárneho politika Antonína Švehlu bola v prehlásení do požiadavky federalizácie Rakúsko-Uhorska a demokratického Českého štátu zahrnutá aj „*slovenská vetva národa žijúceho v súvislosti celku s historickou vlasťou českou*“. Vavra Šrobára možno už od týchto čias považovať za spoluvtorcu novej etapy česko-slovenských vzťahov, ktoré nadobúdali už na pôde monarchie evidentný politický rozmer. Vavro Šrobár mal veľkú zásluhu aj na zahájení „slovenskej politickej jari“ roku 1918. Tak ako Milan Hodža a Emil Stodola, aj on požadoval obnovenie činnosti SNS a vytvorenie Slovenskej národnej rady. Neobmedzil sa však len na články a osobné intervencie, ale iniciatívne pripravil aj prvé slovenské politické vyhlásenie – Mikulášsku prvomájovú rezolúciu. Požadovalo sa v nej popri slobode tlače, slova, volebného práva, osemhodinového pracovného času a uzavretia všeobecného mieru aj priznanie práva na sebaurčenie i pre „*uhorskú vetvu československého kmeňa*“. Rezolúcia mala veľký ohlas nielen v Uhorsku a celej monarchii, ale aj v zahraničí, najmä ako prvý slovenský verejný prejav, ktorý ukazoval, akým smerom sa chce Slovensko uberať.⁷

Na slovenskej politickej scéne rezonoval v tom čase jeden hlavný problém: aký má byť „štátny program“ slovenskej politiky, ak sa oficiálne prihlási k priznaniu práva na sebaurčenia aj pre slovenský národ – t. j. ako si Slováci predstavujú realizáciu tohto práva a ako a kedy hodlajú tento svoj program realizovať. Zvolať teda konečne poradu Slovenskej národnej strany a vyriešiť otázku, kde Slovensko po uplatnení práva na sebaurčenie chce patriť. Stalo sa tak 24. mája 1918 na dôvernej porade Slovenskej národnej strany, ktorá prijala vyhlásenie: „...*Slovenská národná strana stojí na stanovisku bezpodmienečného*

6 HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1998, s. 49 – 50.

7 Vyskytli sa aj výhrady voči výrazu uhorská vetva československého kmeňa a „starý uličník“, ak o redaktora Národných novín Jozefa Škultétyho nazval Karel Kaplan, odmietol rezolúciu v takomto znení uverejniť.

samourčovacieho práva slovenského národa a na tomto základe vindikuje pre slovenský národ účasť na utvorení samostatného štátu pozostávajúceho zo Slovenska, Čiech, Moravy a Sliezska.“⁸

Šrobár, ktorý bol v rámci aktívnej ružomersko-liptovskej skupiny hnacím motorom slovenského politického diania, sa ocitol kvôli Mikulášskej rezolúcii, ako aj kvôli zorganizovaniu návštevy slovenskej delegácie na oslavách Národného divadla v Prahe, v máji 1918 opäť pred súdom. V auguste toho roku, v dobe hektických udalostí smerujúcich k definitívnej porážke centrálnych mocností a v čase uznania zahraničnej Československej národnej rady a československého vojska dohodovými mocnosťami za spojencov, musel ísť Šrobár do väzenia v Cegléde. Neprijemné to bolo nielen Šrobárovi osobne, ale veľmi chýbal aj pri urýchl'ovaní ďalších krokov slovenskej politiky. Stála pred ňou úloha vypracovať deklaráciu, konštituovať SNR a jej prostredníctvom oficiálne vyhlásiť rozhodnutie rozísť sa s Uhorskom a vstúpiť do štátneho zväzku s českým národom. Šrobár mal aj tento raz šťastie a opäť sa mu podarilo byť v správnom čase na správnom mieste. V októbri mu povolili navštíviť chorého syna Vladimíra a vzápätí bolo zrušené aj jeho internovanie. Rozhodol sa ísť do Prahy, aby osobne koordinoval slovenské politické aktivity s českými, k čomu ho oprávňovalo aj poverenie vedenia SNS vystupovať v jej mene. 28. októbra 1918 sa s ním stretávame už v Prahe, a to priamo pri akte vyhlásenia československého štátu Národným výborom československým v Obecnom dome, kam sa dostavil spolu s Antonom Štefánkom a Františkom Votrubom. Vavro Šrobár bol kooptovaný do predsedníctva Národného výboru a svojim podpisom pod prvý zákon o zriadení československého štátu Vavro Šrobár potvrdil účasť Slovenska na tomto štátotvornom akte. Deklaráciou slovenského národa prijatou Slovenskou národnou radou v Martine 30. októbra 1918 sa pripojili k československému štátu aj Slováci. Proces faktického začleňovania Slovenska bol však veľmi komplikovaný, najmä kvôli úsiliu maďarských vládnych a vojenských orgánov udržať Slovensko v rámci maďarského štátu. Pre Vavra Šrobára nastalo neľahké životné obdobie. Dosiahol v ňom významné a dôležité mocenské postavenie i vrchol svojho politického pôsobenia, ale všetko za cenu veľkého psychického i fyzického nasadenia a možno povedať, že i straty imidžu demokratického a sociálne cítiaceho politika a verejného činiteľa. Situácia na Slovensku sa nevyvíjala dobre. SNR nedisponovala ani materiálnymi prostriedkami, ani administratívnym aparátom a už vôbec nie vojenskými silami, ktoré by boli mohli zabrániť maďarským vojenským jednotkám obsadiť veľkú časť slovenského územia.

Praha sa spočiatku pokúsila riešiť slovenský problém menovaním dočasnej štvorčlennej vlády tzv. skalickej pod vedením Vavra Šrobára. Na západné Slovensko prišla v prvých dňoch novembra, sprevádzala ju jednotka asi 90 – 120 českých četnikov a vojakov, ku ktorým sa pripojila aj rota 148 slovenských vojakov, vracajúcich sa z talianskeho frontu.⁹ Dočasná vláda prezentovala československú štátnu suverenitu na ľudovom zhromaždení

⁸ HRONSKÝ, M.: c. d., s. 253.

⁹ HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska (1914 – 1939) IV. Bratislava 1996, s. 96.

v Skalici a v tomto zmysle vydala aj ohlas, v ktorom oznámila zmenu štátnosti a oznámila, že zatiaľ ostávajú v platnosti maďarské zákony s výnimkou maďarského vyučovania. Hneď po svojom príchode do Skalice začala vydávať aj noviny Sloboda, v ktorom uverejňovala všetky základné informácie. Vojenské obsadzovanie Slovenska prebiehalo na západe i na Považí pomerne hladko a zdalo sa, že sa naplní aj Šrobárov výrok: „*Slovensko bude patriť tomu, kto naň prvý položí ruku*“. Károlyiho vláda protestovala proti prítomnosti československých vojenských jednotiek na Slovensku a po uzavretí belehradského prímieria 13. novembra 1918 zakročila aj vojensky. Slabé československé vojenské jednotky boli nútené ustúpiť z Považia až za slovensko-moravské hranice a na západnom Slovensku až do Holíča. A to bol vlastne aj koniec Skalickej vlády, ktorá stratila svoje opodstatnenie aj konštituovaním československej vlády v Prahe. Šrobár bol odvolaný do Prahy, kde sa formovala vláda a Dočasné národné zhromaždenie (DNZ). Vo vláde zastával funkciu ministra zdravotníctva, ku ktorej od 10. decembra 1918 pribudla aj funkcia ministra s plnou mocou pre správu Slovenska. Na základe diskusie v Slovenskom poslaneckom klube, ktorý zastupoval slovenskú politiku en bloc na pôde DNZ, rozhodla o tom vláda na zasadnutí 7. decembra 1918. Jej uznesenie bolo schválené ako zákon č.: 64/1918 Zb. z. a n. o mimoriadnych a prechodných pomeroch na Slovensku, kde si chaotická situácia vyžadovala zriadiť čo najrýchlejšie administratívu, súdnicstvo a zabezpečiť výkon zákonov a nariadení. Keďže riadenie cez pražské ministerstvá bolo za danej situácie veľmi nepružné, vláda sa rozhodla splnomocniť jedného svojho ministra na výkon vládnej moci na Slovensku. Najdôležitejším ustanovením spomínaného zákona bol preto §14, na základe ktorého mohla vláda udeliť plnú moc niektorému svojmu členovi, ktorý by mohol vydávať nariadenia na udržanie poriadku, konsolidáciu pomerov a zabezpečenie štátnej suverenity a riadneho chodu štátneho života na území Slovenska.¹⁰ Mal v podstate takú právomoc ako celá vláda, obmedzenú tým, že mohol byť vládou odvolaný. Išlo iba o dočasné opatrenie, ktoré – a to vláda pri jeho predkladaní aj zdôraznila – nemalo byť žiadnym precedensom pre osobité postavenie Slovenska v republike. Presne tak chápal úlohu úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ÚMPS) aj Vavro Šrobár, ktorý nehodlal postupovať proti centralistickým a unitárnym zámerom Prahy, aj keď sa v praxi mnoho ráz ocitol v neriešiteľnej situácii.

Minister Šrobár prišiel na Slovensko 12. decembra 1918 aj s celým úradom, ktorý tvorilo 14 referentov a jeden ministerský tajomník a vďaka úspešnému postupu československých vojenských jednotiek sa mohol usadiť v Žiline. Prvoradou úlohou ÚMPS bolo sfunkčnenie štátnej a verejnej správy, ktorá sa po rozpade monarchie ocitla v chaotickom stave. Medzi prvé ministrove opatrenia patrilo menovanie županov – a už pri plnení tejto úlohy sa minister stretol s neporozumením niektorých kandidátov na županský úrad, ktorí sa obávali, že Slovensko bude opäť pripojené k Maďarsku. Podobná situácia bola aj pri obsadzovaní

10 ZAVACKÁ, K.: Administratívne začleňovanie Slovenska do Československa. In: Cestou československé vzájomnosti. Liberec 1993, s. 77 a ďalšie.

nižších úradných postov a preto v mnohých prípadoch ostali pôsobiť starí úradníci a personálne problémy bolo treba riešiť kvôli nedostatku slovenských síl povoláním českých úradníkov.¹¹ Minister Šrobár musel vyriešiť už na začiatku svojho pôsobenia aj otázku ďalšieho osudu SNR a jej miestnych orgánov, ktoré sa ešte stále tvorili. V mnohom boli pri konsolidácii pomerov nápomocné – pri udržiavaní poriadku, zamedzovaní rabovačiek, obnovení vyučovania v školách, zásobovaní atď. Minister Šrobár to aj pozitívne hodnotil, najmä pokiaľ nemal v rukách administratívne orgány, ktoré podľa § 2, zákona č. 64/1918 boli prevzaté z uhorskej administratívy. Už to znamenalo, že správny aparát sa nebude budovať na báze miestnych národných rád a výborov, ktorých zrušenie bolo iba otázkou času. Stalo sa tak 8. januára 1919 vydaním nariadenia č. 6/1919 tzv. Šrobárovej zbierky s platnosťou od 23. januára 1919. Týmto nariadením bola zrušená aj SNR, s odôvodnením, že vo verejnej správe nemôže byť dvojkolajnosť. Zrušený bol jediný slovenský národno-politický ústredný orgán, ktorý nebol kooptovaný do DNZ ako celok, ale jeho právomoci prevzal na seba dňa 16. novembra 1918 Slovenský poslanecký klub, ktorého členov menoval Vavro Šrobár. Centralistický spôsob riadenia ČSR naozaj nepotreboval orgán ako bol Slovenská národná rada, ktorý sa za určitých okolností mohol stať perspektívnou bázou štátoprávneho vyrovnania Slovenska a českých krajín. Proti zániku SNR však takmer nikto oficiálne neprotestoval, aj keď sa v tlači ozvali hlasy, že SNR mala zostať a plniť kultúrne úlohy po boku obnovenej Matice slovenskej. Šrobár sa túto inštitúciu poponáhľal oživiť ešte pred zrušením SNR a jej miestnych orgánov.

Po menovaní županov a rozpustení stoličných a obecných výborov, namiesto ktorých boli menované župné a obecné komisie, prišlo na rad súdnictvo. Na Slovensku však nebolo možné iba preobsadiť hlavné pozície v súdnictve slovenskými sudcami tak ako sa to podarilo v českých krajinách. Bránila tomu jednak pasívna rezistencia maďarských zamestnancov justičnej správy, jednak nedostatok slovenských právnikov. Organizovanie súdnictva prevzala preto na popud ministerstva spravodlivosti Organizácia súdnictva (roku 1920 pretvorená na Expozitúru ministerstva spravodlivosti), takže pôvodný referát pre spravodlivosť pri ÚMPS bol pozbavený svojej právomoci takmer na začiatku svojho pôsobenia.¹² V oblasti zásobovania bol zriadený Ústav pre zásobovanie Slovenska, takže referát pre zásobovanie ani nemusel byť zrušený.¹³ Dôležitá bola otázka bezpečnosti majetku a životov, fungovanie železníc a spojov. Bolo potrebné urobiť evidenciu zásob, zohnať suroviny, financie, rozbehnúť výrobu a zabrániť odvážaniu materiálnych statkov do Maďarska. ÚMPS musel sledovať ako prioritu vojenskú situáciu, starať sa o aprovizáciu vojska a jeho ubytovanie. Bolo treba riešiť aj sociálnu situáciu, ktorá bola po vojne veľmi napätá, znásobovaná nacionalistickými antičeskoslovenskými náladami, protestmi i sabotážami. Spomeniem iba februárový štrajk roku 1919, ktorý vypukol na železnici po príchode Šrobárovej vlády do Bratislavy. Atmosféra v meste, kde väčšina obyvateľstva bola nemeckej

11 LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy na Slovensku 1918 – 1938. Bratislava 1996, s. 71.

12 ZAVACKÁ, K.: c. d., s. 81.

13 Tamže.

a maďarskej národnosti, bola voči predstaviteľom československého štátu nepriateľská a pri prvej príležitosti, keď Šrobárova vláda nevyšla okamžite v ústrety sociálnym a politickým požiadavkám robotníckej rady, vypukol štrajk a demonstrácia, ktorá sa skončila strelbou vojakov do civilného obyvateľstva. Takáto situácia neveštila ministrovi Šrobárovi kľudné spravovanie Slovenska. Železničnú dopravu a spoje sa podarilo sfunkčniť vďaka českým železničiarom a Sokolom, ktorí prišli na Slovensko a zabránili tak ochromeniu komunikácií. Minister Šrobár však nemal na konsolidačnú prácu takmer ani mesiac pokoj.

V Maďarsku bola 21. marca 1919 vyhlásená Maďarská republika rád a Slovensko bolo opäť ohrozené. Minister Šrobár vyhlásil 25. marca stanné právo na celom území Slovenska. Ešte stále však nebola definitívne určená slovensko-maďarská hranica a počas kritickej situácie, keď jednotky maďarskej ČA zaútočili na územie Slovenska, sa riešili rozpory medzi talianskou a francúzskou vojenskou misiou, ktoré skončili odvolaním Talianov. Minister Šrobár musel počas ohrozenia celistvosti ČSR, keď maďarská ČA obsadila začiatkom júna už veľkú časť východného a južného Slovenska, vyhlásiť 5. júna 1919 vojenskú diktatúru pre celú civilnú oblasť. Na základe tohto nariadenia prevzalo najvyššiu moc nad verejnou správou i civilnými úradníkmi vojsko a vojenský veliteľia boli najvyšším orgánom vo svojich obvodoch. V ich právomoci bolo udržať poriadok akýmikoľvek prostriedkami – aj keď prekračovali platné zákony. Na území obsadenom maďarskou ČA bola situácia veľmi nepriaznivá pre národne uvedomelé slovenské obyvateľstvo, ktoré bolo šikanované, väznené a vyskytli sa aj straty na životoch. Vyhlásenie Slovenskej republiky rád 16. júna 1919 v Prešove bolo evidentným narušením československej štátnej suverenity a spôsobilo obratnielen v mysliach obyvateľstva, ktoré sa hlásilo dobrovoľne brániť republiku, ale zlepšilo aj bojovú morálku v československom vojsku. Nové francúzske velenie zlepšilo organizáciu vojska, ktoré dostalo posily a lepšiu vyzbroj.¹⁴ SRR ako ďalší prejav pokračujúceho úsilia Maďarska o prinavrátenie Slovenska do lona maďarského štátu ešte pred rozhodnutím mierovej konferencie¹⁵ zanikla po odchode vojenských jednotiek maďarskej ČA, ktoré mali Slovensko na zárok Dohody po tuhých bojoch pri Bratislave koncom júna 1919 opustiť. Rokovania o odchode maďarského vojska z územia Slovenska sa začali 25. júna v bratislavskej Redute. Udalosti z leta roku 1919 utvrdili presvedčenie ministra Šrobára, že Slovensko je stále ohrozené zo strany Maďarska. Ako vládný činiteľ, zodpovedný za konsolidáciu pomerov na Slovensku, podriadil celé svoje konanie budovaniu československej štátnosti a upevneniu československej štátnej suverenity na území Slovenska. Bolo sa treba venovať obnove hospodárstva na Slovensku, ktoré po počiatočnom rozbehu utrpelo počas vojny s Maďarskom značné straty. Ale to bola iba jedna z dôležitých oblastí, ktoré mal minister Šrobár na zreteli a ktoré mu do značnej miery pomáhali konsolidovať referáty jeho ministerstva. Zložitejšia situácia bola v školstve. Jeho „poslovenčovanie“ prebiehalo

14 Bližšie HRONSKÝ, M.: Priebeh maďarských vojenských operácií a ich strategický cieľ. In: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920. Martin 1995, s. 64 – 79.

15 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Konceptia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918 – 1920. In: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918 – 1920. Martin 1995, s. 46 – 55.

pomerne úspešne pod vedením Antona Štefánka, ktorý sa riadil hlavným predsavzatím: zbaviť školstvo maďarského nánosu. Vniesol však do tohto procesu i sekularizačné tendencie, čo na Slovensku, kde väčšina škôl bola cirkevných, narazilo na značný odpor. Štefánkovou zásluhou však zostáva tak zvýšenie počtu základných i stredných škôl, ako aj ich odborné skvalitnenie a „poslovenčenie“. A to aj prostredníctvom českých učiteľov a profesorov, ktorí prišli na Slovensko kvôli nedostatku slovenských učiteľov. Urobili veľký kus záslužnej práce, nerešpektovali však vždy dostatočne tunajšie prostredie, mentalitu i slovenský jazyk, kultúru a religiozitu slovenského obyvateľstva. Často budili animozitu nielen u slovenskej verejnosti, ale i u slovenských kolegov, ktorí mali výhrady voči spôsobu ich odmeňovania.

Minister Šrobár, ktorý býva považovaný za poslušného vykonávateľa príkazov Prahy, sa v praxi často dostával do konfliktu s niektorými ministrami, ktorí sa už auguste 1919 pokúšali zrušiť bratislavské referáty ÚMPS a prevziať riadenie jednotlivých rezortných oblastí i na Slovensku. O ponechaní či zrušení jednotlivých referátov ÚMPS mohla rozhodovať iba ministerská rada, ktorá 16. augusta 1919 dala súhlas k tomu, aby bol zrušený bratislavský referát pre sociálnu starostlivosť, referát pre obchod a priemysel, pre spravodlivosť a financie a oba cirkevné referáty. Naďalej mali zostať referáty pre železnice, poštu a telegraf, poľnohospodárstvo, zdravotníctvo, školstvo a národnú obranu. Keďže minister Šrobár protestoval, neboli zrušené ani hore uvedené referáty.¹⁶ Minister Šrobár oznámil vláde, že jej rozhodnutie o zrušení referátov vyvolalo na Slovensku veľké znepokojenie a žiadal, aby bolo odvolané. Okrem iného aj preto, že by poskytlo novú živnú pôdu pre autonomistické hnutie, čo pred blížiacimi sa voľbami do parlamentu považoval za politicky neúnosné.¹⁷ Zápas sa odohral aj o školský referát a o finančný referát, ktorého kompetencie neboli vymedzené ani vo vzťahu k ministerstvu financií a ani vo vzťahu ku Generálnemu finančnému riaditeľstvu na Slovensku. Minister Šrobár opätovne oznamoval do Prahy, že Slovensko si nielen nepraje zrušenie referátov, ale naopak, je za rozšírenie ich kompetencií.¹⁸ Rušenie referátov malo vecnú stránku, ktorej dôležitou súčasťou bola otázka financií. Rezortné ministerstvá boli presvedčené, že financie, ktoré sa na bratislavské referáty vynakladajú, zbytočne predražujú správu a zároveň im vadilo, že s nimi nemôžu disponovať samé. Dôležitá bola aj otázka kompetencií, ktoré neboli presne určené a preto dochádzalo k mnohým nedorozumeniam a konfliktom. Minister Šrobár preto viackrát požadoval, aby kompetencie jednotlivých referátov a celého jeho úradu boli presne vymedzené – tak kvôli zlepšeniu výkonu správy, ako aj z politických dôvodov.

V demokratickej ČSR sa uvoľnil priestor pre pôsobenie politických strán aj na Slovensku. Dočasne bolo kvôli vpádu maďarskej ČA a stannému právu zabrzdené, ale sociálni

16 Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond PMR, sg. 746/32, kartón 336. Prípís PMZ z 22. júna 1922 ministrovi Ú MPS I. Dérerovi, č. 2620 prez./1920.

17 SÚA Praha, tamže. Prípís PMR z 27. marca 1920 Prezídium ministerstva školstva o kompetenciách Ú MPS a cirkevných referátov.

18 SÚA Praha, tamže. Opis prípisu ÚMPS Prezídium ministerstva financií z 19. októbra 1919.

demokrati a Slovenská ľudová strana sa stihli zorganizovať už v decembri 1918. Nestihla to však SNS a oficiálne ani agrármici, ktorí ale začali budovať svoju organizačnú sieť zakladaním Roľníckych jednôt s prísľubom realizácie pozemkovej reformy. Minister Šrobár si vytvoril vlastnú koncepciu jednotnej slovenskej vládnej strany, ktorá mala sústrediť všetky štátotvorné sily a stať sa hrádzou proti autonomistom, radikálnym ľavičiarom a formujúcim sa menšinovým stranám. Už v auguste 1919 sa na tradičných matičných slávnostiach v Martine ukázalo, že to nebude také ľahké, pretože aj SNS sa začala autonomisticky profilovať. Bázou Šrobárovej strany sa malo stať Hodžom organizované agrárne hnutie, ktoré malo stavovský charakter. Národníari sa považovali za celonárodnú stranu a preto spojenie oboch subjektov Šrobárovi na jeseň 1919 nevyšlo. Minister Šrobár vyvinul maximálne úsilie a snažil sa vládnú stranu organizovať aj zhora prostredníctvom administratívneho aparátu. Predobrazom tejto strany bol Šrobárom vytvorený Slovenský poslanecký klub, v ktorom mal prednosť štátny záujem pred straníckym a odstredivé sily boli majorizované lojálnou väčšinou. Šrobár bol odporcom systému mnohých politických strán, ktorý bol charakteristický pre české krajiny a preto sa snažil svoju koncepciu jednej vládnej strany uplatniť aspoň na Slovensku. Šrobárova koncepcia jednej vládnej strany na Slovensku sa však nereализovala a jeho súputník Ivan Dérer, ktorý ho po voľbách roku 1920 nahradil na poste ministra s plnou mocou, k tomu poznamenal, že Šrobár podcenil socialistické myšlienky a urobil chybu, že dal prednosť politickému agrarizmu. Vavro Šrobár však nehral prvé husle ani v agrárnej strane na Slovensku, kde ho predstihol politicky pružnejší a dynamickejší Milan Hodža. Šrobár však neodišiel z politiky ani po voľbách. VII. Tusarovej vláde bol stále ministrom zdravotníctva a ministrom pre zjednotenie zákonodarstva a verejnú správu. Od novembra 1921 do októbra 1922 pôsobil v Benešovej vláde ako minister školstva a národnej osvety. Šrobár ako poslanec Národného zhromaždenia a od roku 1929 ako senátor za Republikánsku stranu zemedelského a maloroľníckeho ľudu, vystupoval ako typický predstaviteľ stredy, angažoval sa za unitárny československý štát a jednotný československý politický národ. Zvádzal ostré polemiky s autonomistami, radikálnymi komunistami a často i s Milanom Hodžom, ktorému vytykal jeho úsilie o spoluprácu s ľudákmi a politické kompromisníctvo.

Šrobár sa nezmieril s likvidáciou ČSR a počas slovenského štátu utvoril vlastnú odbojovú skupinu, ktorá zaslala E. Benešovi memorandum s prísľubom zápasu za obnovenie ČSR. Šrobár pochopil, že slovenský národ sa v demokratickom prostredí prvej ČSR emancipoval a neuznanie jeho samobytnosti by škodilo zápasu za obnovenie československej štátnosti. Prijal preto program Slovenskej národnej rady, ktorý hlásal zásadu rovnosti českého a slovenského národa v obnovenej republike a stal sa predsedom SNR. Z tohto postoja už neustúpil ani keď sa ČSR opäť stala skutočnosťou a Šrobár sa ocitol na poste ministra financií. Prijal aj ministerské kreslo v rezorte zjednotenia zákonov v Gottwaldovej vláde po februári 1948, riadiac sa zrejme svojim celoživotným predsavzatím zachovať spoložitie Čechov a Slovákov v spoločnom štáte za každých okolností. Boli to však už posledné roky

jeho života. Smrť ho zastihla 6. decembra roku 1950 vo veku 83 rokov v Olomouci. Pohreb sa konal 9. decembra v Bratislave, 32 rokov po jeho vymenovaní za prvého slovenského ministra. Všetky etapy verejného pôsobenia Vavra Šrobára si zaslúžia pozornosť. Ústrednou postavou slovenskej politiky však bol v rokoch 1918 – 1920, keď svojou činnosťou na poste MPS naplnil aj svoj „štátny program“ a stal sa spolutvorcom československej štátnosti, ktorá otvorila aj slovenskému národu perspektívu slobodného rozvoja.

(2000)

10. KAPITOLA

AGRÁRNA DEMOKRACIA V DIELE A POLITIKE MILANA HODŽU

Vstup Milana Hodžu roku 1918 na slovenskú a československú politickú scénu (ide o dva paralelné, rozličné a v určitých kľúčových bodoch sa prelínajúce fenomény) bol problematický. Napriek veľkému nedostatku slovenských verejných a politických pracovníkov, vládla aj na tomto poli – najmä pri obsadzovaní vedúcich postov – značná rivalita. Milan Hodža, ktorý sa nestal po prevrate na Slovensku prvým mužom, tak ako to pôvodne predpokladal, však s prehľadom odhadol situáciu. Pokračoval vo svojich osvedčených aktivitách, ktoré prispôbil novým podmienkam. Budoval agrárne politické hnutie s racionálnym cieľom: využiť voľný politický priestor, ktorý parlamentná demokracia nového štátu poskytovala. Zároveň zohľadňoval všetky možnosti, ktoré sa otvárali pred formujúcou sa agrárnou stranou vďaka aktuálnosti programu pozemkovej reformy. Okrem naplnenia mocenských a ekonomických záujmov agrárnej strany sa od tohoto procesu očakávali aj zmeny sociálneho a politického statusu slovenského roľníctva – Hodžovho základného piliera roľníckej demokracie.

Prvým krokom bolo deklarovanie programu pozemkovej reformy. Mala priniesť zmenu nepriaznivej vlastníckej štruktúry pozemkového vlastníctva v prospech stredných roľníckych hospodárstiev, upokojiť hlad po pôde malých roľníkov a bezzemkov na úkor majiteľov latifundií a veľkostatkárov vrátane cirkevných majetkov a napokon sa mala stať aj vyrovnávacím faktorom českého a slovenského poľnohospodárstva. Bola však nielen ekonomickým, ale aj politickým cieľom takmer celej vtedajšej českej a slovenskej politickej scény, keďže najväčšie poľnohospodárske podniky boli v rukách maďarských a nemeckých veľkostatkárov. Boli tu však aj určité výnimky. Najväčšie výhrady na slovenskej strane mala Slovenská ľudová strana, ktorá odmietala zabratie cirkevných majetkov. Na pôde Slovenského poslaneckého klubu, ktorý vystupoval v parlamente na základe vnútorného konsenzu, však ľudáci nemali šancu presadiť túto požiadavku. Zábor a demokratické zmeny v pozemkovom vlastníctve odmietali aj menšinové strany, no tie pri prijímaní zákonov o pozemkovej reforme neboli ešte v parlamente.

Hoci sa názory na rozsah a spôsob realizácie pozemkovej reformy dosť líšili a v parlamente prebiehala ostrá výmena názorov medzi jednotlivými politickými stranami, záborový zákon bol schválený už 16. apríla 1919, (predchádzalo ho už obstavenie veľkostatkov zákonom z 9. novembra 1918, platiacim od 10. decembra 1918 v rámci zákona o mimořadných prechodných opatreniach aj na Slovensku) a veľmi rýchlo po ňom nasledovali ďalšie: zákon o Štátnom pozemkovom úrade z 11. júna 1919, pridelový zákon z 30. januára

1920, zákon o hospodárení na zabranom pozemkovom majetku z 12. februára 1920, úverový zákon z 11. marca 1920 a náhradový zákon z 8. apríla 1920. Základné legislatívne normy pre pozemkovú reformu tak boli prijaté ešte pred aprílovými voľbami do Národného zhromaždenia roku 1920, na ktorých sa už zúčastnili aj menšinové politické strany. Tie sa spolu s organizáciami veľkých maďarských a nemeckých pozemkových vlastníkov však energicky stavali proti realizácii pozemkovej reformy a posielali petície do Rady pre minoritu pri Spoločnosti národov.¹

Pre Milana Hodžu, ktorý po návrate z misie v Budapešti pôsobil načas ako štátny tajomník na ministerstve vnútra bola pozemková reforma hlavným a veľmi dôležitým politickým nástrojom. Prostredníctvom neho sa budovala čo najširšia základňa pre formujúce sa moderné agrárne politické hnutie na Slovensku, čo bolo pre Hodžu odrazovým mostíkom k preniknutiu medzi výkonnú politickú elitu. Pozemková reforma zároveň bola pre neho aj dôležitým prísľubom uskutočňovania jeho dlhoročnej vízie vybudovania modernej agrárnej demokracie, s ideou ktorej sa zaoberal takmer od prvých rokov svojej politickej a publicistickej činnosti. Neskôr, v tridsiatych rokoch, súborne publikoval úvahy o roľníckej demokracii vo viacerých zväzkoch svojho diela Články, reči, štúdie, ktoré je hlavným prameňom nielen pre štúdium jeho predstáv, ale aj konkrétnych činov vykonaných pre jej realizáciu. O hlavnom programovom bode agrárnej demokracie – o demokratickej pozemkovej reforme – však bolo možné v Uhorsku iba „snívať“, pretože zmena právne a politicky zafixovaného feudálneho vlastníctva veľkej časti poľnohospodárskej a lesnej pôdy, bola bez celkovej zmeny uhorského spoločenského systému vylúčená.

Milan Hodža aj v tomto období, t. j. pred rokom 1918, vyvíjal početné politické a národohospodárske aktivity.² Hodžova politika pred prevratom mala síce aj iné akcenty, no to boli viac-menej situačné a experimentálne odbočenia od jeho hlavnej programovej politickej línie: vybudovania demokratického agrárneho hospodárskeho a politického hnutia obhajujúceho záujmy roľníkov. Nevyčleňoval ho z národného politického hnutia a stavovský princíp v ňom zatiaľ nenadradňoval. Uvedomoval si však, že slovenská spoločnosť má agrárny charakter a že v jej ekonomickom a sociálnom vývoji poľnohospodárstvo má a ešte dlho bude mať značný vplyv. Preto sa snažil, aby roľníctvo bolo začlenené do politických zápasov, ktoré tým mali získať masovejšiu základňu a to malo umožniť aspoň čiastočné zlepšenie postavenie roľníkov samotných.

Milan Hodža, inšpirovaný nielen uhorskou, ale aj európskou spoločenskou realitou a teoretickými poznatkami z oblasti ekonómie, sociológie, filozofie i úvahami politických mysliteľov, nabádal vo svojej publicistike k modernizácii a vnútorným zmenám slovenskej politiky a verejnej činnosti. Vychádzal z názoru, že politika musí mať nosnú ideu, ktorá znesie tvrdé kritériá: overovanie hospodárskym, sociálnym a napokon i psychologickým

1 KRAJČOVIČOVÁ, N.: Hranice prvej ČSR a pozemková reforma. In: Historické štúdie, 43, 2004, s. 223 – 233.

2 Bližšie pozri HOLEC, R.: Národohospodárske aktivity Milana Hodžu do roku 1918. In: Pekník, M. a kolektív.: Milan Hodža štátnik a politik. Veda, Bratislava 2002, s. 95 – 109.

stavom spoločnosti. Politik by preto podľa neho mal odvodzovať zásady a spôsoby svojho konania z analýzy sociálnej skutočnosti. Na tomto základe Hodža nadobudol presvedčenie, že v súčasnej politickej praxi môže spĺňať tieto požiadavky agrarizmus. Myšlienkové a politické prúdy socializmus a liberalizmus označil Hodža za špekulatívne, bazirujúce iba na ideových konštrukciách. Tvrdil, že musia revidovať svoje vznešené ciele a programy, pretože v praktickej politike sa ukázali iba prázdnyimi slovami. Za bezpredmetné ich považoval najmä pre roľníctvo, pretože ani jeden z oboch uvedených prúdov nedokázal poskytnúť roľníctvu také podmienky, ktoré by ho nielen hospodársky a sociálne, ale aj občiansky zrovnoprávnili. Kritike podrobil aj kapitalistický agrarizmus, príznačný podľa neho pre západnú Európu, ktorý sa angažoval zväčša iba na podporu agrárnej výroby a záujmov veľkých pozemkových vlastníkov. Odmietal aj východnú feudálnu formu agrarizmu ako obhajovanie skostnatelého vlastníctva pôdy, brzdiaceho moderné metódy hospodárenia na pôde. Hodža sa pragmaticky snažil vnieť do agrarizmu a jeho ekonomických cieľov aj ľudský faktor prostredníctvom demokratizácie agrárneho hnutia.

Myšlienku agrárnej demokracie však mohol naplno rozvinúť a postaviť ju na reálny základ až v demokratickej ČSR, kde sa slovenské agrárne hnutie už mohlo oficiálne oprieť o rozvinuté agrárne hnutie v českých krajinách. Vzápätí sa v tejto súvislosti vynoril zásadný organizačný problém: má slovenské agrárne politické hnutie pôsobiť samostatne, alebo má fuzionovať s českou agrárnou stranou? Nebolo to jednoduché, keďže tu boli viaceré pre a proti. Príkladom je diskusia okolo pozemkovej reformy a Hodžom zdôrazňované špecifiká v držbe pôdy na Slovensku. Žiadal, aby sa urobili na Slovensku provizórne opatrenia a aby sa tak upokojila nespokojnosť na vidieku a zamedzila špekulácia s pôdou, kým nezačnú platiť zákonné opatrenia. Navrhol, aby veľkostatky na Slovensku boli postavené pod štátny dozor, aby sa zabezpečilo ich obrábanie, keďže viacerí veľkostatkári – zväčša maďarskej národnosti, úmyselne nechávali pôdu ležať ladom. Prijatie zvláštnych opatrení pre Slovensko sa mu nepodarilo presadiť a pozemková reforma sa tu aj preto pomaly rozbiehala a jej realizácia bola komplikovaná.

Pri budovaní agrárnej strany na Slovensku sa vyskytli viaceré ťažkosti. Dvomi jej poprednými činiteľmi a organizátormi – Milanovi Hodžovi a Vavrovi Šrobárovi sa nepodarilo natrvalo získať Slovenskú národnú stranu. Národnári po prevrate odmietali stavovský agrárny princíp a vyslovili sa za postupnú autonómiu Slovenska. Pred voľbami do parlamentu však vytvorili s agrárnikmi spoločnú Slovenskú národnú a roľnícku stranu, ale po nie veľmi úspešných parlamentných voľbách sa začiatkom roku 1921 definitívne osamostatnili a vrátili k autonomistickému programu. Z roľníckej strany odišla aj odborová organizácia Slovenská Domovina, ktorá sa vyhlásila za samostatnú stranu a prijala nový názov: Slovenská domovina, strana maloroľníckeho ľudu. Samostatná existencia agrárnej strany na Slovensku sa zdala byť v tejto komplikovanej situácii, ku ktorej treba prirátat' aj víťazstvo sociálnej demokracie vo voľbách roku 1920, jej následný rozpad na pravicu a ľavicu, pretransformovanie tejto na KSČ a napokon aj vstup menšinových strán do parla-

mentu, politicky neproduktívna a zatiaľ aj neperspektívna. A to tak z hľadiska slovenských agrárikov, ako aj z hľadiska českej agrárnej strany, ktorá potrebovala aj slovenské hlasy. Zvíťazila preto myšlienka zjednotenia oboch strán. Proces zlúčenia oboch strán sa zavŕšil na Petropavlovskom zjazde 29. júna 1922 vznikom celoštátnej centrálnej Republikánskej strany zemeľského a maloroľníckeho ľudu. A spätne možno konštatovať, že cesta Milana Hodžu na vrchol politickej kariéry bola otvorená.

Mnohé fakty potvrdzujú, že táto cesta určite nebola ľahká. Vtedajší vedúci českí politici nemali k Milanovi Hodžovi najlepší vzťah. Určitú nedôveru vzbudilo už jeho pôsobenie po vzniku ČSR v Budapešti, odkiaľ bol kvôli prekročeniu svojich kompetencií – aj keď sa to stalo s najlepším úmyslom – rýchlo odvolaný. Kvôli svojej politickej povesti z obdobia pred prevratom, keď sa ako Slovák dokázal suverénne pohybovať aj na nebezpečnom teréne kuloárovej uhorskej politiky, bol aj na českej politickej scéne síce považovaný za schopného politického konkurenta, na ktorého si však treba dať pozor a mať ho pod dozorom. Tak k nemu pristupoval prvý muž agrárnej strany Antonín Švehla a značnú nedôveru voči nemu pociťoval prezident Masaryk, ktorý uplatňoval pri posudzovaní politikov aj veľmi prísne etické kritériá a okrem toho sa mu vôbec nepáčili Hodžove zahranično-politické aktivity. Hoci ho považoval za schopného politika nevidel ho rád vo vláde, no neúspešne hľadal za neho na Slovensku náhradu.

Hodža chcel pôsobiť tak na slovenskej ako aj na československej politickej scéne. Zladiť oba tieto zámery nebolo jednoduché a bolo sa treba presadiť v agrárnej strane na Slovensku aj v Čechách. Dostať sa do vrcholovej sféry a udržať sa v nej si vyžadovalo nielen umenie kompromisu (napríklad v otázke jednoty českého a slovenského národa), ale aj reálne činy. Preto veľmi rýchlo začal uskutočňovať v praxi svoju myšlienku „*majetku a úžitku celo-národnej suverenity*“, pod čím bolo treba rozumieť účasť na výkonnej politickej moci, čo pri budovaní nového štátu zohrávalo kľúčovú úlohu. Z titulu svojho postavenia v agrárnej strane sa Hodža stal roku 1922 po prvý raz ministrom poľnohospodárstva³ a v tejto funkcii pôsobil aj v rokoch 1932 – 1935. A práve na tomto poste mal oveľa väčšiu možnosť realizovať svoju víziu agrárnej demokracie v praxi a v novej situácii rozvinul aj jej sociálnu dimenziu. Videl v nej nielen politickú silu presadzujúcu záujmy roľníckeho stavu, ale aj silu kreujúcu nového činiteľa – zamestnávateľa a zamestnanca v jednej osobe ako predpokladu kompromisu medzi kolektivismom a individualizmom. Z toho hľadiska sa pozeral aj na pozemkovú reformu a družstevníctvo, ktoré mali pomôcť zlepšiť nielen individuálne hospodárenie malých a stredných roľníkov, ale v rámci združovania im mali umožniť konkurovať veľkostatkom. Na základe takéhoto uvažovania dospel k názoru, že roľnícka demokracia neodstraňuje kapitál, ale ho demokratizuje. Preto musí byť agrárna politika aj sociálnou politikou, ktorá sa musí venovať aj zvyšovaniu životnej úrovne roľníka a poľnohospodárskeho robotníka: „...*Stavíme do prvé rady našich úkolů sociální politiku pro náš*

³ Milan Hodža už predtým v rokoch 1919 – 1920 pôsobil ako minister unifikácie, rezortu, ktorého vznik iniciatívne ako poslanec presadzoval.

venkov... také ve zdravotní a osvětové politice chceme paritu. Toť humanita pŕdy. V tom je společenský smysl zemědělské demokracie, že ve své družstevní politice a ve své péči o venkov... koná vše pro ty nejchudší...“⁴

Hodža zdôrazňoval nielen potrebu postupného dosiahnutia úrovne českého poľnohospodárstva na Slovensku, ale aj povznesenie slovenského vidieka, slovenskej dediny a slovenského roľníka na civilizačnú úroveň miest prostredníctvom školstva, zdravotníctva a rôznych hospodárskych a osvetových inštitúcií. Ako minister poľnohospodárstva sa snažil tento svoj pracovný plán, naplňajúci myšlienky agrárnej demokracie, realizovať. Podrobne o jeho pláne, ktorý si stanovil ako minister zemedelstva, informoval Juraj Slávik, ktorý v marci roku 1926 ministerstvo po ňom načas prevzal a konal v intenciách jeho politiky. Poukázal na pevnú líniu jeho poľnohospodárskej politiky vo všetkých jej súčastiach, sformulovanú na základe pochopenia nutnosti upraviť pomer poľnohospodárstva k ostatným hospodárskym odvetviám. Slávik nezabudol zdôrazniť veľký význam Milana Hodžu ako ministra poľnohospodárstva práve pre Slovensko: „Je príznačné, že vtedy, keď dr. Milan Hodža prevzal správu zemedelstva v Prahe, začala sa táto práca na roľníckom pokroku na Slovensku so zvláštnou intenzitou. Dokiaľ Milan Hodža spravoval spoločný majetok v ministerstve, rozvinula sa zveľaďovacia práca na spoločnom majetku roľníctva nebývalou mierou. Roľník počal intenzívne budovať svoje organizácie a nasadil všetky páky k možnému rozmachu zemedelstva; Hodža dával smer tejto práci, poskytoval prostriedky a bdel nad dobrým šafárením.“⁵

Hodža zaktivizoval na Slovensku činnosť expozitúry ministerstva zemedelstva, ktorá mu v tom čase podliehala a preniesol niektoré kompetencie z ministerstva priamo na bratislavskú expozitúru. V prvom rade išlo o riadenie poľnohospodárskych výskumných ústavov a staníc, ktoré už na Slovensku fungovali, alebo boli v tomto čase zriaďované. Hodža sa neobmedzil iba na zlepšovanie situácie na Slovensku, ale hneď od začiatku sa dopĺňala a skvalitňovala aj sústava dovtedajšieho výskumníctva v českých krajinách. Za jeho ministrovania sa rozširovalo výskumníctvo v rôznych oblastiach poľnohospodárskej výroby v rastlinnej i v živočíšnej výrobe v celej republike. Na Slovensku bol vybudovaný najväčší žrebčinec v Topolčiankach a veľká pozornosť sa venovala plemenitbe koní. Bol prijatý zákon o plemenitbe hospodárskych zvierat a prijali sa opatrenia na skvalitnenie chovu dobytka, pasienkového hospodárstva, salašníctva, ovčiarstva, mliekárstva a výroby potravín. Zlepšenie a zvýšenie živočíšnej výroby súviselo so štátnou veterinárnou starostlivosťou, ktorá sa počas Hodžovho ministrovania výrazne zlepšila. Zvýšila sa starostlivosť o poľnohospodárske školstvo i mimoškolské poľnohospodárske vzdelávanie, čo bolo v kompetencii Zemedelskej rady spolu so starostlivosťou o hospodárske spolky a druž-

4 HODŽA, M.: Zemedelská družstevná demokracia, jej povaha i miesto vo všeobecnom sociálnom pláne. In: Články, reči, štúdie. Zv. IV. Praha 1931, s. 186.

5 SLÁVIK, J.: Dr. Milan Hodža v ministerstve orby. In: Milan Hodža publicista, politik, vedecký pracovník. Spomienky, úvahy, štúdie. Praha 1930, s. 743.

stvá.⁶ Jej činnosť sa úspešne rozvinula najmä počas Hodžovho pôsobenia na ministerstve zemedelstva. Len niekoľko čísiel: roku 1918 pôsobilo na Slovensku 9 hospodárskych škôl. Roku 1924 to boli už 22 škôl a pripravovalo sa otvorenie ďalších. Zvýšil sa aj počet rôznych družstiev, pre ktoré minister Hodža presadil na základe zákona č. 237/1924 Zb. veľmi potrebnú a týmto zákonom garantovanú finančnú sanáciu.⁷ Z rozpočtu ministerstva poľnohospodárstva boli vďaka ministrovi Hodžovi podporované aj početné hospodárske spolky.⁸

Po prijatí župného zákona, ktorý redukoval počet žúp na Slovensku a začal sa realizovať roku 1923 iba na tomto území, musel sa Milan Hodža ako minister zemedelstva postarať o fungovanie technických prác vo svojom rezorte, o ktoré boli práve kvôli administratívnym zmenám veľké obavy. Podarilo sa mu nielen zabrániť znefunkčnenie vodohospodárskych technických prác, ako boli napríklad meliorácie na Slovensku, ale zasadil sa aj za úpravu a rozdelenie kompetencií vo veciach vodohospodárskych medzi ministerstvom zemedelstva a ministerstvom verejných prác. Na základe vzájomnej dohody oboch rezortov si ministerstvo zemedelstva zabezpečilo pôsobnosť vo veciach vodohospodárskych do takej miery, aby bol umožnený ich ďalší úspešný vývoj. Ministromi Hodžovi sa podarilo presadiť aj novelizáciu zákona o dotovaní štátneho fondu melioračného na dvojnásobný obnos 30 miliónov Kč a „*položiť tak pevný základ pre stále rastúci ruch melioračného podnikania u nás*“.⁹

Na poste ministra poľnohospodárstva mal možnosť realizovať aj teóriu potreby zásahov štátu do poľnohospodárstva. Nešlo už však o priamu reguláciu v rámci viazaného hospodárstva, ktorú opustili už prvá Černého úradnícka vláda a Benešova vláda v rokoch 1921 a 1922, pretože „...*aktivita vlád se obrátila jiným směrem. Soustředila se na podporu investiční činnosti, zemědělské výroby, elektrifikace a výzkumu*“.¹⁰ Tento trend bol veľmi potrebný aj v poľnohospodárstve na Slovensku, lebo úroveň v žiadnom jeho odvetví nedosahovala parametre poľnohospodárskej výroby v českých krajinách. Z toho vychádzali aj ďalšie Hodžove finančné opatrenia v prospech Slovenska, kde bol notoricky nedostatok investičného a hypotečného kapitálu, čo neobyčajne brzdilo rozvoj podnikania a realizáciu pozemkovej reformy.

V tejto súvislosti treba spomenúť Hodžove aktivity pri prijatí zákonov č. 253/1920 a č. 237/1924 Zb. z. a. n., ktorými sa sanovali úverové družstvá i obchodné podniky, záložne a sporiteľne a vytvorila sa lepšia základňa pre podnikanie v poľnohospodárstve. Nemožno

6 Zemedelská rada začala pracovať roku 1921.

7 Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zemědělství, karton 225/ 30, č. j. 13073. Správa o činnosti expozitury MZ v Bratislave v roku 1924.

8 Národní archiv Praha, fond Ministerstvo zemědělství, karton 250/79, č.j.152/pres/ 1921. Zemědělská rada pro Slovensko.

9 SLÁVIK, J.: Dr. Milan Hodža v ministerstve orby. In Milan Hodža Publicista, politik, vedecký pracovník. Spomienky, úvahy, štúdie. Praha 1930, s. 729.

10 LACINA, V.: Úloha a hlavní rysy státní hospodářské politiky. In: Lacina, V. – Slezák, L.: Státní ekonomická politika v ekonomickém vývoji první ČSR. Praha 1994, s. 15.

vynechať Hodžovu iniciatívu pri zakladaní siete Roľníckych vzájomných pokladníc, ktoré dopomohli k zlepšeniu úverových pomerov značným znížením úrokovej miery. Hodža považoval poľnohospodárske podnikanie za prioritné, keďže iba tak bolo podľa neho možné urobiť z poľnohospodárstva silný ekonomický a politický subjekt. Bol zástancom určitej suverenity poľnohospodárstva, ktoré ako organický celok potrebovalo podľa neho voľnosť konania a nemalo byť podriadené ostatnej výrobe. Okrem rozpracovávania vízie agrárnej demokracie to bola aj logická a prirodzená reakcia na vývoj povojnových hospodárskych pomerov v ČSR, kde sa poľnohospodárstvo ocitlo bez colnej ochrany a vytvorila sa colná disparita medzi poľnohospodárstvom a priemyslom, čo vyvolalo veľký pokles cien poľnohospodárskych výrobkov a obrovské straty pre poľnohospodárov. Agrárna strana preto vyvinula značné úsilie na presadenie colnej ochrany poľnohospodárskych výrobkov. Po jej víťazstve vo voľbách do parlamentu v roku 1925 v celoštátnom meradle (Republikánska strana získala v parlamente z celkového počtu 300 mandátov 45 na základe 970 940 hlasov, na Slovensku získala 248 034, čo bola takmer tretina všetkých agrárnických hlasov) sa premiérom opäť stal agrárnik Antonín Švehla. V jeho krátkej vláde, ktorá trvala od 9. 12. 1925 do 18.3.1926 sa stal ministrom poľnohospodárstva opäť Milan Hodža, ale po nástupe II. úradníckej vlády Jana Černého už na tomto poste nachádzame jeho slovenského straníckeho kolegu Juraja Slávika. Hoci táto vláda trvala opäť iba veľmi krátko (od 18. 3. 1926 do 12. 10 1926), agrárnikom sa podarilo presadiť v parlamente zákon č. 109 z 22. júna 1926, ktorým sa zaviedli pevné clá na obilie, múku, mlynské výrobky, krmivá, ovocie, zeleninu, semená, vajcia, tuky a mäso. Keď úradnícka vláda splnila svoju úlohu nahradila ju nová Švehlova vláda, ktorá tentoraz vydržala až do volieb roku 1929. Hoci Milan Hodža mal veľké zásluhy pri získaní väčšiny v parlamente pre vytvorenie novej Švehlovej parlamentnej vlády, dostal „iba“ post ministra školstva. Súviselo to s jeho problémami, ktoré nastali v dôsledku sporov s Vavrom Šrobárom, jeho obvineniami a kritikou Hodžu za jeho konanie v Budapešti koncom roku 1918. Napriek nemilosti, v ktorej sa Milan Hodža zaslúžene či nezaslúžene ocitol v očiach Hradu a aj vo vedúcich prohradných kruhoch agrárnej strany v Prahe (vytýkali sa mu viaceré aféry v súvislosti s pozemkovou reformou , korupciou atď.) si svoju pozíciu v strane tak na Slovensku a napokon aj v centre udržal.

Po odchode chorého premiéra Františka Udržala roku 1932 sa otvorila pred Milanom Hodžom nová kapitola jeho politickej kariéry, ktorú opäť zahájil na poste ministra poľnohospodárstva vo vláde agrárnika Jana Malypetra, kde vystriedal svojho straníckeho kolegu Bohumíra Bradáča. Hodžova cesta do vlády bola vydláždená priamymi i nepriamymi rokovaniami. Tak s vyslancami Hradu ako aj s niektorými agrárnickými veličinami. Tentoraz prezident a minister zahraničia dr. Edvard Beneš boli ochotní s Hodžovým menovaním súhlasiť, treba však pripomenúť, že rokovania s ním aj sami iniciovali. V hre boli

tak blížiac sa prezidentské voľby, ako aj radikalizácia autonomistických síl na Slovensku v rámci autonomistického bloku HSLS a SNS a rezolútne programové odmietanie jednoty českého a slovenského národa. Prejavilo sa to aj u mladej slovenskej vzdelanej generácie a na politicky zafarbených udalostiach v Matici slovenskej kvôli sporom okolo nových pravidiel slovenského pravopisu.

Politickú situáciu komplikoval hospodárska kríza, ktorá sa už v plnej miere prejavila vo všetkých oblastiach ekonomiky a priamo v praxi spochybnila uplatnenie zásad bezbrehého liberalizmu. Viacerí ekonómovia a politici sa prihovárali za nutnosť štátneho intervencionizmu, a podaktorí aj za potrebu sústavného hospodárskeho plánovania.¹¹ Za danej situácie, keď sa neustále znižovala hranica rentability poľnohospodárskej výroby, hoci nerovnaká u rôznych veľkostných kategórií poľnohospodárskych závodov, vláda prikočila k zriadeniu obilného monopolu nariadením č. 137 z 13. júla 1934. Hodža mal teraz dobrú príležitosť presadzovať vo vláde ochranné opatrenia pre poľnohospodárstvo a štátne intervenčné zásahy do tohoto odvetvia. Agrárna strana využila aj tentoraz svoje dominantné mocenské postavenie a presadila pre poľnohospodárstvo najviac zásahov zo strany štátu.¹² Bolo to predovšetkým zriadenie obilného monopolu nariadením vlády č. 137 z 13. júla 1934 o úprave obchodu s obilím, múkou, mlynárskymi výrobkami a niektorými krmivami. Stal sa doménou Československej obilnej spoločnosť, ktorej úlohou bolo vykupovať od poľnohospodárov všetko obilie, ktoré jej ponúknu za vopred dohodnuté ceny. Cenová hladina potravín sa tak stabilizovala a to prispelo k upokojeniu na trhu s poľnohospodárskymi výrobkami, aj keď ich ceny boli o niečo vyššie. Z obilného monopolu profitovali najmä poľnohospodárske družstvá, ktoré vlastne vykonávali úlohy zverené im obilnou spoločnosťou, čím sa zvyšoval ich význam a posilňovala pozícia agrárnej strany v spoločnosti.¹³ Roku 1933 bol nariadením vlády č. 168 z 29. júla zriadený aj živočišný syndikát (Milan Hodža sa zaň zasadzoval už na valnom zhromaždení Slovenských roľníckych jednôt 10. augusta 1930 v Košiciach) a ministerstvo pripravilo aj zákon o živočišnom monopole, ten ale vo vláde neprešiel.

Milan Hodža sa na zasadnutiach ministerskej rady zasadzoval za viaceré opatrenia v prospech zadĺžených roľníkov, ktorých najmä na Slovensku tvrdo postihovali exekúcie, čo vyvolávalo značný odpor a miestami veľmi ostré protesty. Hoci boli prijaté viaceré zákony a vládne nariadenia, ktoré odkladali exekúcie a konkurzy poľnohospodárov, mnohí poľnohospodári situáciu nezvládli a prišli o svoje ťažko nadobudnuté zadĺžené majetky. Minister Hodža musel v závere svojho pôsobenia na poste ministra poľnohospodárstva konštatovať, že pozemková reforma na Slovensku nebola dokončená a bude si vyžadovať ďalšiu pozornosť. 17. októbra 1935 sa konala anketa Československej zemedelskej akadémie na

11 Blížšie SLEZÁK, L.: Specifické rysy státního intervencionismu v zemědělství, s. 111. In.: Lacina, V. – Slezák, L.: Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR.. Praha 1994, s. 155.

12 L. Slezák v uvedenej štúdií uvádza : „Zatím co pro zemědělskou sféru bylo vydáno během krize 129 vládních nařízení, pro nezemědělská odvětví jen 29.“ Tamže, s. 120

13 SLEZÁK, L.: c. d., s. 119.

tému vnútornej kolonizácie a jej problémov. Minister Hodža zdôraznil, že i po splnení hlavnej úlohy pozemkovej reformy – presunu poľnohospodárskej pôdy do rúk stredných vlastníkov (uviedol, že v ČSR je 80,4 % pôdy sústredených v usadlostiach do 50 ha a PR urobila vlastnícke presuny na 12,5 % všetkej pôdy v štáte, pričom sa jej zúčastnilo 600 000 rodín), hlad po pôde trvá. Zdôraznil, že preto sú i naďalej potrebné korektúry v držbe pôdy, pričom ako najdostupnejšia sa mu javila vnútorná kolonizácia. Zároveň varoval pred prílišným optimizmom, pretože kolonizačná akcia potrebuje nielen ľudí, ktorí chcú a vedú hospodáriť, ale aj kapitál a do tretice najmä pôdu.¹⁴ Bola to reakcia na nespokojnosť kvôli zastaveniu pozemkovej reformy Štátnym pozemkovým úradom roku 1935. Na Slovensku ju nahlas prejavili najmä zemisti. V článku Roľnícky dorast volá po pôde sa písalo, že reforma je nedostatočná a na drobný prídrel treba rozdeliť ešte ďalšiu pôdu z nadmerných a zo zbytkových statkov a pôdu, ktorá bola vypustená zo záboru.¹⁵

Tieto požiadavky a zámery sa však už nezačali plniť. Pozemková reforma na Slovensku nepokračovala a kolonizačná akcia, ktorá tvorí jej osobitnú kapitolu, mala stále na svojom konte mnohé nedoriešené problémy. Po Viedenskej arbitráži sa situácia kolonistov ešte skomplikovala a obsadenie južného územia Slovenska maďarskou armádou im prinieslo trpké skúsenosti a napokon aj stratu domova.

Hodža ako premiér, ktorým sa stal v najťažších dobách prvej ČSR, musel riešiť celé spektrum naliehavých problémov a nemohol sa už natoľko venovať realizovaniu svojej vízie roľníckej demokracie, hoci sa i naďalej zaoberal myšlienkou zriadenia roľníckej komory, založenej na autonómnom princípe odborného riadenia poľnohospodárskej produkcie a jej spracovania v potravinárskom priemysle. Inštitúcie, ktorá by na Slovensku bola zastrešovala všetky podnikateľské aktivity v poľnohospodárstve a ako právny subjekt by mala široké kompetencie regionálne – hospodárske, administratívne a odborné. V ČSR sa to nepodarilo. Roľnícka komora bola na Slovensku zriadená až roku 1942 zákonom č. 130/1942 Zb., ale ako všetky inštitúcie, pôsobiace v totalitnom režime Slovenskej republiky, bola pod kontrolou štátu a vládnucej strany a nemohla tak naplniť svoje pôvodné určenie, aj keď pomohla agrárnickým pohrobkom z prvej ČSR zachovať určité pozície, s ktorými prešli do Slovenskej republiky.

(2008)

14 Hodža, M.: Problémy naší vnitřní kolonisace. Interview pre Prager Presse. In Pozemková reforma, roč. XVI., č. 6, s. 77 – 78.

15 Pozri CAMEL, S.: Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji. In: Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Uherské Hradiště 1994, s. 51 – 59.

11. KAPITOLA

MINISTER VNÚTRA JURAJ SLÁVIK (1929 – 1932)

Juraj Slávik úspešne kandidoval do poslaneckej snemovne v parlamentných voľbách roku 1929 za Republikánsku stranu maloroľníckeho a zemedelského ľudu. Slovenští agrármici opäť pomohli svojimi hlasmi strane dosiahnuť dobrý volebný výsledok, keďže na Slovensku, kde boli za ľudákmi na druhom mieste, dosiahli 19,538 % hlasov (v českých krajinách získala agrárna strana 13,165 %), ktoré Republikánskej strane umožnili obsadiť v poslaneckej snemovni 46 mandátov.

Zostavovanie vlády po voľbách bolo zase veľmi problematické a odrážala sa na ňom zložitá situácia vo vnútri politických strán, v ich vzájomných vzťahoch i vo vzťahoch jednotlivých politikov až po najvyšších ústavných činiteľov. Nehovoriac už o zhoršujúcej sa ekonomickej i sociálnej situácii, vyvolanej nastupujúcou všeobecnou svetovou hospodárskou krízou.

Prezident Masaryk opäť poveril zostavením vlády agrárnika Františka Udržala, ktorý viedol vládu po odchode chorého Antonína Švehlu už od 1. februára 1929. Udržal patril v agrárnej strane k prohradnému krídlu a TGM mu dôveroval,¹ považoval ho za spoľahlivého a zodpovedne slúžiaceho štátu, nie vlastnému prospechu. Hoci v Republikánskej strane nepanovala absolútna zhoda vo veci obsadenia vládnych postov jej reprezentantmi, vždy sa dosiahla zhoda v stanovení základného politického cieľa strany: „*Rentabilita zemédělské výroby byla základním politickým aspektem agrární programové koncepce. V tomto ohledu nešlo o žádná demonstrativa, ale o důsledný politický postup. Za pomoci svého politického vlyvu byla Republikánska strana schopná zajistit mocenskými i administrativními prostředky soustavnou podporu téměř všech odvětví zemédělské produkce. Poskytla svoji podporu těm odvětvím, jež těžko vzdorovala zahraniční konkurenci, nejvíce však těm produkčním skupinám, na kterých bylo vedení strany v daném okamžiku nejvíce interesováno. Tato stranická politika vždy přihlížela k místním a krajovým odlišnostem. Za poskytnutou podporu vyžadovala politickou konformnost a u členů stranickou kázeň.*“²

Záujmy poľnohospodárstva obhajovala aj druhá Udržalova vláda. Vo vládnom programovom prehlásení, ktoré ministerský predseda prezentoval na schôdzi poslaneckej snemovne 13. decembra 1929, venoval najväčšiu pozornosť práve poľnohospodárstvu. Okrem iného povedal: „...*J sme v těžké světové krize zemédělské, stopy a známky všeobecné krize hospodářské rysují se již i v četných jiných odvětvích našeho života hospodářského. Hledati*

¹ Bez významu nebolo údajne ani to, že tajomníčkou Alice Masarykovej bola Udržalova dcéra. Pozri KLI-MEK, A.: *Boj o Hrad* (2.). Kdo po Masarykovi (1926 – 1935). Praha 1998, s. 181.

² UHLÍŘ, D.: *Republikánska strana venkovského a maloroľníckeho ľudu 1918 – 1938. Charakteristika agrárneho hnutia v Československu*. Praha ČSAV 1988, s. 22.

*a naléztí vhodné prostředky ke zmírnění a odstranění těchto poruch je nejdůležitějším a nejpřednějším úkolem vlády...*³

Úlohy jednotlivých rezortov načrtol premiér pomerne veľmi stručne jednou či dvoma vetami, odvolávajúc sa na kontinuitu vládnych programov. Poľnohospodárstvu však venoval viac priestoru, charakterizujúc krízu tohto hospodárskeho odvetvia ako svetový jav. Zároveň konštatoval, že v ČSR je kríza sťažená ešte „*nami nezaviněnou situaci průmyslu cukerního*“⁴

Premiér poukázal na viaceré súvislosti, prejavy i dôsledky tejto krízy: absenciu kúpnej sily vidieka pre nedostatok financií, čo má zhubné dôsledky aj na založenie ďalších výrobných poľnohospodárskych aktivít. Krízu poľnohospodárstva preto je nutné považovať za celosťatnu záležitosť a treba hľadať a použiť všetky prostriedky – aj zásah štátu, aby poľnohospodárska kríza bola prekonaná a jej dôsledky zmiernené. Bude preto potrebné zabezpečiť rentabilitu domáceho poľnohospodárstva, posilniť predávajúce organizácie pre všetky poľnohospodárske odvetvia a vhodnými prostriedkami zabezpečiť kvalitu a kvantitu poľnohospodárskych výrobkov. Musí byť dokončená pozemková reforma a rýchlo dokončené zaknihovanie všetkých prídellov v celej republike a takisto aj prevzatie a prídelenie lesnej pôdy. Na prvom mieste treba brať do úvahy potreby štátu, potom krajín, okresov, obcí a verejných komunálnych zväzkov. Takisto musia byť urobené všetky účelné opatrenia pre hospodárske zabezpečenie kolónií zriadených pozemkovou reformou.

Zároveň premiér zdôraznil aj dôležitosť urobenia všetkých príprav, aby mohli byť obhájené záujmy poľnohospodárstva a priemyslu na pripravovaných medzinárodných poradách a v zmluvách. Všetky spomenuté úlohy a opatrenia, vrátane sociálne politických zákonov a ich plnenia verejnými korporáciami podporovanými vládou boli považované za priority a týkali sa aj Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Premiér Udržal preto zdôraznil, že vláda chce pokračovať vo vhodných opatreniach, aby Slovensko a Podkarpatská Rus boli kultúrne a hospodársky pozdvihnuté na úroveň českých krajín.

Po rozprave v poslaneckej snemovni i v senáte bolo vládne prehlásenie premiéra Udržala oboma komorami parlamentu schválené. V poslaneckej snemovni 21. decembra 1929 a v senáte 19. decembra 1929.

Tentoraz však Slovensko nedostalo post ministra poľnohospodárstva, hoci skúsenosti vypovedali o tom, že ministri na tomto poste boli pre slovenské poľnohospodárstvo vždy prínosom. Problémy boli už s udržaním M. Hodžu v prvej Udržalovej vláde. Nesúhlasil prezident Masaryk, ktorý s Hodžom hovoril ešte 8. februára 1929, krátko na to, ako sa sformovala prvá Udržalova vláda. TGM si o tomto rozhovore urobil vlastný záznam, v ktorom označil Hodžu za absolutistu, milost'pána a odporučil mu, aby podal demisiu v tom zmysle, že odstupuje na vlastné želanie. Hodža to vraj prijal a hovoril údajne už ako poslanec.⁵

3 Poslanecká sněmovna Národního zhrmaždení Republiky československé, III. volební období, I. zasedání, Těšnopisecká zpráva o 2. schůzi, 13. prosinec 1929, s. 4 – 8.

4 Tamže, s. 14.

5 Cit. Podľa: KLIMEK, A.: c. d., s. 183.

Hodža demisiu skutočne 20. februára 1929 aj podal a to zo zdravotných dôvodov. Proti Hodžovi sa vyostřil aj postup prohradných agrárikov na Slovensku pod vedením senátora za agrárnu stranu Vavra Šrobára, ktorí sa snažili prinútiť vedenie strany, aby Hodžu vylúčilo. Nepodarilo sa to, pretože Hodža mal v strane na Slovensku veľký vplyv a koketoval s myšlienkou vytvorenia „slovenského frontu“, čo sa nepáčilo zase ani českým agrárnikom a nehodlali ho k tomu dohnat'. Odmietavú a presvedčivú odpoveď na snahu izolovať Hodžu aj v centrálnom vedení Republikánskej strany napokon dal Rudolf Beran, ktorý prehlásil, že útoky proti Hodžovi sú za vlasy pritiahnuté a dodal, že v strane sú síce rôzne názory, ale nikto nie je taký silný, aby mohol robiť osobnú politiku.⁶

Hodža situáciu zrejme pochopil a vybral sa na zdravotnú politickú dovolenku. O ňom sa však neprestalo diskutovať ani po jeho vynúteno-dobrovoľnej demisii. A jedna z otázok znela: ktorým slovenským agrárnikom Hodžu nahradiť? Za všetkých to vyjadril prohradne orientovaný agrárnik a Masarykom uznávaný Bohumír Bradáč, minister poľnohospodárstva v II. Udržalovej vláde, ktorý sa opýtal, koho dať za Slovensko – a to v záujme štátu: „*Autonomistu Hlinku, fanfarónskeho Ferdiša Jurigu? Ostatní tamní politici jako Šrobár či Stodola (pravdepodobne k agrárnikmi sa hlásiaci Kornel – N. K.) jsou přece neschopní... Myslím, že vidím správně... Páni z Hradu si přejí za každou cenu úřednický kabinet...*“⁷ Milana Hodžu potom na poste ministra školstva už v I. Udržalovej vláde už 20. februára 1929 nahradil Anton Štefánek.

Bola to však skutočne iba predohra k novým parlamentným voľbám a II. Udržalovej parlamentnej vláde. Opäť sa vynorila otázka, koho vybrať do vlády zo slovenských agrárikov. Voľba padla na skúseného úradníka Juraja Slávika, mladého a energického obhajcu jednoty českého a slovenského národa a unitárneho československého štátu, novoapečeného poslanca zvoleného za agrárnu stranu na východnom Slovensku.

Menovanie Juraja Slávika na dôležitý post ministra vnútra bolo prevrpením tak na Slovensku ako aj v českých krajinách. Ľudáci sa často zaoberali vo svojej tlači jeho postojmi a pozíciou a obvinili ho, že chodí žalovať do Prahy na Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu, aktivity Vojtecha Tuku a jeho propagandu v zahraničí proti ČSR. Juraj Slávik tieto obvine- nia dementoval a tlačový orgán HSEŠ Slováka zažaloval. Slávik bol v centre pozornosti aj v českej tlači. Venovalo sa mu Národní osvobození, ktoré skúmalo jeho vzťahy s Milanom Hodžom, tvrdiac, že mali spory ohľadom krajinského zriadenia, o ktorom Slávik vyslovil pochybnosti v článku Varujem v novoročnom čísle Slovenského denníka z roku 1927, kde sa ako skúsený župan zastával župného zriadenia. Dobre informované Lidové noviny z 11. decembra 1929 tvrdili v článku Proč se stal dr. Slávik ministrem vnitra?, že je to Hodžovo dielo. Ten si údajne prijal, aby tento post zastával Slávik, kým sa on uzdraví a toto kreslo si sám prevezme. Národní politika z 11. decembra 1929 v článku Ke jmenování dra Slávika ministrem vnitra komentovala prevrpenie, ktoré malo zavládnuť aj v agrárnych kruhoch

6 Tamže, s. 184.

7 Tamže, s. 185.

na Slovensku, kde sa hovorilo o menovaní Antona Štefánka. Podľa Slovenského denníka už mu údajne gratulovali aj jeho spolupracovníci, a Štefánek neodmietal.⁸

V ľudáckych kruhoch sa zase špekulovalo o tom, že ak Hodža ani po svojom návrate nedostane ministerské kreslo, založí na Slovensku novú agrárnu stranu. Boli to všetko špekulácie, na každej však bolo zrnko pravdy. Pravdou bolo aj to, že vláda sa rodila veľmi ťažko. Napokon rozhodol prezident, ktorý stratil trpezlivosť a pozval si do Lán Udržala a Beneša a tam bola „*ukutá myšlienka co nejširší koalice, zahrňující strany občanské i socialistické, československé i německé.*“⁹ Do vlády sa kvôli odporu prezidenta, ale aj so súhlasom Jana Šrámka nedostali ľudáci, ktorí si ako podmienku dali odvolanie obvinení proti Vojtechovi Tukovi.

Z I. Udržalovej vlády prešlo do jeho II. vlády 5 ministrov: F. Udržal, E. Beneš, K. Viškovský, F. Spina a J. Šrámek. Novými členmi sa stali B. Bradáč, J. Dostálek, J. Matoušek, I. Dérer a J. Slávik.

Nová vláda nastúpila 7. decembra 1929 a týmto dňom menoval prezident Juraja Slávika ministrom vnútra.¹⁰ A počnúc týmto dňom dostával Juraj Slávik aj plat vo výške 60 000 Kč ročne a výkonnostný prídavok 40 000 Kč ročne (odstupujúci členovia vlády dostávali plat a prídavok ešte ďalšie tri mesiace).¹¹

Pri nástupe ministra Slávika do úradu predniesol prejav šéf prezídia ministerstva vnútra Sobotka, ktorý sa najprv poďakoval odchádzajúcemu ministrovi vnútra Janovi Černému a pripomenul kritickú situáciu, v akej sa J. Černý ujal úradu. Konštatoval, že ju komplikovali útoky podvrtných živlov sprava i zľava, ktoré sa usilovali o prevrat v štáte. Tie sú v súčasnosti vraj už v rozklade a upokojili sa už aj politické strany, ktoré uznávajú stav utvorený ústavou a zúčastnia sa riadenia štátu. Považoval konsolidovanie situácie za zásluhu ministra Černého a jeho obozretného vedenia vnútornej štátnej správy. Administratívnu reformou ju postavil na moderné základy a uskutočnil tak plány prvého ministra vnútra Antonína Švehlu: zjednotiť, zlacniť a demokratizovať štátnu správu. Exminister Černý sa poďakoval za uznanie a spoluprácu a vyslovil pranie, aby všetko politické úradníctvo podporovalo jeho nástupcu v úrade ministra vnútra, aby Juraj Slávik mohol začaté dielo dokončiť a venovať sa konsolidácii štátu. Sobotka potom privítal Slávika ako prvého ministra vnútra Slováka a ubezpečil ho, že všetci zamestnanci budú i naďalej plniť svoje povinnosti a požiadal ho najmä o ochranu reformy politickej správy.¹²

Vo veľmi krátkom čase sa ukázalo, že prognóza činnosti v úrade ministra vnútra bola až príliš optimistická. Juraj Slávik ako skúsený úradník sa hneď začal venovať otázkam vnútornej štátnej správy a vo viacerých článkoch v tlači zhodnotil jej dovtedajší priebeh.

8 KLIMEK, A.: c. d., s. 232.

9 Tamže, s. 240.

10 Národní archiv České republiky (NA ČR) Praha, fond PMR, kartón 185, č. 6693/909, S – 29. List prezídia ministerskej rady prezídiu ministerstva vnútra, vec Jmenování vlády a jmenování dr. Juraja Slávika ministrem vnútra.

11 Tamže, č. 6699/909/ S m. r. Jmenování dr. Juraja Slávika miniistrem vnútra adresované predsedovi prezídia.

12 Tamže. Tiež Venkov z 11. decembra 1929.

Pozornosť venoval aj situácii na Slovensku, kde sám túto správu začal zavádzať a vedel o jej slabínach, keďže pre Slovensko bola absolútne ničím novým. V priebehu jedného desaťročia to bola už druhá reforma správy, čo bolo pre Slovensko aj po finančnej stránke veľmi komplikované a náročné. K situácii sa minister Slávik vyjadril aj na pôde rozpočtového výboru poslaneckej snemovne, kde nastolil viaceré otázky. Hovoril o umiestnení zemských (krajinských) a okresných úradov a konštatoval, že je nevyhnutné zlepšiť ich výzor i vnútorné vybavenie. Český zemský úrad mal získať dôstojné vybavenie v budove ministerstva verejných prác, ktoré pôjde do novopostavenej budovy. Potvrdil, že pre Krajinu moravsko-sliezsku stačí adaptovať doterajšie priestory. Zdôraznil, že oveľa ťažšia je situácia na Slovensku, kde je nutné postaviť novú budovu, ktorej projekt, zahrňujúci i náklady, sa už pripravuje. Oznámil, že na plánoch novostavby sa už pracuje aj v Užhorode.

Pre zamestnancov sa postaví 188 bytov v Bratislave a 7 obytných domov v Užhorode. Zmienil sa aj o okresných úradoch, ktoré sa v západnej časti republiky prevzali po Rakúsku v dezolátnom stave. Ešte horšie je to vo východnej časti – na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kde boli okresné úrady umiestnené v maštaliach hradov a v suterénnych bytoch po hajdúchoch. Ministerstvo vnútra sa snažilo túto situáciu zmeniť a už sa podarilo vybudovať v českých krajinách 11 budov pre okresné úrady, na Slovensku 9 a na Morave a Sliezsku 5.

Minister Slávik venoval pozornosť aj vybudovaniu bezpečnostných policajných úradov vo všetkých väčších mestách. Zdôraznil, že policajnú službu treba konsolidovať a modernizovať, nanovo vyzbrojiť stráž, rozšíriť telefonickú a telegrafnú sieť, zaviesť rádiové spojenie a vybudovať v Prahe pri Policajnom riaditeľstve všeobecnú kriminalistickú ústredňu. Zaoberal sa aj existenčnými problémami policajného zboru a četníctva a uviedol novinky, ktoré boli v poslednom čase zavedené (nové budovy, výcvik policajných psov, pokračujúca telefonizácia: z 2 716 četníckych staníc v Čechách malo vlastný telefón 1 925).

Členom rozpočtového výboru sa poďakoval za kritiku a pripomienky a zdôraznil, že právny poriadok a dobrá administratíva sú základom existencie štátu a politické úrady musia pôsobiť v demokratickom duchu. Hovoril aj o chystaných nových zákonoch, napríklad o hlasovacom zákone. Spomenul aj potrebu unifikovať, prípadne novelizovať spolkový, zhromažďovací, tlačový zákon, zákon o zbraniach, o policajnom vypovedaní. Vyslovil presvedčenie, že unifikácia bude musieť zasiahnuť aj zákony o štátnom občianstve, domovskom práve a obecných zriadencoch. Spomenul aj potrebu modernizácie zákonných úprav o kinematografii a iných verejných produkciách a licenciách v tomto podnikaní. Za veľmi dôležitú pokladal aj prípravu druhého sčítania ľudu v ČSR (uskutočnilo sa v decem-

bri 1930), aby boli údaje o národnej a náboženskej príslušnosti pravdivé. Komunistického poslanca Sterna ubezpečil, že demokracia sa bude hájiť všetkými prostriedkami, ktoré umožňuje zákon a ministerstvo nedovolí rozvrat štátu. Ako príklad uviedol štrajk sklárov na Falknovsku 17. januára 1930, kde sa strieľalo – ale iba do vzduchu – a zranení boli napokon dvaja četníci. Trestné oznámenie bolo podané na dvoch poslancov. Zmienil sa aj o študentských demonštráciách v novembri 1929 v Prahe a oznámil, že proti úradníkom, ktorí dali príkaz použiť zbrane, bolo zavedené disciplinárne konanie.¹³

Napokon minister Slávik vyhlásil to najdôležitejšie, že štátna správa tam, kde to bude potrebné, poskytne finančnú pomoc a z rozpočtu ministerstva na rok 1930 sa na tento účel vyčlenilo osem a pol milióna korún. Minister v prejave zdôraznil aj úlohu „úradníka nového štýlu“, ktorý koná viac ako je jeho povinnosť, záujmy obyvateľstva považuje za svoje vlastné, aby si tak zároveň s presným dodržiavaním predpisov a bezchybným charakterom získal dôveru občanov, ktorým slúži a z rúk ktorých svoju úradnú moc prijíma.¹⁴

V novoročnej úvahe v Slovenskom denníku sa minister Slávik venoval novej správe a zdôraznil, že hoci on sám bol proti novej reforme správy, keďže s historickým župným zriadením nemalo Slovensko zlé skúsenosti, správu bolo treba celoštátne zjednotiť, čo si začal uvedomovať aj pri svojom pôsobení na ministerstve unifikácie. A hoci rok a pol je v živote nového systému správy málo, už vidno prvé výsledky. Slovensko po prvý raz vystupuje ako jednotný celok a požaduje si svoj pomerný podiel na prídeloch, ktoré umožnia aj výkon samosprávy, čo je aj podmienkou jej zdarného vývoja. V nastávajúcom roku 1930 treba preto riešiť otázku financií autonómnych zväzov, aby mohli plniť svoje úlohy. Zároveň zdôraznil, že táto správa sa musí rozvinúť, pretože vnútorná správa a samosprávny život nemôžu dobre znášať nové a nové reformy. Administratíva preto potrebuje kvalitných úradníkov, adekvátne ocenených a zabezpečenie hmotného postavenia zamestnancov.

Ako znalec pomerov v administratíve uviedol, že samospráva na nižších stupňoch potrebuje ešte viaceré unifikačné zásahy v podobe zákonných opatrení, ktoré by umožnili jej jednotný vývoj. Napríklad cestný zákon, ktorý by riešil jednotné udržiavanie ciest a komunikácií v celom štáte.¹⁵

S nástupom novej vlády a nového ministra súviseli aj personálne zmeny K tejto otázke sa vyjadril minister Slávik v rozhovore pre noviny Grenzbote na začiatku roku 1930. Okrem iného v ňom vyhlásil, že určité personálne zmeny si dobrá správa vždy vyžaduje a miesta úradníkov nikdy nie sú stabilné. Na to musí byť každý úradník pripravený a rešpektovať tak záujmy štátu. K určitým zmenám preto príde aj na slovenskom krajinskom úrade a v slovenskej administratíve vôbec. Vyjadril sa aj k zaujímavej skutočnosti, že Hlinkova slovenská ľudová strana je v parlamente v opozícii a na Slovensku v krajinskom zastu-

13 Ministr vnitra dr. Slávik o otázkach verejnej správy. In: Venkov, 1. februára 1930. Policajná služba bola podľa niektorých pozorovateľov v dezolátnom stave, pracovala vraj iba zo zotrvačnosti. Politické strany by údajne aj boli mali záujem o rezort vnútra, ale mali z neho obavy z uvedených dôvodov. Bližšie pozri: KLI-MEK, A.: c. d., s. 238.

14 Minister Slávik o potrebách politickej a policajnej správy. In: Slovenský denník z 1. februára 1930.

15 SLÁVIK, J.: Nový rok našej správy. In: Slovenský denník, 1. januára 1930.

pitelstve tvorí vládnu stranu. Konštatoval, že spolupráca strán v tomto orgáne je zatiaľ konštruktívna a zdá sa, že im ide o spoločný záujem Slovenska.¹⁶

V čase nástupu druhej Udržalovej vlády nebolo pochybností o tom, že kríza v ČSR zachvátila poľnohospodárstvo. Vyznačovala sa síce stúpaním poľnohospodárskej výroby, ale zároveň obrovským poklesom cien nadbytku poľnohospodárskych produktov, čo malo za následok enormné zadĺženie výrobcov a zvyšovanie sociálneho napätia. V priemysle vypukla kríza o niečo neskôr a mala opačný priebeh: obmedzovanie výroby, menší pokles cien, zrušenie exportu, skončenie modernizačnej vlny a prepúšťanie pracovných síl. Povážlivé boli najmä dôsledky krízy v sociálnej oblasti: rastúca nezamestnanosť a radikalizácia krízou postihnutých vrstiev spoločnosti.¹⁷

Do finančných problémov sa dostal aj štát a štátne financie, ktorých príjmy sa z roka na rok znižovali a výdaje počas krízy narastali. Zaťažovali ich rôzne sociálne dávky, dotácie, fondy, udržiavanie bezpečnostného aparátu a armády. Roku 1930 bola prijatá tretia finančná novela a zákonom č. 169/1930 Zb. z. sa odstránil dozor úradov nad financiami obcí, zvýšil sa limit samosprávnych prirážok a sanovali sa aj krajinské financie štvrtinou výnosu zvýšenej spotrebnej dane z piva. V rokoch krízy to však nestačilo, pretože príjmy obcí i okresov sa znižovali a zadĺženie samosprávy sa zvyšovalo.

Bolo treba riešiť aj otázku starostlivosti o nezamestnaných. Roku 1930 bol novelizovaný tzv. gentský systém zákonom 74/1930 Zb. z., ktorým sa predĺžilo vyplácanie podpôr z 13 na 26 týždňov a trojnásobne a miestami i štvornásobne sa zvýšil aj podiel štátneho príspevku k príspevkom odborových organizácií. Nedostávali ho však všetci nezamestnaní (tí, ktorí neboli členmi odborov) a nepodarilo sa realizovať sľubované obligatórne poistenie pre prípad nezamestnanosti.

Vláda zaviedla rôzne akcie na podporu nezamestnaných: stravovaciú, mliečnu, zemiakovú, uhoľnú, cukrovú, zaodievaciú a pod. Boli to tie známe ironizované „žobračky“, ktoré iba čiastočne mohli zmierniť existenčné problémy nezamestnaných.¹⁸ Koniec krízy však bol zatiaľ v nedohľadne a jej dôsledky sa prejavovali v narastaní sociálneho napätia v celej republike. Nespokojnosť vyústila pri stretoch polície a četníkov s demonštrantami vedenými komunistickými radikálmi a nemeckými nacionalistickými extrémistami vo viacerých prípadoch v ľudské tragédie.

Juraj Slávik musel takejto situácii čeliť od samého začiatku pôsobenia na poste ministra vnútra. Jeho veľkou výhodou bolo, že išiel aj do takéhoto zodpovedného úradu s pre neho vlastným elánom a úsilím stabilizovať čoraz problematickejšiu spoločenskú situáciu. Bola to síce veľká trúfalosť, ale vykročil na „veľkú“ politickú scénu a to podľa Hodžovho príkladu: zasiahnúť do politického diania tam, kde sa politika tvorí. Hneď po nástupe sa

16 Ein Interview mit dem Innenminister Dr. Slávik. In: Grenzbote z 28. januára 1930.

17 Bližšie pozri: LACINA, V.: Krize československého zemědělství 1928 – 1934. Praha 1974, s. 39 – 40. Autor uvádza, že ceny poľnohospodárskych výrobkov poklesli oproti rokom 1926 – 1927 až o 42 % a nezamestnanosť v priemysle dosiahla roku 1932 takmer pol milióna ľudí.

18 Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945. Bratislava 1973, s. 342 – 345.

musel zaangažovať do vyšetrovania študentských demonštrácií, ktoré prebehli v Prahe 21. novembra 1929 a proti ktorým ostro zasiahla polícia (študenti vykrikovali heslá na podporu Radolu Gajdu, proti Benešovi a proti Židom). Ako som už uviedla, minister Slávik hovoril o nich aj v parlamente a študentom sa nepriamo ospravedlnil za použitie zbraní.¹⁹ Spomenul a objasňoval aj udalosti v januári 1930 na Falknovsku, kde prišlo takisto k ozbrojenému zákroku četníctva. V odpovedi komunistickému poslancovi Sternovi dal nepokryte najavo svoj názor na rozvrtné akcie a zdôraznil, že ministerstvo bude energicky, avšak humánne postupovať proti živlom usilujúcim o rozvrat štátu a demokratického poriadku.²⁰

Bola to vlastne výstraha nového ministra vnútra radikálnemu krídlu KSCĽ, ktoré na V. zjazde strany vo februári 1929 pod vedením Klementa Gottwalda vyhlásilo, že svoj cieľ – odstránenie kapitalizmu – dosiahne iba ozbrojeným povstaním a nastolením diktatúry proletariátu. Gottwald charakterizoval ČSR ako imperialistický štát a žalár národov na čele s fašizujúcim Hradom a vládnucimi sociálfašistami. Expresívnemu výrazu Gottwaldovho prejavu nechýbal hrozivý prvok možného násilného prevratu a minister Slávik sa počas svojho trojročného pôsobenia neustále musel vyrovnávať s veľkým náporom zo strany KSCĽ: predovšetkým so zostrovaním triednych zápasov, čo podľa Kominterny malo viesť k pádu krízou oslabeného svetového kapitalizmu a imperialismu.

Komunistické Rudé právo si neodpustilo obviňovať ministra vnútra zo spolupráce a podpory fašizmu, lebo osobne dozeral na riadenie bezpečnostnej akcie proti fašistickým demonštráciám v uliciach Prahy začiatkom októbra 1930.²¹ Minister Slávik v obave, aby nedošlo k zbytočným násilnostiam, prišiel na Prezídium policajného riaditeľstva a dal osobne príkaz, aby policajti postupovali čo najmiernejšie. K tomuto problému sa minister Slávik opäť vyjadril v parlamente. Povedal, že zákrok bol miernejší aj preto, že kritika, ktorej bola policajná služba kvôli zákroku pri študentských demonštráciách vystavená, išla tak ďaleko, že žiadala existenčné postihy a nemohla zostať bez vplyvu na psychiku policajtov. Napokon demonštrácie nenadobudli taký nebezpečný rozsah, aby bolo treba použiť dôraznejšie prostriedky a preto nie je možné hovoriť o pasívnej rezistencii polície. Rozpustil však odborovú organizáciu stráže bezpečnosti a zdôvodnil to tým, že jej časopis Věstník sa nepriamo solidarizoval s demonštrantmi a rozvracal tak disciplínu v policajnom zbore. Ubezpečil však, že kultúrna a sociálna činnosť odborovej organizácie bezpečnostnej stráže bude zachovaná.²²

Ministerstvo vnútra sa v tomto období zaoberalo aj prípravou zákona o udeľovaní štátneho občianstva²³, zákona o Najvyššom správnom súde, volebného zákona a ďalších, ktoré som

19 Ministr vnitra dr. Slávik o věcech svého rezortu. In: Národní politika, 1. februára 1930.

20 Tamže.

21 Rudé právo, 8. októbra 1930.

22 Ministr Slávik o věcech svého rezortu. In: Národní politika, 1. februára 1930.

23 Bol to veľmi dlhý proces a bolestivý najmä pre tých ľudí, ktorí štátne občianstvo nemali a tým boli pozbavení nielen občianskych práv, ale aj základných ľudských práv. Minister Slávik sa veľmi dobre orientoval v tejto otázke a spolu s ministrom unifikácie pripravoval nový zákon o štátnom občianstve. Jeho udelenie malo byť uľahčené a zjednodušené, aby zákon zodpovedal všetkým prípadom a nemusel sa opäť novelizovať. Bližšie

už vyššie spomenula. Bol to naozaj veľký a takmer nespĺniteľný program, ak uvážime, že sa malo uskutočniť aj nové sčítanie ľudu, ktoré bolo mimoriadnou úlohou politickej správy. V decembri roku 1930 prebehlo bez väčších ťažkostí, hoci zo strany príslušníkov menšín boli viaceré sťažnosti. Ohradzovali sa najmä proti právu sčítacieho komisára kontrolovať adekvátnosť údajov o národnosti. Slávik informoval v tlači, že prípadov sťažností bolo pomerne málo a nemajú zásadný význam pre právne postavenie menšín v ČSR.²⁴

Postoj ministra Slávika k menšinám, k maďarskej otázke a k Maďarsku vôbec bol od začiatku jeho pôsobenia na poste ministra vnútra pod drobnohľadom. Už vo februári 1930 sa národní demokrati zaujímali o jeho kontakty s Maďarskom a všímali si jeho vyjadrenia o tejto problematike. Politické strany zaujali najmä jeho vyjadrenia o možnej účasti príslušníkov maďarskej menšiny vo vláde, o ktorej povedal nasledovné: „Došli jsme už k dohodě s maďarskou národní stranou. Vyjednávám s Jánošem Szentiványim a došli jsme téměř k bodu, že se zúčastní ve vládě. Dovedu si velmi dobře představit, že bychom vládli v naší republice v úplné zhodě i s Maďary, právě tak jako s Němci.“²⁵

Táto nechuť českých politických strán k rozhovorom československých štátnikov a politikov s domácimi maďarskými i s politikmi priamo v Maďarsku pretrvávala počas celého Slávikovho ministrovania. Nielen národní demokrati, ale aj ľudovci sa pozastavovali nad tónom i obsahom, ktorý minister Slávik použil pri týchto rozhovoroch. Údajne nemali námietky voči dobrým stykom s Maďarskom, s ktorým mala ČSR veľa spoločných bodov a hlavne hospodárskych problémov, ktoré bolo treba riešiť, ale Slávik vraj hovoril príliš „měkce, mluví o tisícerých nitkách, které spojují oba státy a prohlašuje, že sblížení našeho státu s Maďarskem je nutno v zájmu Evropy. Slyšeli jsme kdy od maďarského aktivního ministra tak vřelá slova?... Může vzbudit nesprávné mínění jakoby Československo nemohlo bez dohody s Maďarskem existovat, čili jakobychom my a nikoli Maďaři byli v tomto páru slabší a Maďarska více potřebující stranou...“²⁶

Minister Slávik konal v presvedčení, že oba štáty by mali hospodársky spolupracovať, pričom by sa na zblížení oboch štátov mali podieľať aj slovenskí Maďari ako most medzi ČSR a Maďarskom. Slávik konal premyslene a predvídavo (napokon na rozhovoroch v Budapešti sa zúčastnil aj E. Beneš), pretože počas zhoršovania hospodárskej krízy sa vyhocovali aj obchodné vzťahy medzi oboma štátmi a zvýšenie agrárnych cieľ podnikli medzi nimi takmer colnú vojnu.²⁷

pozri: ŠUCHOVÁ, X.: Hranice ČSR a československé štátne občianstvo. In: Historické štúdie 43, 2003, s. 213 – 222.

24 Na Slovensku bolo 200 sťažností od Nemcov a od Maďarov 935. Z Čiech bolo hlásených 1 340 prípadov, prevažne zo zmiešaných manželstiev a všetky sa prešetrovali. Podľa Národni politika z 8. mája 1931.

25 Ministr Dr. Slávik o sblížení s Maďarskem. In: Národní listy, 4. februára 1930.

26 Co se nám na tom nelíbí. In: Lidové noviny, 30. decembra 1931.

27 PRŮCHA, V. a kolektív: Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí. Bratislava 1974, s. 168. Podiel ČSR na celkovom dovoze do Maďarska sa od roku 1929 do roku 1937 znížil z 22 % na 6 % a k oživeniu už ani nedošlo. Tamže s. 169.

Minister Slávik si veľmi dobre uvedomoval aj dosah maďarskej propagandy v zahraničí. V marci 1931 podnikol cestu do Francúzska a prednášal na École libre de sciences politiques (inštitúcii, ktorú ako študent navštevoval) v rámci cyklu prednášok o strednej Európe. Peknou francúzštinou hovoril o dejinách ČSR i o jej súčasnosti. Odmietol maďarské tvrdenia skresľujúce dejinné udalosti a zdôraznil, že republika sa nikdy nespreneverila demokracii a jej politický systém umožňuje, aby sa vlády zúčastnili aj menšinové strany. Zahraničná politika ČSR chce vytvoriť dobré podmienky pre spoluprácu národov v podunajskom priestore ako predpoklad spolupráce národov strednej Európy. Na príklade seba ako Slováka, ktorý sa stal ministrom vnútra, dokazoval rovnoprávne postavenie Slovákov v republike. Zdôraznil jednotu Čechov a Slovákov, ich spoločné ideály a smerovanie v rámci demokratickej a mierovej línie československého štátu.²⁸

Juraj Slávik ako minister využil túto príležitosť a úmyselne prezentoval optimistický pohľad na československú realitu. Jeho cesta bola úspešná, prijali ho vedecké kapacity i najvyšší ústavní činitelia Francúzska. Situácia na domácej pôde však vôbec nebola ružová. 25. mája 1931 sa pod vedením komunistického poslanca Štefana Majora konala protestná demonštrácia v Košútoch. Demonštranti sa napriek výzve četníkov odmietli rozísť a po výzve Majora sa dav napriek tomu pohol vpred. Četníci, do ktorých demonštranti hádzali kamene a tehly, použili zbrane. Dôsledkom boli opäť viacerí ranení a traja mŕtvi demonštranti. Bolo to veľmi zlé, pretože od nástupu Slávika na post ministra vnútra došlo viac raz k takýmto tragédiám. Spomeniem aspoň tragédiu v Radotíne, kde 20. apríla 1930 viedol sprievod komunistickej mládeže poslanec Václav Kopecký a odmietol ho zastaviť pred četníckym kordónom. Došlo k násilnostiam a četníci opäť strieľali. Tentoraz takmer do detí, zranených bolo 5 dievčat vo veku od 13 do 24 rokov. Vzbudilo to veľkú nedôveru verejnosti a dnešná česká historiografia to slovami Z. Kárnika hodnotí nasledovne: „*Šlo o selhání státního aparátu, který nedokázal čelit novým metodám boje, který vedla KSČ proti státu.*“²⁹ Rok 1931 bol ešte horší: 4. februára sa strieľalo v Duchcove, kde českí a nemeckí demonštranti boli na svojom pochode zaskočení z dvoch strán četníkmi a 4 z 9 zranených zomreli. Na interpeláciu v poslaneckej snemovni odpovedal po Duchcove premiér Udržal, ktorý vyhlásil, že četníci si iba splnili svoju povinnosť.³⁰ Četníci boli tiež ohrození a bývali často aj vážnejšie zranení. Museli sa brániť, ale otázka znela: ako eliminovať takéto situácie a ako im predchádzať.

Verejnosť protestovala a negatívne okrídlenou sa stala veta ministra Slávika, ktorú vyhlásil v parlamente po udalostiach v Košútoch v odpovedi na interpelácie ľavicových poslancov: „*Nyní je v Košutech pořádek a klid.*“

28 Československo a európsky mier. In: Slovenský denník, 19. marca 1931.

29 KÁRNÍK, Z.: České země v éře první republiky (1918 – 1938), Díl druhý. Praha 2002, s. 104. Autor uvádza, že keďže štrajky za danej situácie nemohli byť úspešné, KSČ si zvolila novú taktiku. Spájala zápasy proti prepúšťaniu s demonštráciami nezamestnaných vo forme hladových pochodov a do akcií zapájala nezodpovedne aj mládež.

30 Tamže.

Protesty a demonštrácie nezamestnaných prebiehali počas celého roku 1931 a situáciu zhoršovali aj nacionalistické akcie „hakenkrajclerov“. V takejto situácii sa konali v máji 1931 voľby do obcí. Ich výsledky síce neboli zverejnené, ale v chudobných roľníckych oblastiach – napríklad na Podkarpatskej Rusi, (kde sa v Chuste tiež strieľalo) a na južnom Slovensku medzi poľnohospodárskymi robotníkmi, získali väčšinu komunisti, v oblastiach s nemeckou menšinou zase nemeckí nacionalisti.

Minister Slávik sa aj v tejto situácii snažil získať podporu voličov pre agrárnu stranu na východnom Slovensku bez ohľadu na ich národnosť. Osobne tam odcestoval a v Prešove sa zúčastnil na odhalení pomníka prezidentovi Masarykovi.³¹

Koncom roku 1931 sa nad ministrom Slávikom začali „sťahovať mraky“ a kritizovali ho z viacerých strán. Kampaň proti nemu vypukla v súvislosti s udalosťami pri Frývaldove a Dolnej Lipovej v novembri 1931, kde sa stretli demonštranti s četníkmi, ktorí sa pokúšali dav obuškami rozohnať. Demonštranti sa bránili a útočili zároveň. Výsledkom bolo 8 zabitých demonštrantov a 14 ťažko zranených. Udalosti boli údajne vyprovokované dvoma komunistickými členmi parlamentu, ktorí sa v tejto oblasti pohybovali – senátorom Langerom a poslancom Hadekom, ktorý vraj demonštrantov spoza četníckeho kordónu povzbudzoval, aby sa nedali.

Slávik referoval o udalostiach v parlamente. Vyslovil ľútosť nad zmarenými životmi určite aj nevinných ľudí, ktorí boli rozoštvaní nesvedomitými politikmi. Oznámil, že prípad vyšetruje súdna a vojenská komisia na mieste činu. Minister Slávik zopakoval aj v senáte to, čo už povedal v poslaneckej snemovni: „...*Vinníci na ktorékoľvek strane budú, svému trestu neujdou... Ozbrojená moc statní nesmí ani v nejmenším ustoupiti od povinnosti zákonom jí uložené udržeti za všech okolností veřejný pořádek a záleží na občanstvu samotném, aby se nemuselo sáhnouti k takovým prostředkům nejkrajnějším... a nemohu než se vším důrazem prohlásiti, že bezpečnost majetku a životů, klid a pořádek budou rozumnými a rozhodnými prostředky zabezpečeny.*“³²

Na udalosti a ich objasňovanie v parlamente reagovala aj komunistická tlač. Večerník Rudého práva zo 14. 12. 1931 konštatoval, že minister Slávik v parlamente opäť „umýval“ nielen seba, ale aj celý režim a obhajoval postup četníctva. Vyhlásil, že ministerstvo vnútra je odhodlané za každú cenu udržať pokoj a poriadok. Na adresu komunistov a hakenkrajclerov povedal, že vláda nedovolí, aby sa tieto strany hrali na vojakov, ozbrojovali sa a obliekali do uniforiem a podnecovali do boja všetkých proti všetkým. Podľa Večerníka Rudého práva to však nebolo nič nové, ale oni nemôžu záležitosti po svojom komentovať, lebo cenzúra im všetko skonfiškuje. Preto uverejnili článok z legionárskeho Činu od Dr. V. Osvalda, ktorý sa v článku Demokracie nestíli zaoberal vinníkmi týchto udalostí a označil za vinníka aj parlament a poslancov, národných demokratov a lidovcov, ktorí po prejave ministra Slávika tliekali. Osvald napísal, že Frývaldov začal už cenzúrou pred-

31 Cit. podľa Venkov z 10. mája 1931.

32 Nové podrobnosti k udalostem u Frývaldova. In: Venkov, 28. novembra 1931.

nášok, napríklad aj policajnou asistenciou na schôdzi študentov, kde sa malo prednášať o francúzskej revolúcii, dokonca aj cenzúrou prednášky ministra Slávika o Rusku, ako aj právom okresných hejtmanov kontrolovať vedeckých pracovníkov. Frývaldov sa teda začal pri prvých útokoch na najzákladnejšie práva demokracie.³³

Ani verejnosť nemlčala a pohreb obetí 28. novembra 1931 sa stal mohutnou demonštráciou proti konaniu četníctva a ministerstva vnútra. Výzvou Nelze mlčet protestovali aj predstavitelia verejného a kultúrneho života. Svoju nespokojnosť vyjadril aj prezident Masaryk. Ministra Slávika si zavolať už po Duchcove vo februári 1931 hneď v ten večer, ako sa tragédia odohrala a takisto 27. novembra 1931 a žiadal ho, aby urobil opatrenia, ktoré by takéto konanie zamedzili.³⁴ Práve v tom čase sa vyskytli už aj hlasy za odvolanie ministra vnútra. Udalosti vo Frývaldove využila nemecká tlač a zaútočila na ministra s výzvou, aby odstúpil.³⁵ Ba vyskytli sa už aj informácie, že minister hodlá odstúpiť.³⁶

Treba povedať, že veľmi chýbajú osobné materiály z pozostalosti Juraja Slávika o tomto období jeho činnosti, pretože on osobne určite mal obrovské problémy s takýmto priebehom udalostí. Bolo zjavné, že treba zmeniť legislatívu v tom smere, aby bolo možné predchádzať takýmto tragédiám a prijať také opatrenia, ktoré by v zárodku eliminovali každé násilie. Stalo sa tak až po odchode Juraja Slávika z postu ministra vnútra v rámci demisie druhej Udržalovej vlády a po nástupe Malypetrovej vlády novelizáciou zákona na ochranu republiky, ktorý síce zvýšil počet odsúdených za trestné činy proti štátu, proti výkonu spravodlivosti a proti všeobecnému pokoji a poriadku, zdá sa však, že sprísnením kritérií bol aj akousi prevenciou proti stupňovaniu protestov napriek zákazu a vopred aspoň čiastočne eliminoval ich možný tragický priebeh. Boli prijaté aj ďalšie zákony, ktoré zmocňovali vládu konať bez parlamentu v hospodárskych veciach, zákon oprávňujúci vládu vyhlásiť mimoriadne opatrenia ak bola ohrozená celistvosť štátu, jeho hranice či republikánska demokratická forma, sprísnené boli tlačové zákony. Zákon proti extrémizmu vláde umožňoval zastavovať činnosť politických strán, prípadne ich rozpustiť. Na jeho základe vláda rozpustila vzápätí po jeho prijatí Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei, neskôr aj Deutsche Nationalpartei.

Minister Slávik sa však musel vyrovnávať s nemeckými nacionalistickými organizáciami v oveľa deravšom a liberálnejšom legislatívnom prostredí. Akcie nemeckých organizácií ako Volkssport, Grenzlandjugend a turneri, ktorých členmi boli aj stúpenci a členovia vyššie uvedených strán (DNSAP a DNP) boli ostro sledované. Ak boli ich akcie zakázané, nemeckí poslanci sa osobne dostavili k ministrovi Slávikovi a protestovali na základe občianskych či menšinových práv.³⁷

33 In: Večerník Rudého práva, 14. decembra 1931.

34 KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 107 – 108.

35 Abtreten, Herr Slávik. In: Tag, 28. novembra 1931.

36 Bohemia z 28. novembra 1931.

37 Němečtí turněři žalují ministři vnitra na okresní úřady. In: Národní politika z 30. decembra 1931.

Minister Slávik bol trňom v oku aj českým rasistom, keď nevyhovel žiadosti poslanca Národnej ligy Karla Perglera vo veci štátneho občianstva. Obvinili ho, že nadržáva Maďarom, ktorým udelil (údajne v počte 10 000) štátne občianstvo, hoci boli proti republike. Kritizovali ho ako agrárneho politika, ktorý preniká do všetkých všenárodných korporácií prostredníctvom prednášok, odhaľovaním pomníkov, predsedníctvom vo Zväze dôstojníkov, podporou skautov aj údajným kandidovaním za starostu Československej obce sokolskej.³⁸

Je pravda, že minister Slávik bol veľmi dynamickou a všestrannou osobnosťou. Nielen v politike, ale aj na ministerskom poste, kde stihol svojou všestrannosťou reprezentovať Slovensko, agrárnu stranu i ministerstvo vnútra. Za vládu chodil otvárať výstavy, bol často a ochotne protektorom a patrónom plesov a rôznych kultúrnych podujatí.³⁹ Snažil sa však reprezentovať nielen svoju osobu, úrad či politickú stranu, ale najmä Slovensko, o ktorom sa v Čechách stále vedelo veľmi málo a jeho obraz vo vedomí českých spoluobčanov bol veľmi zjednodušený.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že Slovensku a predovšetkým slovenskej administratíve venoval minister Slávik neustále pozornosť. Veľmi dobre vedel, s akými finančnými ťažkosťami štátna správa i samospráva na Slovensku zápasí. Vyvinul preto značné úsilie, aby vo finančnej novele zákona o samosprávnych financiách bola uplatnená zásada, že Slovensko potrebuje osobitnú pomoc a mimoriadny prídelenie financií, aby mohlo dosiahnuť vývoj historických krajín. Sebakriticky napísal: „*Uznávam, že zásada táto nebola dostatočne honorovaná finančne – avšak na zásade tejto bude treba budovať pri definitívnej úprave samosprávnych financií, ktorá úprava nie je hudbou ďalej budúcnosti.*“⁴⁰

Minister Slávik zaujal zároveň aj stanovisko k spoločnému frontu slovenských politikov, ktorý vždy vzbudzoval obavy na českej politickej scéne. V rozhovore pre Slovenskú politiku vysvetľoval, že ide o prirodzený jav, k realizácii ktorého treba okamžite pristúpiť. Zdôraznil, že nemá separatistický charakter, ale ide o záujem Slovenska ako určitého regiónu, ktorý presadzujú členovia rôznych – koalíčných i opozičných strán. Domnieval sa, že takáto spolupráca prospeje rozháraným politickým pomerom, ale nesmie sa stať, aby niektorá strana spoločné a jednomyselne uplatňované požiadavky využila pre svoje stranické ciele, pretože takáto nelojálnosť by bola hrobom kýženeho slovenského súručenstva.⁴¹ Slávik popri tom však nezabudol zdôrazniť kardinálny význam československej jednoty pre prítomnosť i budúcnosť ČSR. Vo svojich prejavoch i konaní vždy zdôrazňoval, že treba usilovať nielen o československú vzájomnosť, ale o československú jednotu, pretože bez nej by nebola republika. Vzájomnosť podľa neho už splnila svoj cieľ tým, že bola

38 Ministr Slávik starostou Čs. Obce sokolské? In: *Expres*, 19. januára 1932.

39 NA ČR Praha, f. PMV, č. kart. 185, č. 25353/30 prez. Korešpondencia zo 17. mája 1930 – 4. augusta 1930 ohľadom protektorátu ministra vnútra na Hospodársko-priemyselnej a kultúrnej výstave v Topolčanoch v auguste 1930.

40 Spolupráca slovenských zákonodarcov je samozrejmosťou. In: *Slovenská politika*, 1. januára 1931. Rozhovor s ministrom J. Slávikom.

41 Tamže.

prostriedkom záchrany Slovákov pred úpadkom. V súčasnosti je potrebná silne organizovaná vnútorná jednota, jazyk je len prostriedkom dorozumenia, dôležitejší a prednejší je spoločný cit a myslenie, zhoda pri riešení problémov. Preto je úlohou zblížovanie Čechov a Slovákov a viera v spoločnú budúcnosť československého národa a československého štátu.⁴²

V búrlivých časoch hospodárskej krízy boli tieto Slávikom zdôrazňované otázky – stabilne a dobre fungujúca správa i otázka jednoty československého štátu – veľmi dôležité.

Kritika vlády i ministerstva vnútra a bezpečnostného aparátu verejnosťou politickými stranami však spôsobila, že otázka fungovania bezpečnostného aparátu a výkonnej moci vôbec sa dostala na popredné miesto. Vo vláde sa prerokovávali opatrenia a metódy ako zabrániť dramatickým zrážkam četníkov s demonštrantami, ako postupovať, aby sa už neopakovali tragické udalosti z predchádzajúcich mesiacov. Hneď po Frývaldove 25. novembra 1931 sa konalo mimoriadne zasadnutie vlády, na ktorom bolo ministrom Slávikovi uložené, aby preskúmal smernice o používaní zbraní a situáciu mal prešetriť aj krajiný prezident. O udalostiach vo Frývaldove z 25. novembra 1931 minister referoval vo vláde 11. decembra 1931 a oznámil, že sa budú používať vo väčšej miere striekačky, zvuk poľnice a slzotvorné bomby. Zbrane však ani teraz neboli celkom vylúčené.⁴³

Obavy z rôznych nepokojov a rozmachu hnutia nezamestnaných – KŠČ vyhlásila 10. február 1932 za Deň boja proti nezamestnanosti – vyjadrovali aj obežníky a vyhlášky Prezídia krajiného úradu na Slovensku. Upozorňovali okresné úrady, že KŠČ a rôzne podvratné živly využívajú biedu nezamestnaných a organizujú rôzne demonštrácie a výtržnosti. „*Štátna správa plne chápuce ťažké účinky hospodárskej tiesne prináša tu značné obete. Musí však trvať na tom, aby jej poctivé snahy neboli hatené akciami živlov, ktorým sú ťažké hospodárske pomery, bieda a nezamestnanosť len vhodným prostriedkom agitácnym.*“⁴⁴ Krajinému úradu a viceprezidentovi Jankovi Jesenskému išlo o to, aby nielen 10. februára 1932, teda na deň boja proti nezamestnanosti, ale aj v budúcnosti nedochádzalo k neželaným drastickým konfliktom. Všetky nepovolené zhromaždenia a zhlukovania na verejných priestoroch boli zakázané.⁴⁵

Napriek zákazu sa na Slovensku konali viaceré pochody hladu – najmä na južnom, ale i na strednom a severnom Slovensku. Väčšinou došlo k rozohňaniu a zatknutiu demonštrantov, ale sa nestriehalo. Úrady sa snažili získať podstatné zvýšenie finančných prostriedkov na štátnu stravovaciu akciu, núdzové práce, osivové akcie a pod. Minister Slávik na komitáte politických ministrov podal 21. marca 1932 obširnu správu o opatreniach na zmiernenie biedy na Podkarpatskej Rusi, kde bola situácia obyvateľstva veľmi zlá. Bolo prijaté uznesenie urýchliť melioračné a regulačné práce a rozšíriť zásobovaciu a stravovaciu akciu.

42 Tamže.

43 Dokument č. 36, 11. prosinec 1931. In: Z Protokolů schůzi II. československé vlády (2. Udržalovy) Edice vybraných pasáží...

44 Obežník Prezídia krajiného úradu v Bratislave z 9. februára 1932 Cit. podľa: PLEVZA, V.: KŠČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929 – 1938. Bratislava 1965, s. 135.

45 Tamže.

Disponovalo sa už dva a pol miliónmi korún a naturáliami – obilím, mliekom, kukuricou.⁴⁶

V českých krajinách sa rozvíjali roku 1932 mzdové boje v banských oblastiach. Po prepustení baníkov vo viacerých baniach nasledovali čiastkové štrajky. Po katastrofe v bani Koh-i-noor v Lome pri Moste prerástli do štrajku v celom banskom revíri, s ktorým sa solidarizovali aj ostatné banské oblasti. Štrajky trvali takmer mesiac a prinútili vládu a cez ňu majiteľov baní zrušiť výpovede v severočeskom revíre a druhú stranu 20. apríla 1932 štrajk skončiť. Kompromis bol vítaný a politický zisk nacistov a komunistov čiastočne eliminovaný. Bol dosiahnutý aj vďaka aktivite socialistických strán, ktoré „v komplikovanej situácii manévrovaly, apelovaly na rozum a snažily sa svá postavení alespoň nestratiť... Bylo obtížné přesvědčit horníky, že i dosazení kompromisního výsledku je úspěchem a že zatvrzele trvat na jeho odmítnutí může mít jediný cíl – nikoli prospěch horníka, nýbrž dosazení politického zisku nacistů a komunistů.“⁴⁷

O situácii na štrajkovom území a tragických udalostiach, ku ktorým opäť došlo 13. apríla 1932 v Moste, kde zomreli dvaja demonštranti, deväti boli zranení a zranení boli aj viacerí četníci a vojaci, referoval v poslaneckej snemovni minister vnútra Slávik. Vyhlásil, že to veľmi ľutuje, ale „slabost by ohrozovala základy státu... Kerenštinu trpět bylo by hříchem ne jenom na nás živých, ale i na těch, kteří přijdou po nás.“⁴⁸

Proti konaniu ministra Slávika a bezpečnostným opatreniam ministerstva vnútra sa ozvala aj nemecká tlač. Kritizovala ho, že sa chce za každú cenu zviditeľňovať a vyslovila obavy, či to nebude na úkor štátu a jeho politiky voči menšinám a teda i národnostnému mieru v štáte. Slávik sa vraj na četníctvo pozerá ako na politický nástroj a ako Slovákov je mu to blízke, keďže žandári na Slovensku vždy zohrávali politickú úlohu. Vytýkali mu zákaz Volkssportu, proti ktorému sa vraj robila kampaň horšia ako proti V. Tukovi, hoci bol povolený na základe zákona. Tvrdili, že české udavačstvo slávi orgie a minister to trpí. Ak chcú ale Česi získať „Sudetákov“ pre republiku, mali by mať porozumenie pre etnický svojráz iného národa (Volkes) a mali by pochopiť, že sa Nemci nikdy nemôžu zrieknuť svojho kultúrneho spoločenstva s všenenectvom. Keďže sa to nechápe, je zrejmé, že určité české kruhy nevedia nič o zákonitostiach národa. Ministra Slávika upozorňovali, že jeho politické ťaženie proti nemeckým spolkom využívajú české politické strany vo svoj prospech. Noviny uzavreli, že je čas na zmenu vládnutia, keďže vláda robí všetko, aby už utlmený plameň národnej nenávisti a nedôvery opäť vzbĺkol.⁴⁹

Prejav nenávisti pocítil osobne aj minister Slávik. V noci zo 14. na 15. apríla 1932 mu vytĺkli v jeho byte na Veletržní třídě jedenásť okenných tabúl.

46 České slovo z 22. marca 1932.

47 KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 111 – 112.

48 Ministr vnitra dr. Slávik o středěných událostech ve stávkovém území. In: Národní listy zo 16. apríla 1932.

49 Slávik. In: Deutsche Presse, 31. marca 1932.

Ku kampani proti ministrovi vnútra sa pridali aj českí klerikáli a obvinili ho z asociálnosti a nekompetentnosti a tvrdili, že ministerstvo teba vymanit' z rúk agrárnikov. Stalo sa to, čo predpovedala Deutsche Presse a útoky na Slávika sa snažili využiť aj ďalšie politické strany. Aj slovenskí ľudáci, ktorí po neúspechu s návrhom na slovenskú autonómiu v roku 1930 pritvrdili svoje opozičné postoje. Spolu so Slovenskou národnou stranou vytvorili v októbri 1932 autonomistický blok s cieľom presadiť samobytnosť slovenského národa ako predpoklad dosiahnutia autonómie Slovenska na základe práva sebaurčenia. Za slovenskú samobytnosť sa vyslovila aj mládež na zjazde mladej generácie v Trenčianskych Tepliciach v júni 1932 a konflikt o charakter pravidiel slovenského pravopisu vypukol aj v martinskej Matici.

Minister Slávik sa postavil proti spolitizovaniu otázky národnej identity Slovákov a zdôraznil, že Slováci chcú byť suverénni nielen na Slovensku, ale v celej ČSR a on je proti tomu, aby sa siahalo na celistvosť, jednotnosť a bezpečnosť československého štátu akýmkoľvek spôsobom.⁵⁰

V lete roku 1932 bol minister Juraj Slávik „mužom, o ktorom sa hovorí“. Aj tentoraz neváhal využiť médiá a v rozsiahlom interview pre noviny Prager Presse v máji 1932 objasnil mechanizmus postupu voči extrémistickým organizáciám aj z právneho hľadiska. V úvode zdôraznil, že verejnosť prijala opatrenia proti podvratnej činnosti fašistov pozitívne a zosumarizoval konkrétne kroky proti týmto rozkladným elementom. Vyhlásil, že ministerstvo vnútra starostlivo sledovalo fašistické organizácie a už 25. marca 1930 bola úradne rozpustená Obrana Československej fašistickej obce a prípad Junákov je len ďalším článkom v reťazi opatrení proti fašistickému hnutiu. Tam, kde úrady zistia, že pri takýchto podujatiach neboli splnené všetky náležitosti v zmysle zhromažďovacieho zákona – okamžite sa musí konať a hneď podať trestné oznámenie. Na základe § 28 spolkového zákona možno činnosť takýchto organizácií neodkladne zastaviť a prijať ďalšie opatrenia vyplývajúce napríklad z nedovoleného založenia organizácie: konfiškáciu majetku a spisového materiálu. Ak ide o narušenie iných predpisov – zákona na ochranu republiky, zákona o terore, tlačového a spolkového zákona a podobne, treba podať trestné oznámenie v tomto zmysle. A na takomto základe bola zastavená aj činnosť Junákov, ktorých organizácie pracovali ilegálne a ich cieľom bolo deštruovať demokratickú a republikánsku formu štátu. Ministerstvo vnútra a minister vnútra preto odmietajú obvinenia, že proti fašistickým organizáciám zakročujú neskoro. Už od začiatku roku obmedzujú tieto protištátne akcie, starostlivo sledujú hnutie hákového kríža a komunistické hnutie. A takto sa bude pokračovať i naďalej proti všetkým rozkladným elementom sprava či zľava. Všetky politické strany, zdôraznil minister, i všetko obyvateľstvo, ktoré má na tom záujem, musí tuto líniu ministerstva vnútra podporovať, aby sa ani v budúcnosti nemohlo poukazovať na benevolenciu poli-

⁵⁰ Československá republika, 19. júna 1932.

tických činiteľov voči deštruktívnym elementom a ich narúšaniam stability štátu. Musia to robiť, aj keď momentálne z toho nemajú žiaden politický profit.⁵¹

V lete 1932 sa hovorilo nielen o odstúpení ministra Slávika, ale špekulovalo sa aj o jeho budúcnosti: vraj chce vymeniť svoj úrad za vyslanectvo niekde na Západe, alebo v Maďarsku. Dokonca sa hovorilo aj to, že by mal nahradiť slovenského krajinského prezidenta Jozefa Országha. Minister Slávik však vydržal až do odchodu celej druhej Udržalovej vlády v októbri 1932.

Druhá vláda agrárnika F. Udržala bola na čele štátu v neobyčajne komplikovanom a ťažkom období hospodárskej krízy, dramatických, sociálnych i politických zápasov vnútri štátu a zhoršujúcej sa medzinárodnej situácie. Ako viditeľný terč bola vláda za danej situácie veľmi zraniteľná. Premiér si toho bol vedomý a otvorene oznámil svoje obavy prezidentovi, ktorý vždy stál na jeho strane. A TGM v liste Benešovi už 5. marca 1932 napísal: „Udržal... *ted' často upozorňuje, že jsou proti němu všichni, ale že je zdolá. Do června prý to půjde, ale pak asi bude třeba změny. Na otázku kdo premiérem – uvažoval o Slávikovi a Hodžovi!! Řekl jsem mu ovšem, že je to vyloučeno. Ale to je Udržal.*“⁵² Politický komitét ministrov Udržalovej vlády však odporučil až 21. októbra 1932, aby sa ministerská rada uzniesla na demisii celej vlády a aby požiadala prezidenta republiky o zbavenie úradu v čase, keď bude nová vláda pripravená nastúpiť. Úradné komuniké o demisii vlády malo obsahovať aj sumár a charakteristiku činnosti vlády a hodnotenie jej pôsobenia i pôsobenia predsedu vlády. Uznesenie o demisii celej vlády bolo prijaté, upustilo sa však od vlastného hodnotenia výsledkov práce vlády a jej predsedu a bolo to ponechané na hodnotenie „z hľadiska politických dejín štátov.“⁵³

Na záver treba konštatovať, že toto hodnotenie bolo veľmi rozporné a často i neobjektívne. Už súčasníci sa zhodli na tom, že vláda nastupovala vo veľmi ťažkej situácii a musela riešiť nielen komplikovanú, ekonomickú prudko sa zhoršujúcu situáciu, ale aj z toho vyplývajúce sociálne napätie prerastajúce do dramatických konfliktov s tragickými následkami. A to platí aj dnes, keď sa už viac-menej prekonala tendenčná, zjednodušená a ideologizovaná interpretácia dejín tohto obdobia forsírovaná KSČ a otvoril sa priestor pre objektívnejšie hodnotenie aj tejto časti politických dejín. Najviac nám však vždy povedia neskrývané a nezjednodušované fakty a udalosti a tie aj v danom prípade neboli len čierne či biele, pozitívne či negatívne. A taká bola aj činnosť druhej Udržalovej vlády a jej členov – ministra vnútra Juraja Slávika nevyvímajúc. Konali na základe svojho politického presvedčenia

51 Demokratie gegen Terror. In: Prager Presse z 29. mája 1932. Roku 1932 boli postihnuté aj niektoré organizácie blízke KSČ. V marci bola zastavená činnosť Medzinárodnej robotníckej pomoci a Medzinárodná rudá pomoc, zakázaný bol Komunistický zväz mládeže Československa a v októbri 1932 aj Zväz priateľov ZSSR. Bližšie KÁRNÍK, Z.: c. d., s. 120 – 121.

52 Podľa KLIMEK, A.: c. d. (2.), s. 198. Milan Hodža sa v novembri 1931 vrátil, ale do veľkej politiky zatiaľ nevstupoval. Udržoval si svoje suverénne postavenie v agrárnej strane na Slovensku a jeho tajomníci Sed'a a Ďjuračka mu mapovali situáciu v Prahe, pokiaľ sa on venoval písaniu diela o agrárnej demokracii. Cit. podľa Důvěrné policejní správy 1931 – 1934. In: NA ČR Praha, f. PMR, č. kart. 2, č. j. 22/1931.

53 Dokument č. 58, 21. říjen 1932. In: Z Protokolu 11. československé vlády (2. Udržalovy), s. 184 – 185.

a v rámci možností, ktoré im stav legislatívy a výkonného aparátu, ale i stav spoločnosti v tom čase umožňovali a ťažko mohli prekročiť nielen tie doby, ale i svoj vlastný tieň. Minister Juraj Slávik sa do novej vlády agrárnika Jana Malypetra už nedostal. Ako poslanec vystupoval však naďalej ako obranca jednoty československého štátu a proti podvratnej činnosti politických strán, ohrozujúcich demokratický charakter a bezpečnosť štátu. Ako vysoký úradník, župan či minister vždy rešpektoval zákony a v niektorých prípadoch výrazne prispel k ich novelizácii, zodpovedajúcej potrebám doby.

(2006)

12. KAPITOLA

VEĽKÁ DCÉRA VEĽKÉHO OTCA ALICA MASARYKOVÁ

Veľkosť osobnosti Alice Masarykovej spočívala a spočíva dodnes v naplnení jej najvnútornejšieho presvedčenia: nájsť uplatnenie tam, kde bude skutočne užitočná. Tam, kde jej činnosť bude mať zmysel nielen pre jej vlastné uspokojenie a nebude len v prospech jej najbližších, ale bude účinná aj pre verejnosť. Tento jej postoj sa formoval od najútlejšieho veku. Ako najstaršie dieťa manželov Tomáša Masaryka a jeho ženy Charlotty, rodenej Garrigue, manželského páru, v ktorom bola láska, vzájomná úcta, porozumenie a rovnocenné partnerstvo základom rodinných vzťahov, sa od malička stretávala aj s problémami „širého sveta“. A tak to po rokoch napísala aj do svojich kúzelných pamätí: „*Je zvláštni jak ten širý svět pronikal do nášho dětského pokoje...*“¹ Mala na mysli nielen v tom čase aktuálne diskusie v rámci bojov o pravosť Zelenohorských a Královodvorských rukopisov, ktoré sa odohrávali aj u nich v byte a u ostatných zúčastnených spolubojovníkov profesora Masaryka. Rovnako prežívala i neslávnu hilsneriádu, ktorá agresívne prenikla až do súkromia Masarykovcov. Svet k nej prenikal aj v pozitívnom zmysle. Obohacovali ju styky s jej americkými starými rodičmi a otcove rozprávania z ciest do Ruska, Viedne a ďalších krajín. Čerpala aj zo svojich osobných zážitkov zo Slovenska, kam rodina Masarykovcov chodievala cez prázdniny a Alica tu intenzívne prežívala všetky nové dojmy, ktoré doznievali v jej pamäti až do neskorých rokov jej života.

Alica mala naozaj veľké šťastie, že sa ako dievča dostala do kontaktu s progresívnymi myšlienkami, postojmi a konaním svojho otca a svojej americkej matky, ktorá pre ňu veľmi veľa znamenala, sprostredkovala jej istotu duchovných hodnôt a v mnohom jej bola životným vzorom: Alica obdivovala jej duševnú silu a ušľachtilosť, toleranciu, srdečný a úprimný vzťah k ľuďom a hlboké sociálne cítenie, všetko to, čo tvorilo obsah jej viery v Boha a ľudí.

Charlotta dbala na to, aby sa jej štyrom deťom Alici, Herbertovi, Janovi a najmladšej Olge dostalo dobré a moderné vzdelanie, aby slobodne rozvíjali svoje povahové vlastnosti a schopnosti. Všetky deti sa učili svetové jazyky – anglicky, rusky, nemecky, vzdelávali sa hudobne a vôbec umenie milovali, čo im neskôr v živote veľmi pomáhalo. V rodine sa veľa čítalo, pričom Alica mohla vďaka výbornej znalosti angličtiny čítať Shakespeara v origináli, ale zároveň milovala Nёмcovej Babičku a mnohé diela domácej i svetovej literatúry, cez Tolstého Vojnu a mier, Annu Kareninu a diela iných ruských klasikov spoznávala ruské dejiny a spoločnosť.

¹ MASARYKOVÁ, A.: Dětství a mládí. Praha 1994, s. 31.

Alica sa stala jednou z prvých žiačok dievčenského gymnázia, založeného z iniciatívy Elišky Krásnohorskej spolkom Minerva v Prahe. Roky strávené v tejto škole považovala za nezabudnuteľné a priateľstvá uzavreté počas nich za nenahraditeľné. Napísala, že ako gymnazistka si nevedela dosť oceniť existenciu dievčenského gymnázia, pretože „v našej rodine bola rovnocennosť mužů a žien považovaná za samozrejmosť a preto jsem tenkrát nedovedla posoudit, kolik odvahy si vyžadovalo dílo Elišky Krásnohorské“.²

V rodine bolo samozrejmé aj to, že Alica po maturite začala študovať medicínu, no nie už tak medzi študentmi, pretože bola jediným dievčaťom v ročníku. Keď lekársku fakultu po roku vymenila za filozofickú, ako jednu z príčin uviedla, že z medicíny odišla aj kvôli krátkozrakosti, pretože sa jej zdalo, že tak v Bystričke na Slovensku, ako aj v Prahe „*děvče s cvikrem jakoby bylo vyřazeno ze společnosti živých a pěkných dívek*“.³ Toto úprimné priznanie sa k ženskej ješitnosti je veľmi sympatické a u 18-ročného dievčaťa bolo takéto konanie absolútne pochopiteľné, pretože mužský svet vo svojej nadradenosti bol a je dodnes taký. Hoci sa pomer dievčat a chlapcov na štúdiách medicíny radikálne zmenil, posudzovanie ženskej krásy zostáva na rovnakom stupni vývoja, aj keď vývoj v optike pokročil práve vďaka mužom až k očným šošovkám a operáciám krátkozrakosti. Alica sa o zdravotníctvo zaujímala aj naďalej, venovala sa boju proti alkoholizmu (preložila brožúrku O alkoholizme) a v tejto súvislosti sa stretla s celým komplexom sociálnych problémov. S modernými metódami sociálnej práce sa oboznámila počas štúdií v USA na univerzite v Chicagu, kde praxovala medzi príst'ahovalcami z Čiech a Slovenska. Po návrate zo študijných pobytov v cudzine (okrem USA bola aj v Londýne, Berlíne a Lipsku) pôsobila nasledujúce štyri roky ako profesorka na dievčenskom lýceu v Českých Budějoviciach a ďalšie štyri roky v Prahe.⁴

Prvá svetová vojna priniesla rodine profesora Masaryka dramatické zmeny. Alica zostala sama s matkou a obe ženy museli znášať úder za úderom. Po smrti Herberta, ktorý zomrel v marci 1915 na týfus, ju v októbri toho istého roku zatkli kvôli otcovej činnosti, čo vzbudilo v zahraničí – hlavne v Amerike – vlnu protestov, najmä keď sa rozšírila správa, že má byť popravená. Bola to našťastie iba fáma a Alicu po deviatich mesiacoch pobytu vo viedenskom väzení prepustili. A tak mohla byť v ťažkej situácii zasa ona oporou matke, ktorá ju predtým svojimi listami v ťažkých chvíľach vo väzení povzbudzovala, lebo aj takú celistvú osobnosť, akou bola Alica, zachvátila depresia. V spomienkach na kriminál to úprimne opísala: „*Z bouře, která otrásla mou bytostí do kořenů, vynesla jsem životní klad: touha po životních hodnotách, která byla kdesi u dna duše, změnila se v podstatu mého života: dostala jsem odvalu stát v životě sama a opírat se jen o večný*

2 Tamže, s. 71.

3 Tamže, s. 102.

4 O metódach sociálnej práce AGM bližšie pozri štúdiu Evy Laiferovej Sociologické kontexty a poslmostvo diela Alice G. Masarykovej. In: Červený kríž Alice G. Masarykovej a Slovensko. Martin 2006, s. 59 – 69.

*řád světa... Uvědomila jsem si právo nad všechno drahé, které jako člověk dostala jsem vínkem, právo milovat.*⁵

Charlotta Masarykova, ktorá bola veľmi chorá na srdce a každá telesná námaha alebo duševné vzrušenie spôsobovali zhoršenie jej zdravotného stavu, dokázala povzbudzovať aj v tejto dramatickej situácii dcéru listami, ktoré jej takmer každodenne písala. V liste z 26. júna 1916 jej napísala: „*Mé dítě, ptáš se mne proč jsi tam. Zajisté proto, že jsi mé drahé, dobré nevinné dítě. Já věřím pevně ve spravedlnost a oni se již o Tvé nevině přesvědčí.*“⁶ Zároveň však dcéru racionálne nabádala, aby dodržiavala – pokiaľ sa to len dá – pravidelný denný režim, chodila na prechádzky, čítala, pracovala a tešila sa z maličkostí, pomáhala svojim blíznym. Alica sa snažila – pokiaľ sa to dalo – žiť vo väzení „normálnym životom“. Čítala a vzdelávala sa, zaoberala sa šachovými úlohami, problémami svojej profesie a získavala informácie z oblasti sociálnej práce, ba dokonca si robila akýsi vlastný prieskum i vo väzení. Strach z najbližšej budúcnosti, ktorá sa nejavila v ružových farbách, zaháňala záujmom o osudy „kolegýň“, nabádala ich k trpezlivosti a optimizmu. Po prepustení a návrate domov matke i dcére stále chýbal otec, Olga a Jan, nehovoriac o Herbertovi, ktorý sa už nikdy nemohol vrátiť. Zostali po ňom dve dievčatká, Anička a Herberta, ktorým sa Alica s láskou venovala. Po skončení vojny sa rodina opäť zišla v Prahe a T. G. Masaryk sa vrátil do vlasti už ako prezident samostatnej Československej republiky. Hoci si bol vedomý, aký obrovský kus práce bolo treba pre vznik nového štátu vykonať, jedna z jeho prvých viet po návrate do Prahy sa začínala slovami: „*Žijeme v pohádce...*“ V porovnaní s nedávnou minulosťou to naozaj vyzeralo ako zázrak, prítomnosť si však vyžadovala ďalšie vypätie duševných a fyzických síl potrebných na vybudovanie československého štátu.

Nové úlohy čakali aj na Alicu Masarykovu. Otvorili sa pred ňou možnosti praktického riešenia sociálnych problémov, ktoré po vojne vystúpili s obrovskou naliehavosťou. Ako poslankyňa a predsedníčka Československého Červeného kríža mohla iniciatívne konať. Na tomto mieste sa žiada pripomenúť, že bola poslankyňou za Slovensko v Klube slovenských poslancov, ale hoci sa svojho mandátu dobrovoľne vzdala a uvoľnila miesto pre slovenského poslanca, aj tak sa nevyhla viacerým invektívam zo strany samozvaných kritikov, ktorí sa nedokázali povzniesť nad jej národnosť. Mnohí nevďačníci dodnes nezabudnú pripomínať, že v poslaneckej snemovni obsadila na krátky čas jedno miesto v slovenskom poslaneckom klube. Termín nevďačníci používam zámerne a úplne opodstatnene, pretože Alici na Slovensku veľmi záležalo, čo preukázala v tých najkritickejších chvíľach. Myslím, že nie je dostatočne známy fakt, ako sa Alica spolu s prezidentom postarala o zlepšenie zásobovania na Slovensku v marci 1919, keď bol katastrofálny nedostatok múky a hrozili vypuknúť hladové nepokoje. Otec a dcéra iniciovali stretnutie so zástupcami Dohody u ministra zásobovania Bohuslava Vrbenského. Výsledkom bolo

5 Drahá mama / Dear Alice. Korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1916 – 1916. Praha 2001, s. 217.

6 Tamže, s. 167.

okamžité poslanie 100 vagónov múky z kvóty určenej pre české krajiny na Slovensko. Podarilo sa aj celkovo zvýšiť kontingent pre ČSR a na Slovensko z neho išlo 5 200 vagónov bielej múky a 50 vagónov tuku mesačne. Pomoc za účasti Alice Masarykovej prisľúbil aj zástupca Červeného kríža a na Slovensko išli lieky, kondenzované mlieko, čokoláda a pod. Slovensko totiž kvôli nedostatočnej evidencii nepodalo svoje požiadavky na potravinové články a nebolo tak zahrnuté do generálneho plánu zásobovania, pričom na ministerstve zásobovania sa domnievali, že Slovensko je dostatočne zásobené až do žatvy.⁷ Alica nezabudla na Slovensko, veď v Bystrici strávil veľa nezabudnuteľných chvíľ, ale spoznala aj viaceré temné stránky slovenskej reality. Mnohé z nich ako bieda, hlad, chorobnosť a celkový nedostatok životných potrieb sa počas vojny a po vojne ešte zhoršili. Slovensku sa snažila pomôcť najmä prostredníctvom Červeného kríža, keď ako jeho predsedníčka nadväzovala medzinárodné kontakty a dokázala zorganizovať účinnú pomoc z Francúzska či z USA. Aj jej zásluhou bola do ČSR vyslaná misia ministra obchodu a neskoršieho prezidenta USA Herberta Hoovera, ktorá v potravinách, tuku a mydle dodala tovar za takmer 700 miliónov korún.⁸ Rokovala aj so zástupcami Kanadského Červeného kríža, ktorý zaslal do ČSR väčšie množstvo zdravotníckeho materiálu, čo veľmi pomohlo počas vojny s Maďarskom v lete 1919.⁹ Spomenúť treba aj jej osobné kontakty s predstaviteľmi Červeného kríža vo Veľkej Británii, kde už existoval angločeský fond, ktorý zhromažďoval bielizeň a šatstvo pre deti a chorých. Viedla ho Lady Muriel Pagetová, ktorá sa so svojou misiou – sestrami a lekármi – usadila na Slovensku a veľmi pomohla pri zriaďovaní nemocničných zariadení: založení epidemickej nemocnice v Turzovke, detskej nemocnice v Bytčici, rekonvalescentného ústavu v Košiciach, šestnástich sociálne-zdravotníckych staníc, siedmich stravovní atď. Misia sa snažila znížiť obrovskú detskú úmrtnosť a bojovala aj proti škvrnitému týfusu na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.¹⁰

Alica Masarykova prikladala veľký význam osvetovej činnosti, ktorá mohla veľmi pomôcť matkám pri starostlivosti o deti. Vznikali poradne pre matky a deti do šesť rokov, ktoré vykonávali preventívne očkovacie akcie a inú zdravotnícku činnosť, zriaďovali sa útulky pre osirelé deti. V marci 1919 usporiadala Alica Masarykova na Slovensku cyklus prednášok, v ktorých sa zamerala na úlohu slovenskej ženy a zlepšenie jej sociálneho postavenia. Zdôrazňovala nevyhnutnosť rozšíriť všestrannú ochranu matky a dieťaťa a pripomínala hrozivú až 50 % úmrtnosť detí do šiestich rokov na našom území. S jej podporou vznikol v Martine Ústav Milana Rastislava Štefánika pre vyššie odborné vzdelávanie dievčat, zamerané aj na zdravotnú a sociálnu oblasť a výchovu ošetrovateliek.

7 Bližšie ŠROBÁR, V.: *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Bratislava 2004, s. 81 – 83.

8 Podľa ŠVEJNOHA, J.: *Alice Masarykova a mezinárodní hnutí Červeného kříže*. In: *Červený kříž Alice G. Masarykovej a Slovensko*. Martin 2006, s. 50 – 68.

9 Tamže, s. 61.

10 Tamže, s. 53.

Pod jej patronátom, v spolupráci s predsedníčkou Živeny Elenou Maróthy Šoltésovou sa podarilo založiť aj rodinnú školu pre dievčatá v Kremnici.

Na pôde Československého Červeného kríža (ČsČK) sa zásluhou Alice Masarykovej rozvinuli početné aktivity, ktorými táto organizácia suplovala nedostatky v sociálnej a zdravotnickej, ale i charitatívnej práci a účasťou dobrovoľníkov sa snažila nahradiť nedostatok odborných kádrov a vybudovať stálu sieť pre tieto aktivity. Vďaka Alici a jej dobrým medzinárodným humanitárnym kontaktom a organizačným iniciatívam (pomoc hladujúcim v Rusku, na Ukrajine a neskôr i v ZSSR atď.) sa ČsČK zaradil do medzinárodného spoločenstva Červeného kríža a Červeného polmesiaca (ČK a ČP) a Alice Masarykova patrila k jeho popredným predstaviteľom.¹¹ Veľkonočný deň mieru, ktorý organizovala, sa ujal nielen v republike, ale mal aj medzinárodný ohlas a na pôde Ligy spoločnosti ČK a ČP sa na Alicin návrh uvažovalo aj o jeho všeobecnom zavedení.¹²

Počas matkinej choroby a po jej smrti roku 1923, ktorú Alice veľmi ťažko niesla, sa musela naplno venovať po boku svojho otca prezidentovi aj povinnostiam prvej dámy. Úlohu hostiteľky v Lánoch, na Pražskom hrade, v Topoľčiankach či v Bielom dome v Bystričke, ktorý sama vybuďovala, vykonávala dokonale. Uplatnila tu nielen svoje jazykové znalosti, ale aj veľký cit pre mieru a neokázalosť, no i aristokraciu a silu ducha, eleganciu a kultivovanosť svojho osobného prejavu. Anna Gašparíková-Horáková vo svojich spomienkach osobnej archivárky T. G. Masaryka U Masarykovcov uvádza mnohé ich názory na udalosti bežného i politického života, racionálne a etické prístupy k československej realite i k zložitým problémom medzivojnového obdobia. Na tomto pozadí opisuje aj vzájomný vzťah otca a dcéry, ktorá mu bola rovnocennou partnerkou a neraz zmierňovala jeho kritické a niekedy aj jednoznačné názory. Prezident ju považoval dokonca za svoje svedomie a aj v tom mu nahrádzala manželku. Azda netreba nič dodať k jeho výroku: „*Elisko, Ty jsi mé svědomí!*“¹³ Keďže sa u Masarykovcov v duchu demokracie naozaj o všetkom veľa diskutovalo a podnetov bolo neúrekom, dalo by sa uviesť veľa príkladov Alicinho dobrého vplyvu na otca a prezidenta. Uvediem aspoň jeden príklad v rámci ich vzťahu k slovenskej kultúre, ktorá bola Alicinou srdečnou záležitosťou. Prezident Masaryk zastával názor, že Slovensko zatiaľ nemá a veľmi potrebuje vedúce osobnosti nielen v oblasti politiky, ale aj kultúry. Také osobnosti, ktoré by prekročili úroveň svojho diela rámec Slovenska, povzniesli sebavedomie Slovákov a orientovali ho správnym smerom k skutočným hodnotám. Alice však vysoko vyzdvihovala klady slovenskej kultúry – jej tradičné formy, ich čistotu a rozmanitosť, nefalšovanosť a nazdávala sa, že Česi svojou skepsou a racionalitou, ktoré na Slovensko zanesli, mu v istom zmysle poškodili. Slovensko propagovala v českých odborných a umeleckých

11 Tamže, s. 58. Podrobne sa týmto otázkam venuje zborník Červený kríž Alice G. Masarykovej a Slovensko, ktorý zostavila Zora Mintalová a vyšiel pri príležitosti 40. výročia smrti Alice Masarykovej, prvej predsedníčky ČsČK a 125. výročia vzniku prvých spolkov ČK na území Slovenska v Martine roku 2006.

12 ŠVEJNOHA, J.: c. d., s. 56 – 57.

13 Pozri GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: U Masarykovcov. Bratislava 1995, s. 125.

kruhoch ako krajinu starej a veľkej kultúry. Podporovala mnohých slovenských umelcov a spisovateľov a pozývala ich k rodinnému stolu.¹⁴ Alicinou zásluhou vznikol aj film Karola Plicku *Zem spieva*.¹⁵ Nepovažovala ho za dekoratívny folklór, ale ocenila ho ako oslavu prastarých hodnôt života, ktoré v jej chápaní dodávali zmysel zachovávaniu tradícií a kontinuity slovenskej kultúry.

Alica myslela na Slovensko aj v tých najťažších chvíľach svojho života. V myslí jej navždy utkveli obrazy slovenskej krajiny a všetko to pekné, čo tu v detstve a mladosti zažila. Na Slovensko spomínala aj počas svojho druhého exilu, na ktorý sa po smrti brata Jana veľmi ťažko odhodlávala. Od roku 1950 žila v USA a pokiaľ jej to zdravie dovoľovalo stále bola veľmi aktívna: starala sa o emigrantov z Československa, venovala sa ženskému hnutiu, Sokolu a rôznym kultúrnym akciám. Alica žila v USA ešte šesťnásť rokov. Veľmi túžila po návrate do vlasti, ale za života sa jej to už nepodarilo. Zomrela 29. novembra 1966 v Chicagu a jej popol bol prevezený po dvadsiatich ôsmich rokoch do vlasti, aby spočinula vedľa rodičov a brata. Význam humánnych a humanitárnych činov, ktoré Alica Masarykova vykonala na pozdvihnutie sociálnej a zdravotnej úrovne Slovenska, na propagáciu jeho kultúry a úprimnú lásku k nemu, by nemal upadnúť do zabudnutia. A nekultúrny nevďak by nemal byť údelom tejto vzácnej a múdrej ženy, ktorá v práci pre druhých nachádzala vlastný zmysel života.

(2007)

14 Typickým príkladom bol Štefan Kréméry, ktorého sa Alica snažila zachrániť pred ním samým a jeho ne-zdravým vzťahom k Matici, z ktorej nehodlal odísť, aj keď ho tamjšie konflikty duševne ničili.

15 Karol Plicka pôvodne fotografoval turčianske kúrie pre pripravovanú monografiu A. Masarykovej o architektúre zemianskych kúrií. AGM hodlala napísať knihu o turčianskych zemianskych kúriách, „*ktorá by nevychádzala len z hľadiska histórie a estetiky, ale zdôraznila by správne hodnoty života, jednoduchosť, cieľuprimeranosť, prehĺbenosť, správnu individualizáciu tejto zachovanej slovenskej vrstvy, ktorú ona tak dobre poznala vo svojej mladosti a dosiaľ to pamätá,*“ píše A. Gašpariková-Horáková vo svojich spomienkach U Masarykovcov na s. 34.

**K PÔSOBENIU AGRÁRNEHO HNUTIA
NA SLOVENSKU PO ROKU 1918**

13. KAPITOLA

KĽÚČOVÉ MOMENTY V ORIENTÁCII A PÔSOBNÍ AGRÁRNEHO POLITICKÉHO HNUTIA NA SLOVENSKU V ROKOCH 1918 – 1938

V kľúčových momentoch vývoja slovenského agrárneho politického hnutia sa rozhodovalo nielen o konštituovaní agrárnej strany na Slovensku a jej ďalšom politickom osude, ale vzhľadom na jej význam na slovenskej i československej politickej scéne aj o smerovaní celého politického vývoja v medzivojnovom období a o jeho neblahom vyústení roku 1938.

Prvým kľúčovým momentom je nepochybne vznik a sformovanie agrárnej politickej strany na Slovensku a jej spojenie s českou agrárnou stranou. Po vzniku ČSR to bolo súčasťou širšieho špecifického problému slovenských politických strán: pôsobiť na Slovensku samostatne alebo sa spojiť s českými partnerskými stranami, prijať ich program a zásady a zasahovať tak do politického diania priamo v centre. Inou možnosťou bolo pokúsiť sa o samostatnú politiku alebo v opozícii, alebo v prípade priaznivých volebných výsledkov a na základe určitých kompromisov i v rámci koalície v parlamente i vo vláde, a ak na Slovensku vzniknú príslušné riadiace orgány tak i na ich pôde. Pred touto dilemou stáli v novom štáte všetky politické strany na Slovensku – okrem na národnom princípe konštituovaných strán menšín a tých strán, ktoré nemali v českých krajinách prirodzených partnerov.

Ďalším kľúčovým momentom je konanie zjazdu mladej agrárnej generácie roku 1933 vo Zvolene a vznik frakcie zemistov v agrárnej časti strany na Slovensku okolo časopisu *Zem* v polovici tridsiatych rokov, keď sa aj v tejto strane dostáva do popredia nutnosť riešiť slovenskú otázku nielen ako ekonomický, ale aj ako národný problém. Postavenie a vplyv národne orientovaných mladých agrárnikov v strane, ich striktné odmietnutie pražským vedením a vágny postoj Milana Hodžu k ich požiadavke uznania samobytnosti slovenského národa mali nepriaznivý dopad na vplyv agrárnej strany na Slovensku a limitovali aj jej schopnosť vytlačiť Hlinkovu slovenskú ľudovú stranu (HSES) z pozície hegemóna riešenia slovenskej otázky. Tým sa dostávame k tretiemu kľúčovému momentu – zlyhaniu agrárnej strany v jubilejnom dvadsiatom roku republiky, keď chtiac-nechtiac prenechala iniciatívu HSES, prepustila jej aj svoje politické pozície a umožnila jej tak urobiť prvý krok na ceste k štátostrane a neskoršiemu totalitnému režimu. Samozrejme, nielen ona sama, pretože sa tohto „diania“ zúčastnili aj iné politické strany na Slovensku. A treba povedať, že pred dohodou slovenských politických strán s ľudákmi v Žiline v októbri 1938 sa štátoprávne postavenie Slovenska riešilo už na vládnej úrovni v Prahe. Otázkou však

zostáva, prečo takmer rovnako silné politické strany, hoci každá iným spôsobom (HSEŠ svojim populizmom a voličským elektorátom, agrárici mocenskými pozíciami a možnosťami poskytovať rôzne výhody), usilujúce sa obidve rovnako o decentralizáciu výkonnej moci na Slovensku, sa ku konci republiky ocitli v diametrálne odlišnom postavení. Odpoveď ťažko môže byť jednoznačná a vyčerpávajúca, pretože dejiny agrárnej strany, resp. jej pôsobenia na Slovensku nie sú kontinuálne spracované. Nepoznáme ešte mnohé fakty, ktoré by v budúcnosti mohli pomôcť pri detailnejšom objasnení tohto závažného problému, ktorý sa stal osudným aj pre obnovenie agrárnej strany po roku 1945.

V podmienkach pluralitnej parlamentnej demokracie nového štátu sa otvoril široký priestor aj pre politické strany na Slovensku. Treba však povedať, že pokiaľ nezačali pôsobiť v čase medzi poslednou dekadou decembra 1918 a poslednou dekadou marca 1919, keď už na Slovensku neboli maďarské vojenské jednotky, po vyhlásení stanného práva a zákaze konania verejných zhromaždení po vzniku Maďarskej republiky rád to už nebolo možné. Navyše značnú časť územia Slovenska opäť obsadili jednotky maďarskej ČA a opustili ho až na zákrok Spojencov v júli 1919.

V decembri 1919 začala svoju činnosť Slovenská ľudová strana. Vo svojom programe sa prihlásila k Martinskej deklarácii a demokratickej republike, na prvé miesto však kládla záujmy katolíckej cirkvi, vzťah cirkvi a štátu a slobodné pôsobenie cirkvi v spoločnosti. Začala pôsobiť aj slovenská sociálna demokracia, ktorá na zjazde v Mikuláši 26. decembra 1918 prijala rozhodnutie začleniť sa do Československej sociálno-demokratickej strany robotníckej, čo sa udialo na jej dvanástom zjazde v dňoch 27. – 30. decembra 1918. Na prvý pohľad sa môže zdať, že obe strany nemali problém zvoliť si spôsob zapojenia do štruktúry politických strán v ČSR. Hoci sa Slovenská ľudová strana rozhodla pre samostatný postup, do parlamentných volieb roku 1920 však išla spoločne s Československou stranou lidovou a v parlamente s ňou po voľbách ešte istý čas kooperovala. Čoskoro však úplne emancipovala a uvoľnila si priestor pre svoje opozičné pôsobenie.

Sociálni demokrati boli presvedčení, že organizačné spojenie s českými sociálnymi demokratmi posilní ich pozície na Slovensku, kde sa značná časť maďarských a nemeckých sociálnych demokratov otvorene stavala za udržanie integrity bývalého Uhorska. Slovenskí sociálni demokrati prijali aj ideu jednotného československého národa ako bázu československej štátnosti a upevnenia jednoty ČSR. Popredným reprezentantom sociálno-demokratickej strany na Slovensku sa stal roku 1919 Ivan Dérer. Počas celého medzivojnového obdobia patril k tvorcom jej programovej línie, ktorá však neobsahovala realistický prístup k riešeniu štátoprávneho postavenia Slovenska v ČSR. Ešte i roku 1938 podmienovala udržanie jednotnosti republiky jednotou českého a slovenského národa a v rozhodujúcich chvíľach v októbri roku 1938 sa ocitla v hlbokjej defenzíve voči nepriaznivo gradujú-

cemu politickému vývoju na Slovensku, ktorý už nedokázala vôbec ovplyvniť a napokon bola zakázaná.¹

Založenie agrárnej politickej strany na Slovensku bolo komplikovanejšie ako vstup oboch uvedených strán na politickú scénu. Agrárne orientovaní slovenskí politici – Milan Hodža, Pavel Blaho, Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Metod Bella, Kornel Stodola, Fedor Houdek a ďalší úzko spolupracovali s českými agrárnikmi už pred vojnou a boli s nimi v kontakte i počas vojny. Po vzniku spoločného štátu sa preto uvažovalo o rozšírení pôsobnosti Republikánskej strany československého venkova a Domoviny i na Slovensko. Hoci bolo rozhodnuté ponechať založenie i budovanie agrárnej strany na Slovensku slovenským politikom, ktorí boli medzi roľníctvom známi, tento problém sa nástojčivo vracal. Podrobne ho rozobral Fedor Houdek v liste Vavrovi Šrobárovi, ktorý sa vzťahuje na obdobie po fúzii Slovenskej národnej strany a Národnej a republikánskej strany roľníckej pred voľbami roku 1920 a situáciu po voľbách. Houdek sa v liste zmieňuje o nutnosti usporiadať vzťah medzi Slovenskou národnou a roľníckou stranou (nový názov agrárnej strany po fúzii s národnými, ktorý si slovenskí agrárici ponechali aj po rozchode s národnou stranou v marci 1921) a Republikánskou stranou československého venkova. Konštatuje, že medzi oboma stranami nastalo ochladnutie a rozladenie. Navrhuje preto, aby sa vzájomné záväzky ujasnili, keďže roztržka nie je v záujme ani jednej zo strán a už vôbec nie je v záujme republiky. Domnieval sa, že je potrebné, vyriešiť, či má byť jednotná strana s jedným názvom, alebo dve strany. Uviedol, že predstavitelia Republikánskej strany sú za jednotnú stranu, ale činitelia Slovenskej národnej a roľníckej strany obhajujú stanovisko dvoch strán a tvrdia, že pomery na Slovensku si vyžadujú, aby Slovenská národná a roľnícka strana vystupovala samostatne, aj keď sociálni demokrati a národní socialisti tvoria jednotné celorepublikové strany. Spomenul aj vzťah Československej strany ľudovej so Slovenskou ľudovou stranou, ale ten považoval iba za formálnu spoluprácu navonok – tak v programe, ako aj v taktike. Zastával názor, že zjednotením slovenskej agrárnej strany s českou by sa pomohlo najmä Slovenskej národnej strane podporovanej národnými demokratmi a Slovenská národná a roľnícka strana by sa oslabil. Získala by tým vraj aj kresťansko-sociálna strana, ktorá už aj tak vzrastá na úkor ľudovej a sociálno-demokratickej strany. Houdek sa zároveň zamýšľal aj nad tým, čo by sa stalo, ak by sa obe agrárne strany úplne odlúčili. Domnieval sa, že tým by sa oslabil vplyv agrárnej strany na vedenie štátu a po voľbách prípadne aj znížil počet slovenských poslancov v parlamente. Oba názory sa mali podľa Houdeka zladit' tak, že Slovenská národná a roľnícka strana (SNaRS) bude považovaná za zemsťkú organizáciu Republikánskej strany s osobitným názvom, ale spoločným programom a slovenským zastúpením v predsedníctve a vo výkonnom výbore celoštátnej agrárnej strany. Zároveň odporučal zintenzívniť spoluprácu sekretariátov a ich vzájomnú informovanosť.

1 Podľa RUMAN, L.: Členstvo, organizačná výstavba a programové ciele sociálnej demokracie v medzivojnovom období (so zreteľom na podmienky Slovenska). In: Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. Bratislava 1996, s. 192 – 229.

Keď predsedníctvo a výkonný výbor SNaRS budú považované za zemské slovenské orgány – tak ako je to v českých krajinách a v Sliezske – potom by im mali podliehať bez výnimky a rozdielu všetky odborové organizácie strany na Slovensku: Slovenská roľnícka jednota, Slovenská Domovina, Jednota slovenského roľníckeho dorastu (posledné dve podliehali priamo Prahe, odtiaľ dostávali peniaze a preto neboli ochotné podriaďiť sa orgánom SNaRS), Odbor úradníkov a zamestnancov i Odbor obchodníkov a remeselníkov. Slovenská národná a roľnícka strana by takto dostávala aj výdatnejšie financie a podporu z Prahy, keďže hnutie na Slovensku ešte nemá dostatočný vplyv na hospodárske centrály ako je napríklad Ústredné družstvo, repárske a zemiakárske organizácie a pod. A napokon dodáva, že financie sú nutné, aby bolo možné dokončiť vybudovanie organizačnej siete.² Houdek zrejme poznal situáciu veľmi dobre a jeho argumenty možno považovať za vierohodné, hoci si musel uvedomovať aj to, že prísun financií z Prahy bude zvyšovať závislosť na ústredných orgánoch strany a znižovať manévrovací priestor slovenských organizácií. V procese konštituovania agrárnej strany na Slovensku to však nebola jediná dilema a agrárne hnutie si muselo vyriešiť aj ďalší problém: akým spôsobom stranu budovať? Dvaja hlavní protagonisti Milan Hodža a prvý muž Slovenska – minister s plnou mocou Vavro Šrobár mali na vec odlišný názor. Milan Hodža so svojimi spolupracovníkmi organizoval sieť Slovenských roľníckych jednôt s jasne vytyčeným cieľom realizácie pozemkovej reformy. Minister Šrobár presadzoval koncepciu jednotnej slovenskej vládnej strany, ktorá mala sústrediť všetky štátotvorné sily a stať sa hrádzou proti autonomistom, radikálnym ľavičiarom a formujúcim sa menšinovým stranám. Šrobár bol odporcom systému mnohých politických strán, ktorý bol charakteristický pre české krajiny a svoju koncepciu sa snažil uplatniť na Slovensku. Bázou tejto vládnej strany sa malo stať Hodžom organizované agrárne hnutie, ktoré však malo vymedzujúci stavovský charakter. Šrobár hodlal budovať stranu zhora pomocou administratívneho aparátu a kombinovať stavovský charakter strany s národným princípom a získať tak dedičstvo a politické tradície Slovenskej národnej strany. Hoci Hodžov spôsob organizovania strany zdola bol, ako píše Vladimír Zuberec, efektívnejší³, jeho kombinácia so zakladaním strany zhora bola tiež produktívna. Problematickejšim sa však ukázalo kombinovanie stavovského princípu s národným. Je známe, že Milanovi Hodžovi sa nepodarilo získať Slovenskú národnú stranu pre politický agrarizmus už pred I. svetovou vojnou a zdalo sa, že sa to nepodarí ani v novom štáte. Slovenská národná strana zvolala svoj prvý zjazd na 28. marca 1919, ale kvôli stannému právu sa nekonal. Činnosť obnovila až 6. augusta 1919 v rámci matičných slávností, ktoré sa konali opäť v Martine. V programe sa prihlásila k ČSR a k demokracii a odmietla konfesionalizmus a triednosť a za prioritu vyhlásila obhajobu záujmov celého národa, bez ohľadu na príslušnosť jeho členov k jednotlivým stavom. Jej hlavným politickým cieľom bolo postupné vybudovanie legislatívnej autonómie Slovenska a samosprávy žúp a obcí.

² Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, Šrobárov fond, kr. 5. Nedatovaný list F. Houdeka V. Šrobárovi, pravdepodobne z roku 1921.

³ ZUBEREC, V.: Príspevok k dejinám agrárnej strany na Slovensku. In: HČ, XV, 4, 1967, s. 573 – 599.

Agrárci, ktorí boli proti legislatívnej autonómii, reagovali promptne a 16. septembra 1919 založili v Bratislave samostatnú Národnú republikánsku stranu roľnícku. Jej programovými prioritami bola štátotvornosť, demokracia a agrárna stavovská orientácia s hlavným konkrétnym cieľom realizácie pozemkovej reformy.

Blížiac sa voľby do parlamentu vyvolávali u štátotvorných strán na Slovensku oprávnené obavy z formujúcich sa maďarských strán, ktoré hodľali zasiahnuť do volieb. Mali podobnú štruktúru ako slovenské strany a nebolo pochýb o tom, že príslušníci početnej maďarskej menšiny ich budú voliť. Namiesto boli obavy z možnej prevahy ľavicových strán, ktoré mohli ťažiť z povojnovej radikalizácie a sociálnej nespokojnosti veľkej časti obyvateľstva. Slovenská národná strana a Národná republikánska strana roľnícka zväzili tieto okolnosti a dohodli sa na utvorení volebnej strany pod názvom Slovenská národná a roľnícka strana. Hoci prijala spoločný program, požiadavka autonómie Slovenska bola odsunutá do budúcnosti a samospráva sa mala realizovať len na úrovni okresných a župných výborov rozšírením ich právomocí. Necelý rok po voľbách v marci 1921 sa SNaRS rozpadla, jej rady opustila Slovenská národná strana, najmä kvôli odsúvaniu národného princípu a požiadavky autonómie v prospech silnejúcej stavovskej agrárnej orientácie strany. Dokonštituovanie agrárnej strany na Slovensku však ešte nebolo definitívne. Jej stavovský charakter sa síce potvrdil, ale vnútorne nebola pevná, pretože 2. februára 1922 stranu opustila aj organizácia Slovenskej Domoviny, nespokojná s realizáciou pozemkovej reformy na Slovensku a osamostatnila sa ako Slovenská Domovina – strana maloroľníckeho ľudu. Proti triešteniu agrárneho politického hnutia na Slovensku tento raz zakročilo vedenie Republikánskej strany československého venkova, ktoré sa rozhodlo všetky tri strany zjednotiť v rámci jednotnej, centrálne riadenej celoštátnej agrárnej strany. Stalo sa tak na zlučovacom Petropavlovskom zjazde v lete roku 1922. Program zjednotenej Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu sa vyslovil za jednotu českého a slovenského národa a odsúdil samosprávne tendencie i nacionalizmus. Slovenskí agrárci to v danej situácii akceptovali, ale mnohé ich iniciatívy – najmä Hodžovho krídla – svedčil o rozhodnutí robiť v praxi samostatnú politiku. Predovšetkým v hospodárskej a administratívnej oblasti, kde sa slovenskí agrárci snažili presadiť riešenie špecifických slovenských problémov.⁴

V prvom rade to bola otázka realizácie pozemkovej reformy, ktorá na Slovensku pokračovala veľmi pomaly. V dôsledku toho sa agrárna strana ocitla v paľbe z rôznych strán a musela pretlačiť viaceré opatrenia i legislatívne zmeny, aby sa veci trochu pohli vpred. Pre Slovensko bolo veľmi dôležité aj pôsobenie Milana Hodžu na poste ministra poľnohospodárstva, keď sa značná časť rozpočtu tohto rezortu venovala na zlepšenie úrovne slovenského poľnohospodárstva. A práve tu sa ukázalo, že nie je márne pôsobiť v centre a hájiť tam slovenské záujmy, lebo inak bude platiť staré príslovie „o nás – bez nás“ –

4 Tenže: Čechoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku. In: HČ, XXVII, 4, 1979, s. 519.

neblahá skúsenosť, ktorá napokon, postrčila slovenskú politiku z pasivity do aktivity už v bývalom Uhorsku.

Z politického hľadiska bola veľmi dôležitá aj požiadavka administratívnej reformy, ktorú slovenská časť agrárnej strany, najmä krídlo Milan Hodžu, presadila po voľbách do parlamentu roku 1925 aj v pražskom ústredí. V rámci toho sa podarilo nadviazať aj spoluprácu s ľuďmi, ktorí veľmi dobre chápali dôležitosť výkonnej moci a rozhodli sa vstúpiť do vlády. So slovenskými agrárnikmi okolo Hodžu sa dorozumeli aj po voľbách do krajin-ských zastupiteľských orgánov roku 1928, kde si kompromisne rozdelili rezorty, o ktoré mali obe strany záujem. Stúpenci Milana Hodžu už vtedy pochopili, že takú silnú stranu ako bola HSLS (vo voľbách do parlamentu roku 1925 dosiahla o 50 000 viac hlasov ako ostatné štátotvorné strany dohromady: 489 111 hlasov pre ľuďakov oproti 435 579 hlasom agrárnikov, lidovcov, sociálnych demokratov, národných socialistov, národných demokratov a Slovenskej národnej strany) nemožno neustále nechávať v opozícii. Naopak, treba ju urobiť spoluzodpovednou za situáciu na Slovensku, zmenšiť jej priestor pre kritiku a populistické stávanie sa do pozície strany, ktorá ako jediná háji celoslovenské záujmy. Tento pokus však nevyšiel a po krátkom pôsobení vo vláde sa ľudáci kvôli Tukovej afére, ktorá ich zdiskreditovala, opäť ocitli v opozícii a všetky ďalšie rokovania o ich vstupe do vlády boli bezvýsledné. Milan Hodža túto situáciu zhodnotil nasledovne: „*Bolo štátotvornou zásluhou občianskej koalície, že sme hneď z jara r. 1926 s dr. Kramárom a s dr. Šrámkom presunuli slovenský autonomizmus na koľaje československej štátotvornosti. Včlenením slovenskej ľudovej strany do vládnej väčšiny a potom administratívnou samosprávou vo forme zemského zriadenia dali sme slovenskému nacionalizmu, a to spolu s Hlinkom a jeho priateľmi, inštitucionálne smer štátotvorný. V diele tomto nepokračovalo sa po parlamentných voľbách, konaných koncom roku 1929...*“⁵

Na začiatku tridsiatych rokov, keď sa počas krízy zhoršila ekonomická a sociálna situácia aj na Slovensku, vystúpila do popredia vo všetkých politických stranách mladá generácia slovenskej inteligencie, vychovaná už v ČSR. Bola dostatočne vzdelaná, sebedomá a kritická a hodlala si vo vlastnom štáte obhájiť svoju pozíciu. Na zjazde mladej generácie v Trenčianskych Tepliciach v lete roku 1932 sa rokovalo o najpálčivejších otázkach slovenskej reality a zaujímali sa kritické postoje k vývoju na Slovensku v uplynulých rokoch, jednota českého a slovenského národa bola odmietnutá, ako aj centralistické usporiadanie a riadenie štátu a u veľkej časti účastníkov zjazdu pozitívne rezonovala myšlienka autonómie Slovenska. Výrazom snahy vypracovať jednotnú ideovú platformu a konkrétny program mladej slovenskej generácie bol aj pokus pripraviť II. zjazd mladej slovenskej generácie. Prípravný výbor sa zhodol na tom, že zjazd sa bude zaoberať konkrétnymi problémami Slovenska, ktoré boli rozdelené do troch skupín. Prvá mala byť venovaná kultúre, umeniu, administratíve a školstvu, druhá sa mala zaoberať príčinami hospodárskej krízy a zamestnávaním mladej slovenskej inteligencie a tretia postavením Slovenska v rámci

5 HODŽA, M.: Články, reči, štúdie VII. Slovensko a republika. Bratislava 1934, s. 293.

ČSR. Mladí agráři, kteří na zjazde v Trenčianskych Tepliciach roku 1932 nepredložili svoj program, nesúhlasili s plánovaným termínom pripravovaného II. zjazdu mladej generácie, dôvodiac tým, že o týchto otázkach chcú najprv rokovať na svojom zjazde, ktorý sa mal konať v apríli roku 1933. Toto ich rozhodnutie ovplyvnil Milan Hodža, ktorý už po Trenčianskoteplíckom zjazde v rozhovore pre Slovenský denník vyhlásil: „*Nebolo by dobre vyčkat' ešte d'alšie prejavy budúcich vodcov Slovenska proti československej jednote s hluchými ušami, s prižmúrenými očami a so založenými rukami...*“⁶

Zjazd mladých agrárikov sa v stanovenom termíne aj konal. Ústrednou otázkou, o ktorej sa na zjazde rokovalo, bol vzťah slovenského agrarizmu k nacionalizmu. Konštatovalo sa, že existuje slovenský a český národ, ktorých ciele sa nevyklučujú, ale svojím spoločenským aktivizmom si otvárajú cestu k spolupráci. Agrarizmus preto odmieta prázdny a separatistický nacionalizmus, ale uznáva nacionalizmus konštruktívny a tvorivý. V podstate z týchto konštrukcií vychádzala aj mladá agrárna inteligencia združená okolo časopisu *Zem*, vychádzajúcom od roku 1935 do roku 1938. Bola však už radikálnejšia, odmietala čechoslovakizmus a vládny centralizmus a zároveň aj centralistický spôsob riadenia strany. Požadovala vytvorenie krajskej organizácie Republikánskej strany zemedelského a maloroľníckeho ľudu na Slovensku a slovenského výkonného výboru. Hoci ústredný výbor strany nekompromisne odmietol tieto požiadavky a vedúci predstavitelia strany na Slovensku sa za tieto požiadavky nepostavili, boli to u agrárikov nové pohľady na slovenskú i československú realitu. Zároveň i na úlohu agrárnej strany, ktorá mala podľa zemistov V. Moravčíka a F. Lednára tiež presadzovať autonómiu Slovenska.

Ideovú a politickú líniu strany na Slovensku však naďalej určoval Milan Hodža, ktorý úspešne lavíroval medzi centrálnym vedením a mladými agrárikmi. Po zjazde mladej agrárnej generácie musel zaujať stanovisko a vysvetľovať jeho postoje. Bolo to dôležité najmä po tom, ako sa do niekdajších slovenských hlasistov kriticky obula Peroutkova Přítomnost, ktorá mala dôležité miesto v ovplyvňovaní verejnej mienky v Čechách. V článku *Hlasisté a mladé Slovensko* zo 14. júla 1933, pomerne rýchlo po zjazde mladých agrárikov, zaznela ostrá kritika praktických výsledkov bývalých hlasistov, ktoré vraj boli dôsledkom ich odklonu od starých ideálov. Inkriminovaným sa stalo najmä vyhlásenie zjazdu mladých agrárikov: „*Konštatujeme, že existuje slovenský národ, slovenský nacionalizmus a český nacionalizmus...*“ A autor článku Juraj Šujan sa preto pýtal: „*Kam to spejeme? Nepovedie to k rozpadu ČSR? Prestali byť hlasisti pánmi vo svojom vlastnom dome, hoci nimi formálne sú?*“

Hodžovi nič iné nezostávalo ako sa pokúsiť prijateľne vysvetliť ako to vlastne mladí agráři s tým nacionalizmom mysleli a ako to podľa neho je. Otázkami vzťahu Čechov a Slovákov sa zaoberal vo viacerých článkoch a rozhovoroch pre tlač. O nacionalizme sa vyjadril v sérii článkov uverejnených v Slovenskom Deníku na začiatku roku 1934, v ktorej rea-

⁶ M. Hodža v rozhovore s redaktorom Slovenského Denníka po trenčiansko-teplíckom zjazde. Podľa mesačníka *DAV*, VI, 6, 1933, s. 84.

goval aj na anketu Národných Listů na tému Slovensko a Slováci v Čs. republike. Okrem iného v nich napísal: „*Myslím, že znám dosť dobre české prostredie a že môžem bezpečne odmietnuť, ako to činím na Slovensku, i z tejto príležitosti všetky nájazdy našich horkokrvných autonomistov proti Čechom. Chyba nie je v Čechoch, tak ako nie je konečne a vcelku ani v Slovákoch. Chyba je v našej administratívnej metóde, ktorá si ešte vždy nezvykla na to, že Československo neznamena len Veľkú Prahu, ale že sme ríšou skladajúcou sa zo svojráznych historických zložiek... Chyba väzí omnoho hlbšie. To je temer štrukturálna chyba v našom národno- a štátno-politickom myslení a v nedostatku štátne- a národne-politickej verejnej mienky... To je nacionalizmus! Je to historicky pochopiteľné, že náš vrozený nacionalizmus stále ešte orientuje veľmi negatívne, povedzme radšej: obranne a že sa psychologicky ešte neprestrojil na tú živelnú silu tvorivú, ktorá čini psychologicky jednotný celok z Angličanov, Francúzov, Italov a práve v dnešnej dobe i Nemcov. My ešte potrebujeme a ešte dlho budeme potrebovať i obrannú orientáciu svojho nacionalizmu, ale práve tak naliehavý je náš obrat k nacionalizmu konštruktívnemu. To je práve vedomie, že sme štátnym národom nielen v Čechách a na Morave, ale i na Slovensku až k našim východným hraniciam. Štátny nacionalizmus československý nebude nacionalizmom, kým nepochopí a kým do svojho mravného organizmu nepojme historicky danú a ešte vždy svojráznu psychológiu slovenskú. Ešte i v našom českom národe trpel nacionalizmus do nedávna vážnymi poruchami. Bolo treba hitlerizmu, aby veľká čiastka češtvá i rozumove i citove splynula s tak samozrejmým atributom československej štátnosti akým je naša armáda, akým je naša, s nemeckou síce susediaca a kooperujúca, ale predsa len samostatná a na nej nezávislá národná kultúra, a akým je naša skvelá národná tradícia. Práve v dnešnom medzinárodnom vrení je dôležité, aby si i Praha do všetkých dôsledkov uvedomila celý politický a zemepisný význam Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Práve dnes je na čase, jednak vymedziť Slovensku pevný a teraz už pozitívny štátonárodný smer, nebojácne zraziť ruku, ktorá i neúmyselne do tohto vývoja zasahuje, a práve dnes je na čase formulovať a v praxi prevádzať ten moderný československý nacionalizmus, ktorému už nestačí len sa brániť, ale ktorému je tak nevyhnutelne treba konečne tvoriť a budovať. Historicky a psychologicky daný regionalizmus nie je celoštátnemu nacionalizmu v ceste, ale je práve cestou k nemu. Odhodlajme sa konečne k pozitívnej a konštruktívnej národnej politike.*“⁷

Domnievam sa, že tento dlhý citát netreba podrobnejšie rozoberať, aj keď sa v ňom definuje nacionalizmus dosť chaoticky a prívlastky, ktoré mu autor dáva tiež nie sú adekvátne, pôsobia subjektívne a umelo. Autor pripúšťa nacionalizmus, pokiaľ spĺňa ním vytýčené kritériá konštruktívnosti, aktivity a československosti – a to všetko iba v pozitívnom vzťahu voči spoločnému štátu. Možno iba stručne konštatovať, že Hodža zatiaľ neprekročil v otázke štátoprávneho postavenia Slovenska hranice regionalizmu, ktorý považoval za cestu k celoštátnemu nacionalizmu. Preložené do politickej reči to znamenalo odmietnutie tak legislatívnej autonómie ako aj centralizmu, zároveň však aj presadzovanie štátnopo-

7 HODŽA, M.: c. d., s. 296 – 298.

litickej a národnej jednoty československej. S pojmom československého nacionalizmu však neoperoval iba Milan Hodža, ale nachádzame ho aj v niektorých výrokoch Edvarda Beneša a nepochybne patrili do ideovej výzbroje štátnopolitickej doktríny zachovania unitárneho štátu a vytvorenia jednotného československého národa.⁸

Ťaživá hospodárska a sociálna situácia a posilňovanie vládnej a výkonnej moci centra počas veľkej hospodárskej krízy na začiatku 30. rokov 20. storočia sa prejavili na Slovensku radikalizáciou mimoparlamentného pôsobenia opozičných strán. HSLS vytvorila spolu so Slovenskou národnou stranou v októbri 1932 autonomistický blok. Strany prijali spoločný Zvolenský manifest, v ktorom zdôraznili jednotný energický postup autonomistických síl za presadenie legislatívnej autonómie Slovenska na základe uznania samobytnosti slovenského národa. Spoločný návrh na autonómiu Slovenska však obe spomínané strany do parlamentu nepredložili a demonštrovali svoj spoločný postup zväčša iba na verejných zhromaždeniach. Napríklad, na oslavách 1100. výročia vysvätenia Pribinovo chrámu v Nitre, na ktorých sa autonomistické sily zmocnili iniciatívy a vyhlásili autonomistický manifest. Spoločne išli ešte do parlamentných volieb roku 1935 a získali 30,1 % hlasov. Po voľbách sa však autonomistický blok rozpadol a HSLS začala rokovať o vstupe do vlády.

Prekvapujúci bol výsledok volieb v českých krajinách, kde Henleinova Sudetonemecká strana získala vyše 15 % všetkých hlasov a stala sa tak najsilnejšou parlamentnou stranou. Úspech nemeckej menšinovej strany v českých krajinách a 14,2 % hlasov pre maďarskú volebnú koalíciu na Slovensku signalizovali stupňovanie tlaku na riešenie národnostnej otázky v ČSR. Do úvahy bolo treba vziať aj novú medzinárodnú situáciu po nastolení nacistickej moci v Nemecku, ktorá hodlala obnoviť jeho veľmocenské postavenie, odmietala versailleský systém a zamerala sa na ovládnutie území, kde žili nemecké menšiny. Československá zahraničná politika sa preto aktívne zúčastnila rokovaní o systéme kolektívnej bezpečnosti. Ich výsledkom bolo iba uzavretie francúzsko-sovietskej a československo-sovietskej spojeneckej zmluvy v máji 1935 s obmedzením, že ZSSR pomôže ČSR iba ak svoju pomoc poskytne aj Francúzsko. Línia appeasementu, ktorá sa presadila v európskej veľmocenskej politike, však neposkytovala veľké nádeje do budúcnosti. Bolo iba otázkou času, kedy sa Nemecko vyzbrojí a začne realizovať svoje agresorské plány, ktorých súčasťou bolo aj napadnutie ČSR. Hoci ČSR ako malý štát uprednostňovala diplomaticko-politické nástroje v otázkach riešenia bezpečnosti štátu, nezanedbala ani jeho obranu legislatívnymi, ekonomickými, politickými a vojenskými prostriedkami. Roku 1936 bol prijatý zákon na obranu štátu, zahŕňajúci všetky opatrenia, ktorých účelom bolo zamedziť akékoľvek ohrozenie štátnej zvrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, ústavnej jednoty, demokraticko-republikánskej formy a bezpečnosti a útok na ČSR. Zároveň sa pokračovalo vo výstavbe opevňovacieho systému a modernom vyzbrojovaní armády. Organizovali sa jednotky Stráže obrany štátu, určené na ochranu štátnych hraníc i na ochranu verejného

8 BENEŠ, E.: Náš největší úkol národní. In: *Idea Československého státu*. Praha 1936, s. 225.

poriadku. Bol prijatý zákon o obrannej výchove, podľa ktorého všetci obyvatelia od 6 do 30 rokov podliehali výcviku.

Pre obranu štátu boli nemenej dôležité aj opatrenia vlády na konsolidáciu vnútro politickej situácie. Ich iniciátorom sa stal prvý Slovák na poste premiéra – agrárnik Milan Hodža. Je nespochybniteľné, že Hodža, ktorý dosiahol taký významný post na celoštátnej scéne sa snažil udržať si vedúce postavenie aj na Slovensku. V rámci toho sa opäť pokúsil zjednotiť slovenskú politiku a získať ľudákov do vlády a zodpovednosťou za výkon vládnej moci zúžiť ich manévrovací priestor, ktoré im poskytovalo postavenie opozičnej strany. Toto úsilie bolo súčasťou československého vyrovnania, ktoré sa v jubilejnom 20. roku existencie republiky stalo veľmi aktuálnym. Získania ľudákov do vlády, ktoré nevyšlo v rokoch 1935 a 1936, zmarilo snahu agrárnej strany zjednotiť politickú scénu na Slovensku a v návrhu z konca roku 1937 na rozšírenie kompetencií krajského zastupiteľstva a pôsobnosti krajského prezidenta, opäť neprekročilo hranicu administratívnej autonómie, aj keď sa tolerantnejšie vyjadrovalo k uznaniu samobytnosti slovenského národa.⁹

Tretím kľúčovým momentom sa stali udalosti roku 1938, keď sa mala naplno prejaviť schopnosť agrárnej strany udržať si určujúce politické postavenia. Problém agrárneho prvenstva bol však celoštátny. Jaroslav Rokoský vo svojej štúdií Antonín Švehla a agrárni strana ve vývoji prvnj ČSR píše: „*Na podzim roku 1935 došlo ve vedení strany ke změnám, prosazovala se už mladší generace, předsedou byl zvolen R. Beran. V úřadu ministerského předsedy vystřídal po úmrtí B. Bradáče unaveného J. Malypetra, slovenský agrárník M. Hodža. Vidčím představitelům strany na čele s R. Beranem však chyběla Švehlova diplomatická opatrnost, trpělivost a vytrvalost v jednání a kompromisech. Nedařilo se již tolik odstraňovat všechny nesrovnalosti mezi různými zájmy. Jednak v samotné agrární straně, kde zvláště brázdisté se stále častěji dostávali v pojmání agrární problematiky do konfliktů s oficiální politikou agrární strany. Jednak ve státní politice, kde se mocenské poměry také pozměnily. Sociální demokracie se opět vypracovala v silnou politickou stranu a rovněž politický katolicismus, obratně vedený msgr. J. Šrámkem zesílil. Agrární strana se začala potýkat s problémem jejíž lze označit jako problém agrárního prvenství, které nebylo již tak zjevné a nespochybnitelné.*“¹⁰

Bolo zjavné, že s prvenstvom agrárnej strany to nebude ľahké ani na Slovensku, pretože tak ľudáci ako aj Zjednotená maďarská strana prešli do útoku hneď na začiatku roku 1938. Požadovali autonómiu Slovenska a začali pre svoj program mobilizovať verejnosť. V atmosfére priameho ohrozenia republiky, ktorá po anšluse Rakúska v marci 1938 bola ešte napätejšia stroskotali aj rokovania Milana Hodžu s ľudákmi o rekonštrukciu vlády. HSLS vyvinula na jar a v lete roku 1938 horúčkovitú činnosť. Zorganizovala viaceré politické akcie podporujúce ich úsilie o autonómiu Slovenska. Vítanou príležitosťou bolo 20.

9 BYSTRICKÝ, V.: Milan Hodža a slovenská otázka koncom tridsiatych rokov. In: Moderní dějiny VII. Praha 1999, s. 33 – 43.

10 ROKOSKÝ, J.: Antonín Švehla a agrární strana ve vývoji první ČSR. In: Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě I. Praha 1999, s. 233 – 244.

výročie uzavretia Pittsburskej dohody, pri ktorej HSLS usporiadala v Bratislave 5. júna 1938 manifestáciu s takmer 30 000 účastníkmi. Rečnil na nej aj chorý Andrej Hlinka, ktorý zdôraznil, že autonómia Slovenska posilní súdržnosť štátu a prispeje k zlepšeniu vzťahov Slovákov a Čechov.

Hneď na druhý deň sa konal takisto v Bratislave Roľnícky deň. Usporiadala ho agrárna strana na podporu ČSR a volebného bloku Slovenská jednota za československú demokraciu a republiku, ktorý sa utvoril 17. mája 1938 v predvečer volieb do obecných zastupiteľstiev zo siedmich politických strán. Vstúpili doň agrárici, sociálni demokrati, národní socialisti, živnostníci, Československá strana ľudová, Národné zjednotenie i Slovenská národná strana. Hlavné slovo mal Milan Hodža, ktorý vo svojom prejave naznačil, že postavenie Slovenska v republike sa bude v krátkom čase riešiť a dosiahne sa požadovaná rovnoprávnosť. Manifestácia bola rovnako mohutná ako ľudácka a bolo pravdepodobné, že o riešení slovenskej otázky nebude rozhodovať verejnosť. Podobná polarizácia verejnej mienky sa ukázala aj na základe výsledkov volieb do obcí. Slovenská jednota získala v týchto voľbách, ktoré sa konali v máji a júni roku 1938 43,9 % hlasov, ľudáci 27 % hlasov, maďarské strany 17,5 % hlasov a Karpatonemecká strana 3,3 % – autonomisti spolu cca. 47 % všetkých hlasov.¹¹ K Slovenskej jednote sa však hlásila aj autonomistická SNS, ktorá zdôrazňovala svoj spoločný postup s neautonomistami snahou zachovať republiku a brániť svoj domov, nechotou byť v spoločnom tábore s menšinovými stranami. Všetky politické subjekty, vrátane HSLS a bez menšinových strán, oficiálne vyhlasovali potrebu zachovať ČSR. V HSLS síce existoval aj prúd mladých radikálov, uvažujúcich o samostatnom slovenskom štáte, oficiálny návrh na autonómiu Slovenska, schválený na zjazde HSLS začiatkom júna 1938, sa však pohyboval na pôde ČSR.

Požadoval uznanie samobytnosti slovenského národa a konštituovanie slovenských orgánov trojdelnej moci na tomto základe: zákonodarného snemu, vlády a súdnictva so zodpovedajúcimi kompetenciami a v rámci ČSR, ktorá sa mala takouto ústavnou cestou prebudovať na federáciu. Tento spôsob vyžadoval schválenie návrhu na autonómiu Slovenska československým parlamentom. To sa však nestalo, hoci HSLS predložila návrh do národného zhromaždenia 18. augusta 1938. Silnejší tlak Nemecka, henleinovský puč, demisia vlády Milana Hodžu a napokon prijatie Mníchovského diktátu zdeformovali aj tento proces. Je pozoruhodné, že HSLS si vynútila rokovanie s vládou i prezidentom a dohoda sa hľadala mimo parlamentu. Ľudáci využili nielen ťaživú medzinárodnú situáciu, ale aj oslabenú parlamentnú demokraciu plnými mocami vlády, ktoré dosiahla na základe viacerých zmocňovacích zákonov. Napríklad ustanovenie § 138 zákona č. 131/36 Zb. z. a n. na obranu štátu zmocnilo vládu, aby „na úpravu mimoriadnych pomerov spôsobených stavom brannej pohotovosti štátu tam, kde by inakšie bol potrebný zákon, vydávala so súhlasom prezidenta republiky vládne nariadenia.“

¹¹ Výsledky volieb do obcí na Slovensku, ktoré sa konali v máji a v júni 1938 neboli zverejnené, uvádzajú sa obvykle podľa záznamu Ivana Dérera, ktorý som prevzala do štúdie. Podľa Dejiny štátu a práva, 2. Bratislava 1973, s. 377.

Prezident Beneš stihol ešte pred svojou abdikáciou vymenovať vládu generála Syrového, ktorá 7. októbra vymenovala prvú slovenskú vládu na čele s Jozefom Tisom. Tomuto aktu predchádzala dohoda slovenských politických strán 6. októbra v Žiline, v ktorej slovenské politické strany prijali návrh HSLS na autonómiu Slovenska. Požadovali v ňom okamžité odovzdanie vládnej a výkonnej moci do rúk podpredsedu HSLS a poslanca Národného zhromaždenia J. Tisu ako dezinovaného predsedu prvej slovenskej vlády. Signatári Žilinskej dohody, medzi ktorými na poprednom mieste figurovali predstavitelia agrárnej strany, si uvedomovali, že nepostupujú ústavnou cestou. Preto k tomuto dokumentu priložili aj návrh na prijatie zákona o decentralizácii vládnej a výkonnej moci a žiadali, aby bol prijatý v čo najkratšom čase, aby sa vládna a výkonná moc dostala do rúk Slovákom nielen de facto ale aj de iure. Ústredná vláda však 7. októbra 1938 menovala nielen predsedu slovenskej výkonnej vlády, ale súhlasila aj s tým, aby kompetencie vo veciach, ktoré sa budú týkať Slovenska prešli až do definitívneho ústavnoprávneho usporiadania na členov slovenskej krajinskej vlády. Obe strany tak via facti vytvorili novú štátoprávnú situáciu, ktorá nebola zatiaľ ústavná a ako taká trvala až do 22. novembra 1938, keď zmenený a doplnený zákon o autonómii Slovenska schválil aj senát Národného zhromaždenia, tri dni po poslaneckej snemovni, ktorá tak urobila 19. novembra 1938.

Faktom zostáva, že o autonómii Slovenska sa rozhodovalo pod taktovkou HSLS a slovenskí agráристи sa už iba pridali a ani toto druhoradé politické postavenie si dlho neudržali. Hoci v novej slovenskej autonomistickej vláde mali ešte dvoch ministrov, ako strana už stratila svoj význam i miesto na politickej scéne a to nielen počas slovenského štátu, ale agrárna strana už neobnovila svoju činnosť ani po roku 1945.

Príčiny tohto „zániku“ treba skúmať tak v politickej, ako aj v ekonomickej sfére a v zmenách ich štruktúry počas I. ČSR, keď strana vznikla a zanikla. Zatiaľ sú však naše vedomosti o tejto dôležitej politickej sile na Slovensku nekompletné a jej pôsobenie nie je kontinuálne spracované. Z tohto dôvodu ani nie je možné vyčerpávajúco zdôvodniť, prečo agrárna strana roku 1938 kapitulovala a vzdala sa nielen svojich politických pozícií, ale prispela – a to v rámci celej ČSR – k likvidácii parlamentnej demokracie. Obvykle sa uvádza, že jej v udržaní mocenského prvenstva na Slovensku zabránil roku 1938 jej dlhoročný „centralizmus“ a „čechoslovakizmus“ a závislosť na ústredných pražských stranických a vládnych orgánoch. Je pravda, že formálne musela rešpektovať programové priority Republikánskej strany – ako bol jednotný československý národ a unitárny štát, čo je určite v očiach mnohých Slovákov roku 1938 neprospeľo. Stabilná voličská základňa a rozsiahla sieť stavovských poľnohospodárskych organizácií, družstiev, Vzájomných roľníckych pokladníc a ďalších záujmových organizácií, ktoré jej podliehali však svedčia nielen o jej politickom vplyve, ale aj o ekonomických pozíciách. Domnievam sa, že popri uvedených nepriaznivých politických momentoch tu v čase ľudáckych snáh o zmenu štátoprávneho postavenia Slovenska roku 1938 zohralo dôležitú úlohu práve úsilie agrárikov zachovať si aj v novom režime ekonomický potenciál, ku ktorému sa počas medzivojnového obdobia

dopracovali. Na záver treba preto zdôrazniť, že pri skúmaní pôsobenia agrárnej strany na Slovensku v medzivojnovom období bude nutné zamerať sa oveľa viac aj na ekonomické aspekty jej činnosti, ktoré popri politických momentoch a v tesnom prepojení s nimi zohrávali pri jej vzniku a zdá sa, že i pri jej „zániku“ dôležitú kľúčovú úlohu.

(2000)

14. KAPITOLA

PREDPOKLADY REALIZÁCIE POZEMKOVEJ REFORMY NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Stav výskumu problematiky neumožňuje podať komplexný obraz realizácie pozemkovej reformy na Slovensku v uvedenom období. Práce, ktoré sú k dispozícii, pričom ide zväčša o štúdie, hlbšie, alebo dostačujúco, neanalyzujú celý súbor podmienok, v ktorých sa tento reformný proces odohrával. Domnievam sa, že nestačí ukázať priebeh pozemkovej reformy a hodnotiť ju iba podľa konkrétnych jej výsledkov, ale treba zohľadniť a analyzovať všetky faktory, ktoré tento proces objektívne a subjektívne, krátkodobo či dlhodobo ovplyvnili a modifikovali. Je to dôležité a zaujímavé z viacerých i dnes aktuálnych hľadísk: pozemková reforma bola programovým a riadeným zásahom do vlastníckych výrobných pomerov v poľnohospodárstve, zároveň i pokusom o integrovanie dvoch rozlične vyvinutých štruktúr a ich funkčné zapojenie do jedného organického systému. A preto sa treba spýtať: aká konkrétna situácia, aké konkrétne fakty, aké východiská tvorili súbor podmienok jej realizácie? V čom spočívala rozdielnosť východiskových pozícií pozemkovej reformy na Slovensku a v českých krajinách?

Všeobecne povedané v inej sociálnej a hospodárskej štruktúre a v ich inom stupni rozvoja. To platilo i pre oblasť poľnohospodárstva, kde sa zvykne uvádzať ako základný ukazovateľ 60,8 % zamestnaného obyvateľstva príslušného k poľnohospodárstvu na Slovensku oproti 39,0 % v českých krajinách a nepriaznivé rozdelenie pozemkového vlastníctva – najmä pokiaľ ide o trpasličie hospodárstva, ale i malé a stredné poľnohospodárske podniky.¹ Pritom treba zdôrazniť, že i väčšina týchto stredných podnikov poľnohospodárskych, ale i veľkostatkov bola v rukách prenajímateľov a slovenský stredný roľnícky stav bol veľmi slabo zastúpený. Cieľom pozemkovej reformy bolo práve posilnenie tohto stavu v českých krajinách a jeho vytvorenie na Slovensku. Sledovala sa tým nielen reštrukturalizácia vlastníckych vzťahov z ekonomického, ale i nacionálneho hľadiska. Nová politická situácia umožnila začať realizovať zhodný český i slovenský záujem – odstrániť výsadné postavenie latifundistov, dať pôdu do rúk českých a slovenských vlastníkov, uvoľniť kapitalistický vývoj v poľnohospodárstve a intenzifikovať poľnohospodársku výrobu. Veľkú úlohu zohral aj sociálny moment – potreba uspokojiť hlad po pôde, prejavujúci sa radikálnymi formami v celej ČSR, ako aj v odpore k veľkostatku. Nebol však určujúci pri realizácii reformy. A treba si položiť otázku: mohlo byť perspektívne pre poľnohospodárstvo na Slo-

1 V roku 1895 obhospodarovali kategórie od 0 – 100 kj spolu 48,42 % pôdy (537 691 prípadov) a kategória od 100 – 200 kj 3,11 % pôdy (1 984 prípadov), kategória od 200 – 1 000 kj 12,87 % kj (2 524 prípadov) a kategória nad 1 000 kj 3 151 881 kj (935 prípadov), t j 35,60 % pôdy.

vensku ďalšie drobenie pôdy, alebo rozparcelovanie väčšiny zabranej pôdy medzi najmenších vlastníkov? A ďalej: možno hodnotiť efektivnosť pozemkovej reformy tak v českých krajinách ako aj na Slovensku len podľa tohto kritéria, ako sme to viac–menej robili doteraz? Nazdávam sa, že sústredenie sa len na sociálne kritérium poskytlo zjednodušený obraz realizácie a výsledkov pozemkovej reformy. Sociálny moment však nemožno ani negovať, pretože má viac rozmerov. Ide nielen o skupinu drobných vlastníkov a ich požiadavky na pozemkovú reformu, ale aj o odpor veľkých vlastníkov, prejavujúci sa v tomto vzťahu brzdiaco a nekonštruktívne v celej ČSR.

Hlavný zámer pozemkovej reformy – upevnenie a na Slovensku i vytvorenie stredného kapitalistického závodu, bolo treba realizovať medzi týmito dvomi krajnými polohami. Ak chceme byť objektívni, treba pristupovať k analýze realizácie pozemkovej reformy z tohto pohľadu. K tomuto zámeru možno mať ex post kritický postoj sprava i zľava, tak to napokon i súdobí kritici robili. Nemožno však chcieť od tohto procesu a jeho realizátorov nič viac ako to, čo si predsavzali. Realizovať program pozemkovej reformy vskutku nebolo jednoduché. Najmä na Slovensku, kde sa pristupovalo k tomuto procesu bez analýzy tunajších pomerov. Prejavilo sa to už pri schvaľovaní legislatívnych noriem pozemkovej reformy. Je známe, že Slovenský poslanecký klub navrhoval vyššiu výmeru pôdy, ktorá sa mala ponechať pôvodným vlastníkom (250 ha poľnohospodárskej pôdy 500 ha pôdy všetkej) údajne kvôli väčšej výmere lesov. Zohľadnenie iných slovenských osobitostí sa však do zákona nenavrholo.

K prvému problému, ktorý sa v zákonoch nezohľadnil, prišlo hneď na začiatku realizácie pozemkovej reformy, pri vnútenom prenájme. Na Slovensku bol rozšírený feudálny relikv od rábania prenájmu pôdy majiteľovi – želiarsky vzťah. Znenie zákona č. 318/1919 Zb. zo dňa 27. 5. 1919 však neumožňovalo jeho uplatnenie želiarmi. Výsledky vnúteného prenájmu a tým aj upokojenia hladiny sociálneho napätia na slovenskom vidieku (a zákon práve tento cieľ sledoval) boli minimálne. Preto už 6. apríla 1920 bol prijatý nový zákon č. 247/1920 Zb., ktorý vypovedal, že zabezpečenie pôdy drobným prenájomom sa vzťahuje aj na želiarsky pomer a to bez ohľadu na jeho trvanie. Zákon musel byť doplňovaný ešte po tretí raz – zákonom č. 166 zo 6. apríla 1921, ktorým sa predlžovala lehota uplatnenia nároku na prenajatú pôdu. Týkalo sa to popri legionároch, aby si aj oni mohli uplatniť svoj nárok, najmä Slovenska, kde sa nedodržali lehoty prihlasovania, mnohé prípady boli pre nedodržanie úradného postupu vrátené na doplnenie, alebo sa vôbec nedostali na kompetentné miesta.²

Ako ďalší príklad nezrovnalosti slovenskej reality a zákonov k pozemkovej reforme možno uviesť problémy pri robení súpisu veľkého pozemkového majetku, ktorý sa začal robiť na základe vládneho nariadenia č. 61/1920 z 9. 1. 1920. V českých krajinách sa súpis robil

² K 30. júnu 1922 boli výsledky tejto predetapy pozemkovej reformy na Slovensku v porovnaní s celoštátnymi výsledkami nasledovné: v ČSR vykúpilo prenajatú pôdu v rozlohe 94 708 49 ha 120 598 prenájmcov. Z toho na Slovensku bola pôda priznaná 1 869 prenájomcom v rozlohe 1 154 41 ha. In: Pozemková reforma, roč. III., s. 170.

podľa jestvujúcich schematizmov. Na Slovensku, kde neexistovali, Štátny pozemkový úrad (ďalej ŠPÚ) sa musel obrátiť na pozemkoknižné úrady, ktoré boli súčasťou okresných súdov. Tieto si na základe tohto poverenia privlastnili aj kompetenciu odpisovať pozemky zo zabraných veľkostatkov, čím porušili záborový zákon a zbrzdili celý proces.

Zabraný majetok mal na Slovensku podľa predbežných údajov úradného súpisu rozlohu 1 410 384 ha všetkej pôdy. Z toho poľnohospodárska pôda (polia, záhrady, vinohrady, chmelnice a lúky) predstavovala 460 217 ha, z toho bolo ornej pôdy (bez lúk) 395 171 ha. To predstavovalo 20,7 % všetkej ornej pôdy na Slovensku čo bolo relatívne najviac zabranej pôdy v celoštátnom meradle. Slovensko malo i najvyššie percento zabraných pasienkov – 19,2 % zo všetkých pasienkov na Slovensku. Malo však najmenej zabraných lesov – iba 47 %, v Čechách to bolo 61,2 %, na Morave 71,0 %, v Sliezsku 58,0 % a na Podkarpatskej Rusi 52,7 %.³

V prvej etape realizácie pozemkovej reformy na Slovensku boli akcentované majetky na južnom Slovensku. Malo sa prideliť 34 500 ha poľnohospodárskej pôdy a 53 560 ha pôdy inej, ktorá sa mala deliť buď preto, že bola opustená, alebo zle obhospodarovaná. Program bol vypracovaný pre Slovensko iba na jeden rok, v českých krajinách na tri roky. Čoskoro sa prejavila snaha o synchron, ten sa však už nepodarilo docieľiť, ani v stanovení programu, ani v realizácii pozemkovej reformy. Prvoradú úlohu v tejto etape zohralo nacionálne politické hľadisko. Zdôrazňovala sa zásada, že možno pridelovať pôdu bez ohľadu na jej rozlohu. Ako prvá prišla na rad neobhospodarovaná pôda (mnohí maďarskí majitelia odišli, alebo žili v zahraničí) a až potom mala prísť na rad pôda nad povolenú výmeru. Treba tu pripomenúť i obavu, že rozdrobenie veľkostatkov naruší chod poľnohospodárstva, pretože menšie hospodárstva ich nedokážu nahradiť. Napriek veľmi skromnému programu, ktorí budí dojem len akéhosi pokusu, či sondy do realizácie pozemkovej reformy, výsledky boli ešte skromnejšie. Do konca roku 1921 bolo pridelených iba 25 554 kj pôdy a pracovalo sa na ďalších 13 456 kj. Spolu to bolo cca 40 000 kj čo sa rovnalo cca 20 000 ha.

Priebehom pozemkovej reformy na Slovensku sa zaoberalo aj prezídium ministerskej rady, ktoré vyslovilo súhlas s návrhom predsedu ŠPÚ Karla Viškovského zvýšiť kvôli zrýchleniu pozemkovej reformy na Slovensku počet pracovných síl a prostriedky na ich finančné zabezpečenie. Zároveň bol navrhnutý rozšírený program na rok 1922 na 120 000 ha, pôvodne plánovaných až do roku 1924.⁴

Správny výbor ŠPÚ na svojej 48. schôdzi 3. 3. 1922 schválil potom dodatok k pracovnému programu 1. etapy pozemkovej reformy na Slovensku. Rozloha pôdy sa zväčšila na 101 787 ha a zábor miesto 65 zasiahol 130 vlastníkov. Roku 1921 sa o pôdu uchádzalo 2 250 uchádzačov a pôda bola pridelená 1 624 uchádzačom (378 bezzemkom, 1 174 roľníkom a 72 so zmiešaným zamestnaním).⁵ Potrebu urýchliť pridelovacie práce a technické operá-

3 Podľa VOŽENÍLEK, J.: Pozemková reforma v Československé republice. Praha 1924, tab. 16, s. 44.

4 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond MPS, kar. 43, f. 560. Prípis PMR P MPS z 1. 11. 1921.

5 VOŽENÍLEK, J.: c. d., s. 106 a nasl.

cie spojené s pozemkovou reformou vyvolávalo aj zvyšovanie počtu uchádzačov o pôdu. Roku 1922 ich pribudlo vyše 30 000 a roku 1923 ďalších vyše 22 000.⁶

V pridelovacej praxi sa ukázalo, že nielen legislatíva, ale aj výkonný aparát pozemkovej reformy – ŠPÚ má svoje veľké medzery. Jeho centralizovaná organizácia sa prejavila ako nepružná a brzdiaca jeho vlastný výkon. Vládne nariadenia 451/1920 a 225/1921 však boli doplnené novým vládnym nariadením o obvodočných úradovniach ŠPÚ až roku 1924. Na základe neho sa prišlo k zriaďovaniu stálych pridelových komisariátov. Dovtedajšia prax pohyblivých pridelových komisariátov sa ukázala nevyhovujúca. Nezaručovala kontinuitu pridelovej akcie a nikto vlastne nebol konkrétne zodpovedný za jej priebeh. Pre Slovensko bolo veľmi dôležité aj to, že pracovné obvody stálych komisariátov – čiže stabilná sieť výkonných orgánov pozemkovej reformy, určená výnosom č. 3031/1924 prezídia ŠPÚ, bola stanovená na základe nového administratívneho rozdelenia Slovenska podľa župného zákona č. 126/1920 Zb. z 29. 2. 1920 a na základe príslušných vykonávacích predpisov o zriadení župných a okresných úradov. Zhoda administratívneho členenia Slovenska so sieťou výkonných orgánov ŠPÚ bola veľmi potrebná. Slovensku však stále chýbala filiálka ŠPÚ, ktorá by mohla samostatnejšie rozhodovať aspoň o niektorých špecifických slovenských záležitostiach, prípadne ich aspoň mapovať.

Osobitným problémom Slovenska pri vykonávaní pridelových prác bolo neukončenie spracovávaní objektov. Dr. Holúbek, podpredseda ŠPÚ to zdôvodňoval v rozhovore s redaktorom Slovenského denníka takto: „*Štátny pozemkový úrad, vedený súc snahou uspokojiť predovšetkým najnutnejšiu potrebu, berie nateraz z každého objektu len tú pôdu, ktorej je treba pre pridel najpotrebnejším uchádzačom. Je zrejmé, že týmto čiastkovým zásahom nie je na najväčšom počte uvedených majetkov pozemková reforma definitívne prevedená. Ďalšia pôda pre pridel bude z nich prevedená v nasledujúcich rokoch.*“⁷

Z uvedeného možno usudzovať, že na Slovensku stále trvalo pridelovacie provizórium. K jednotlivým objektom sa bolo treba navracáť, vytýčený program sa neplnil, objekty prechádzali z jednej etapy realizácie pozemkovej reformy do druhej. Kritérium počtu pridelovaných hektárov v určitej programovej etape nebolo dostačujúce, bolo treba hneď od začiatku vytýčiť aj kritérium definitívne dokončených objektov. To sa však urobilo až pri konečných bilanciách v tridsiatych rokoch.

Určitá tendencia reštrukturalizácie poľnohospodárskych závodov sa prejavila už pri ich všeobecnom sčítaní, ktoré sa konalo roku 1930. Zistilo sa, že v dobe medzi sčítaním roku 1921 a 1930 ubudli poľnohospodárske závody v krajných skupinách a pribudli v stredných skupinách. Táto relácia však nebola taká výrazná a priaznivá na Slovensku ako v českých krajinách. Pokým v Čechách predstavovali poľnohospodárske podniky od 20 – 50 ha 5,1 % všetkých podnikov, na Morave a Sliezsku 3,1 %, na Slovensku to bolo iba 2,4 % (11 139

6 Tamže, s. 106 a nasl.

7 Slovenský denník, 2. 10. 1923. Ako postupuje pridel pôdy na Slovensku (Rozhovor s podpredsedom Pozemkového úradu dr. Jozefom Holúbkom).

usadlostí). Produktivita podnikov tej istej výmery na Slovensku bola pritom takmer o polovicu nižšia ako u závodov v českých krajinách.

Menej priaznivá ako v českých krajinách bola aj relácia všetkých podnikov do 100 ha. Tvorili síce až 99 % všetkých podnikov, ale zaberali iba 50,6 % všetkej pôdy, z čoho bolo 74 % pôdy poľnohospodárskej a 50 % pôdy (z čoho bola poľnohospodárskej pôdy polovica) stále patrilo veľkostatkom. V českých krajinách zostalo veľkostatkom cca 30 % všetkej pôdy, z toho poľnohospodárskej do 10 %. Treba však konštatovať, že nastal pohyb medzi jednotlivými kategóriami a aj na Slovensku sa znížil počet trpasličích hospodárstiev a vzrástol počet podnikov od 5 do 10 ha a zároveň i v skupine od 10 do 30 ha.⁸

Tieto výsledky sčítania poľnohospodárskych závodov z roku 1930 pravdaže nie sú iba dôsledkom pozemkovej reformy, ale celkového vývoja poľnohospodárstva a ekonomiky vôbec. Bez pozemkovej reformy by však v každom prípade situácia bola vyzerala inak a to v neprospech malých a stredných skupín, pretože tendencia drobenia roľníckych usadlostí pokračovala. Viaceré inštitúcie – Štátny pozemkový úrad, ministerstvo spravodlivosti, Právnická jednota v Bratislave, Ústredné riaditeľstvo zemedelských družstiev, expozitúra ministerstva zemedelstva v Bratislave, okresné sudy, i mnohí jednotlivci sa touto otázkou seriózne zaoberali ešte v dvadsiatych rokoch. Dospeli k názoru, že je treba predovšetkým upraviť dedičské právo a vydať patričné legislatívne normy, ktoré by zabezpečili obmedzenie deliteľnosti a zriadenie roľníckych nedielov, zaviesť poistenie malých roľníkov so štátnym príspevkom, čím najskôr uzákoníť komasáciu pozemkov, ktorá by na Slovensku nemala závisieť od rozhodnutia majiteľov pozemkov, ale od úradných komisií, povoliť dlhodobé amortizačné a nízkoúročiteľné hypotekárne pôžičky a s tým súvisiacu podporu rozvoja úverných družstiev a roľníckych vzájomných pokladníc.

Zaujímavý bol aj názor expozitúry ministerstva zemedelstva v Bratislave, ktorá pri analýze tejto otázky konštatovala, že na Slovensku je stále najväčší počet podnikov do 10 ha, ktoré sebestačné nie sú, pretože ich produktivita je nízka. Poľnohospodársky podnik – a to aj v obilninárskom kraji ako je Žitný ostrov musí mať 20 – 25 kj, aby uživil gazdu a jeho rodinu, ktorá je zväčša na Slovensku dosť početná.

Určitá náprava sa očakávala aj od katastrálneho zákona č. 177/1927 z 16. 12. 1927, ktorý aspoň pre budúcnosť mal zaručiť súlad pozemkových kníh a katastru so stavom v skutočnosti, kde knižní spoluvlastníci už dávno urobili deľbu majetku v „prírode“ a hospodárili každý na svojom. A to už nebola len deľba usadlostí – majetku, ale priamo jeho jednotlivých parciel.

Pozitívnu úlohu mala zohrať aj vnútorná kolonizácia, ktorá prebiehala predovšetkým na Slovensku. Kolonizačnou akciou, ktorá bola zahájená roku 1921 bolo do 1. júna 1934 vytvorených 2 982 usadlostí, z toho na Slovensku 2 002 usadlostí. Do konca roka 1937 pribudlo ešte 15 usadlostí s úhrnnou výmerou pôdy 25 039 ha, plus 3 434 ha pôdy pride-

8 REICH, E.: Základy organizace zemědělství Československé republiky. Praha 1934, tab. 16, s. 81.

lených kolonistom do spoločného užívania. Podľa veľkostných skupín vyzerala situácia nasledovne:

0 – 5 ha	567 usadlostí	28,1 %
5 – 10 ha	210 usadlostí	10,4 %
10 – 20 ha	911 usadlostí	45,2 %
nad 20 ha	329 usadlostí	16,3 %

Priemerná veľkosť jednej usadlosti na Slovensku bola 12,41 ha. Trinásť z týchto osád, ktoré spĺňali náležitosti potrebné k politickému a katastrálnemu osamostatneniu sa stalo novými obcami: Bottovo, Bozita, Degeš, Hodžovo, Hviezdoslavovo, Miloslavov, Mudroňovo, Slávikovo, Šrobárovo, Jesenské, Jozefmajer, Štefánikovo a Stráž. Kolonizačné práce riadil na Slovensku Kolonizačný referát ŠPÚ v Bratislave, v ostatných krajinách priamo obvodné úradovne za súčinnosti prídelových komisariátov. Náklady na zriadenie usadlostí boli značné (až do 200 000 korún) a značné boli i úvery poskytované kolonistom a ďalšie podporné osídľovacie akcie. ŠPÚ povolil do konca roku 1934 na osídľovanie spolu 131 143 000 korún.⁹ Z tohto úveru nemáme vyčlenené Slovensko. Do roku 1938 však poskytol štát nadobúdateľom pôdy na Slovensku priamo, alebo účelovými vkladmi 341 377 843 korún úveru, v čom nebol zahrnutý úver súkromný. Bolo to veľké zadĺženie. Situácia, ktorá sa vytvorila počas hospodárskej krízy v tridsiatych rokoch splácanie dlhov sťažovala. Len malá ukážka: roku 1932 bolo podľa štatistiky pozemkovej knihy v Rimavskej Soboti na zabezpečenie úveru vložených záložných práv v hodnote 49 180 995 korún a vymazaných bolo v hodnote 2 678 056 korún. Exekučných záložných práv bolo roku 1932 vložených v sume 5 312 322 korún a vymazaných iba 1 031 618 korún. Tak ako zadlžovanie slovenských poľnohospodárov narastalo, narastalo i nebezpečenstvo vzrastu exekučných predajov.¹⁰

Exekúcie a konkurzné pokračovania voči prídelcom tvoria veľkú kapitolu problémov realizácie pozemkovej reformy na Slovensku. A to nielen počas hospodárskej krízy. Problém sa vynoril už oveľa skôr, najmä v súvislosti s kolonizačnou akciou. Kolonisti sa zväčša zadlžovali, dlhy neboli schopní splácať a hrozili im exekúcie takmer od začiatku. V druhej polovici dvadsiatych rokov sa ich situácia vďaka zlacnenému úveru a rôznym podporným akciám čiastočne stabilizovala (pre otázky kolonizácie sa vytvorila medziministerská komisia, ktorá mala byť zárukou pružnejšieho riešenia ich rôznorodých problémov), v tridsiatych rokoch sa však otázka zdĺženia vynorila pred všetkými prídelcami, a to aj pred zbytkovými statkármi, s plnou naliehavosťou.

Do popredia sa opäť dostali nevyriešené legislatívne problémy. Na Slovensku až do prijatia zákona č. 23/1928 Zb. z 19. 1. 1928, ktorým sa menili a dopĺňali niektoré ustanovenia zákonov o súdnom pokračovaní vo veciach občianskych a o exekučnom pokračovaní, platilo

⁹ Podľa článku Kolonisace v československé pozemkové reformě. In. Pozemková reforma, roč. XVI., s. 7.

¹⁰ Ukážka neblahého vlivu krise na slovenské zemědělství. Pozemková reforma, roč. XIV., s. 40.

iné exekučné právo. Až na základe článku VI. § 2 spomínaného zákona sa dosiahla určitá obdoba predpisov platných v českých krajinách a „*na movité příslušenství věci nemovitých, dolů, lodí, vorů*“ už nebola exekúcia povolená. Ustanovenie však nevyvolalo na Slovensku zmenu dovtedajšej praxe. Súdny i naďalej zabavovali slovenským poľnohospodárom dobytok, stroje, hospodárske náradie, krmivo a pod., údajne preto, že výklad pojmu príslušenstvo vyvolával pochybnosti. Najvyšší súd v Brne však rozhodol, že pod príslušenstvom treba uvedené náležitosti rozumieť a samotnú exekúciu naň nie je možné viesť. Určitá časť právnikov na Slovensku však zastávala naďalej stanovisko, že živý a mŕtvy inventár nemôže byť považovaný za príslušenstvo k nemovitosti, ak ide o prídela doteraz nezaknihovaný. Prídelca je podľa tohto chápania v analogickom vzťahu k nemovitosti ako prenájomca a živý a mŕtvy inventár nemôže tvoriť príslušenstvo cudzieho majetku.¹¹

Výkon exekúcie proti poľnohospodárom dočasne upravil zákon z 5. 5. 1933 č. 74 Zb., ktorý nadobudol okamžitú platnosť. Išlo však len o odročenie exekúcií do konca roku 1933. Zákon sa však nevzťahoval na univerzálnu exekúciu, t.j. konkurz, ktorý zasahoval celý majetok exekvovaného. V praxi sa množili prípady, že veritelia v zlej hospodárskej situácii navrhovali čoraz častejšie uvalenie konkurzu podľa § 69 konkurzného pokračovania. Vláda, aby zamedzila predčasným konkurzom vydala 29. júla 1933 nariadenie č. 155 v zmysle zákona č. 95/1933 (zákon zmocňoval vládu k úpravám výrobných a odbytových pomerov v priemysle, poľnohospodárstve a živnostiach v záujme rovnováhy finančného hospodárstva štátneho a autonómnych korporácií a fondov) o dočasných opatreniach v konkurznom pokračovaní. Vzťahovalo sa to však iba na osoby, ktorých jediným zamestnaním bolo poľnohospodárstvo a zákon opäť platil iba do konca roku 1933. Ďalšími zákonmi č. 33 a č. 34/1934 Zb. sa platnosť o dočasných opatreniach predĺžila do konca roku 1934. Podstatné bolo, že dlžník musel odklad sám navrhnúť. Vládnym nariadením č. 259 Zb. z 22. 12. 1934 bola potom platnosť oboch zákonov predĺžená až do konca roku 1935. Boli to však iba provizórne opatrenia, ktoré nelikvidovali zadĺženie poľnohospodárov a neumožňovali im získať úver. Koncom roku 1935 bolo preto vydané vládne nariadenie č. 250/1935 s platnosťou od 1. 1. 1936 o úľavách pri splácaní pohľadávok od poľnohospodárov. Precizovalo pojem poľnohospodár a ním obhospodarované objekty a umožňovalo mu tieto úľavy: úpravy úrokov a amortizovateľnosti dovtedy neamortizovaných dlhov, ak boli splnené určité predpoklady. Až potom sa jeho dlhodobé pohľadávky stali hypotekárne nevypovedateľnými do 1. 4. 1944 a v okresoch postihnutých roku 1934 prírodnými katastrofami až do 1. 4. 1945.

Podľa počtu exekúcií, ktoré sa na Slovensku v rokoch krízy konali – zaujímavý je najmä rok 1932, keď ich bolo 83 648 a z toho 70 % roľníckych, sa dá usudzovať, že spomínané zákony a nariadenia iba odvrátili katastrofu.¹²

11 Právny obzor, 1932, č. 18. Dr. Varádi: Exekúcia proti prídelcom a zbytkovým statkárom.

12 Podľa Encyklopédia Slovenska, II. zv., s. 53.

Ako posledný problém, s ktorým realizátori pozemkovej reformy na Slovensku zápasili, treba uviesť otázku zaknihovania pridelenej pôdy, t.j. právneho zafixovania vlastníckych práv prídelcov. Iba letmo spomeniem rozdielny stav v majetkovej evidencii na Slovensku a v českých krajinách pri vstupe do republiky slovami jedného z odborníkov: „ČSR převzala pouze třiřtř různých elaborátů a soupisů pozemkové držby a vlastnictví, různého základu a vedení, které nemohly podati žádného bezpečného přehledu o stavu pozemkové držby pro účely veřejné (spravedlivý předpis pozemkové dané, zajištění vlastníckých práv v nemovitostech, rozdělení pozemkové držby na nemovitosti, podle druhu kultur; příslušnosti k zemědělským podnikům a pod.) a které byly a jsou ještě dosud (článek je z roku 1937 – pozn. N.K.) příčinou všech dobře známých potíží v soukromém životě zemědělského obyvatelstva obou východních zemí (právní nejistota v pozemkovém vlastnictví, nemožnost opatření hypotekámihó úvěru atd.)“¹³

Až katastrálny zákon č. 177/1927 Zb. stanovil úlohy zjednotiť a doplniť pozemkovú evidenciu tak, aby poskytovala náležitý podklad nielen pre predpis pozemkovej dane, ale aj pre riadnu evidenciu pozemkového majetku a presuny v jeho vlastníctve, rozdelenie pôdy podľa rozlohy, vývoj obhospodarovania pôdy a pod. Lehota na unifikáciu rôznych katastrálnych operátov a založenie nového pozemkového katastru, kde dovtedy nebol, bola až do roku 1950.

Predpokladom pre zaknihovanie prídelu bolo teda okrem existencie pôdneho katastru aj vyhotovenie technických elaborátov. Museli obsahovať vytyčenie parcel, vyhotovenie geometrických plánov a výpočtov, vyhotovenie prídelových listín a knihovných žiadostí so všetkými dokladmi pre knihovné súdy. Bez uvedených náležitostí sa prídely nedali zaknihovať ani v pozemkových knihách, ani v katastri. Prípravné práce – tak zememeračské, ako aj právnické, boli na Slovensku napriek všetkým ťažkostiam rozsiahle a intenzívne.¹⁴ K januáru 1938 boli podľa počtu prídelcov z riadneho prídelu (zo skráteného prídelu podľa § 7 záborového zákona č. 215/1919 si robili prídelcovia zaknihovanie sami bez ingerencie ministerstva zemedelstva, t.j. jeho IX. odboru) z úhrnného počtu 112 189 prídelcov pripravené technické elaboráty a podané knihovné žiadosti pre 93 385 prídelcov – t.j. pre 80,5 %. Knihovné súdy previedli do tej doby zápis vlastníckeho práva na 83 826 prídelcov, t.j. na 74 % a v tom istom pomere zakreslili aj katastrálne úrady nový stav po pozemkovej reforme do katastrálnych máp. Slabšie výsledky sa dosiahli pokiaľ išlo o zaknihovanie podľa výmery pôdy. Z úhrnnej výmery 445 376 ha boli do 1. januára 1938 pripravené technické elaboráty a podané knihovné žiadosti k súdom na 187 357 ha, t.j. na 42 % pridelovanej pôdy. Knihovné súdy zapísali vlastnícke právo pre prídelcov na 166 529 ha, t.j. na 36,8 %. Rozdiel medzi percentuálnymi údajmi jednotlivých úkonov podľa počtu prídelcov

13 POUR, B.: Pozemkový katastr z hľadiska pozemkovej politiky ve státě. In: Pozemková reforma, roč. XVIII., s. 57.

14 V rokoch 1921 – 1937 sa na meračských prácach zúčastnilo 343 úradne autorizovaných geometrov, ktorým boli v rámci ČSR vyplatené spolu 65 060 500 korún, z toho na Slovensku 28 441 700 korún – započítaných do pridelovej ceny.

a podľa rozlohy pridelenej pôdy sa vysvetľoval tým, že zaknihovaná bola predovšetkým pôda drobných nadobúdateľov (vysoké percento zaknihovaných prídelov voči nízkemu percentu zaknihovanej pôdy). K zaknihovaniu veľkých prídelových celkov dochádzalo údajne až v čase robenia bilancie.

Táto relácia vypovedá jednak o stave poslednej etapy realizácie pozemkovej reformy na Slovensku a jednak o prídele pôdy malým a veľkým pozemkovým vlastníkom. Konečná bilancia pozemkovej reformy na Slovensku k 1. januáru 1938 vyzerala nasledovne: z 1 407 361 ha všetkej pôdy bolo prevedené alebo sa prevádzalo na nových nadobúdateľov 322 932 ha poľnohospodárskej pôdy (361 948 ha pôdy ostatnej). Z toho 7 497 ha vykúpili dlhodobí nájomcovia. 66 861 nadobúdateľov získalo 109 679 ha pôdy podľa § 7 záborového zákona č. 215/1919 Zb. Podľa zákona prídelového č. 81/1920 Zb. bola nadobúdateľom pridelená pôda prevzatá zo zabraných veľkostatkov v rozlohe 205 738 ha. Pôvodným vlastníkom bolo zo záboru na základe zákonov prepustených 178 190 ha (31,7 %) poľnohospodárskej pôdy a 383 888 ha (68 %) pôdy ostatnej. V zábere zostávalo 6 054 ha poľnohospodárskej pôdy a 154 394 pôdy ostatnej.¹⁵

Realizátorom pozemkovej reformy bolo jasné, že pozemková reforma na Slovensku nespĺnila všetky ciele, aj keď zostalo rozdeliť len niečo vyše 6 000 ha. Štruktúra slovenských poľnohospodárskych podnikov sa stále vyznačovala (najmä oproti Čechám) značným počtom veľkostatkov nad 100 ha: 4 369 podnikov malo celkovú rozlohu pôdy 2 313 924 ha, z čoho bolo 742 746 ha pôdy poľnohospodárskej, a to bolo vyše dvakrát toľko ako bolo pôdy prevzatej. Uvažovalo sa ako túto situáciu zlepšiť a zabrániť, aby sa pridelená pôda opäť nedostávala do rúk veľkostatkárov. Do popredia sa dostala myšlienka pokračovať vo vnútornej kolonizácii. Už 17. 10. 1935 sa konala anketa Československej zemeľskej akadémie o vnútornej kolonizácii a jej problémoch. Minister zemeľstva Milan Hodža zdôraznil, že i po splnení hlavnej úlohy pozemkovej reformy – presunu poľnohospodárskej pôdy do rúk stredných vlastníkov (uviedol, že v ČSR je 80,4 % poľnohospodárskej pôdy sústredenej v usadlostiach do 50 ha a pozemková reforma urobila vlastnícke presuny na 12,5 % všetkej pôdy v štáte, pričom sa jej zúčastnilo 600 000 rodín) hlad po pôde trvá. Sociálna a populačná dynamika si podľa jeho názoru vynucuje umiestňovať populačné prebytky vo vlastných kolóniách. Hodža konštatoval, že preto sú i naďalej potrebné korektúry pomerov v držbe pôdy, pričom ako najdostupnejšia sa mu javila vnútorná kolonizácia. Zároveň varoval pred prílišným optimizmom, pretože kolonizačná akcia potrebuje nielen ľudí, ktorí chcú a vedú hospodáriť, ale aj kapitál a do tretice – najmä pôdu.¹⁶ Tieto plány však už nebolo možné začať plniť. Politické zmeny roku 1938 a strata časti územia Slovenska veľmi poškodili aj dovtedajšie kolonizačné výsledky.

15 POUR, B.: Výsledky pozemkovej reformy v krajine Slovenskej za 20 rokov štátnej samostatnosti. In: Pozemková reforma, roč. XIX., s. 51.

16 HODŽA, M.: Problémy našej vnútornej kolonizácie, interview pre Prager Presse. In: Pozemková reforma, roč. XVI., č. 6, s. 77 – 78.

Osobitné podmienky realizácie pozemkovej reformy na Slovensku vo veľkej miere ovplyvnili jej výsledky. Treba však zdôrazniť hlavné pozitívum, ktoré pozemková reforma Slovensku nepochybne priniesla. V priebehu jej jednotlivých etáp sa vyplavili na povrch základné problémy slovenského poľnohospodárstva, poznanie, že ich riešenie nie je možné bez vytvorenia adekvátnych predpokladov.

(1994)

15. KAPITOLA

K ORGANIZÁCIÍ SPRÁVY POĽNOHOSPODÁRSTVA NA SLOVENSKU PO ROKU 1918

Pred rokom 1918, v bývalom Uhorsku, bolo poľnohospodárstvo ako jedno z hlavných poľnohospodárskych odvetví relatívne rešpektovaným celkom v rámci národného hospodárstva. Štátnou správou však bolo centrálné programovo riadené a dotované. Napríklad lesný zákon č. 31/1879 stanovoval štátny dozor nad správou nešťátnych lesov prostredníctvom lesných inšpektorátov a im podriadených okresných lesných správ. O vodné a technické záležitosti sa starali kultúrno-inžinierske úrady zriadené na základe nariadenia ministerstva orby, priemyslu a obchodu č. 17202 z roku 1886. Poštátnené a zverené pod právomoc štátnych úradníkov boli aj ďalšie úseky poľnohospodárstva. Na základe zákonného článku č. 43/1908 bola zriadená inštitúcia hospodárskych inšpektorov. Pôsobili síce priamo v jednotlivých župách, ale podliehali ministerstvu orby. Slovensko však nebolo rešpektované ako teritoriálny subjekt a poľnohospodárstvo na jeho území bolo riadené dvoma exozitúrami ústredného ministerstva v Budapešti, ktoré boli zriadené v Žiline a Prešove. Slovensko bolo ich prostredníctvom pevne integrované do celku uhorského poľnohospodárstva.

Po vzniku ČSR sa vytvorila nielen nová politická, ale i hospodárska situácia. Preseknuté väzby hospodárskeho organizmu bolo treba presmerovať, nenarušiť však pritom jeho fungovanie. Postihlo to i poľnohospodárstvo, ktoré sa okrem toho podrobilo ešte ďalšej zložitej operácii – pozemkovej reforme. Bola tu vskutku neľahká úloha, ktorej zvládnutie vo veľkej miere mohla ovplyvniť aj organizácia správy poľnohospodárstva v novom štáte. Jej zavádzanie bolo súčasťou procesu začleňovania Slovenska do nového štátneho organizmu a jeho verejnej správy. Nesie preto na sebe stopy metód uplatňovaných v tomto procese, pre ktorý je charakteristické utužovanie centrálného riadenia štátnou správou.

Riadenie poľnohospodárstva, ako aj iné odvetvia hospodárstva na Slovensku boli spočiatku v kompetencii Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ÚMPS), ktorý bol zriadený na základe zákona č. 64/1918. Jeho úlohou bolo konsolidovať pomery na Slovensku a v rámci toho mal i určitú zákonodarnú autoritu. Jeho nariadenia však mali iba dočasný charakter, ako celá inštitúcia, a neboli uverejňované v Zbierke zákonov a nariadení. ÚMPS v podstate prebral organizáciu správy poľnohospodárstva z bývalého Uhorska. Zemedelský referát zriadený pri tomto úrade nadviazal v Žiline, kde bolo prvé sídlo ÚMPS, priamo na pôsobenie bývalej žilinskej exozitúry uhorského ministerstva orby. Podliehali mu župné hospodárske a lesné inšpektoráty, lesné úrady a správy, hospodárske školy a výskumné stanice, štátni zverolekári a vodohospodárske úrady.

Štruktúra organizácie správy poľnohospodárstva sa teda takmer nezmenila. Dôležité bolo, že zemeľský referát zriadený pri úrade MPS bol už iba jeden a územie Slovenska nebolo už rozdelené na dve časti. Istým spôsobom tak bola vyjadrená jeho územná subjektivita, odvodená z inštitúcie ÚMPS. Postupne sa zvyšoval počet pracovných úsekov zemeľského referátu a z počiatočných šiestich sa rozšíril do konca roku 1919 až na 18 odborov, ktoré mali až 23 oddelení: školstvo, rastlinná produkcia, živočíšna výroba, veterinárstvo, agrárna reforma, obchodná politika, organizácia poľnohospodárstva, správa vodného hospodárstva, vodohospodárska technika, hradenie bystrín, agrárne operácie, lesníctvo, správa majetkov a lesov, pôdohospodársky priemysel, poľnohospodárski inšpektori, stavitel'stvo a strojnictvo, vojenské záležitosti, poľnohospodárska propagácia, poľnohospodárske družstevníctvo, štatistika, úrad práce učtáraň.

Prijatie ústavy vo februári 1920 a župného zákona o reorganizácii verejnej správy stimulovalo diskusiu o ďalšej oprávnenosti jestvovania a pôsobenia ÚMPS ako časti výkonnej moci delegovanej do rúk splnomocneného člena vlády a realizovanej na Slovensku. V zákone 64/1918, ktorým sa tento úrad zriadil, bolo jeho pôsobenie limitované neurčeným termínom konsolidácie pomerov na Slovensku. Roku 1920 konsolidovanosť pomerov na Slovensku bola ešte stále problematická, centralizácia štátnej správy však pokračovala. Už v ministerskej rade, ktorá sa konala 26. augusta 1919 bolo schválené, že pri úrade Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska budú zrušené vládne referáty pre sociálnu starostlivosť, oba cirkevné referáty, referát pre obchod a priemysel, pre spravodlivosť a financie. Naďalej mali ešte zostať pracovať vládne referáty pre železnice, poštu a telegraf, pre zdravotníctvo, školstvo, pre národnú obranu a pre poľnohospodárstvo. Na tomto svojom zasadnutí ministerská rada zároveň zobrala na vedomie, že minister s plnou mocou pre správu Slovenska zriadil kontrolný úrad nad celou administratívou na Slovensku, aby sa jeho dovtedajšia plná moc realizovala aspoň v sfére kontroly – dohľadu. Tento úrad však nikdy nevznikol a kontrolou administratívy na Slovensku bol poverený vládny tajomník a teda nie splnomocnený minister a ním riadený úrad.¹

Minister Šrobár sa pokúsil toto rozhodnutie o zrušení vládnych referátov aspoň načas oddialiť. V liste z 24. októbra 1919 adresovanom Ministerskej rade otvorene napísal, že Slovensko vidí v zrušení referátov, že sa mu berie čosi, čo už malo a to je okolnosť, s ktorou sa musí za dnešných pomerov na Slovensku, vyvolaných hlinkovskou agitáciou, počítať. A pokračoval: „*Nálada je taková, že Slovensko nejden, že si rozhodne nepřeje, aby referáty byly zrušeny, ale naopak žádá o rozšíření kompetence těchto referátů. Zrušení referátů mělo by dnes samozřejmě za následek, že by autonomistické hnutí dostalo novou živnou látku, čehož se musíme vyztrihati.*“²

Minister s plnou mocou pre správu Slovenska na prvom mieste uviedol politické dôvody, lebo sa domnieval, že tie najviac zaberú. V liste však uviedol aj praktické dôvody, prečo

1 Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond (f.) PMR, sg. 746/32, Správa ministra Šrobára o Slovensku, rozosielená 29. 8. 1919 PMR jednotlivým ministerstvám.

2 Tamže, i. j. 53 a 54.

majú byť aspoň niektoré referáty zachované. Kým sa neusporiadajú cirkevné pomery a biskupi nebudú menovaní, treba zachovať oba cirkevné referáty. Takisto sa prihovárал za ponechanie referátu pre verejné práce, ktorý patril podľa jeho názoru na Slovensku k najdôležitejším.

O zrušení vládneho referátu ÚMPS pre poľnohospodárstvo sa zatiaľ nehovorilo a podľa uvedeného rozhodnutia ministerskej rady mal byť zatiaľ zachovaný. Bol však zrušený medzi prvými – na základe iniciatívneho zásahu vtedajšieho ministra poľnohospodárstva Práška. Svojím rozhodnutím z 22. júna 1920, ktoré zdelil vtedajšiemu ministrovi s plnou mocou I. Dérerovi zrušil zemedelský referát na Slovensku. Oznámil nekompromisne, že zemedelský referát nemal na Slovensku vlastne nikdy opodstatnenie, pretože úlohou ÚMPS bolo v prvom rade udržiavať pokoj a poriadok, vytvoriť podmienky pre zabezpečenie chodu riadnej štátnej správy v politickom smere. A tak oprávnenosť existencie zemedelského referátu vraj mohla byť spochybňovaná od samého začiatku. Konsolidácia pomerov na Slovensku podľa názoru ministra Práška už vraj pokročila natoľko, že akékoľvek dôvody pre ďalšiu existenciu vládneho referátu pre poľnohospodárstvo nie sú. V prípise ďalej zdôraznil, že *„zájem veřejné zemědělské správy vyžaduje dnes naopak, aby tento referát byl bezprostředně podřízen ministerstvu zemědělství, jelikož posavadní stav nezaručuje nikterak žádoucí konformity jeho prací s plány ministerstva“*.³

Minister poľnohospodárstva Prášek zároveň nepredpovedal dlhšiu budúcnosť ani exozitúre ministerstva zemedelstva na Slovensku. Domnieval sa totiž, že *„bude mít své věčné opodstatnění potud, dokud nebude organizace veřejné správy na Slovensku dokonána hlavně konstituováním župních úřadů“*.⁴ Napokon sa minister odvolával i na analógiu v iných rezortoch. Zatiaľ to však bolo iba zásobovanie a obchod. Zrušenie ostatných referátov bolo odložené.

Proti takémuto postupu ministerstva poľnohospodárstva však už mala námietky aj ministerská rada. Ministerstvu zemedelstva pripomenula, že nie je kompetentné vlastným rozhodnutím rušiť zemedelský referát. Závažnosť rušenia referátov na Slovensku je politickej povahy a tak v zmysle paragrafu 81 lit. b. ústavného zákona je to iba v kompetencii ministerskej rady. Ako argument ministerská rada ešte uviedla, že kvôli politickej situácii na Slovensku zatiaľ neboli zrušené ani tie referáty, o ktorých už vláda v auguste 1919 na spomínanej porade rozhodla.

Napriek týmto výhradám ministerskej rady bol vládny referát pre poľnohospodárstvo pri ÚMPS zrušený a exozitúre ministerstva zemedelstva začala pracovať už od 1. augusta 1920. Organizačná štruktúra však ostala zachovaná až do roku 1923, keď sa v rámci župného zákona odborné štátne úrady stali oddeleniami nových župných úradov. Počet oddelení exozitúry sa spočiatku zredukoval na osem: právne, oddelenie produkcie (rastlinnej a živočíšnej), lesnícke oddelenie, pôdohospodársko-technické, propagačné, veterinárne,

3 SÚA, f. PMR, sg 746, k. 3336, PMZ, č. 2620 pres/1920, 22. júna 1920. Organizace zemědělského referátu v Bratislavě.

4 Tamže.

účtovné a oddelenie pomocnej evidencie. Roku 1925 stav oddelení vzrástol o ďalších päť: oddelenie pre pašienkárstvo a chod drobného zvieratstva, oddelenie sociálno-politické, oddelenie obchodno-politické, správne a kolonizačné, oddelenie organizačné a oddelenie hospodárskych škôl.

Niektoré pôsobnosti boli zároveň prenesené priamo na ministerstvo zemedelstva v Prahe. Napríklad vybavovanie lesných záležitostí výnosom ministerstva zemedelstva č. 100311-XIV/1924 bolo prenesené priamo na XIV. oddelenie ministerstva zemedelstva. Išlo o mimoriadne klčovanie lesov, ťažbu dreva a zalesňovanie.

Pri prenesení niektorých pôsobností na župy, na župné zemedelско-technické oddelenia, ktoré mali na starosti chov dobytka, obrábanie pôdy, meliorácie, scelovanie pozemkov i dozor nad zalesňovaním sa síce niektoré práce urýchlili a čiastočne odbyrokratizovali, ale absolútny nedostatok financií (2/3 župných rozpočtov išlo na komunikácie v župe) hatil rozvoj činnosti týchto zemedelských župných oddelení. Práve pri financovaní záležitostí zverených župám sa ukázalo, že župné rozpočty nezodpovedajú úlohám. Vôbec ich nebolo možné porovnať s rozpočtami zemských výborov v českých krajinách, keďže táto inštitúcia na Slovensku vôbec nejstvovala (chýbali teda dane za celé Slovensko). Župné rozpočty nebolo možné naplniť zvyšovaním daní v jednotlivých župách, ktoré napokon ani neboli hospodársky rovnocenné. Opäť sa potvrdzovalo, že takáto organizácia poľnohospodárstva nie je vyhovujúca a Slovensku chýba orgán disponujúci kompetenciami a na ne príslušnými financiami, prostredníctvom ktorých by autonómnejšie a efektívnejšie mohol riešiť špecifické problémy slovenského poľnohospodárstva. Nedisponovala nimi ani expozitúra ministerstva zemedelstva, ani Zemedelská rada, do ktorej sa vkladali určité nádeje spájané s potrebou decentralizácie pôsobností ministerstva zemedelstva.

Zemedelská rada bola zriadená na Slovensku vládnym nariadením z 26. apríla 1920 č. 305 Zb. z. a. n. Jej poslaním bolo starať sa o poľnohospodárstvo, sociálne, hmotné a osvetové potreby poľnohospodárskeho obyvateľstva na Slovensku. Podľa pôvodného určenia mala byť verejnoprávnou samostatnou korporáciou. V skutočnosti však úplne podliehala ministerstvu zemedelstva, ktoré menovalo jej predsedu a prvého podpredsedu. Určovalo aj členov výboru spomedzi župných delegátov hospodárskych a lesníckych jednôt, ktorí predstavovali laický živel. Ministerstvo malo právo výbor rozpustiť, schvaľovalo jeho uznesenia a rozhodovalo o finančných prostriedkoch Zemedelskej rady a jej výdavkoch. Zemedelská rada začala pôsobiť 16. júna 1921 a expozitúra ministerstva zemedelstva na Slovensku jej prenechala propagačnú, výchovnú a podpornú agendu. Zemedelská rada si z titulu podpornej agendy nárokovala aj prevzatie kolonizačnej agendy a jej podpory. Nepodarilo sa jej to však získať a hlavné slovo pri poskytovaní kolonizačného úveru si popri Štátnom pozemkovom úrade podržala expozitúra ministerstva zemedelstva. Takisto aj dozor nad použitím dotácií Zemedelskej rady na Slovensku pre zveľaďovanie pašienkov. Napokon VII. organizačné oddelenie expozitúry malo na starosti všetky poľnohospodárske organizácie na Slovensku a ako prvú Zemedelskú radu.

Expozitúra ministerstva zemedelstva pôsobila na Slovensku napriek Práškovým predpo-vediam až do roku 1928, keď sa opäť reformovala verejná správa. Na základe zákona č. 125/1927 Zb. z. a. n. prijatého 14. júla 1927 sa zriadili v ČSR krajiny a Slovensko sa po prvý raz stalo právnickou osobou. Krajinská správa mala zastupiteľskú zložku, reprezentovanú krajinským zastupiteľstvom, a byrokratickú zložku, reprezentovanú krajinským úradom. Krajinský úrad začal pôsobiť na Slovensku od 1. júla 1928. Zároveň boli zrušené župy a tak opäť nastal pohyb kompetencií – smerom nadol, k okresom, ale i smerom nahor k ministerstvu. Získanie územnej subjektivity pre Slovensko bolo nielen dôležitým predpokladom ďalších krokov riešenia jeho štátoprávneho postavenia, ale i riešenia niektorých čiastkových otázok, keďže Slovenská krajina si mohla uplatňovať rovnaké nároky ako ostatné krajiny v ČSR.

Ak by sme sa na zmeny pozreli čisto byrokratickými očami, nuž presun kompetencií na krajinský úrad znamenal v prvom roku jeho pôsobenia aj určitý úbytok agendy ministerstva zemedelstva: „...*pak byl vyvážen novými agendami (plemenitba hospodářských zvířat, poskytování podpor při živelných pohromách, schvalování hospodářských plánů a j.): počet jednacích čísel v roce 1927 činil tu 112 530, v roce 1929 už 130 142, v roce 1930 už 186 343*“.⁵ Agenda sa nezmenšila aj preto, že krajinské úrady nerozhodovali v plnej miere ani o záležitostiach, ktoré mali v kompetencii. Ministerstvo naďalej udeľovalo podriadeným zložkám pokyny, vybavovalo sťažnosti a skúmalo záležitosti spracované krajinskými úradmi a vysoká byrokracia naďalej riadila. Zásahy centrálnych úradov sa na Slovensku veľmi kritizovali – ľudákmi počínajúc a agrárnikmi končiac. Obe strany sa síce hlásili ku krajinskému zriadeniu, ale s praxou neboli spokojné. Bola iná ako ich predstavy, ktoré v čase rokovania o zákone č. 125/1927 a v čase jeho prijatia síce neboli zhodné čo do konečných cieľov (ľudáci ako konečný cieľ chceli legislatívnu autonómiu a slovenskí agrárnici na čele s M. Hodžom zatiaľ iba administratívnu), ale v danom momente sa dokázali vzáčne zhodnúť. Obom realisticky išlo o získanie výkonnej moci na Slovensku z rúk ústredných úradov v Prahe a jej prevedenie do rúk predstaviteľov slovenskej politiky. Bol to v podstate starý Hodžov projekt, ktorý chcel zrealizovať ako zriaďovateľ verejnej správy na Slovensku po roku 1918. Jeho základom mala byť kombinácia zemskej verejnej správy českých krajín s prvkami uhorskej správy: správneho zemskeho výboru zloženého z menovaných a neskôr i volených zástupcov a predbežne menovaných župných a okresných výborov. Situácia sa však, ako vieme, vyvíjala inak. M. Hodža sa štátnym tajomníkom nestala plnú moc od pražskej vlády dostal Vavro Šrobár, ktorý bol stúpencom centralistického riešenia začlenenia Slovenska do ČSR. Po desiatich rokoch bolo treba otázky verejnej správy opäť riešiť a výsledkom bolo krajinské zriadenie, kompromis, ktorý neuspokojil ani po politickej ani po hospodárskej stránke. Kýženým cieľom slovenských agrárnikov, ale nielen ich, bolo urobiť z poľnohospodárstva subjekt, čo malo byť predpokladom jeho celkového

⁵ SÚA, f. PMR, sg 768, k. 3373, Resoluce o provádění čl. 8 zákona č. 125/27 Zb. z. a. n. o organizaci politické správy, Praha 20. června 1931.

pozdvihnutia a racionalizácie. Milan Hodža vo svojej reči pri založení Československej akadémie zemeľskej r. 1924 okrem iného povedal, že samobytnosť zemeľstva ako výrobného celku nie je vecou prestíže, ale voľnosti konania. Poľnohospodárstvo je organický celok a preto nemôže byť podriadené ostatnej výrobe. Intervencie štátnej moci sú potrebné, najmä pre hospodársky slabšie Slovensko, ale nesmú rušiť individuálnu iniciatívu, via facti sa musí uplatniť rovnováha výrobných a spotrebiteľských činiteľov, rovnováha hospodárskych a sociálnych síl.⁶

Úvahy o určitej autonómii poľnohospodárstva založenej na záväzných zemeľských spoločenstvách neboli novou myšlienkou a vo viacerých štátoch boli do určitej miery aj uskutočnené. Jej realizácie snád' mohla v ČSR hlbšie zasiahnuť i do racionálnejšieho organizovania českého a slovenského poľnohospodárstva, jeho integrovania a vymanenia z rúk štátnej byrokracie. Roľnícka komora však vznikla na Slovensku až roku 1942, po zániku už celkom nefunkčnej Zemeľskej rady. To je však už nová kapitola vývoja poľnohospodárstva.

(1992)

6 Věstník Čs. Akademie Zemědělské I./1, január – máj 1925.

16. KAPITOLA

KOLONIZÁCIA A DRUŽSTEVNÍCTVO

Na úvod pár čísiel a konkrétnych údajov o vnútornej kolonizácii na Slovensku v medzivojnovom období. V rámci pozemkovej reformy prebiehala aj činnosť známa ako vnútorná kolonizácia, ktorá sa realizovala najmä na Slovensku. V podstate išlo o zriaďovanie nových usadlostí na pridelenej pôde a o výstavbu hospodárskych a obytných budov na zabranej a následne pridelenej pôde, prípadne o adaptáciu už existujúcich stavieb. Do konca roku 1937 bolo zriadených na Slovensku – prevažne na južnom Slovensku – 2 017 kolonizačných usadlostí s úhrnnou výmerou 25 039 ha pôdy s takýmto veľkostným rozdelením:

Veľkostná skupina	Počet usadlostí	%
0 – 5 ha	507	28,1 %
5 – 10 ha	210	10,4 %
10 – 20 ha	911	45,2 %
nad 20 ha	329	16,3 %
Spolu	2 017	100,0 % ¹

V prvej polovici dvadsiatych rokov sa však predpokladalo, že na Slovensku by sa mohlo kolonizovať až 100 000 ha pôdy. Ukázalo sa, že tieto prognózy neboli reálne – ako sme videli aj z uvedenej tabuľky, podľa ktorej úhrnná výmera kolonizovanej pôdy tvorila z toho iba štvrtinu. Aké boli hlavné príčiny? Na prvom mieste to určite boli finančné náklady, ktoré znemožňovali veľkej časti záujemcov o pôdu zaradiť sa medzi kolonistov. Priemerná cena 1 ha pôdy bola podľa oficiálnych údajov na Slovensku na začiatku dvadsiatych rokov cca 2 500 korún a za 1 ha pasienkov cca 1 000 korún.² Pri súkromnej kolonizácii však mohla byť cena až 6 000 korún. Ak vezmeme do úvahy, že priemerná veľkosť jednej kolonizovanej usadlosti bola na Slovensku 12,5 ha, tak len za pridelenú pôdu by bol záujemca zaplatil vyše 30 000 korún. Priemerný náklad jednej novostavby na jednej usadlosti bol spätne vypočítaný na 82 639 korún a adaptovanej na 31 788 korún.³ Reálny náklad sa však pohyboval – v závislosti od finančných možností jednotlivých kolonistov a rozlohy pridelených pozemkov od 42 000 až do 130 000 korún a sumárne až do 200 000 korún. Pri veľkom nedostatku financií a drahých peniazoch sa aj v rámci vnútornej kolonizácie stávala aktuálnou úverová pomoc. Jej pridelovanie bolo v kompetencii Štátneho pozemkového úradu, pri ktorom bol zriadený na základe § 18 úverového zákona č. 66/ 1920 Zb. z. a n. z. 11.

1 Podľa POUR, B.: Výsledky pozemkovej reformy v krajine Slovenskej za 20 rokov štátnej samostatnosti. In: Pozemková reforma, XIX/ 1938, s. 51 – 56.

2 VOŽENÍLEK, J.: Pozemková reforma v Československé republice. Praha 1924, s. 146.

3 POUR, B.: c. d., s. 54.

marca 1920 Všeobecný fond na podporu vnútornej kolonizácie a jeho základné imanie tvorila štátna dotácia vo výške 20 miliónov korún. Do fondu plynuli však aj rôzne poplatky z manipulácie s pôdou v rámci pozemkovej reformy, poplatky za pokuty a tresty a úroky z imania fondu. Kolonisti tak mohli získať tzv. držobnostný úver na zaplatenie prídelovej ceny pozemkov a budov a na postavenie nových budov, ako aj na zaplatenie zriaďovacích nákladov, ďalej to bol prevádzkový úver na opatrenie živého a mŕtveho inventára, osiva, hnojív apod. Napokon to bol stavebný úver, poskytovaný stavebným družstvám kolonistov, ktorý bol pôvodne krátkodobý, ale bol zlúčený s predchádzajúcimi dvomi typmi dlhodobých úverov na dobu 33 rokov pri úrokovej sadzbe 2,25 – 4 % pri úmore 1,5 – 2 %.⁴

Ku dňu 1. januára 1938 bolo kolonistom na Slovensku v rámci držobnostného úveru zapožičané zo Štátneho kolonizačného fondu 63 294 091 korún. Investičný úver z kolonizačného fondu činil 32 246 200 korún a prevádzkový úver dlhodobý i krátkodobý z kolonizačného fondu predstavoval spolu sumu 30 461 075 korún. Pri Štátnom pozemkovom úrade bol k dispozícii aj Fond československých legionárov so základným imaním 1 milión korún od Kancelárie československých legií pri ministerstve Národnej obrany, ktorý poskytoval pôžičky aj kolonistom – legionárom. Zároveň bolo možné dostať pôžičku aj zo združeného legionárskeho úveru z prostriedkov Kancelárie československých légii. Spolu tieto pôžičky – ovšem pre všetkých legionárov – prídelcov pôdy z pozemkovej reformy na Slovensku – tvorili k 1. januáru 1938 sumu 74 807 296 korún, z čoho kolonisti – legionári na Slovensku a Podkarpatskej Rusi dostali zapožičané 45 746 293, 70 korún.

Okrem toho si kolonisti mohli požičať aj u iných peňažných ústavov a fondov, keďže Štátny pozemkový úrad prevzal podporné ručenie za tieto úvery. Napríklad kempeličkám, občianskym záložniam, roľníckym pokladniciam, úverným družstvám a pod. boli poskytnuté také vklady, aby mohli poskytovať úvery aj kolonistom, čo v celoštátnom meradle robilo začiatkom roku 1938 11 214 000 korún.⁵ Je známe, že kolonizácia mala ťažisko na Slovensku, kde vzniklo 61 osídľovacích skupín. Viaceré z nich iba rozšírili už existujúce politické obce. Na mieste niektorých bývalých veľkostatkov však vznikli i samostatné obce a 13 sa politicky a katastrálne osamostatnilo (Bottovo, Bozita, Degeš, Hodžovo, Hviezdoslavov, Jesenské, Jozefmajer, Miloslavov, Mudroňovo, Slávikovo, Šrobárovo, Štefánikovo a Stráž). V českých krajinách nevznikla okrem osady Holečkov u Vodňan žiadna nová osada a vytvorilo sa iba 721 usadlostí v 148 obciach, čo je zhruba tretina nových usadlostí na Slovensku.⁶

Ako však kolonizačný proces prebiehal? Uchádzači, ktorí mali záujem usadiť sa v Komárňanskej a Bratislavskej župe, podávali prihlášky na obvodovú úradovňu v Trenčianskych Tepliciach, čo bola spočiatku jediná úradovňa ŠPÚ na Slovensku. V prihláške musela byť overená správnosť všetkých údajov notárskym úradom s poznámkou obecného úradu, že

4 MÁLEK, J. – PAVEL, A. – SVOBODA, J. – ZATLOUKAL, J.: Kolonisace v československé pozemkové reformě. In: Pozemková reforma, XVI/ 1935, s. 8.

5 Podľa POUR, B.: c. d., s. 55.

6 Tamže, s. 53 a ďalšie.

uchádzač je oboznámený so všetkými hospodárskymi prácami a zaručuje riadne obhospodarovanie pôdy podľa príslušného predpisu pridelového zákona. Spolu s prihláškou bolo treba predložiť osvedčenie o domovskej a štátnej príslušnosti a vojenskom pomere a zároveň aj údaje o možnostiach zaplatiť pôdu, postaviť budovy a zakúpiť inventár. S prihláškou museli budúci kolonisti zložiť aj kauciu v sume 1 000 korún. Z uvedeného je zrejmé, že väčšina kolonistov sa musela zadlžiť, a to už od samého začiatku zneisťovalo ich postavenie. Uvedomovali si to aj realizátori pozemkovej reformy a kolonizačnej akcie a neodporúčali príliš vysoké zadĺženie: „...nemá-li se kolonista vysazovati nebezpečí značných potíží hospodárskych.“⁷

Prídelové konanie pre kolonistov prebiehalo od podania prihlášky až do usídlenia približne osem mesiacov. Prví kolonisti sa usadili na pridelenej pôde už na jeseň roku 1921, ale pôvodne predpokladaný počet 500 kolonizovaných rodín sa podarilo prekročiť až roku 1923, keď bolo na Slovensku 20 kolónií s počtom 592 kolonizovaných rodín. Spolu dostali 6 357 ha pôdy v priemere cca 10,7 ha v celkovej sume 17 525 521 korún. 1 ha sa pohyboval od 1 500 do 6 000 korún. Hlavné ťažkosti kolonistov spočívali v drahote bankového úveru na Slovensku a nedostatku hotových peňazí, vysokých železničných tarifách, ktoré zdražovali presťahovanie kolonistov. Drahé boli aj remeselnícke práce potrebné pri stavbe domov a hospodárskych budov. Celý proces neblaho ovplyvňovala aj nepružnosť úradov a roztrieštenosť kompetencií pri starostlivosti o kolónie a kolonistov. Hoci kolonisti boli zväčša poľnohospodári, väčšina z nich pochádzala z hornatých oblastí Slovenska, z územia Oravy, Spiša, Liptova, severu Trenčianskej župy (87 % kolonistov bolo zo Slovenska, 2,7% pochádzalo z Čiech, 6,2 % z Moravy a 4,1 % z inej krajiny, z toho bolo 13,7 % legionárov, 8,0 % vojnových invalidov a 5,5 % zamestnancov veľkostatkov, zbytok 72,8 % tvorili roľníci), nepoznali však intenzívnejšie spôsoby rovinného hospodárenia, umelé hnojivá, výnosné druhy semien, hospodárske stroje, ba ani klimatické podmienky. Kolonisti nedokázali výnosne speňažiť svoje produkty a často sa dali oklamať domácim maďarským obyvateľstvom, ktoré ich považovalo za votrelcov. Kolónie nemali ani žiadne väzby na priemyselné spracovateľské podniky a nemali vybudovanú ani dopravnú infraštruktúru. Roku 1922, keď postihli kolonistov ešte aj živelné pohromy – sucho, veterná smršť a krupobitie, bola situácia v kolóniách natoľko vážna, že ďalší priebeh kolonizácie bol ohrozený. Kolonistom, ktorí neboli schopní splácať ani prvé splátky dlhov a úroky z nich a opätovne sa zadlžovali, hrozili exekúcie. Problém sa ocitol v centre záujmu verejnosti a Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu musela zaujať ako hlavný garant pozemkovej reformy rozhodné stanovisko. V rámci debaty o rozpočte sa na to podujal slovenský agrárnik Pavol Blaho, ktorý v parlamentnom vystúpení 22. novembra 1922 v debate o rozpočte analyzoval objektívne ťažkosti kolonizačnej akcie na Slovensku. Jej cieľ vybudovať vzorné slovenské obce „v krajoch, ktoré boli maďarizáciou Slovensku vyrvané“ – hodnotil ako nesplnený. A to čo bolo dovtedy vykonané bolo podľa neho

7 VOŽENÍLEK, J.: c. d., s. 150.

„typickým príkladom toho ako sa kolonizácia robiť nemá“.⁸ Aby sa predišlo katastrofe v kolonizovaných obciach navrhol sústrediť starostlivosť o kolónie na Slovensku do jednej inštitúcie – či už pri ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska, Zemedelskej rade, Štátnom pozemkovom úrade, alebo priamo pri ministerstve zemedelstva v Prahe a prideliť zvolenej inštitúcii kompetencie vo všetkých otázkach týkajúcich sa kolonizácie a kolonistov. V záležitosti finančného zabezpečenia kolonizačnej akcie navrhol, aby bola do rozpočtu na rok 1923 vložená navyše suma jeden milión korún pre slovenských kolonistov, ktorí dovtedy nedostali z kolonizačného fondu ani korunu. Po nastúpení Milana Hodžu do funkcie ministra zemedelstva bola okamžite pre kolonizačnú akciu na Slovensku uvoľnená suma 1 200 000 korún, ktorú ministerstvo odovzdalo Zemedelskej rade, ktorá ich venovala na podporu súkromnej kolonizácie. Na Slovensku súkromne kolonizovali tieto inštitúcie: Pozemkový ústav, kde bola priemerná cena za 1 ha vyše 4 000 korún, Slovenská Liga, kde sa kolonizovalo za priemernú cenu cca 5 500 korún i viac a napokon Kolonizačné družstvo pre Slovensko.⁹

Problém efektívnosti kolonizácie sa vynoril s veľkou naliehavosťou začiatkom tridsiatych rokov, v čase hospodárskej krízy, keď sa uvažovalo o zmiernení nezamestnanosti prostredníctvom kolonizácie. Ukázalo sa však, že v prvom rade treba stabilizovať už existujúce kolónie, keďže miesto 100 000 ha bolo kolonizovaných iba 24 613 ha, čiže necelá štvrtina z predpokladanej rozlohy, ktorú sa do roku 1938 podarilo prekročiť iba o 400 ha. Milan Hodža, ktorý bol v tomto čase opäť vo funkcii ministra zemedelstva, síce zdôraznil aj pozitíva kolonizačnej akcie, nepovažoval ju však za východisko pre krízou postihnuté poľnohospodárstvo. A tvrdiť niečo také po skúsenostiach kolonistov by naozaj bolo bývalo v čase krízy neadekvátne a iracionálne. Vnútorňa kolonizácia ako akcia, ktorá sledovala aj štátnopolitické ciele – posilniť slovenský živel v pohraničných oblastiach, mala byť od počiatku koncepcne pripravená, viac sledovaná štátom, ktorý mal zaručiť vytváranie lepších podmienok pre rentabilné hospodárenie malých a stredných poľnohospodárskych podnikov v zriaďovaných kolóniách. Napriek všetkej štátnej podpore pre kolónie, ktorá bola nemalá, prax ukázala veľmi rýchlo, že to pre zdarný priebeh kolonizácie nestačí. Čoskoro sa ozvali hlasy, že i v tomto prípade treba použiť družstevnú myšlienku. Odporúčal ju aj Štátny pozemkový úrad a to najmä pri organizovaní stavebných prác, melioráciách, využívaní pasienkov, skladovaní jednotlivých poľnohospodárskych produktov a ich spracovaní v mliekárňach, liehovaroch a pod., slovom všade tam kde sa už poľnohospodárske družstvá uplatnili.

Osobitnou formou kolonizácie bola tzv. družstevná kolonizácia, ktorá vyvolala živú diskusiu v tlači, spočiatku najmä v českej, ale reagovali aj slovenské noviny. Otvorili ju Lidové noviny, na stránkach ktorých sa pretriasala otázka slovenskej vnútornej kolonizácie a ktoré napísali o jej perspektívach tie najčernejšie scenáre. Kritizovali najmä činnosť

8 Reč poslanca Pavla Blahu prednesená v rozpočtovej debate v parlamente v novembri 1922. In: Slovenský denník, 8. decembra 1922.

9 VOŽENÍLEK, J.: c. d., s. 153.

Kolonizačného družstva pre Slovensko, ktoré vzniklo 21. mája 1922 a na obranu ktorého sa postavil Hodžov Slovenský denník. Na jeho čele stál Ivan Daxner, bývalý ruský legiónár. Družstvo kolonizovalo pod patronátom ministerstva zemedelstva, od ktorého dostalo prostredníctvom Zemedelskej rady už spomínaných 1 200 000 korún. Okrem toho dostalo aj držobnostný úver od Štátneho pozemkového úradu, ktorému hneď zaplatilo 260 000 korún a zvyšok mal byť splatený do 6 rokov. Družstvo kolonizovalo v oblasti Komárna na veľkostatku Kálnokého a na pôde I. akosti v cene 2 200 korún za 1 ha vytvorilo 70 usadlostí. Kolonisti uzavreli s družstvom zmluvy skôr nájomného charakteru, ktoré im však umožňovali po zaplatení dohodnutej sumy prevziať pôdu do vlastníctva. Družstvo podľa dohody postavilo i potrebné budovy a dalo kolonistom do užívania živý i mŕtvy inventár. Kolonista bol povinný stať sa členom družstva a vložiť čakaťský vklad, ktorý bol vinkulovaný na Kolonizačné družstvo pre Slovensko. Družstvo platilo za kolonistov dane, prirážky a poistenie. Kolonisti odvádzali družstvu 50 % ročnej úrody a družstvo im nariadilo spôsob i rozsah osevu a dozeralo na priebeh poľnohospodárskych prác. Družstvo úrodu speňažilo a výťažok z toho išiel na úhradu réžie a umorovanie dlhov kolonistov. Lidové noviny síce kritizovali celú akciu Kolonizačného družstva, nevedeli ho však zaradiť. Považovali ho alebo za konkurenta Štátneho pozemkového úradu, alebo priamo za jeho nástupcu, vedome podporovaného Štátnym pozemkovým úradom, ktorý sa vraj takto možno chce nevydarenej kolonizácie zbaviť.¹⁰

Proti takejto interpretácii protestoval priamo v Lidových novinách Ivan Daxner, ktorý sa snažil v článku Kolonisace na Žitném ostrově uviesť veci na pravú mieru. Okrem iného uviedol, že Kolonizačné družstvo pre Slovensko stálo najprv pod dozorom ministerstva zemedelstva a teraz je pod dozorom jeho exozitúry v Bratislave. Proti Kolonizačnému družstvu údajne bola podniknutá roku 1923 akcia, ktorá ho chcela dostať do finančných ťažkostí. Nepodarilo sa to a družstvo má financie v poriadku – ako dôkaz môže poskytnúť obchodné knihy. A navyše je v stave urobiť vo vlastnej réžii aj sanačné práce na 15 kolóniách, ktoré založil Štátny pozemkový úrad a sú v nedobrom stave. Daxner uviedol aj viaceré chyby kolonistov. Napríklad, kolonisti vraj predali dobré osivo, ktoré dostali na jeseň od družstva Maďarom a potom nemali čím siať. Zásoby osiva aj skrmovali, pretože vymenili voľy za kone. Kolonisti nesplácali načas svoje dlhy družstvu a niektorí boli kvôli nedodržiavaniu zmluvy z družstva aj vylúčení. Daxner vyvracal aj obvinenia, že družstvo pôdu predrahuje a predáva ju o 120% drahšie ako ju kúpilo od Štátneho pozemkového úradu. Daxner tvrdil, že to nie je pravda a družstvo počíta kolonistom za pôdu takú istú cenu za akú ju nadobudlo od Štátneho pozemkového úradu. Družstvo bolo obvinené aj z toho, že stavby, ktoré zabezpečovalo boli urobené neodborne a neehospodárne. Daxner tvrdil, že kvalitu stavieb skontrolovala komisia ministerstva verejných prác a takisto revízia ministerstva zemedelstva.¹¹ K tomu treba doplniť, že Kolonizačné družstvo pre Slovensko posta-

10 Kolonisace na Slovensku. In: Lidové noviny, 11. marca 1923.

11 Podľa DAXNER, I.: Kolonisace na Žitném ostrově. In: Lidové noviny, 26. apríla 1924.

nilo vo svojich kolóniách 56 stavebných objektov a v kolóniách Štátneho pozemkového úradu pripravilo a zahájilo stavby v sume 26 miliónov korún a v súkromných kolóniách má v programe stavebnú činnosť za 13 miliónov korún.¹² Bolo to teda družstvo, ktoré aj podnikalo.

Kolonizačného družstva pre Slovensko sa ujal, ako už bolo uvedené, aj Slovenský denník, ktorý označil informácie Lidových novín za nesprávne a uviedol viaceré údaje o činnosti družstva. Potvrdil, že Kolonizačné družstvo zo získaných rezerv, darov a subvencií stavia vzorné stanice pre šľachtenie dobytka, družstevnú mliekareň, škrobáreň, sušiareň tabaku a ďalšie zariadenia, aby produkcia kolonistov mohla byť riadne speňažená. Družstvo vytvára z každej kolónie rezervu z rozdielu ceny pôdy. Tá je držaná v hotovosti a má slúžiť na uhradenie škôd jednotlivcov v prípade neúrody, alebo živelnej pohromy. Ďalej sa v článku uvádzalo, že pri stavbe kolónie je pamätané na vybudovanie obecnej školy, bytov pre učiteľov, družstevného domu s knižnicou a divadelnou sálou. Nie sú to vraj už iba plány, ale skutočnosť, ktorú družstvo realizuje na svojej kolónii na Žitnom ostrove pri stanici Taň v Zemianskej Orši, na majeroch Toroňa, Žemlékeš a Rakotáš. Družstvo si vraj zachováva svojpomocný charakter a nikto údajne nebol prijatý za člena potiaľ, pokým družstvo nemalo možnosť prideliť mu pôdu. Do Kolonizačného družstva sa vraj hlásili aj kolonisti Štátneho pozemkového úradu a súkromnej kolonizácie a žiadali od neho pomoc. Družstvo ich vraj nemohlo prijať, ale ministerstvo zemedelstva zriadilo v Bratislave kolonizačný referát a poskytlo družstvu subvenciu, aby mohlo zahájiť sanačné práce v ostatných kolóniách. Družstvo urobilo v nich bilanciu, v rámci ktorej sa preskúmala finančná a hospodárska situácia a schopnosti a vedomosti v oblasti poľnohospodárstva u každého jedného kolonistu a podľa toho sa vypracoval pre neho individuálny program. Družstvo je finančne sebestačné a neberie si súkromné pôžičky, keďže dostalo držobnostný úver od Štátneho pozemkového úradu. Obdržalo aj kredit podľa zákona o podpore stavebného ruchu od Zemskej banky vo výške 3 840 000 korún vďaka láskavosti a pochopeniu dr. Strnada, finančného riaditeľa Kancelárie pána prezidenta, ako aj pochopeniu pána Holúbka, viceprezidenta Štátneho pozemkového úradu, ktorí „*Kolonizačnému družstvu prejavili dôveru.*“¹³

Napriek všetkým uvedeným pozitívnym údajom o Kolonizačnom družstve sa očakávala jeho skorá reorganizácia. O jeho ďalšom vývoji optimisticky písal Ivan Daxner, ktorý vydal roku 1924 brožúrku pod názvom Vnútoraná kolonizácia na Slovensku. Pomerne značný priestor v nej venoval potrebe pozemkovej reformy a v rámci nej i vnútornej kolonizácie a celý tento proces charakterizoval ako revolúciu „...*totiž dokončenie revolúcie, ktorej začiatok padá do politického oslobodenia nášho národa a má končiť hospodárskym oslobodením ... ináč neudržíme si ani politickú slobodu*“.¹⁴ Vybudovanie základov nového národného hospodárskeho života považoval za hlavnú úlohu štátu a všetkých poli-

12 O kolonisácii na Slovensku. In: Večerní Tribuna, 15. mája 1924.

13 Doslov ku Kolonizačnému družstvu. In: Slovenský denník, 11. septembra 1923.

14 Podľa DAXNER, I.: Vnútoraná kolonizácia na Slovensku. Bratislava 1924, s. 7.

tických strán. Nebol však spokojný so zákonmi o pozemkovej reforme, ktoré podľa neho nedostatočne riešili jej finančnú otázku a základné princípy jej technického prevedenia. V časti venovanej vnútornej kolonizácii bilancoval jej dovtedajší priebeh a konštatoval, že jej výsledky nie sú uspokojivé. Za najväčšiu chybu považoval to, že sa zatiaľ nenašla spoľahlivá metóda jej realizácie, ktorá by zodpovedala reálnym finančným a hospodárskym pomerom na Slovensku a zároveň i mentalite obyvateľstva. Tvrdil, že ani jedna dovtedy použitá metóda kolonizácie – ani kolonizácia štátna, ani súkromná a napodiv ani kolonizácia družstevná sa neosvedčili. Kolonizáciu Štátnym pozemkovým úradom považoval za úplne netvorivú, keďže úrad môže stvoriť iba úrad, a nie živý podnik. Podľa Daxnera bolo kolonizovanie vlastne veľmi zložitým podnikaním a množstvo malých individuálnych podnikov, ktoré v tomto procese vzniknú, potrebuje trvalú opateru, pokiaľ budú schopné samostatne vstúpiť do hospodárskeho života. Na štátnych kolóniách sa podľa Daxnera odrazila nekonceptnosť a mechanický prístup ku kolonizovaniu a preto je nevyhnutné tieto kolónie sanovať.¹⁵

Ešte horšie vraj na tom sú kolónie založené súkromnou parceláciou. „*Súkromný parcelant díva sa na kolonistu ako na korisť, ktorú využije a odhodí. Následkom nedostatočnosti nášho zákonodarstva, štát, resp. Štátny pozemkový úrad, nemá možnosť zakročiť účelne v prospech kolonistov, ani druhý štátny úrad ako ministerstvo zemedelstva, resp. Zemedel'ská rada.*“¹⁶ Daxner tvrdil, že kolónie takto založené, až na malé výnimky založené Slovenskou Ligou a jej predsedom Ignácom Gessayom pre bohatších amerických Slovákov, nie sú životaschopné, a niet ani peňazí, ani dostatok lacného úveru, aby sa im pomohlo.¹⁷ Daxner napokon konštatoval, že kolonizovanie formou družstevného podnikania tiež nevyhovuje, najmä kvôli nevzdelanosti a hrabivosti jednotlivcov, ktorí nedokážu v družstve zotrvať a neplnia si svoje členské povinnosti. Podľa Daxnera aj družstvá sa môžu stať zásterkou súkromného podnikania a kolonisti by preto mohli takisto dopadnúť ako pri súkromnej kolonizácii. Daxner neschvaľoval ani návrh, s ktorým prišiel pozemkový úrad v poslednom čase a podľa ktorého sa malo zo žiadateľov o pôdu vytvoriť družstvo, ktorému by bola spoločne pridelená pôda. Domnieval sa, že aj takto utvorené družstvo bude existovať len formálne. Utvorené z náhodne zozbieraných ľudí sa veľmi skoro rozpadne, „*lebo veď družstvo netvorí dobrú stanovy, družstvo tvoria ľudia*“. Z uvedeného odmietnutia všetkých dovtedy realizovaných spôsobov kolonizácie napokon Daxner vyvodil záver, že „*kolonizáciu nemôže prevádzať ani štát, ani družstvá, ani súkromní podnikatelia*“.¹⁸ Navrhoval preto akýsi kompromis: vytvoriť všeobecne prospešný podnik, ktorý by bol styčným bodom kolonistov, Štátneho pozemkového úradu a najlepších národohospodárov. Podnik by bol akýmsi „*pružným nárazníkom*“ medzi štátnym mechanizmom a realitou

15 Tamže, s. 9.

16 Tamže, s. 10.

17 V tom čase bolo podľa Daxnera založených cca 50 kolónií s cca 1 000 hospodárstvami a 5 – 6 000 osobami.

18 Tamže, s. 11.

praxe, ku ktorej patria finančné otázky, výber veľkostatku, výber kolonistov a mnohé ďalšie faktory.

V ďalšej časti svojho elaborátu sa Daxner venoval hlavným zásadám tvorby kolónií. Možno ich zhrnúť v tom zmysle, že kolónie by sa mali tvoriť iba tam, kde už existuje pevná štruktúra obce, alebo kde sú všetky predpoklady, že sa takáto fungujúca obec bude môcť vytvoriť. Za základný predpoklad samostatnej obce Daxner považoval len veľkostatok v minimálnej výmere 500 ha a určitú bonitu pôdy. Ani ťažkú, ani príliš ľahkú pôdu, keďže prvá vyžaduje mechanizmy a druhá zase zavodňovacie práce a umelé hnojivá. Menšie veľkostatky preto navrhol ponechať ako zbytkové statky, ktoré môžu zvládnuť aj obe uvedené pôdy. Za vhodné na kolonizovanie považoval aj väčšie, na meliorácie schopné močariny, ktoré sú lacné a umožňujú chovať pastvou hospodárske zvieratá, napríklad prasatá, ktoré sa pre svoju plodnosť a rýchlosť rastu nazývajú aj spláčačmi roľníckych dlhov. Daxner zdôrazňoval aj dôležitosť vody na Žitnom ostrove a nazdával sa, že zavodňovacie, či odvodňovacie práce by mali byť urobené pred príchodom kolonistov. Nevynechal ani dopravu a kultúrne stavby ako kostol, škola, kultúrny dom apod., ktoré považoval z národného i štátneho hľadiska za veľmi dôležité a pre kolonistov v maďarskom prostredí za nutné. Uviedol aj skúsenosti Kolonizačného družstva, ktoré riešilo otázku veľkosti prídelu pôdy kolonistom z hľadiska rentability jednotlivých kolonistov v súvislosti s ich schopnosťou spláčať úvery a dlhy. Hlavným kritériom bola rozloha nedielu – najmenej 25 kj, t. j. cca 12 ha, na ktorom by pracovalo najmenej 5 vlastných pracovných síl. Vo svojom elaboráte uviedol podrobné výpočty tejto rentability ako aj riešenie tejto otázky Kolonizačným družstvom, ktoré ustálilo prídelovú cenu za pozemky podľa naturálneho výnosu a udelené subvencie nerozdávalo kolonistom, ale utvorilo z nich bezúročný podporný fond, ktorý družstvu umožnil prijať aj niekoľko nemajetných kolonistov. To však považoval za možné iba v prípade jednotlivého družstva. Ak by malo vzniknúť Kolonizačné družstvo s celoslovenskou pôsobnosťou, ako to Daxner v ďalšej časti práce aj načrtoval, potrebovalo by najmenej 20 miliónov kapitálu od štátu, aby kolonizácia mohla postupovať rýchlo a zadarmo. Kolonizátor musí mať vlastný obratový kapitál, pretože musí hrať prípravu kolónie ešte pred príchodom kolonistov: zistiť podmienky, vypracovať plán, urobiť výber kolonistov podľa prihlášok a urobiť aj základné poľnohospodárske práce, ktorú si vyžadujú mechanizmy, kvalitné osivo, živý a mŕtvy inventár. Vopred sa musí vystavať dedina so všetkými náležitosťami, musia sa rozmerať role a začať s výstavbou komunikácií. Tieto výdaje sa potom rozdelia na každý 1 ha pôdy a pod titulom kolonizačných prírážok by po pripočítaní prídelovej ceny stanovenej Štátnym pozemkovým úradom tvorili prídelovú cenu pre kolonistu. Uvedené považoval Daxner iba za nutné predpoklady úspešného vývoja kolónií, ktoré však potrebujú i naďalej spolupracovať s kolonizátorom. Za dôležitú súčasť tejto spolupráce považoval aj zakladanie svojpomocných družstiev kolonistov a dohľad nad ich hospodárením. Vyzdvihoval aj potrebu úverných družstiev kolonistov, ktoré by sa

mali spojiť do jednej centrály a tá by sa stala členom Kolonizačného družstva. Daxner však zastával názor, že len činnosť úverových družstiev nestačí, ale je treba uviesť do života hlavne podnikateľské družstevníctvo, „*ktoré by sa rozprestieralo na celú zem pomocou siete malých skupinových družstiev podnikateľských, ktoré by do seba pojalo všetko roľníctvo, malé menšie i stredné*“.¹⁹

Daxner pri rozvíjaní myšlienky podnikateľského družstevníctva vyslovil názor, že činnosť takéhoto spôsobu práce hatilo doteraz i veľmi malé pole pôsobnosti a nedostatok odborníkov. Preto odmietal, aby každá kolónia utvorila samostatné podnikateľské družstvo a považoval za neefektívne z hospodárskeho i technického hľadiska, aby v každej kolónii vznikali priemyselné podniky ako mliekárne, sušiarne, mlyny, liehovary, ktoré môžu byť rentabilné len pre niekoľko dedín dohromady. Zastrešovalo by ich ústredie podnikateľských družstiev, ktoré by bolo členom Kolonizačného družstva spolu s ústredím úverných družstiev a tým by bola zabezpečená spolupráca troch najdôležitejších svojpomocných organizácií kolonistov. Daxner sa vo svojom elaboráte sledoval vlastne jediný cieľ – dokázať, že orgánom vytvárajúcim kolónie nemôže byť iba štátny úrad, ani štátny podnik, ale iba pološtátny podnik, ktorý by bol jednak nositeľom štátnej autority a zároveň ako družstevný podnik by mohol prijímať stále nových členov, ktorí by však boli kolektívni a stabilní a ich podiely v družstve by boli nevypovedateľné až do skončenia kolonizácie na Slovensku. Kolonizačné družstvo takéhoto typu by bolo výkonným orgánom ministerstva zemedelstva a Štátneho pozemkového úradu a zabezpečilo by ich vplyv na riadnu realizáciu kolonizácie a svojou činnosťou by riešilo mnohé ťažkosti, ktoré za vtedajšej situácie neumožňovali štátu zasahovať do kolonizácie. Takto štruktúrované nové Kolonizačné družstvo by okrem používania vlastných finančných prostriedkov zriadilo aj podporný, priemyselný a organizačný fondy, ktoré by vznikli z prirážok na pôdu pridelenú kolonistom, zo subvencií a darov. K tomu všetkému by však bolo potrebné prijať kolonizačný zákon, podľa ktorého by sa vytvorila vlastná rozpočtová kapitola pre vnútornú kolonizáciu pri ministerstve zemedelstva alebo Štátnom pozemkovom úrade. Zákon by mal striktne oddeliť kolonizáciu od parcelácie, hoci stále majú jeden spoločný cieľ – vytvorenie sebestačných hospodárstiev. Súkromná kolonizácia by mala byť zakázaná, aby sa pozemková reforma nezvrhla na špekuláciu s pôdou. Zákon by mal zaručiť daňové úľavy pre kolonistov prvých 5 rokov, ako aj z iných dávok z majetku a zároveň zaručiť, aby každej obci kde sa robí kolonizácia či parcelácia bol utvorený jeden zbytkový statok s takým majiteľom, ktorý by bol vzorom progresívneho hospodárenia pre menších roľníkov.

Ivan Daxner nadhodil v uvedenej práci hlavné otázky a problémy vnútornej kolonizácie na Slovensku a načrtnol aj spôsoby ich riešenia. Hoci sa spočiatku zdalo, že Štátny pozemkový úrad sa nebude chcieť vzdať svojej výhradnej kompetencie pri realizácii vnútornej kolonizácie, napokon sa s Daxnerom a Kolonizačným družstvom ako – tak na spolupráci dohodol. Stalo sa tak na valnom zhromaždení Kolonizačného družstva v máji 1924, kde

¹⁹ Tamže, s. 51 – 54.

bol Ivan Daxner opäť zvolený do správy tohto družstva, čo „dáva naději, že zdárný vývoj kolonizační akce bude zabezpečen“.²⁰ Kolonizačný program Ivana Daxnera bol však príliš maximalistický, aby ho bolo možné na Slovensku v tom čase realizovať a zrejme nebola ani vôľa zaviesť do uskutočňovania pozemkovej reformy a vnútornej kolonizácie osobitné metódy a kompetencie na Slovensku. Pred voľbami do parlamentu roku 1925 sa však agrárna strana zmobilizovala a snažila sa sanovať pozemkovú reformu prostredníctvom zmocnenia Štátneho pozemkového úradu k novým úverovým akciám. Pri hodnotení dovtedajšieho priebehu pozemkovej reformy bolo jasné, že aj vnútornú kolonizáciu bude treba postaviť na nový základ. V Bratislave začal pracovať pri Štátnom pozemkovom úrade Kolonizačný referát, ktorý agendu vnútornej kolonizácie nepustil z rúk. Nová etapa kolonizácie mala vychádzať z nepripúšťania súkromnej kolonizácie a kolonizácie predajom pôdy z voľnej ruky. Priebeh kolonizácie sa mal zabezpečovať najmä zintenzívnением úverových akcií – stavebným a hypotečným úverom, keďže práve stavebné investície boli pre kolonistov najproblematickejšie. V priebehu tejto etapy kolonizácie sa však ukázalo – a to tvrdil už aj Ivan Daxner, že kolonizačnú akciu treba sledovať na medzirezortnej úrovni, ktorá by umožnila lepšiu koordináciu pomoci kolóniám pri uvádzaní jednotlivých zákonných opatrení do praxe.

Medziministerská komisia sa utvorila 23. marca 1928 a pri nej boli zriadené odborné výbory: daňový, správny, pre podporu poľnohospodárstva, stavebno-technický a všeobecne kultúrny. Ich členovia podnikli v júni t.r. inšpekčné cesty do kolónií a vypracovali podrobné správy o ich stave, pričom sa ukázalo, že niektoré kolónie potrebujú okamžitú pomoc. Išlo hlavne o daňové úľavy. Zákon č. 76/1927 Zb. z. a n. v § 100 síce uvádzal, že kolonistov možno dočasne oslobodiť od pozemkovej dane, nebolo však jasné či to platí aj pre kolónie, ktoré vznikli pred týmto dátumom. Ak by to neplatilo, bola by z tejto úľavy vylúčená značná časť kolónií. Medziministerská komisia preto na návrh daňového výboru prijala uznesenie, že treba usilovať o čo najliberálnejší výklad zákona a uplatniť ho v praxi pre všetky kolónie. Hospodársky a stavebnotechnický výbor, ktoré sa zaoberali nielen vtedajším stavom v kolóniách, ale aj perspektívnym zvýšením ich rentability, odporúčali zvýšiť informovanosť kolonistov o ich úľavách a rôznych možnostiach, predovšetkým však zdôrazňovali podporu družstiev kolonistov – stavebných, strojových, melioračných o spotrebných. Pre urýchlenie stavebných prác, ktoré zadali družstvá kolonistov, zriadil Štátny pozemkový úrad v Zemskej banke v Prahe a v jej filiálke v Bratislave úver v sume 12 miliónov korún (10 miliónov v Prahe a 2 milióny v Bratislave). Z toho uvoľňoval Štátny pozemkový úrad kolóniám čiastky na zaplatenie stavebných prác vo výške 50 000 korún pre nediely o rozlohe cca 15 ha a pre nediely o rozlohe cca 30 ha 75 000 korún, ktoré boli splatné v polročných splátkach za desať rokov.²¹

20 O kolonisaci na Slovensku. In: Večerní Tribuna, 15. mája 1924.

21 Státní ústřední archiv Praha, fond PMZ, i. č. 247/248/77. Zápis z prvej plenárnej schôdzy medziministerskej komisie pre otázky kolonizačné.

Družstevná myšlienka sa uplatnila bezpochyby aj v rámci vnútornej kolonizácie, neprekročila, alebo len v málo prípadoch prekročila rámec svojpomoci. Realizáciu a pôsobenie družstiev v kolóniách podporoval i Štátny pozemkový úrad, Zemedelská rada, Kolonizačný referát a Kancelária Československých légii pri ministerstve národnej obrany. Tá poskytovala družstvám legionárov v jednotlivých kolóniách značné subvencie a vo viacerých prípadoch legionárske družstvá v kolóniách i sanovala.²² Kolónie mali určité mimoriadne úľavy aj počas hospodárskej krízy v tridsiatych rokoch, keď im bolo odročené splácanie dlhov a časť dlhov za nadobudnutú pôdu a budovy im bola umožnená. Napriek tomu zostala kolonizácia slabým miestom pozemkovej reformy a zastavila sa na štvrtine predpokladanej pôdy pôvodne určenej na vnútornú kolonizáciu, ktorej rozsah od roku 1932 takmer nepokročil. V máji roku 1938 bola v južných oblastiach Slovenska ešte časť veľkostatkárskej nepridelenej pôdy, ktorá však bola značne zadlžená. Podľa informácií, ktoré dostala Kancelária prezidenta republiky ju vraj skupovali v dražbách Maďari, Nemci a Židia. Pisateľ informácie preto navrhol, aby pôdu odkúpili československí občania za podpory štátu a ministerstva národnej obrany, ktoré by malo mať prvoradý záujem na spokojnom pohraničí. Kancelária prezidenta republiky požiadala 17. mája t.r. na základe tejto informácie prezidenta Slovenskej krajiny Jozefa Országha o stanovisko k tejto veci.²³ Krajinský prezident vo svojej odpovedi zo 7. júla 1938 síce súhlasil s tým, že pôdu treba dostať do československých rúk a sdelil, že mal byť vytvorený osobitný subjekt, vybavený právom kúpy zemedelských objektov pri exekúciách pôdy, ako aj pri jej predaji z voľnej ruky. Zatiaľ sa tak nestalo a prezident vyslovil pochybnosti, že sa tak v krátkom čase vôbec udeje. Vyskytovali sa aj úplne opačné názory, podľa ktorých bola ochrana hraníc kolóniami absurdná, keďže sú umelým a nepočetným klinom v cudzom telese a slovenskí a českí kolonisti zápasia na periférii s hmotnými a kultúrnymi ťažkosťami a sú stále izolovaní. Už skôr sa vraj malo urobiť všetko pre to, aby menšinové maďarské obyvateľstvo bolo uspokojené a nadobudlo tak lepší vzťah k ČSR a ochrane jej hraníc.²⁴ Kolonizácia určite nemohla splniť národný a štátnopolitický cieľ, ktorí jej v rámci realizácie pozemkovej reformy pririekli jej tvorcovia. Ako určitý ekonomický experiment však overila efektívnosť družstevnej myšlienky v praxi, aj keď prevažne len v jej svojpomocnej forme.

(2002)

22 Ako príklad možno uviesť kolónie Bozita v okrese Lučenec, kde bolo hospodárske družstvo legionárov, ktorému v roku 1926 hrozil úpadok. Zemedelská rada ich žiadosť o subvenciu zaradila do subvenčného návrhu pre Slovensko, ale záležitosť sa preťahovala. Obrátili sa preto na sekretariát Republikánskej strany v Prahe a na poslanca Roháčka, ktorí zakročili v ich prospech a lobovali u Kancelárie Československých légii pri ministerstve národnej obrany. Tam im vyhovelí a prisľúbili im, že družstvu v kolónii Bozita budú hradit' aj melioračné práce na rozlohe 190 ha. Podľa SÚA Praha, fond RES, i. č. 10-15/3.

23 Archív Kancelárie prezidenta republiky Praha, Slovensko i. č. 17, T 1494/1938.

24 Bližšie STODOLA, E.: O jazykovom zákone a menšinových otázkach. Praha 1936, s. 139 – 141.

17.KAPITOLA

HRANICE PRVEJ ČSR A POZEMKOVÁ REFORMA

Príprava a realizácia pozemkovej reformy v prvej ČSR, orientované tak ako aj ostatné reformné aktivity nového štátu na základné zmeny v politickej, ekonomickej i sociálnej oblasti, boli komplikované problémami s vytýčením hraníc, prítomnosťou početného maďarského a nemeckého obyvateľstva, ktoré sa ocitlo v novom štáte. Menšiny a najmä maďarskí a nemeckí veľkí pozemkoví vlastníci sa ťažko zmierovali s novou situáciou a pozemkovú reformu považovali za lúpež storočia. Prejavovalo sa to nielen v čase od vzniku ČSR do podpísania mierových zmlúv s Nemeckom a Maďarskom, čo možno označiť za prvú etapu odporu a protestov proti príprave pozemkovej reformy, ale aj v čase jej realizácie. Práve v týchto rokoch narastal organizovaný odpor zo strany nemeckých a maďarských veľkostatkárov voči konkrétnemu záboru veľkého pozemkového majetku. Vo svojich petíciách predkladali sťažností Rade pre minority pri Spoločnosti národov, ktoré obsahovali podrobné argumenty proti pozemkovej reforme a spôsobu jej realizácie. Dokazovala sa v nich protirečivosť, ba až protizákonnosť opatrení československej vlády, legislatívy a výkonného aparátu pozemkovej reformy – výmeru zabranej pôdy, jej prídely, ceny, štruktúry prídeltcov, činnosti Štátneho pozemkového úradu (ďalej ŠPÚ) a súdnych rozhodnutí. Realizácia pozemkovej reformy sa tak stala súčasťou menšinovej problematiky počas celého medzivojnového obdobia, čo malo nielen silný vnútropolitický náboj, ale aj medzinárodnú politickú dimenziu.

Na úvod je potrebné načrtnúť aspoň niektoré základné údaje o príprave a realizácii pozemkovej reformy. Bola spoločným programom tak českých, ako aj slovenských politických strán, ktoré sa po vzniku ČSR vytvorili, alebo obnovili. Jedným z prvých nariadení Československého národného výboru bolo nariadenie z 9. novembra 1918 o obstavení veľkostatkov. Podľa neho sa nesmeli veľké pozemkové majetky predávať, zadlžovať, prenajímať a dávať do zálohy. Vlastník s nimi nemohol manipulovať bez povolenia ministerstva zemeľdelstva. Platnosť tohto nariadenia, ako aj platnosť demokratizačného zákona o zrušení šľachtických výsad bola 10. decembra 1918 rozšírená aj na Slovensko. Heslo pozemkovej reformy bolo na Slovensku veľmi populárne a k svojvoľnému rozdeľovaniu veľkostatkárskej, ľudovo povedané pánskej pôdy, dochádzalo na niektorých veľkostatkoch už pred prijatím záborového zákona, prípadne niektoré miestne národné rady požadovali pridelenie pôdy už takisto pred uzákonením pozemkovej reformy.¹

Pozemkovú reformu presadzovala predovšetkým skupina agrárne orientovaných politikov okolo Milana Hodžu. Patrili k nej Ľudevít Medvecký, Pavol Blaho, Ján Cablk, Ján Duchaj,

¹ HRONSKÝ, M.: Slovensko na rázcestí. Košice 1976, s. 190, 211 a ďalšie.

Jozef Bránecký a oficiálne aj minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár. Agrárnu politickú stranu zakladali práve na báze programu pozemkovej reformy.²

Milan Hodža uverejnil už 31. januára 1919 v Slovenskom týždenníku výzvu k zakladaniu hospodárskopolitickej organizácie Slovenská roľnícka jednota, ktorej hlavným programovým bodom bola požiadavka novej štátnej hospodárskej politiky v prospech roľníctva. Jej základom mala byť realizácia pozemkovej reformy na veľkostatkoch, cirkevnú pôdu nevyvímajúc. Proti tomu sa postavila Slovenská ľudová strana vo viacerých vyhláseniach, korešpondujúcich so stanoviskom katolíckej cirkvi. V memorande katolíckych kňazov z januára 1919 sa žiadalo, aby fondy a pozemky zostali vo vlastníctve katolíckej cirkvi, ktorá si vraj z ich výnosu zaokryje všetky svoje potreby.³ Tento zložitý problém bol dočasne riešený nútenou správou cirkevných majetkov. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že práve zábor a pridelovanie cirkevných majetkov komplikovala otvorená otázka úpravy hraníc slovenských diecéz, ktoré sa nezhodovali so štátnymi hranicami. Ako uvádza Róbert Letz v štúdií *Úsilie o vytvorenie slovenskej cirkevnej provincie v rokoch 1918 až 1938* košickému biskupstvu zostalo na území Maďarska 49 farností, rožňavskému biskupstvu zostalo v Maďarsku 19 farností a 18 farností zo spišského biskupstva pripadlo Poľsku. Naopak, ostrihomskému arcibiskupstvu zostalo na území Slovenska cca 400 farností.⁴ Tento problém nebol v mezivojnovom období doriešený. *Modus vivendi* z decembra 1927 znamenal síce určitý kompromis, ale majetkové záležitosti cirkvi nevyriešil a aj to bol jeden z dôvodov neparcelovania veľkej časti cirkevnej pôdy.

Slovenskí agrármici považovali náhradu za zabranú pôdu za nevyhnutnú a v zásade sa zhodovali s programom pozemkovej reformy českých agrármikov. Zápas o všetky parametre pozemkovej reformy sa odohral na pôde Dočasného národného zhromaždenia najmä medzi agrármi a socialistami, ktorí navrhovali vyvlastniť už veľkostatky nad 100 ha a vyskytli sa aj návrhy vyvlastnenia pôdy nad 50 ha a bez náhrady, so zriadením družstiev na zabranej pôde. Významnú úlohu vo veci výmery zabranej pôdy zohral Slovenský poslanecký klub, ktorý navrhoval vyvlastniť veľkostatky až nad 200 – 250 ha ornej pôdy a 100 – 200 ha pôdy lesnej. Niektorí poslanci, napríklad Ferdiš Juriga, navrhovali, aby sa pre Slovensko prijal osobitný zákon, čo bolo ako prehlbovanie dualizmu odmietnuté. Napokon sa dospelo k dohode a minimálna vyvlastňovacia výmera bola stanovená na 150 ha ornej a 100 ha lesnej pôdy – spolu 250 ha pôdy. V určitých prípadoch však bolo možné ponechať výmeru

2 Tomuto problému sa vo viacerých štúdiách venoval Vladimír Zuberec, ktorý spracoval otázku formovania agrárnej strany na Slovensku, podiel a prínos M. Hodžu k tejto záležitosti a uverejnil aj veľmi dobrú štúdiu o zápase politických strán o charakter, rozsah a spôsob realizácie pozemkovej reformy na pôde parlamentu. Bližšie pozri ZUBEREC, V.: Príspevok k dejinám vzniku agrárnej strany na Slovensku 1918 – 1921). In: *HČ XV*, 4, 1967, s. 573 – 599; Tenže: Úloha slovenských politických strán a skupín v politickom boji o spôsob uskutočnenia prvej pozemkovej reformy v Československu. In: *Agrikultúra*, 1968, s. 53 – 71; Tenže: Slovenská domovina, strana maloroľníckeho ľudu a jej miesto v procese formovania celoštátnej agrárnej strany. In: *Agrikultúra*, 1976, s. 121 – 145.

3 Podľa ZUBEREC, V.: Úloha slovenských politických strán a skupín v politickom boji o spôsob uskutočnenia prvej pozemkovej reformy. In: *Agrikultúra*, 1968, s. 61

4 In: *Katolícka cirkev a Slováci*. Sereď 1997, s. 50 – 51.

500 ha, čím boli v podstate uspokojené aj pôvodné požiadavky Slovenského poslaneckého klubu, zdôvodňované rozdielnou štruktúrou veľkostatkárskej pôdy na Slovensku (bonita pôdy, pasienky, lesy, regionálne odlišnosti). Takáto výmera bola prijatá aj v záborovom zákone 215/1919 Zb. z. a n. zo 16. apríla 1919. V paragrafe 11 tohto zákona bola stanovená výnimka, že za určitých podmienok je možné ponechať vlastníkovi až 500 ha pôdy, ak o tom rozhodol Štátny pozemkový úrad (ŠPÚ), kompetentný v tejto záležitosti. Dôležitý bol aj paragraf 9, podľa ktorého mal o náhrade za zabraný majetok rozhodnúť osobitný náhradový zákon. Prijatý bol v apríli 1920 a bolo v ňom určené, aj ktoré majetky budú prevzaté bez náhrady. Patrili k nim majetky príslušníkov nepriateľských štátov, príslušníkov bývalej panovníckej rodiny habsbursko-lotrinskej, majetok šľachtických nadácií, majetok nadobudnutý protiprávne, majetok osôb, ktoré sa hrubo previnili proti československému ľudu počas I. svetovej vojny a majetok, ktorý podľa ustanovenia finančných zákonov pripadne štátu ako splátka na dávku z majetku. Bol to paragraf, ktorý umožňoval štátu vyvlastňovať práve tie rozlohou najväčšie a zväčša aj dobre obhospodarované majetky (napríklad veľké lesné plochy), ak ich majitelia boli zaradení do jednej z uvedených kategórií.

Hlavným objektom realizácie pozemkovej reformy na Slovensku sa stali veľkostatky nad 250 ha, ktoré boli zväčša v maďarských rukách. V rámci analýzy štruktúry majiteľov podľa ich národnostnej príslušnosti to priznávali aj ich vlastníci. V jednom z tzv. pamfletov, t. j. sťažností, ktoré adresovali Rade pre minority pri Spoločnosti národov, uviedli, že majiteľmi zabraných 944 veľkostatkov v ČSR boli výhradne Maďari a Nemci – „*Ihre Eigentümer waren ausschliesslich Ungarn und Deutsch*“.⁵

Rozhorčenie maďarských a nemeckých veľkostatkárov budili vlastne všetky zákony o pozemkovej reforme, tak pri ich prijatí, ako aj pri ich realizácii. Je to evidentné zo sťažností adresovaných Rade pre minority pri Spoločnosti národov, ktoré sa sporadicky vyskytovali v troj- až päťročných intervaloch. Uvedený pamflet je z roku 1930 a zaujíma už aj postoj k výsledkom realizácie pozemkovej reformy. V úvode si jeho autori sťažujú, že voči maďarskej menšine nie sú dodržiavané ochranné ustanovenia menšinových zmlúv a nie sú dodržiavané ani zákony, ani nariadenia, ktoré menšinové práva zaručujú. Postavenie maďarskej menšiny – napriek tomu, že jej príslušníci si plnia svoje povinnosti voči štátu, čo vraj uznávajú aj československí ministri – je horšie ako postavenie iných menšín, dokonca aj Nemcov a národnostné prejavy Maďarov sú označované za iredentistické. Sťažovatelia uvádzajú, že viac ráz už bol podaný v parlamente návrh na zriadenie komisie pre menšinové problémy, no ani raz sa ho nepodarilo uviesť do života. Minister Milan Hodža údajne bol ochotný sa vecou zaoberať, ale rezolútne sa proti tomu postavil minister Ivan Dérer.

V sťažnosti sa ako hlavné problémy uvádzajú: sčítanie ľudu roku 1921, ktoré sa označuje za podvodnícke a nezodpovedajúce pravde; na druhom mieste sa kritizujú postoje v otázke

⁵ Die politische, kulturelle und ekonomische Lage der ungarischen Minderheiten in den Tschechoslowakischen Republik. In: Bound Volumes of Miscellaneous Pamphlets on National and Religious Minorities, v. 8, 88 – 100.

štátnej príslušnosti, potom sú uvedené výhrady voči rozdeleniu volebných obvodov, voči školskej a kultúrnej menšinovej politike a napokon kritika pozemkovej reformy, čo bude objektom záujmu predloženej štúdie. Postoj autorov uvedeného pamfletu vychádzal z neotrasiteľného presvedčenia, že pozemková reforma je voči maďarskej menšine v každom ohľade notoricky nepriateľská. Hoci jeho autori uznali, ako som už vyššie uviedla, že veľká časť zabranej pôdy bola v maďarských a nemeckých rukách, pozemkovú reformu, ktorá bola tak z ekonomického, ako aj sociálneho hľadiska nevyhnutná, chápali len ako pomstu za Bielu Horu a v slovenskom prípade za úsilie o navrátenie pôdy slovenskému obyvateľstvu, ktorú vraj mu uchvátili maďarskí dobyvatelia po páde Veľkej Moravy. Autori sťažností tvrdili, že ani slovenskí, ani českí politici sa nikdy netajili nacionalizačným účelom pozemkovej reformy. Na podporu svojich tvrdení uviedli niektoré výroky popredných agrárnikov. A je potrebné povedať, že Milan Hodža – a nebol sám – viac ráz v prvých rokoch existencie ČSR vyhlásil, že slovenská zem sa musí dostať do rúk slovenského ľudu.⁶ V septembri 1921 Hodža opäť vyhlásil, že pokiaľ jeden Andrassy, Károlyi alebo iní budú mať čo len kúsok pôdy, nebude slovenský národ oslobodený. Pozemková reforma na Slovensku je národný a štátnopolitický problém. Je to dejinná úloha československého štátu a naše národné právo.⁷

Nacionálny dôraz sa určite v koncepcii pozemkovej reformy nachádzal, ale v situácii, v ktorej sa pozemková reforma rodila i realizovala a kto vlastnil absolútnu väčšinu veľkých pozemkových majetkov, je to pochopiteľné, keďže sa zaberá veľký pozemkový majetok. Nerovnomerné rozdelenie pôdy na Slovensku je napokon známe a vari postačí pripomenúť, že podľa štatistiky z roku 1910, ktorú predstavitelia maďarskej menšiny na Slovensku uznávali a citovali, bolo v slovenských župách 250 majiteľov pôdy nad 1 000 katastrálnych jutár (ďalej kj) a 767 držiteľov pôdy od 200 do 1 000 kj. Držiteľov pôdy od 5 do 10 kj bolo 88 465 a držiteľov pôdy od 1 do 5 kj bolo až 105 681, čo tvorilo spolu dve tretiny z celkového počtu 293 461 držiteľov pôdy. Už z uvedeného je zrejmé, že pozemková reforma bola na Slovensku, kde bol nedostatok iných pracovných príležitostí, aj zo sociálneho hľadiska nevyhnutná. To uznávajú aj autori sťažností, keď tvrdia, že proti pozemkovej reforme by nemohlo byť z hľadiska maďarskej menšiny nič namietané, keby zostala v maďarských rukách a bola pridelená maďarským roľníkom, pretože tak by sa vraj imanie maďarskej menšiny nezmenšilo. Keďže však maďarskú pôdu dostali príslušníci väčšinového národa a náhrada za ňu nie je plnohodnotná, znížil sa hospodársky význam minority a tak sa triešti vraj aj potencia jej politického a kultúrneho odporu. Autorom sťažností sa nepáčila ani cenová politika v rámci pozemkovej reformy, t. j. výška finančnej náhrady za pôdu, ktorá bola oficiálne určená. Považovali ju za veľmi nízku a poškodujúcu maďarské kolektívne

6 Beschwerde der deutschen Grossgrundbesitzer in der Tschechoslowakischen Republik, die die Ankündigung der Konfiskation ihres Eigentumes für den 1. Jänner erhalten haben gerichtet an den Völkerbund. Praha 1921, s. 43, podľa Venkov z 30. apríla 1919.

7 Tamže, s. 43, podľa Venkov z 13. septembra 1921.

imanie. V tomto zmysle napísali: „*Der grösste Teil dieser Summe ist für das ungarische Nationalvermögen verloren.*“⁸

Za najdôležitejší prostriedok nacionalizácie maďarskej pôdy považovali autori sťažnosti kolonizáciu, ktorá tým, že vytvárala kolónie pozostávajúce z Čechov a Slovákov na čisto Maďarmi osídlenom území, podľa nich toto územie odnárodňovala. Kolonizačná akcia vraj do roku 1927 zaplavila 44 maďarských obcí českými a slovenskými kolonistami. Autori sťažností k 1. októbru 1927 uvádzajú 1 679 zriadených kolonistických nedeľov, z toho na Slovensku a Podkarpatskej Rusi 1 187. Kolónie vznikli v 145 obciach, z toho na Slovensku v 41 obciach, pričom na Slovensku z 24 479 ha pôdy určených pre kolonizáciu bolo pridelených 16 156 ha prevažne na južnom Slovensku. Čísla, ktoré protesty uvádzajú, sú pomerne presné. Kolonizáciu však nevyjadrovali iba čísla. Myšlienka kolonizácie južného Slovenska, kde bolo veľa latifundií s kompaktným maďarským osídlením, vznikla hneď na začiatku realizácie pozemkovej reformy a bola vskutku výrazom tak politického, ako aj ekonomického úsilia usadiť v tejto pohraničnej oblasti slovenské a české obyvateľstvo, legionárov či reemigrantov z USA alebo iných krajín. Kolonizácia mala prebiehať podľa všeobecných ustanovení prídelového zákona č. 81/ 1920 Zb. z. a n. z 30. januára 1920, stanovujúceho, komu môže byť pôda pridelená. Materiálne podmienky kolonizácie boli však veľmi tvrdé, keďže cena pôdy sa pohybovala od 2 000 do 5 000 korún za ha a pri súkromnej kolonizácii až za viac ako 6 000 korún. Kolonisti si museli zakúpiť za vlastné prostriedky živý i mŕtvý inventár a postaviť obytné i hospodárske budovy.

Podľa výpočtov ŠPÚ kolonista potreboval na zriadenie fungujúceho hospodárstva o rozlohe 15 ha 200 000 korún. Štát síce zriadil na pomoc kolonistom osobitný fond a jeho základ tvorila suma 20 miliónov Kč, ktorá sa mala dopĺňať z viacerých zdrojov, prevažne platených kolonistami ako poplatky za úradné výkony. Kolonisti sa zväčša už od začiatku veľmi zadlžili (bankový úver bol na Slovensku veľmi drahý, pohyboval sa od 18 až do viac ako 20 %) a pomerne skoro im hrozili exekúcie. Ukázalo sa, že kolonizačný fond sa na Slovensku preto, že sa sem nedelimitovali peniaze z ústredia, takmer vôbec nečerpal. Zmena nastala až po nastúpení M. Hodžu do funkcie ministra zemedelstva, ktorý delimitoval na Slovensko 1 200 000 korún.

Kolonizácia sa stala predmetom kritiky v tlači i v parlamente. V rámci rozpočtovej debaty roku 1922 sa ňou zaoberal slovenský agrárnik Pavol Blaho, ktorý celú kolonizačnú akciu a jej cieľ vybudovať v pohraničí vzorné slovenské obce hodnotil ako typický príklad toho, ako sa kolonizácia robiť nemá.⁹ Situácia kolonistov sa počas hospodárskej krízy na začiatku 30-tych rokov ešte zhoršila, prichádzalo k exekúciám, ba dokonca i samovraždám. Milan Hodža, ktorý bol vtedy zase ministrom poľnohospodárstva, konštatoval v parlamente, že

⁸ Die politische, kulturelle und wirtschaftliche Lage der ungarische Minderheit in der tschechoslowakischen Republik (tschechoslowakische je písané v origináli malým písmenom – p. a.). In: Bound Volumes of Miscellaneous Pamphlets on National and Religious Minorities, v. 8, nos. 88 – 100.

⁹ Slovenský denník, 8. decembra 1922. Reč poslanca P. Blahu prednesená v rozpočtovej debate 29. novembra 1922. Bližšie KRAJČOVIČOVÁ, N.: Kritika a prejavy odporu voči realizácii pozemkovej reformy v prvej polovici dvadsiaty rokov. In: HČ 37, 1989, s. 819 – 838.

kolonizačná akcia mohla by plniť svoju úlohu iba vtedy, ak by jej štát venoval neustále pozornosť a to nielen pri vzniku kolónií, ale aj vytváraním podmienok pre ich rentabilné hospodárenie. Taká bola realita a zdá sa, že k odnáródňovaniu „maďarského územia“ nedochádzalo.

Ďalšou odnáródňovacou akciou podľa autorov sťažností bolo pridelenie zvyškových statkov na „maďarskom území“. Tvrdili, že takto vraj prišla na miesto maďarských pánov nová šľachta a sociálny cieľ pozemkovej reformy bol zneužitý. Žiaden Maďar vraj nedostal zvyškový statok, hoci asi polovica zvyškových statkov na Slovensku vznikla na „maďarskom území“. A to podľa sťažovateľov opäť oberá maďarskú menšinu ako kolektívny subjekt o jej imanie a tým aj o hospodársku a politickú potenciu.¹⁰

Treba však pripomenúť, že veľkým pozemkovým vlastníkom zostalo po zábore ešte dosť pôdy na to, aby ju mohli predávať z voľnej ruky, pričom kupcov schvaľoval ŠPÚ a na južnom Slovensku sa takýmto spôsobom vytvorilo 31 zvyškových statkov.

Je zrejmé, že maďarskí veľkostatkári považovali pozemkovú reformu za zásah nielen do vlastníckych práv, ale aj do ich národnej identity a proti pozemkovej reforme protestovali tak v zahraničí, ako aj na domácej pôde, pričom ich odpor nadobúdal rôzne formy. Viackrát sa konali stretnutia veľkostatkárov priamo v Maďarsku, lobovalo sa v zahraničí v rôznych kruhoch. Za rovnakým účelom sa konali protestné zhromaždenia na domácej pôde. Organizoval ich zväčša Zväz veľkostatkárov, ale aj iné organizácie a spolky a pravdaže aj maďarské politické strany. Ich spoločným programom bola revízia zákonov o pozemkovej reforme. Karel Viškovský, predseda ŠPÚ v memorande prezídiu ministerskej rady z júna 1923 napísal: „*Vidíme však, že i u nás pod heslem zmeny ve způsobu provádění pozemkové reformy, neb v organisaci úřadu apod., vede se boj proti pozemkové reformě samé. Ohniskem tohoto odporu jest především velkostatek, který cítí se postizen, užívá všech prostředků, aby dílo pozemkové reformy zmařil, nebo aspoň oddálil a stížil. Používá k tomu zejména plánovitě agitace zahraniční, podporované tiskem i osobními informacemi vynikajících činitelů, jakož i neustálými stížnostmi na mezinárodní instituce... líčí ji jako konfiskace majetku a nespravedlivou loupež půdy prováděnou státem proti všemu právu. Důsledkem této široce založené agitace jest, že cizina – zejména tisk – pohlídá na naši reformu z neznalosti poměrů nepřívětivě, a že Státní pozemkový úřad zahrňován jest diplomatickými intervencemi na ochranu velkostatkářů, a to nejen příslušníků cizích, ale namnoze také příslušníků československých.*“¹¹

O vážnosti situácie svedčí aj to, že predseda ŠPÚ a autor memoranda Karel Viškovský v ňom žiadal vládu, aby všetkým kompetentným činiteľom uložila čo najprísnejšie sledovať všetky prejavy smerujúce proti pozemkovej reforme, aby ich bezodkladne trestne stíhali a preventívnymi prostriedkami znemožnili sústavné podryvanie tejto štátnej akcie.¹²

¹⁰ Tamže, s. 22.

¹¹ Slovenský národný archív Bratislava, fond MPS, kartón 115/462-474, Memorandum ŠPÚ z júla 1923 o podporovaní činnosti ŠPÚ, adresované prezídiu ministerskej rady.

¹² Tamže.

V texte memoranda sa spomína aj agitácia veľkostkárov proti pozemkovej reforme na Slovensku. Tvrdilo sa v nej, že zabraná a pridelená pôda bude po nastolení inej vlády, respektíve po odtrhnutí Slovenska od ČSR, veľkostkárom aj tak vrátená. Uchádzačom o pôdu sa preto odporúčalo, aby neprijímali pôdu od ŠPÚ, ale aby ju radšej kupovali od veľkostkárov z voľnej ruky, lebo iba tak sa stanú jej plnoprávnymi majiteľmi.

Odpor maďarských a nemeckých veľkostkárov proti pozemkovej reforme bol dobre organizovaný a od samého začiatku – ešte v čase príprav pozemkovej reformy, teda pred jej vlastnou realizáciou, sa usiloval o vytvorenie masového hnutia proti pozemkovej reforme. Veľkostkári sa obracali na zamestnancov veľkostkov, ktorých rozdelenie veľkostkov mohlo stáť zamestnanie. Vo viacerých prípadoch sa im podarilo zorganizovať verejné protesty proti pozemkovej reforme, ktoré vyvrcholili zjazdom zamestnancov veľkostkov v Prahe 8. decembra 1922. Štát odpovedal na ich požiadavky novelizáciou náhradového zákona, ktorý určoval ďalšie materiálne a existenčné zabezpečenie pre zamestnancov veľkostkov.

Veľkostkári však využívali nespokojnosť roľníckeho obyvateľstva s pomalým priebehom pozemkovej reformy už v čase jej príprav a úmyselne ju zvyšovali nedodržiavaním pracovných zmlúv a smerníc nadekrétovaných štátnymi orgánmi. Svoju vôľu veľkostkárov vo vzťahu k poľnohospodárskym robotníkom a drobným pozemkovým vlastníkom malo brzdiť nariadenie ministra s plnou mocou pre správu Slovenska zo 14. októbra 1920, č. 35/1920 Úradných novín, podľa ktorého boli presne vymedzené možnosti výpovedí zamestnancom veľkostkov a vytvorené paritné komisie pri okresných úradoch, kde sa mohli zamestnanci sťažovať na nedodržiavanie pracovných zmlúv a podmienok v nich stanovených. Zamestnávateľia boli povinní hlásiť župnému pracovnému úradu uvoľnené pracovné miesta i prepustených zamestnancov. Sprostredkovanie a uzatváranie kolektívnych zmlúv, spory pri ich nedodržaní a spory v otázke výpovedí boli v kompetencii Generálnej paritnej komisie pri Slovenskom pracovnom úrade. Na jej čele stál predseda, ktorého vysielal Slovenský úrad práce. Komisia sa skladala z paritného zastúpenia zamestnávateľov a zamestnancov pôsobiacich v poľnohospodárstve a poľnohospodárskom priemysle a rozhodovalo sa v nej väčšinou hlasov.¹³ Rokovania však neboli vždy úspešné a v niektorých prípadoch nespokojnosť zamestnancov prerastala v štrajky a snahy parcelovať pôdu. Súčasťou pozemkovej reformy bola aj lesná reforma, zahrnutá takisto v záborovom zákone, ktorý určoval rozlohu vo vlastníctve ponechanej ornej pôdy 150 ha a 100 ha pôdy inej, do ktorej spadali aj lesy. Ostatná pôda zostávala pre účely pozemkovej reformy a mala sa prideľovať záujemcom za náhradu podľa pridelového zákona z januára 1920 a náhradového zákona z apríla 1920. Veľkým problémom sa ukázalo prideľovanie či drobenie veľkých lesných celkov, najmä tých, ktoré sa rozprestierali v pohraničí. V českých krajinách, kde nebol eminentný záujem o prideľovanie lesov, presadzovalo ministerstvo zemedelstva a ŠPÚ koncepciu poštátneho veľkých lesných komplexov v pohraničí, čo sa zdôvodňovalo

13 Podľa Dejiny štátu a práva, II. 1848 – 1945, s. 122 – 124. Bratislava 1973.

strategickými cieľmi. Predovšetkým dôležitosťou lesov pre ochranu hraníc, ale zároveň aj pre vlastnú ochranu lesov, ktoré ich majitelia znehodnocovali vyrubovaním, či predávaním dreveniny priamo na pni.¹⁴ Na Slovensku bola situácia odlišná, pretože tu bol o parcelovanie a prideľovanie lesov pomerne značný záujem, najmä pre možnosť využiť lesnú pôdu na pasenie dobytky, prípadne na jej premenu priamo na pasienky či ornú pôdu.

V odborných časopisoch sa preto rozvinula diskusia o rentabilnosti hospodárenia na lesnej pôde v závislosti od jej rozlohy. Na základe výsledkov lesnej reformy však možno konštatovať, že v praxi zvíťazilo prideľovanie lesov štátu. Z rozlohy 408 701 ha zabranej lesnej pôdy získal štát na Slovensku 134 252 ha, fyzické osoby dostali 39 660 ha, zväzky územnej správy 34 771 ha, lesné spoločenstvá a družstvá 25 316 ha a ostatné právnické osoby 39 315 ha. Nepridelilo sa 136 387 ha.¹⁵

V českých krajinách sa dostalo do vlastníctva štátu do 1. januára 1938 z celkovej rozlohy 421 005 ha v ČSR pridelených lesov 286 753 ha, fyzické osoby dostali 22 512 ha, zväzky územnej správy dostali 134 682 ha, lesné družstvá 16 019 ha a ostatné právnické osoby 17 342 ha.¹⁶ Plocha lesov u kolektívnych majiteľov stúpala zo západu na východ, pričom celú jednu tretinu plochy štátu tvorili lesy. V Čechách vlastnili 20,8 % lesnej plochy, na Morave 24,3 %, v Sliezske 56,8 %, na Slovensku 57,0 % a na Podkarpatskej Rusi 69,7 % tamojšej lesnej plochy. Zvyšná lesná plocha zostala v súkromných rukách. V rámci celej ČSR to bolo vyše 40 %. V českých krajinách sa do agitácie za poštátnenie lesov zapojili aj viaceré spolky a inštitúcie. Napríklad Spoločnosť priateľov Masarykovej akadémie vydala roku 1921 elaborát Návrh smerníc pro Pozemkovou reformu, v ktorom sa o poštátnení lesov písalo, že pôda v pohraničí musí byť v spoľahlivých rukách, a preto musí byť odobraná nepriateľom republiky. Pokiaľ bude pridelená jednotlivcom, ich mravná a odborná zdatnosť musí byť preskúmaná Československou národnou radou a národnoobránnymi spolkami. Jan Auerhan, vysoký úradník ministerstva zahraničia a popredný činiteľ Československej národnej rady v prednáške v Českej národohospodárskej spoločnosti už v marci 1919 – t. j. ešte pred prijatím záborového zákona – zdôrazňoval strategickú dôležitosť pohraničných lesov, pre ktorú by mal byť štát ich jediným vlastníkom. Konštatoval, že veľkú väčšinu lesov vlastní v republike cudzinci, ktorí sa v lesoch niekedy správajú ako škodná. Domnieval sa, že vyvlastnenie týchto lesov nie je také problematické ako ornej pôdy, hoci je rovnako naliehavé. Vyzýval, aby sa hneď začalo s prípravnými prácami, keďže každý deň odkladu prináša nenahraditeľné škody.¹⁷

V Československých lesnícko-loveckých listoch z 15. apríla 1922 sa konštatovalo, že lesná reforma sa počas pôsobenia ministra Františka Staněka konečne stala skutočnosťou. V lesoch prestanú sabotáže, pohraničné lesy sa stanú československými, budú štátnym vlastníctvom a československí lesníci v nich budú môcť slobodne dýchať. Listy varujú,

14 Bližšie KORIMOVÁ, G. – SCHENK, J.: Znovu objavujeme lesné spoločenstvá. Zvolen 1992, s. 14 – 22.

15 Tamže, s. 22.

16 Podľa PAVEL, A.: Československá pozemková reforma. In: Pozemková reforma, XIX, 1938, 3. s. 34.

17 Podľa Pozemková reforma, Praha 1919, s. 22.

že pokiaľ nebudú pohraničné lesy československé, bude republika vydaná napospas protestným otrasom a agitáciám, ktoré sú práve v pohraničných oblastiach veľmi intenzívne. Pohraničné lesy treba považovať za veľmi dôležité, pretože je to prirodzená hranica, a preto nemôže byť ľahostajné, komu lesy patria.

Podobne vyznieval aj článok uverejnený v časopise Československý les. Autor v ňom zdôraznil, že poštátnením určitej časti lesného pozemkového vlastníctva bolo kladne rozhodnuté o želaní lesného personálu organizovaného v „Jednote“. Zároveň sa tak splnilo aj dlhoročné želanie československého národa, aby sa odstránila krivda, keď lesy v pohraničí boli kedysi násilím odobrané. Preto sa v článku žiada poštátniť pohraničné lesy tam, kde je to potrebné kvôli ochrane hraníc štátu z vojenských, strategických a colných dôvodov. Ďalej sa žiada, aby pohraničné lesy boli z uvedených dôvodov zahrnuté do pridelovacieho programu ako prvé. Keďže sa musia zohľadniť komasácie, odporúča sa, aby z ekonomických dôvodov bolo zasiahnuté aj hlbšie do vnútra krajiny.¹⁸

Keďže veľkú časť pohraničných lesov v Čechách vlastnili Nemci – sami považovali za výhradne nemecké územie Krušné hory, Krkonoše, Šumavu a Česko-Saské Švajčiarsko – vyvinuli široko založené hnutie proti poštátnovaniu lesov. Veľmi ostro protestovali obyvatelia nemeckých pohraničných okresov a obcí. Napríklad 18. júla 1922 sa konalo verejné protestné zhromaždenie v obci Kraslic (Graslitz). Miestne zastupiteľstvo protestovalo proti vládou plánovanému útoku na pohraničné lesy – „*unsere Grenzwälder*“. Poštátnenie lesov vyhlásili za ohrozenie záujmov nemeckých pohraničných obcí. Spečatilo by to osud lesného personálu a lesných robotníkov. Najhoršie je, že má byť scudzený a vyrvaný nemecký les ako taký, ktorý je súčasťou nemeckej vlasti. A nasleduje hrozba, že útok na nemeckú vlasť narazí na jednomyselný odpor celého nemeckého obyvateľstva, lebo nemecký „*Volk*“ je nerozlučne spätý so svojou pôdou a so svojimi lesmi a nikdy sa od svojho dedičstva neodlúči.¹⁹

Veľmi energicky sa proti poštátnovaniu pohraničných lesov postavili nemeckí sociálni demokrati. V článku *Der Kampf um den Wald*, uverejnenom v žurnále *Sozialdemokrat* na pokračovanie 20., 22. a 25. júla 1922, sa tvrdilo, že ČSR ako militaristický štát neposkytuje záruku, že poštátnené lesy budú spravované ekonomicky efektívne. Ide vraj iba o to, aby štát zvýšil svoje príjmy. Preto bude lesy rabovať bez kontroly, ktorú parlament nad výkonnou mocou v ČSR nemá. Príjmy z lesov vraj budú zdrojom pre vojenské ciele, pre armádu, ktorá pohltí miliardy a to bude prekážkou sociálneho rozvoja štátu, brzdou bytovej výstavby a zabezpečenia v starobe. Až v druhom pláne sa v článku zdôrazňuje, že poštátnenie lesov bude slúžiť na to, aby sa v pohraničí pevne usadil český element. Poštátnenie nemeckého územia sa považuje v tomto článku za pokračovanie vojenského

18 Československý les 1922, č. 27 a 28.

19 Podřa Kundgebung der Stadtgemeinde Graslitz vom 18. Juli 1922. In: Beschwerdwe der deutschen Grosgrundbesitzer der Tschechoslowakischen Republik, die die Ankündigung der Konfiskation ihres Eigentumes für den 1. Jänner 1923 erhalten haben, gerichtet an der Völkerbund, Überreicht durch die Deutsche Völkerbundliga in der Tschechoslowakischen Republik im September 1922. Praha 1923, s. 61.

obsadenia nemeckých území československým štátom formou hospodárskeho prenikania. Ide vraj o rozmnoženie prostriedkov štátu, ktorý sa tak stane lepším nástrojom českého imperializmu.

Na zhromaždení Der Deutsche Land und forstwirtschaftlichen Zentralverband in Böhmen, ktoré sa konalo v júli 1922 v Prahe, sa tiež protestovalo proti poštátneniu pohraničných lesov. Táto súčasť lesnej reformy bola označená za prejav šovinistickej politiky československej vlády, ktorá chce Nemcom odobrať ich nemecké sídelné územie a je namierená proti nemeckému národu. Prináša jeho katastrofálny útlak a to je v rozpore s menšinovými zmluvami z 10. septembra 1919. Preto sa proti tomu odvolávajú na Radu pre minority pri Spoločnosti národov. Zástupcovia nemeckých poľnohospodárov a lesníkov v Čechách preto žiadali zodpovedné miesta v štáte, aby odmietnutím svojho súhlasu k plánovaným vyvlastňovacím opatreniam odvrátili ťažké nešťastie od krajiny a národa.²⁰

V uvedených sťažnostiach Die Deutsche Völkerbundligy sa poukazyvalo na to, že podľa záborového zákona bolo zabraných iba 100 ha lesa a nemeckí veľkostatkári v pohraničí majú zväčša lesy. Preto československý štát chce tieto lesy poštátniť a tento akt sa interpretuje ako strategická nevyhnutnosť pre lepšiu ochranu hraníc. Podľa autorov sťažností však išlo iba o poštátnenie nemeckého územia. Nemeckým obciam sa odmietajú žiadosti o kúpu lesa, celé územie sa počesťuje a ide o to dostať toto nemecké územie do rúk väčšinového národa. Otvorene sa to zdôrazňuje v českej tlači a výrokoch politikov a verejných činiteľov, ktorí necúvajú pred otvoreným vyhlásením, že tu ide o počesťovanie územia. Vyvlastnenie veľkých lesných komplexov znamená podľa autorov sťažností konfiškáciu jednej časti nemeckého národného bohatstva v ČSR, lebo dovtedajšia nemecká správa sa okamžite mení na českú. To má za následok odchod nemeckého personálu a jeho nahradenie českým. V priebehu niekoľkých rokov tak vzniknú v nemeckých oblastiach české ostrovy, ktoré vtláčajú čisto nemeckým územiám násilím vytvorený zmiešaný národnostný charakter. Česká správa tak získava prostredníctvom majetku lesov mocenský prostriedok, aby priniesla odnáródňovací proces do odľahlých horských dedín. Nemecké územia sa tak Nemcom stratia a vyostří sa národný zápas. Sťažnosti podpísali prezident Ligy a poslanec Wilhelm Medinger, viceprezident a poslanec Franz Spina, viceprezident Heinrich Rauchsberg a tajomník Leo Epstein.²¹

Argumenty v uvedených dvoch sťažnostiach maďarských a nemeckých veľkostatkárov sa napriek rozličným objektom záboru – na Slovensku išlo zväčša o poľnohospodársku pôdu na juhu, v českých krajinách zase v tomto prípade o pohraničné lesy – veľmi podobajú. V oboch sa prideľovaná pôda považuje za vyvlastnenú, hoci finančná náhrada za ňu predstavovala pomerne slušnú, aj keď Štátnym pozemkovým úradom regulovanú cenu. Obidve strany považujú územie, na ktorom sa pozemková a lesná reforma konala, za svoje národné územie a svoju menšinu za kolektívneho vlastníka tejto pôdy a tým aj za

20 Tamže, s. 61 a 62.

21 Tamže, s. 3 – 5 a 21 – 22.

kolektívny subjekt, čo mohlo predstavovať precedens pre požiadavku uznania takéhoto právneho postavenia menšiny. Majetok maďarských a nemeckých veľkých pozemkových vlastníkov, ktorí uvedené sťažnosti podávali, sa v oboch prípadoch vydával za nemecký či maďarský majetok a jeho pridelenie príslušníkom väčšinových národov za ochudobnenie celej maďarskej menšiny. Do istej miery to potvrdzovalo aj konanie ŠPÚ a jeho aparátu, ako aj verejnej mienky veľkej časti príslušníkov českého a slovenského národa, že pôdu treba pridelať len Čechom a Slovákom. Do úvahy sa nebralo, že na južnom Slovensku je veľa bezzemkov a poľnohospodárskych robotníkov zväčša maďarskej národnosti, ktorí by takisto mali záujem o jej pridelenie. O nápravu sa čiastočne snažil Milan Hodža, ktorému sa takto podarilo získať hlasy aj medzi týmito vrstvami obyvateľstva, čo sa prejavilo aj na volebných výsledkoch agrárnej strany v týchto oblastiach už v parlamentných voľbách roku 1925.

Na záver sa žiada pripomenúť, že zo zabranej všetkej pôdy v celom štáte o rozlohe 4 021 617 ha sa pôvodným majiteľom vrátilo 1 831 920 ha pôdy, čiže takmer polovica a k 1. januáru 1938 zostávalo k dispozícii pozemkovej reforme ešte 435 668 ha všetkej pôdy. Na Slovensku sa z výmery všetkej pôdy o rozlohe 1 407 361 ha, ktorá bola pozemkovej reforme k dispozícii, novým nadobúdateľom pridelo 690 525 ha všetkej pôdy. Vlastníkom bolo prepustené zo záboru 562 078 ha všetkej pôdy, z toho 178 190 ha poľnohospodárskej pôdy a 383 888 ha pôdy inej.²² V tejto súvislosti sa vynára otázka, aký podiel na vyňatí zabranej pôdy zo záboru a jej vrátení pôvodným majiteľom mali sťažnosti predstaviteľov minorít k Rade na ochranu minorít pri Spoločnosti národov. Rada však mohla československej vláde iba odporučiť určité riešenie predloženého problému a tá sa samostatne rozhodovala. Konkrétna odpoveď na hore položenú otázku si však vyžaduje ešte ďalší výskum materiálov príslušných kompetentných úradov v ČSR.

(2004)

²² Bližšie PAVEL, A.: Československá pozemková reforma. In: Pozemková reforma XIX, 1938, č. 3. Ďalej POUR, B.: Výsledky pozemkovej reformy v krajine Slovenskej za 20 rokov štátnej samostatnosti. In: Pozemková reforma XIX. 1938, s. 51 a ďalšie.

ZHRNUTIE

Vznik ČSR bol oficiálne potvrdený 28. a 30. októbra 1918 dvomi štátprávnymi aktami – prijatím Vyhlásenia národného výboru Československého v Prahe a Deklaráciou slovenského národa v Turčianskom Svätom Martine. Realizácia československej štátnej suverenity na území Slovenska si však ešte vyžiadala takmer dvojročné konsolidačné obdobie, ktoré bolo zavŕšené prijatím Trianonskej mierovej zmluvy v júni 1920. Obdobie, medzi týmito dvomi medzami – októbrom 1918 a júnom 1920 bolo pre Slovensko a jeho politické elity mimoriadne náročné.

Autorka prezentuje v predloženej práci Slovensko na ceste k demokracii niektoré zložité problémy, ktoré sa prejavili hneď po vyhlásení I. ČSR a úzko súviseli s procesom začleňovania Slovenska do nového štátu. Ich spoločným menovateľom boli v prvom rade veľké rozdiely, ktoré vyplývali z nerovnakého stupňa vývoja Slovenska a českých krajín. Práve na tejto báze však vznikali v nastúpenom konkrétnom začleňovacom procese nové problémy.

Úlohou konsolidácie pomerov na Slovensku bol dočasne poverený Úrad ministra s plnou mocou pre správu Slovenska (ÚMPS). Prácu mu mimoriadne sťažovalo úsilie Maďarska získať späť Slovensko, alebo aspoň jeho časť. Táto „vojna po vojne“ komplikovala riadny chod administratívy a aplikovanie demokratizačného procesu na Slovensku, ktorý zákonnými opatreniami iniciovalo a kodifikovalo Revolučné národné zhromaždenie. Mnohé z nich však bolo možné realizovať iba v českých krajinách, pretože na Slovensku muselo byť v marci 1919 kvôli vojnovým udalostiam zavedené stanné právo a v júni 1919 aj vojenská diktatúra. Sťažené bolo aj zásobovanie obyvateľstva, čo zvyšovalo povojnové sociálne napätie, nespokojnosť menšinového obyvateľstva a ovplyvnilo aj politické dianie.

Autorka popri syntetizujúcom pohľade na prvé roky po vzniku ČSR a na ideové a programové smerovanie slovenskej politiky analyzuje niektoré zásadné problémy, s ktorými sa musel ÚMPS v tomto čase vyrovnávať. Úzko súviseli s o zmenami v administratíve, jej personálnym a finančným zabezpečením a autoritatívnym charakterom povojnového režimu na Slovensku. Spolu s národnostnými, ekonomickými a sociálnymi ťažkosťami ovplyvnili výsledky prvých volieb do parlamentu roku 1920, ktoré nevyzneli v prospech slovenských občianskych strán, ale víťazstvo získali ľavicové strany. V tejto súvislosti autorka venuje pozornosť aj vybraným protagonistom tohoto diania: ministrom Šrobárovi, Milanovi Hodžovi a Jurajovi Slávikovi. Reprezentovali Slovensko nielen ako ministri, ale aj ako poprední predstavitelia agrárneho hnutia, ktoré zohrávalo na Slovensku a v ČSR od jej vzniku až po rozpad veľmi dôležitú ideovú, politickú i ekonomickú úlohu.

Ukázalo sa, že niektoré problémy, ktoré sa prejavili hneď po vzniku ČSR (napríklad zápas za autonómiu Slovenska a oficiálne uznanie slovenskej národnej identity) a nerie-

šili sa adekvátnym spôsobom, sa reprodukovali. Slovenskú politickú scénu zbytočne polarizovali, po dvadsiatich rokoch sa vrátili vo vyhrotenej podobe a roku 1938 boli pre republiku a Slovensko osudné.

Slovakia on its Path to Democracy

SUMMARY

The formation of the Czechoslovak Republic was confirmed officially on October 28 and 30, 1918 by passing two constitutional acts – the Proclamation of the Czechoslovak National Council in Prague and the Declaration of the Slovak Nation in Turčiansky Svätý Martin. The implementation of Czechoslovak independent statehood, however, required another two years of consolidation in the territory of Slovakia, a period which ended by signing the Treaty of Trianon in June 1920. The period between these two milestones – October 1918 and June 1920 – was exceptionally demanding for Slovakia and its leading politicians.

The author presents in her work “Slovakia on its Path to Democracy“ the complex problems that emerged immediately after the proclamation of the Czechoslovak Republic and that were closely connected with the process of integration of Slovakia into the new state. The crucial problem was especially the great gap caused by different levels of development of Slovakia and the Czech lands. It was exactly this feature that gave rise to new problems in the process of integration of the two territories.

The Office of the Minister Plenipotentiary for the Administration of Slovakia was temporarily in charge of the consolidation of the new political situation. The Minister’s task was made more difficult by the efforts of Hungary to regain the territory of Slovakia or at least a part of it. This “war after the war” complicated the proper functioning of the administration and of the democratisation process in Slovakia, which was lawfully initiated and codified by the Revolutionary National Assembly. Many of its provisions could be implemented in the Czech lands only, as Slovakia had to be put under martial law in March 1919 because of new war events, with a military dictatorship being introduced in June 1919. Supplying the citizens with basic needs became more difficult, which led to an increase of post-war social tensions, disgruntled minorities, and even more complicating consequences on the domestic political scene.

The author, besides describing the first steps that were made after the creation of the Czechoslovak Republic and the ideological and programmatic trends of Slovak policy, analyses some key issues that the Ministry Plenipotentiary had to face. These were closely linked to the changes in administration, staffing and funding, and the overall authoritative character of the post-war regime in Slovakia. Along with the national, economic, and social difficulties, they influenced the outcome of the general elections in 1920, which did not favour the Slovak middle-class parties, but made leftist parties victorious. In this context, the author focuses on certain prominent personalities of this era: especially Vavro Šrobár, Milan Hodža, and Juraj Slávik. They were representatives of the new Slovakia not only as

government ministers, but also as leading politicians of the Agrarian Party, which played an important ideological, political, and economic role in Czechoslovakia from its beginning to its end.

It is obvious that some problems that emerged immediately after the formation of Czechoslovakia (e.g. the struggle for Slovak autonomy and official recognition of Slovak national identity) and were not properly resolved, continued to reproduce themselves. They polarised the Slovak political scene to an unfortunately large degree, reappeared after twenty years in a more radical form, and proved fatal to the Republic as a whole and to Slovakia in 1938.

VÝBER Z POUŽITEJ LITERATÚRY

Monografie

- BROKLOVÁ, E.: První československá ústava. Praha 1992
- DÉRER, I.: Slovenský vývoj a ľudácka zrada. Fakta, vzpomínky a úvahy. Praha 1946
- GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A.: U Masarykovcov. Bratislava 1995
- GREČO, M.: Martinská deklarácia. Bratislava 1946, II. vydanie
- HARNA, J.: Krize evropské demokracie a Československo 30. let 20. století. Praha 2006
- HODŽA, M.: Články, reči, štúdie. Bratislava 1934
- HODŽA, M.: Slovenský rozchod s Maďarmi. Bratislava 1929
- HOUDEK, F.: Vznik hraníc Slovenska. Bratislava 1931
- HRABÁNEK, J. – VESELÍK, J.: Legionárska príručka. Praha 1929
- HRONSKÝ, M.: Slovensko pri zrode Československa. Bratislava 1987
- HRONSKÝ, M.: Slovensko na rázcestí. Slovenské národné rady a gardy roku 1918. Východoslovenské vydavateľstvo 1976
- KÁRNÍK, Z.: České země v éře první republiky (1918 – 1938), Díl druhý. Praha 2002
- KLIMEK, A.: Boj o Hrad (2.). Kdo po Masarykovi (1926 – 1935). Praha 1998
- KRAJČOVIČOVÁ, N.: Emil Stodola. Džentlmen slovenskej politiky. Kalligram Bratislava 2007
- LACINA, V.: Krize československého zemědělství 1928 – 1934. Praha 1974
- LIPSCHER, L.: K vývinu politickej správy na Slovensku. Bratislava 1966
- MASARYKOVÁ, A.: Děťství a mládí. Praha 1994
- MYŠÁK, K.: Československá republika. Informační příručka. O volebním právu všeobecně. Praha 1947
- POLÁČKOVÁ, Z.: Inštitucionalizácia občianskych práv po I. svetovej vojne a Spoločnosť národov. Bratislava 2003
- PRAŽÁK, A.: Československý národ. Bratislava 1925
- REICH, E.: Základy organizace zemědělství Československé republiky, Praha 1934
- RYCHLÍK, J.: Češi a Slováci ve 20. století. Československé vztahy 1914 – 1945. Bratislava 1997
- SIDOR, K.: Slovenská politika na pôde pražského snemu I. 1918 – 1929. Bratislava 1943
- STODOLA, E.: O jazykovom zákone a menšinových otázkach. Praha 1936
- STODOLA, E.: O samosprávě Slovenska. Turčiansky Svätý Martin 1921
- STODOLA, E.: Prelom, spomienky, štúdie, úvahy. Praha 1933
- ŠROBÁR, V.: Osvobodené Slovensko Pamäti z rokov 1918 – 1920, zväzok I. Praha 1928
- VOŽENÍLEK, J.: Pozemková reforma v Československé republice. Praha 1924
- ZUBEREC, V.: Buržoázne agrárne hnutie a vznik agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919 – 1922, rkp. kandidátskej práce. Bratislava 1971

Kolektívne práce

BYSTRICKÝ, V. – ZEMKO, M (Eds.): Slovensko v Československu. Bratislava, Veda, 2004

Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě 1., Praha 1999

Muži Deklarácie (ed. Kováč, D.). Martin 1991

Politické strany na Slovensku 1860 – 1989 (ed. Lipták, L.). Bratislava 1992

HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny Slovenska (1914 – 1939) IV. Bratislava 1996

PEKNÍK, M. (ed.) a kol.: Milan Hodža štátnik a politik. Veda, Bratislava 2002

PRŮCHA, V. a kol.: Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí. Bratislava 1974

Štúdie

CAMBEL, S.: Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji. In: Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti. Uherské Hradiště 1994

BYSTRICKÝ, V.: Milan Hodža a slovenská otázka koncom tridsiatych rokov. In: Moderní dějiny VII. Praha 1999

KÁZMEROVÁ, L.: Činnosť strany národnosocialistickej na Slovensku v rokoch 1919 – 1929. In: HČ 41, 1993

KRAJČOVIČOVÁ, N.: Kritika a prejavy odporu voči realizácii pozemkovej reformy v prvej polovici dvadsiatych rokov. In: HČ 37, 1989

KRAJČOVIČOVÁ, N.: Slovenská národná rada roku 1918. In: HČ, 17, 2, 1969

KRAJČOVIČOVÁ, N.: Začiatky pozemkovej reformy na Slovensku v dvadsiatych rokoch. In: HČ 32, 1984

LIPSCHER, L.: Klub slovenských poslancov v rokoch 1918 – 1920. In: HČ 16, 2, 1968

PODRIMAVSKÝ, M.: Oszkár Jászi a národnostná otázka. In: HČ 20, 1972

ŠUCHOVÁ, X.: Hranice ČSR a československé štátne občianstvo. In: Historické štúdie 43, 2003

ŠUCHOVÁ, X.: K vývoju názorov I. Déreera na riešenie postavenia Slovenska v republike. In: HČ 40, 3, 1992

ZAVACKÁ, K.: Administratívne začleňovanie Slovenska do Československa. In: Československá vzájemnosť. Liberec 1993

ZUBEREC, V.: Českoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In: HČ 27, 4, 1979

ZUBEREC, V.: Úloha slovenských politických skupín a strán v politickom boji o spôsob uskutočňovania pozemkovej reformy v Československu. In: Agricultura, 5, 1968

Dobová tlač

DAV

Lidové noviny

Národné noviny

Národní listy

Národný denník

Pozemková reforma

Robotnícke noviny

Slovák

Slovenská politika

Slovenský týždenník

Venkov

Archívy

Národní archiv České republiky (Státní ústřední archiv – starý názov), Praha

Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia, Martin

Slovenský národný archív, Bratislava

Štátny archív, Bratislava

MENNÝ REGISTER

- Andrássy Gyula 18
 Apponyi Albert 75
 Auerhan Jan 248
 Barecca Ricardo 33
 Bartoň Josef 114
 Bella Metod 19, 40, 201
 Beneš Edvard 24, 73, 81, 94, 99, 158, 166,
 167, 174, 178, 179, 187, 207, 209
 Beran Rudolf 173, 208
 Berinkeý Dénes 53
 Berzeviczy Jenő 150
 Bežo Gustáv Adolf 82
 Blaho Pavol (Pavel) 27, 35, 40, 150, 151,
 201, 231, 241, 245
 Bleyer Jakob 55, 56
 Botto Ján 114
 Bradáč Bohumír 167, 173, 174, 208
 Bránecký Jozef 35, 242
 Buday Jozef 151
 Buřival František 131
 Cablk Ján 35, 241
 Clemenceau George 24
 Clementis Vladimír 72
 Csernoch Ján 54
 Černý Jan 166, 167, 174
 Čobrda Vladimír 79
 d' Espérey Franchet 23
 Damborský Ján 18
 Daxner Ivan 233, 234, 235, 236, 237, 238
 Dérer Ivan 10, 18, 27, 42, 62, 71, 72, 102,
 106, 158, 174, 200, 225, 243
 Dostálek Jan 174
 Duchaj Ján 35, 242
 Dula Matúš 18, 22, 23, 25, 26, 46, 49, 51,
 59, 105, 152
 Dvortsák Viktor 22, 54
 Epstein Leo 250
 Fajnor Vladimír 116, 125
 Gajda Radola 178
 Gažík Marko 110
 Gessay Ignác 235
 Gottwald Klement 158, 178
 Habsburský Karol 54
 Hadek Alfred 181
 Henlein Konrad 207
 Hlinka Andrej 38, 42, 48, 60, 64, 94, 151,
 173, 204, 209
 Hnídek František 62
 Hodža Milan 10, 19, 23, 24, 25, 26, 35, 40,
 43, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 67, 68, 69,
 70, 72, 78, 91, 92, 93, 94, 99, 100, 103,
 105, 107, 108, 109, 110, 151, 152, 158,
 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 172, 173, 174, 187, 199, 201, 202,
 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 221,
 227, 228, 232, 233, 241, 242, 243, 244,
 245, 251, 253, 257
 Hoetzel Jiří 45
 Holúbek Jozef 216
 Hoover Herbert 192
 Horáková-Gašparíková Anna 193
 Horthy Miklós 54, 60
 Houdek Fedor 40, 50, 150, 201
 Hrušovský Igor 49, 70, 151
 Huszár Károly 54, 60
 Ivanka Milan 66, 67
 Jászi Oszkár 22, 23, 24, 25, 26, 49, 50, 51,
 52, 53, 58, 60, 84
 Jehlicska František 38, 54, 55, 56, 58, 60
 Juriga Ferdiš 19, 36, 60, 61, 173, 242
 Kállay Jozef 100, 102
 Kárník Zdeněk 180
 Károlyi Mihály 22, 23, 24, 33, 49, 50, 51,
 52, 53, 60, 116, 154

- Kľofáč Václav 134
 Kmosko Michal 54
 Kolesár Miloš 82
 Kompánek Anton 82
 Kopecký Václav 180
 Kramář Karel 18, 24, 25, 26, 109, 204
 Krásnohorská Eliška 190
 Kvěch Otomar 114
 Langr František 181
 Laštovka Karel 100
 Lednár František 205
 Lehocký Emanuel 19
 Lelley Jenő 41
 Letz Róbert 242
 Lipscher Ladislav 115
 Major Štefan 180
 Makovický Vladimír 22, 49
 Malypetr Jan 99, 167, 182, 188, 208
 Mamatey Albert 44, 61
 Markovič Ivan 99, 100, 131
 Masaryk Tomáš Garrigue 27, 32, 44, 76,
 150, 164, 171, 172, 173, 181, 182, 187,
 189, 191, 193
 Masaryková Alica 189, 190, 191, 192, 193,
 194
 Masaryková Garrigue Charlota 189, 191
 Matoušek Josef 174
 Maxa Prokop 131
 Medinger Wilhelm 250
 Medvecký Ľudovít (Ľudevít) 35, 60, 61,
 241
 Mičura Martin 96
 Mihal Andrej 65
 Minárik Jozef 151
 Miškovský Josef 139
 Moravčík Vladimír 205
 Országh Jozef 187, 239
 Osvald V. 181
 Pagetová Muriel Lady 192
 Pantůček Ferdinand 10, 19, 20, 105
 Pavlů Bohdan 140
 Pergler Karel 183
 Peroutka Ferdinand 205
 Piccione Luigi 29
 Plicka Karol 194
 Prášek Karel 37, 38, 106, 225, 227
 Pražák Albert 64
 Rašín Alois 114
 Rauchberg Heinrich 250
 Rázus Martin 64, 66, 67, 72, 78, 79
 Rokovský Jaroslav 208
 Ruman Ján 151
 Rychík Jan 62
 Seton Watson (Scotus Viator) 149
 Schöbl František 27
 Sidor Karol 64
 Slavík Antonín 131
 Slávik Juraj 165, 167, 171, 173, 174, 175,
 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183,
 184, 185, 186, 187, 188, 253, 257
 Sobotka Josef 174
 Spina Franz 174, 250
 Stern Viktor 178
 Stodola Emil 18, 19, 22, 41, 43, 49, 58,
 64, 65, 66, 72, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
 83, 84, 85, 86, 87, 88, 93, 94, 102, 104,
 105, 108, 151, 152
 Stodola Kornel 40, 116, 152, 201
 Szentiványi Jánoš 179
 Škrovina Otto 23
 Šoltéssová Elena Maróthy 193
 Šrámek Jan 174, 204, 208
 Šrobár Štefan 149
 Šrobár Vavro 11, 12, 23, 27, 28, 29, 30, 31,
 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 43, 49, 59,
 61, 62, 67, 70, 105, 106, 113, 114, 115,
 118, 121, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 156, 157, 158, 159, 167, 173, 201,
 202, 224, 227, 242, 253, 257

Štefánek Anton 27, 30, 35, 40, 72, 73, 150,
151, 152, 153, 157, 163, 173, 174, 201
Šujan Juraj 205
Švehla Antonín 42, 43, 62, 99, 102, 152,
164, 167, 171, 174, 208
Tajovský Jozef Gregor 85, 140
Thurzo Ivan 65
Tiso Jozef 209
Tuka Vojtech 67, 173, 174, 185, 204
Udržal František 167, 171, 172, 173, 174,
177, 180, 182, 187
Unger František 54
Viškovský Karel 174, 246
Votruba František 152, 153
Vrbenský Bohuslav 191
Weingart Miloš 64
Wilson Woodrow 17, 18, 25, 50, 51, 53
Zoch Samuel 18, 19, 27, 79
Zuberec Vladimír 202